

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1997

941/949

119970080,1

COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1997 **1** letnik 51

ZČ, Ljubljana, 51, 1997, številka 1 (106), strani 1–154 in I–VI

ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 51
LETO 1997

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Štiplovec
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. 6. 1997.

Prevodi: Nives Sulič Dular, dr. Janez Stanonik (angleščina), mag. Egon Pelikan (italijanščina),
Niko Hudelja, dr. Jaroslav Pánek, dr. Jožef Smej (nemščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana,
Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 1769-210, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 5000 SIT, za društvene člane 3600 SIT, za društvene člane-
upokojece 2700 SIT, za društvene člane-štolente 1800 SIT (vse za leto 1997).
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **1280 SIT**.

Naročnina za tujino znaša za ustanove 75 DEM (46 USD), za posameznike 55 DEM (34 USD) in za študente
35 DEM (22 USD) oziroma ekvivalent v nacionalni valuti. Plačuje se na račun Zveze
zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620-
10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, september 1997

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Jožef Smej, Skrb Mikloša Küzmiča za dijake Mikloš Küzmič's Care for Students	5–15
Vasilij Melik, Slovenci o Germanih, Slovanih in Romanih pred 120 leti. Slovenes on Germans, Slavs, and Romans 120 Years Ago	17–20
Janez Stanonik, Slovenci v Clevelandu The Slovenes in Cleveland	21–32
Egon Pelikan, Slovenski politični katolicizem med obema vojnama (v luči zapuščine dr. Engelberta Besednjaka) Slovene Political Catholicism between World War I and II (Regarding the archival Legacy of Dr. Engelbert Besednjak)	33–42
Andreja Trojner, Zvonka Zupanič Slavec, Carski rez v ljubljanski porodnišnici med leti 1900 in 1945 Caesarean Section in the Maternity Hospital of Ljubljana 1900–1945	43–62
Anka Vidovič-Miklavčič, Klub železničarjev Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) v Dravski banovini Railway Worker's Club of the Yugoslav Radical Union (JRZ) in the Drava Governorate	63–71
Jost Dülffer, Zaton Evrope v znamenju nasilja: 20. stoletje The Decline of Europe in the Shadow of Violence: The 20th Century	73–87
Jaroslav Pánek, Sodobno češko zgodovinopisje The Contemporary Czech Historiography	89–98

ZAPISI – NOTES

Anja Dular, Najstarejši tiski Britanske knjižnice v Londonu in naše dežele The Oldest Prints from British Library in London and Our Lands	99–102
Martin Šteiner, »Prve demokratične« volitve v novi Jugoslaviji 11.11.1945 The »First Democratic« Elections in New Yugoslavia on November 11, 1945	103–105

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Milan Ževart – sedemdesetletnik (Marjan Žnidarič) Milan Ževart – Septuagenarian	107–109
--	---------

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

O vojvodskem stolu in Liburniji ter o metodi in znanstveni korektnosti neke razprave (Peter Štih) On Duke's Throne and Liburnia, and About the Method and Scientific Correctness of a Treatise	110–120
O Brižinskih spomenikih in okoli njih ali »To ni več naključje!« (Igor Grdina) On the Freising Manuscripts and About Them, or: »This is no More Coincidence!«	121–124

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

VI. mednarodni kongres slovanske arheologije, Novgorod, Rusija, 26.–31.8.1996 (Tomaž Naberjog) VI. International Congress of Slavic Archaeology, Novgorod, Russia, August 26–31, 1996	125–129
Prva evropska znanstvena konferenca za socialno zgodovino, Noordwijkerhout, 9.–11. maj 1996 (Avgust Lešnik) The First European Social Science History Conference, Noordwijkerhout, May 9–11, 1996	129–131

Letno srečanje Zveze evropskih inštitutov za migracije, Krakov, 28.–30.9.1996 (Irena Gantar Godina)	131–132
The Annual Meeting of the Association of European Migration Institutes – AEMI, Krakov, September 28–30, 1996	
Mednarodni simpozij »Evropske ikonografije: predstavnštva, ideologije, teritoriji, geopolitike«, Pariz, 7.–9. oktober 1996 (Matjaž Klemenčič)	132–134
International Symposium »The European Iconographies: Representations, Ideologies, Territories, Geopolitics«, Paris, October 7–9, 1996	
Poročilo o delovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije med 27. in 28. zborovanjem slovenskih zgodovinarjev (1994–1996) (Franc Rozman, Žarko Lazarevič)	134–136
Report on the Activities of the Historical Association of Slovenia in the Period from 27th to 28th Convention of Slovenian Historians (1994–1996)	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Peter Štih, Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem (Stane Granda)	137–138
France Baraga, Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva (France M. Dolinar)	138–139
Dijiny Univerzity Karlovy 1348–1990 (Jaroslav Pánek)	139–140
John Stoye, Marsigli's Europe 1680–1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso (Andrej Pančur)	140–145
Dr. Janez Bleiweis in njegov čas (Stane Granda)	145–147
Branko Šuštar, Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane. Arhivski zapiski s poti vasi v predmestje 1885–1914 (Blaž Vurnik)	147–148
Leopoldina-Symposion: Die Elite der Nation im Dritten Reich. Das Verhältnis von Akademien und ihrem wissenschaftlichen Umfeld zum Nationalsozialismus. Dopolnilo k prikazu v ZČ 50, 3, 1996, 467–469 (Jože Maček)	148–149
Winston Churchill, Velike bitke druge svetovne vojne (Davorin Vuga)	149–152

OBVESTILA – INFORMATION

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	153–154
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	
Obvestila o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Barbara Šatej)	154
Information on the Activities of Historical Association of Slovenia	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 51, 1997, 1	I–VI
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 51, 1997, 1	

Jožef Smej

Skrb Mikloša Küzmiča za dijake

Pisma Mikloša Küzmiča (1737–1804), župnika in vicearhidiakona pri Sv. Benediktu v Kančovcih, so važen vir za zgodovino Prekmurja. M. Küzmič, prvi prekmurski katoliški pisatelj, je izdal sedem knjig. V zvezi s temi knjigami je Ivan Škafar objavil Küzmičeva pisma sombotelskemu škofu Jánosu Szilyju (1735–1799).¹ Podpisani sem objavil Küzmičeva pisma zemljiškemu gospodu. Ta pisma nam razkrivajo družbenopolitične in družbenoekonomske razmere v Prekmurju.²

Veliko Küzmičevo skrb za slovenske dijake iz Prekmurja odsevajo njegova pisma škofu Szilyju. Nekatera v pričujočem članku objavljam. Škof János Szily je bil velik dobrotnik slovenskih dijakov. Ti so študirali na gimnaziji v Kőszegu. Stanovali pa so v Semenišču spreobrnjenecv (Seminarium Convertitarum). Pozneje je ta zavod dobil ime Kelcz-Adelffy árvaház (Sirotišnica Kelcz-Adelffy) in sicer po dveh dobrotnikih zavoda, po jezuitskem patru in pozneje kanoniku v Győru Imretu Kelczu (1707–1792) ter Antalú Adelffyju (1716–1771), predsedniku kőszeškega onstrandonavskega sodišča. V oporoki sta oba večidel svojega premoženja zapustila omenjenemu zavodu v Kőszegu. Adelffy je imel namreč obširna posestva prav v Prekmurju.

V času M. Küzmiča se je v kőszeškem zavodu in gimnaziji izšolalo iz Prekmurja 27 duhovnikov in 10 učiteljev. Mnogi pa so si izbrali druge poklice. Tako je M. Küzmič kar 38 dijakom (od teh je bilo 28 konvertitov) iz svoje župnije izprosil pri škofu sprejem v kőszeški zavod in gimnazijo. Posređoval pa je tudi za dijake iz drugih prekmurskih župnij. Skupno je 123 dijakom omogočil študij.

Poleg škofa Szilyja je bil velik dobrotnik slovenskih dijakov tudi sombotelski kanonik-lektor in stolni prošt István Boros (1745–1797). Temu in tudi njegovemu bratu generalu Adamu ali drugemu bratu Sándorju, kapetanu Jazigov, je M. Küzmič posvetil pesem. Bratje Borosi (pet jih je bilo) so bili zaradi svoje jožefinske usmerjenosti dobro zapisani na dunajskem cesarskem dvoru in so tam – tako se zdi – izposlovali gmotno pomoč za tiskanje Küzmičevih knjig.³

Župnija Sv. Benedikta v Kančovcih je bila v času M. Küzmiča središče kulturnega in verskega življenja v Prekmurju. Začeto slovstveno delo prekmurskih protestantskih pisateljev je M. Küzmič nadaljeval in poglobil, da Slovenska okroglina ni bila več »kot izvrtček vseh« (»quasi peripsema omnium«), ampak bi jo lahko uvrstili med velike evropske narode (tako bi mogli razbrati med vrsticami v pesmih Simona Čergiča in M. Küzmiča).⁴

M. Küzmič je bival v Ivanovcih ali natančneje v Ivanovski dolini ali dolu pod Bedeničkim bregom, ki ga je imenoval po svetopisemsko Mons Engadi, Gora Engadi. Tu je poleg verskih knjig spisal tudi Szlovenszki silabikár, z-steroga sze decza steti more navcsiti (1780) in ABC kni'siczo na národni soul haszek (1790).

¹ I. Škafar, Iz dopisovanja med škofom J. Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi knjigami, v: Slavistična revija 23 (1975), 87–112, 269–288 in 468–493. Navajam: I. Škafar, Iz dopisovanja.

² J. Smej, Pisma Mikloša Küzmiča zemljiškemu gospodu, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 52 = 17 (1981), 273–293. Navajam: J. Smej, Pisma.

³ Prim. J. Smej, Muza Mikloša Küzmiča, Ljubljana 1976, 19–20. Navajam: J. Smej, Muza.

⁴ Prim. I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 96–97. Tu Küzmič navaja izraz »peripsema« (»izvrtček«), ki v vsem Svetem pismu nastopa samo enkrat, in sicer v 1 Kor 4,13 (Števan Küzmič to sloveni z »zavrzalo«). Glede pesniške primerjave Slovenske okrogline z drugimi evropskimi narodi gl. J. Smej, Simon Čergič, župnik in pesnik, Maribor 1982, 10–11, 53.

Glede verskega življenja moramo poudariti, da je bila to doba rekatolizacije. Dne 29. oktobra 1781 je cesar Jožef II. razveljavil t. i. karolinsko resolucijo (Carolina resolutio) iz leta 1731. Po tej resoluciji so bili namreč protestanti glede duhovniških opravil podrejeni katoliškemu župniku in katoliški prazniki so bili obvezni tudi za protestante. Javno božjo službo in lastne pridigarje so smeli imeti le v tako imenovanih artikularnih krajih tj. v krajih, naštetih v 26. zakonskem členu (artiklu) iz leta 1681 (za prekmurske evangeličane sta bila artikularna kraja predvsem Nemes Csó pri Kőszegu in Šurd, kakih 15 km južno od Velike Kaniže). Hkrati z razveljavitvijo karolinske resolucije je Jožef II. izdal t. i. tolerančni patent, po katerem so protestanti dobili večjo svobodo, vendar še ne popolne, kot je razvidno iz pisma škofa Szilyja Kūzmiču z dne 6. avgusta 1783. Škof Szily je objavil tolerančni patent šele 9. julija 1782. V spremnem pismu opominja duhovnike, naj bodo strpni in dobrosrčni do drugovercev.⁵ Kūzmič in drugi duhovniki niso na silo, ampak s poukom pridobivali za katoliško vero dečke evangeličanskih staršev, da so tako bili deležni Adelffyjeve ustanove in so lahko študirali na gimnaziji v Kőszegu. Za Prekmurje torej ni govora o kakih »krvavih časih protireformacije«, kot je to poudarjeno v ekumenskem zborniku V edinosti 1996.⁶

V kőszezkem dijaškem zavodu je vladala sicer stroga disciplina,⁷ vendar »izmed slovenskih dečkov ni niti enega, ki bi bil kdaj kaznovan s šibo.«⁸

Za osvetlitev Kūzmičeve skrbi za slovenske dijake objavljam tu njegova pisma, in sicer v slovenskem prevodu (izvirna pisma so v latinščini), ter nekaj korespondence med njim in škofom Szilyjem oziroma škofijskim konzistorijem.

Fotokopijo pisem, kronološko spravljenih v sombotelskem škofijskem arhivu (Acta cancellaria), mi je posredovala arhivarka dr. Mária Kiss, za kar se ji na tem mestu zahvaljujem.

Kūzmič se je potegoval celo za to, da bi dijaki v kőszezkem zavodu imeli svojega slovenskega inštruktorja.

Po časovnem redu si pisma sledijo takole:

I. – 13. aprila 1782

Prečastiti škofijski konzistorij !

Potem ko smo odstranili ovire in premagali težave, je bilo končno vse izvršeno v duhu oporoke gospoda Štefana Pertocija, tišinskega župnika,⁹ ki je vdano in pobožno umrl v Gospodu. Tu vam z vsem spoštovanjem prilagam spisek celotne izvršitve oporoke skupaj z oporoko v izvorniku, vsa potrebna potrdila in inventar kakor tudi v dvojniki vaš dopis, ki ste mi ga glede tega poslali. Po vašem modrem pregledu izvršitve prosim, da mi v tej zvezi pošljete razrešnico.

Ponovno se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in velikodušni blagohotnosti ter vztrajam in ostajam v globokem spoštovanju in dolžni vdanosti.

Prečastitega škofijskega konzistorija

13. aprila 1782
v Ivanovskem dolu

najeznatnejši kaplan,
Mikloš Kūzmič, župnik
pri Sv. Benediktu in vicearhi-
diakon Slovenske okrogline, s.r.

⁵ Prim. G. Géfin, A szombathelyi egyházmegye története I., Szombathely 1929, 57–58 (Zgodovina sombotelske škofije). Druga istoimenska Géfinova knjiga je izšla v Sombotelu 1935. Navajam: Géfin I. ali Géfin II.

⁶ V ekumenskem zborniku V edinosti 1996, Kraljestvo božje 51 (1996) je na str. 67–69 objavljen članek: G. Skalič, Evangeličanska župnija Moravske Toplice, kjer je pridevnik »krvav« dvakrat omenjen.

⁷ O disciplini v kőszezkem dijaškem zavodu natančno poroča Franc Rogač (1880–1961), škof v Pečuhu, ki je bil sam svoje dni gojenec v omenjenem zavodu (prim. J. Smej, Velikan s Krajne, Maribor 1996, 11–12).

⁸ Prim. L. Vecsey, A kőszegi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története, Szombathely 1943, 176 (Zgodovina kőszezke rimskokatoliške Kelcz-Adelffyjeve sirotišnice). Omenjena izjava je zapisana v letu 1788. Navajam: L. Vecsey.

⁹ Štefan Pertoci, rojen ok. 1738 na Pertoči, teologijo je študiral v Győru, v duhovnika posvečen ok. 1768. Bil je kaplan v M. Soboti (1768–1773), župnijski upravitelj in župnik na Tišini (1773–1781). Tam je umrl 25. novembra 1781 (Géfin II., 318).

P.S. Na splošno se govori, da je za Slovensko okrogolino (pro Vandalia)¹⁰ že določen privrženeec lutrovskih predikantov, ki ga bo superintendent, dömölkski Perlaki,¹¹ poslal semkaj. Tako je bil namreč obljubil našim, ki so v zmoti (nostris errantibus). Častiti konzistorij naj stori, da se prepreči to zlo! Če bi se namreč to zgodilo, smo izgubljeni (perimus) in naša žetev bo nehala.

Druga stvar, častiti konzistorij prosim, naj iz sklada za revne duhovnike blagovoli izplačati meni osebno nekaj florenov. Jaz sem namreč beden in ubog (ego enim egenus, et pauper sum),¹² kakor je častitemu konzistoriju že dovolj znano.

II. – 22. maja 1782

Prečastiti gospod župnik in vicearhidiakon!

Včeraj, ko se je dan že nagnil, so prišli semkaj štirje slovenski dečki (quatuor pueri Vandali). Spreobrnili so se k pravi veri, deloma po vašem hvale vrednem prizadevanju, deloma pa po trudu gospoda župnika od Sv. Jurija.¹³ Dečke sem zadržal tukaj, da bi se čez noč odpočili. Zapovedal sem tudi, naj jim v mojem lastnem dvorcu pripravijo večerjo. Danes pa sem jim preskrbel prevoz do kőszeskega zavoda, sirotišnice.

Tudi tistega fanta, ki je zaradi bolezní ostal pri vas, da bi se mu tako vrnilo ljubo zdravje, pa tudi mnoge druge, ki bi jih lahko pridobili za Kristusa, bodisi da so v vaši župniji ali v drugih župnijah Slovenske okrogline, bom rad sprejel v omenjeni zavod.

Nadalje, ne sme nam pasti izpred oči to, da je v vašo Slovensko okrogolino prišel nekatoliški duhovnik (Minister A Catholicus)¹⁴ in je nekatoličane potrjeval v njihovih zmotah. Zato si vi, gospod vicearhidiakon, in vsi duhovniki vaše Okrogline s toliko večjo verno in gorečnostjo prizadevajte potrjevati v veri sebi zaupano ljudstvo, tiste pa, ki so v zmoti, pripeljati k priznavanju prave vere in privedi v Kristusov ovčnjak. Zaupajte v usmiljenega Boga, ki bo toliko obilnejše milosti delil za uresničenje svojega svetega načrta, kolikor izrazitejše in pristnejše prizadevanje za širjenje katoliške vere bo videl v vas in vaših duhovnikih.

Zamisel in namen Njegovega cesarsko-kraljevega veličanstva glede pomnožitve in razdelitve župnij teži za tem, da bi bilo čimbolj ugodno, tako za župnike kakor za župljane. Vi, gospod vicearhidiakon, skupaj z gospodom procesualnim sodnikom svobodnikov¹⁵ mirno in vzajemno

¹⁰ Küzmič uporablja za Districtus Tóthásghiensis (Küzmič sloveni to s: Slovenska okrogolina) in za celotno Prekmurje s Porabjem v latinščini izraz Vandalia. Tako tudi škof Szily. Zadevne izraze slovenimo takole: Vandali = Slovenci; vandalicus = slovenski; idioma vindicum = slovenski jezik (narečje); natio vindica = slovenski narod; populus vandalicus = slovensko ljudstvo; v nemškem dopisu škofu Szilyju se prekmurščina imenuje die windische Sprache (ne: wandalische Sprache); tako so tedaj imenovali tudi jezik ostalih Slovencev. Districtus Tóthásghiensis: nekoč najbolj južni del győrske škofije, kjer so bivali Slovenci med Muro in Rabo ter avstrijsko mejo na zahodu in mejo Zalske županije na vzhodu. Pozneje so tako imenovali soboško dekanijo. Jožef Košič (1788–1867) uporablja za prekmurske Slovence v latinščini izraz »vendoslavici«. Zoper nazive Vandalia, Vandalus itd. se je boril madžarski zgodovinar dr. Lajos Bitnicz (1790–1871). Prim. J. Smej, Muza, str. 22–25. Dr. Franc Ivanocy (1857–1913) je dosegel, da so Madžari za prekmurščino v latinščini uporabili izraz »lingua slovenica«. Prim. Schematismus Cleri Dioecesis Sabariensis 1914, Sabariae, str. 64, 65, 93–99, 109–112.

¹¹ Ta evangeličanski superintendent je bil Gábor Perlaki. V darilni listini z dne 10. maja (ali oktobra) 1766 v kraju Pátró se je takole podpisal: »Coram me Nobili Gabriele Perlaki V. D. M. in Nemes Dömölk et ecclesiarum ad Districtum Kemenes-Allyensem pertinentium Vice Seniore, manu propria« (»Pred menoj, plemenitim Gabrielem Perlakijem, pastorjem v Nemes Dömölk in viceseniorjem cerkva, ki pripadajo kemenesalljanski dekaniji«). Pátró je kraj blizu Šurda. Prim. E. Szalóky in S. Mesterházy, Kuzmics István ág. hitv. ev. lelkész és bibliafordító. 1723–1779, Csurgó 1911, 11–13.

¹² Küzmič tu navaja Ps 69,6. Da je Küzmiča v resnici pestila revščina, prim. J. Smej, Pisma, str. 273.

¹³ Župnik pri Sv. Juriju v Rogaševcih je bil Janoš Hüll, rojen ok. 1739 v Kruplivanu. Teologijo je študiral v Győru. V duhovnika je bil posvečen ok. 1764. Bil je kaplan pri Sv. Juriju v Rogaševcih (1764–65), župnik na Cankovi (1765–79) in župnik pri Sv. Juriju v Rogaševcih od 1779 do smrti 5. avgusta 1809. (Géfin II., 162).

¹⁴ Ta nekatoliški duhovnik (Minister A Catholicus) je bil Mihael Bakoš. Rodil se je ok. 1742 v Šalovcih, obiskoval je srednjo šolo v Požunu kot štipendist požunske protestantske ustanove. Bil je učitelj v artikularnem kraju Nemes-Csó in pozneje tudi pastor. Od 1779 do 1783 je kot pastor deloval v Šurdu. Leta 1783 se je v moči tolerančnega patenta naselil v Križevcih, kjer je organiziral evangeličansko bogoslužje. 1790 se je vrnil v Šurd, kjer je umrl 9. aprila 1803. Leta 1789 je izdal Nouví Gráduvál.

¹⁵ Procesualni sodnik svobodnikov je bil Peter Kregar, rojen v Beltincih. Z bratoma Emerikom in Mihaelom je leta 1754–1755 študiral na jezuitski univerzi v Gradcu (prim. I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 276). Prim. tudi J. Smej, Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju, v: Zgodovinski časopis 49 (1995), 4 (101), 607–611, kjer je objavljeno poročilo Petra Kregarja vasvárskem stolnemu kaplitju z dne 30. aprila 1779. Navajam: J. Smej, Dve pismi.

premislite, katero podružnico, preveč oddaljeno od župnijskega središča, bi lahko odcepili in jo priključili drugi župniji, katere središče ji je bliže. Vendar vse to prepuščam vaši diskretni presoji, da mi hkrati tudi razložite, kaj glede tega misli ljudstvo. V tej zadevi sem vam že prej pisal in dodal tudi pouk, kaj je treba upoštevati in česa se varovati.

Vašo prečastitost iz srca pozdravljam in vam podeljujem svoj očetovski blagoslov ter ostajam v trajni naklonjenosti.

Gospodu Miklošu Küzmiču,
vicearhiakonu in župniku
pri Sv. Benediktu

János Szily
škof

Poslano dne 22. maja 1782

III. – 26. maja 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Istega dne, se pravi 25. tega meseca, sem prejel od vas, presvetli gospod škof, dve dragoceni pismi. Prvo je bilo napisano 20. dne tega meseca z namenom, naj bi se ali 24. ali 28. dne tega meseca osebno oglasil pri vas, da bi mi razložili nekatere predloge. To bi bila zame velika milost, da bi lahko poljubil vašo častito desno roko. Toda, žal, slabo zdravje mi to preprečuje. Zato vas ponižno prosim, oprostite mi, da se to pot ne morem osebno oglasiti pri vas. Če je torej neobhodno potrebno priti k vam, in ni mogoče pisno razložiti zadeve, vas prosim, da mi to sporočite. Kolikor mi zdravje ne bi dopuščalo oglasiti se osebno, bom pooblastil enega izmed gospodov župnikov, da mu obrazložite svoja naročila.

Kar se tiče vašega drugega pisma z dne 22. tega meseca, moram poudariti, da mi je prineslo neizmerno veselje (mihi summum attulere gaudium). Naše dečke ste namreč blagovolili sprejeti z več kot očetovsko ljubeznijo (pueros nostros plusquam Paterno amore complecti dignabatur Illustrissimus Dominus Praesul). Zares, mi, bedni te naše Okrogline (hujus Circuli) vas sprejemamo z globokim spoštovanjem in občudovanjem kot zelo blagohotnega očeta ter odkrito priznavamo, da se vam nikoli ne bomo mogli prav dostojno in primerno zahvaliti.

Sicer pa se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in velikodušni blagohotnosti ter vztrajam in ostajam z vdanim spoštovanjem.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

Na hitro, 26. maja 1782
v Ivanovskem dolu

najneznatnejši kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s.r.

IV. – 23. avgusta 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Prav danes, ko se mi je ponudila ugodna priložnost odposlati vam pismo, se je tisti od nekatoliških staršev rojeni dečko v moji hišni kapeli oklenil prave vere ob mojem velikem srčnem veselju. Do prihodnjega šolskega leta se bo posvetil študiju v Martjancih, kajti tam biva zelo izobražen šolnik (magis eruditus Ludi Rector).¹⁶ Omenjeni dečko ima že enajst let.

Sicer pa se priporočam Vaši naklonjenosti in veliki dobrohotnosti in ostajam z dolžnim spoštovanjem.

¹⁶ Organist šolnik, Ludi Magister ali Rector v Martjancih je bil Jožef Vrečič, rojen l. 1738 v Vidoncih, župnija Gornja Lendava (Grad). Kanonična vizitacija župnije Martjanci z dne 6. in 7. septembra 1778, str. 8, pravi o njem tole: »Vešč je slovenskega jezika, madžarskega pa le za silo (Linguae Vandalicae, et infra mediocritatem Hungaricae gnarus). Star je 40 let, v martjanski župniji deluje 2 leti, prej je služboval na Cankovi in na Tišini.« Prim. tudi J. Smej, Dve pismi, str. 607–609.

Presvetlega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

Na hitro, 23. avgusta 1782
v Ivanovskem dolu

najzadnji kaplan,
Mikloš Küzmič,
župnik pri Sv. Benediktu, svojeročno

V. – 15. oktobra 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Prav gotovo se vi, gospod škof, spominjate moje ponižne prošnje glede treh dečkov, katerih starši so se pod mojo pastoralno skrbjo že oklenili prave vere. Prošnjo sem vam lansko leto ustno izrazil. Njihovo tu pridruženo prošnjo tudi jaz ponižno obnavljam, in sicer iz naslednjih razlogov, od katerih je prvi tale: omenjeni dečki kažejo veliko nadarjenost, zato lahko upamo, da bodo nekoč v veliko korist naši Okroglini (Patriae) in se bodo odlikovali med tistimi, ki so bili po vaši milosti iz tukajšnjih naših krajev že sprejeti v kószeško sirotišnico in se sedaj posvečajo študiju na mestni normalki. To leto so omenjeni dečki marljivo obiskovali šolo v Lentiju. Po enem letu te vaške šole zaslužijo, da bi bili sprejeti v prvi razred normalke. Drugi razlog je, da so njihovi starši ubogi in potemtakem ne morejo šolati svojih otrok. Dečki so torej tako rekoč kakor sirote brez staršev. Kaj namreč koristi, da jih starši pustijo na tej nizki stopnji izobrazbe, če pa zaradi uboštva nimajo sredstev za nadaljevanje študija? In končno še tretji razlog: zelo bi osupnili omenjeni starši-prošnjiki in bi se morda celo kesali svojega predhodnega spreobrnjenja, če njihovi otroci ne bi mogli uživati tiste ugodnosti, kot otroci nekatoliških staršev. In res, že se jim posmehujejo starši, katerih sinovi so bili sprejeti v že tolikokrat omenjeno sirotišnico, medtem ko sinovi prej omenjenih spreobrnencev vse doslej še niso bili pripuščeni v zavod. Naposled, četudi ne bodo obiskovali retorike kot drugi, ki so neposredno pred tem konvertirali, z vso dušo prosim, da jih v omenjeni zavod sprejmete kot nižješolce za tri leta. Tako se usposobijo vsaj za šolnike (Ludi-Magistri). Teh jih že sedaj zelo pogreša, kmalu pa jih bo še bolj pogrešala naša Slovenska okroglina (Vandalia). Čeprav bo odslej morda nekatere privedla božja milost, vendar bo zelo majhno število nekatoliških otrok, ki bi jih pripeljali k naši božji službi in zakramentom, ker ni upanja, da bi mogli preprečiti uvedbo nekatoliških duhovnikov.

Ko omenjene dečke z vsem srcem znova priporočam, da jih sprejmete v svoje blagohotno varstvo, tudi sebe izročam vaši veliki dobrohotnosti in velikodušni naklonjenosti ter ostajam z vdanim spoštovanjem.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

V Ivanovskem dolu,
15. oktobra 1782

najneznatnejši kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s. r.

P. S. Iz teh naših krajev, kolikor mi je znano, se bo prejšnjim na novo pridružil samo eden spreobrnjenec, in sicer Godina, Borkovičev sin¹⁷ pa ostane nekaj časa pri meni in bo tu obiskoval šolo.

VI. – 29. oktobra 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Že dolgo sem nameraval poslati svojega nečaka Nikolaja,¹⁸ da bi vam poljubil častito roko, ker se je po vaši milostni zaslugi vzgajal v kószeški sirotišnici, vendar je to preprečilo njegovo slabo

¹⁷ Temu Borkovičevemu sinu je bilo ime Peter. Rodil se je 29. septembra 1774 v Vučji gomili kot sin ubožanih, a plemenitih luteranskih staršev, Mihaela Borkoviča in Judite. Leta 1783 ga je Küzmič poslal v kószeški zavod in gimnazijo, kjer se je šolal iz Adelffyjeve ustanove. Postal je duhovnik in 14. junija 1830 umrl kot župnik v Črensovcih. Zelo je zaslužen za prekmursko slovstveno zgodovino (prim. J. Smej, Muza, str. 14–15). Küzmič ga omenja tudi v drugih svojih pismih. O dijaku Štefanu Godini poroča Küzmič obširneje v VII. tu objavljenem pismu.

¹⁸ Nikolaj Küzmič, nečak (fratuelis) vicearhidiakona M. Küzmiča, je bil rojen 19. avgusta 1763 na Dolnjih Slavečih kot sin luteranskih staršev, Mihaela Küzmiča in Judite (ex Alsó Szlavecs acath.). Stric, vicearhidiakon, ga je

zdravje. Sedaj, ko ga odpravljam v Győr, ga v vsej ponižnosti postavljam pred vas in se vam hkrati zahvaljujem, da ste ga blagovolili sprejeti v omenjeni zavod in ga vse doslej podpirali s svojo izredno blagohotnostjo. Iz vsega srca prosim, naj vas nebeščani (Superi) že nadalje in – kolikor je le mogoče – dolgo ohranijo zdravega in krepkega v tolažbo in ohrabrenje te naše uboge Okrogline (hujus miserae Patriae) in v napredek sirot in spreobrnjenec. Vsak dan znova se v svojih molitvah obračam na Vsemogočnega za vaše dolgo življenje.

Moram priznati, da ste nas z dobrotami, ki smo jih prejeli, že preobilno obsipali. Poleg tega pa mi nečak Nikolaj pravi, da ste mu po prečastitem gospodu Szücsu, kószeškem župniku¹⁹ in po prečastitem gospodu Emeriku Szabóju, prejšnjem prefektu,²⁰ za vodenje v zavodu (propter manufacturam) obljubili plašč in še 25 florenov v gotovini. Sedaj Vas ponižno prosim, da po dani obljubi že omenjeni ubogi moj nečak Nikolaj dobi izplačanih 17 florenov, 8 florenov je namreč že dvignil, in da prejme tudi plašč, da bo tako lahko nadaljeval svoje študije (prepričan sem, da vam bosta na vašo prošnjo in zahtevo omenjena gospoda o tem izdala potrdilo).

Sicer pa se še naprej priporočam vaši predragoceni in že tolikokrat izkustveno doživeti naklonjenosti ter ostajam, čeprav nevreden, z globokim spoštovanjem.

Presvetlega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

Na hitro, dne 29. oktobra 1782
v Ivanovskem dolu

najneznatnejši kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s.r.

VII. – 13. novembra 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Iz pisma prečastitega gospoda lektorja z dne tretjega tega meseca sem z velikim srčnim veseljem zvedel, da ste vi, gospod škof, blagovolili milostno sprejeti v kószeško sirotišnico dečke nekatoliških staršev. Izmed teh dečkov vam je – o tem ne dvomim – moj nečak Janez (Ivan)²¹ enega že predstavil, in sicer Štefana Godino. V tem dečku sem na tihem prepoznaval in večkrat zelo občudoval velikodušnega duha. Ko so ga namreč njegovi lastni starši, ker je sprejel pravo vero, preganjali, se zaradi tega ni prav nič žalostil. Kakor v zavetišče se je zatekel v moj Ivanovski dol in tukaj preživel nekaj tednov. Čeprav ga niti oče niti mati nista obiskala, si tega ni gnal k srcu, ampak je nenehno kazal razigranega duha ter se je veselil, da je bil vreden biti zapuščen od svojih staršev in trpeti preganjanje za Kristusa in pravico.

Ob tej priložnosti, ko Jurij Rittoper pripelje svoja dva sina,²² od katerih ste enega že lani dobrohotno sprejeli, drugi pa je do sedaj bival pri gospodu Czempengerju v Rohoncu in bo – tako

---

poslal v kószeško sirotišnico in gimnazijo. Tam je bil v letih 1779–1782. Hotel je nadaljevati študije v Győru, a zaradi slabega zdravja tega ni zmožal. Stric, vicearhidiakon, ga je škofu Szilyju znova priporočil za inštruktorja slovenskih dijakov v Kószezu. Pozneje je pri grofu Szapáryju opravljal službo oskrbnika (prim. I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 93 in 278).

¹⁹ Antal Szücs, rojen 3. decembra 1730 v Keszthelyu, je bil v Kószezu župnik od 1776 do 1790. Umril je kot kanonik v Sombotelu 10. avgusta 1794 (prim. Géfin II., 411–412).

²⁰ Emerik (Imre) Szabó, rojen 17. novembra 1729 v Kószezu. 18. oktobra 1747 je stopil v Družbo Jezusovo (k jezuitom). Pred posvečenjem je bil 3 leta gimnazijski profesor in še leto dni po posvečenju. Opravljal je službo prefekta in oskrbnika v kószeškem dijaškem zavodu Kelcz-Adelffy. Umril je 8. maja 1789 (prim. Géfin II., 384).

²¹ Omenjeni lektor je bil István Boros (gl. uvod). Omenjeni Janez (Ivan) Krstnik Küzmič, nečak M. Küzmiča, vicearhidiakona, se je rodil 14. avgusta 1766 na Dolnjih Slavečih. Starši isti kot pri njegovem starejšem bratu Nikolaju: Mihael Küzmič in Judita (haeresis ex Alsó Szlavecs). Verjetno se ta pripomba »haeresis« (»kriva vera«) v krstni knjigi nanaša na oba starša. L. Vecsey ima pri Küzmičevem nečaku Nikolaju opombo »Iut. családból« (»iz luteranske družine«), pri drugem Küzmičevem nečaku Janezu pa »prot. családból« (»iz protestantske družine«). Kot konvertit je bil Janez v kószeški sirotišnici v letih 1779–1785. V kószeški gimnaziji se je šolal iz Adelffyjeve ustanove. Končal je višjo in nižjo gimnazijo in stopil v vojaški stan. V Splénynyjevem pehotnem polku je služil kot kapetan (L. Vecsey, str. 360).

Oba svoja nečaka je stric M. Küzmič priporočil škofu že 29. oktobra 1779: »Fratueles meos ambos Nicolaum et Ioannem Baptistam (...) medio Domini Reverendi Capellani SS. Trinitatis« (»Oba moja nečaka, Nikolaja in Janeza Krstnika ... po posredovanju prečastitega gospoda kaplana pri Sv. Trojici«). Kaplan pri Sv. Trojici (Nédeli) je bil takrat Franc Ksaver Cipot, rojen ok. 1755 v Mlajtincih, umrl 10. junija 1824 kot župnik na Tišini (prim. I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 93–94).

pravijo – po vašem milostnem odloku zdaj sprejet, vam tudi jaz ponižno predstavljam Franca Hujsa,²³ dečka iz Ivanovec. Pred tremi dnevi je opravil zakramentalno spoved in prejel sveto evharistijo. Ne smem zamolčati, da je prav kratko, ko je omenjenega dečka oče Hujs pripeljal k meni, da bi ga poučil v verskih skrivnostih, prišel k meni še drug deček iz Ivanovec, in sicer Matija, sin Petra Gergórc, star okrog 10 let. S sklenjenimi in kvišku dvignjenimi rokami me je jokaje rotil in prosil, naj pri vas, presvetli gospod škof, posredujem zanj, da bi bil sprejet v kószeško sirotišnico. Še več! Ko sem pripravljaval Hujsovega dečka na pot, se mu je hotel po vsej sili pridružiti. Doma je pustil mater (oče mu je namreč pred kratkim umrl). Pomiril sem ga in mu obljubil, da bo ob prihodnji veliki noči po vaši posebni milosti sprejet v omenjeno sirotišnico, medtem pa da bom zanj pri vas izposloval podporo za nakup obleke. Tako bo lahko dostojneje nastopal v javnosti. Res, po pravici morem vzklikniti: To je prst Božji! In čudovit je Bog v svojih ureditvah!²⁴ Da se namreč v tem našem, sicer tako žalostnem času najdejo nekateri, ki sami od sebe v zmedo in zadrego svojih želijo prestopiti k nam in se nam brez povoda ponudijo. Še in še vas ponižno prosim, da medtem omenjenemu dečku pošljete neko podporo z upanjem, da bo za prihodnjo veliko noč sprejet. Tako bom lahko ubožca – kakor hitro bo opravil izpoved vere (prejel je namreč že sveto večerjo nekatoličanov) – potolažil z upanjem, da bo sprejet, kakor tudi z upanjem na podporo, ki mu jo boste milostno podelili.

Kar se pa tiče dveh dečkov Borkovičev, ni mogoče, da bi v tem zmedenem času oče svojega starejšega sina potegnili iz csóenskega zavoda (ex alumnaeo Csóénsi) in ga pripeljal k naši sveti veri, zato zdaj ponuja le mlajšega sina, da se vzgoji v pravi veri.²⁵ Tega ponižno posveča vašemu milostnemu zavetilstvu in ga bo takoj po vaši blagohotni odločitvi pripeljal v Kószeg.

Končno sem tudi gospodu župniku v Dolencih²⁶ hitro sporočil vašo blagohotno ureditev glede dečka iz Šalovec, da se bo lahko šolal iz Adelffyjeve ustanove. Prav tako sem obvestil gospoda gornjelendavskega župnika²⁷ glede dečkov, ki vam jih je priporočil. Oba župnika sta že vse potrebno uredila ali pa bosta še uredila, da bodo omenjeni dečki prišli v Kószeg.

Hkrati se vam zahvaljujem za poslanih 10 florenov v korist dveh dečkov katoliških staršev. Tudi starši vam izrekajo iskreno zahvalo. Vse te in tudi sebe izročam v vaše mogočno varstvo. Ko se ponovno priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in visoki milosti, vztrajam in ostajam v globokem spoštovanju in ponižni vdanosti.

²² Rittoperjeva sina sta bila Adam in Janez (Ivan) Krstnik. Adam, rojen 11. novembra 1770, sin Jurija Rittoperja in Magdalene, iz Kuštanovec, je bil kot štipendist iz Adelffyjeve ustanove v kószeškem zavodu in gimnaziji sedem let (1781–1788). Pozneje je služboval kot računovodja pri grofu Nádasdyju. Njegov mlajši brat Janez (Ivan) Krstnik, prav tako štipendist iz Adelffyjeve ustanove, je bil najprej iz kószeškega zavoda izključen, leta 1784 pa na Kúzmíčevo posredovanje zopet sprejet. Oba sta bila sina evangeličanskih staršev in konvertita (prim. L. Vecsey, str. 414, kjer je njun priimek zapisan kot »Rittuper«).

²³ Franc Hujs, rojen ok. 1774 v Ivanovcih, konvertit, se je kot štipendist iz Adelffyjeve ustanove šolal v kószeški gimnaziji pet let (1782–1787). Ko se je leta 1787 sirotišnica preselila v Požun (Bratislava), je na tamkajšnji gimnaziji nadaljeval študij, stanoval pa je zunaj zavoda (L. Vecsey, str. 326).

²⁴ M. Kúzmíč navaja iz Svetega pisma. »To je prst Božji,« vzklikajo egiptovski čarovniki, ko niso mogli v primeri z Mojzesom narediti komarjev (prim. 2 Mz 8,15). »Čudovit je Bog v svojih ureditvah« (prim. Ps 67,36 in 118,91).

²⁵ Mlajši sin Mihaela Borkoviča je bil Peter. O njem gl. op. 17. Starejši (najbrž Jožef) je študiral v evangeličanskem zavodu (sirotišnici) v artikularnem kraju Nemes Csó. O Petru Borkoviču piše Kúzmíč škofu 23. januarja 1783, da ga je oče že davno obljubil in da je bil že sprejet v kószeški zavod, vendar je oče odlašal. Deček Peter je bil pri Kúzmíču le pol dneva, zato ga ni mogel poučiti o svetih skrivnostih in tudi ne sprejeti njegove zakramentalne spovedi. Zato naj ga Kúzmíčev nečak Janez (Ivan) v kószeškem zavodu pouči o vsem, kar mora vedeti, in naj ga potem kam odpeljejo na zakramentalno spoved. O Petru in drugih dečkih je Kúzmíč poročal škofu že 25. junija 1780: »Po božji dobroti imam štiri take dečke, ki obiskujejo tukajšnje krajevno šolo in so polni nad, med katerimi je eden plemenitega rodu (e nobili natus est prosapia).« Ti dečki so bili: Franc Berke iz Ratkovec, Janoš (Ivan) Luttár iz Sebeborec, Janoš (Ivan) Malčič iz Kančovec in Peter Borkovič (iz plemenitega rodu). Vsi konvertiti (prim. L. Vecsey, str. 258, 366, 369).

²⁶ Župnik v Dolencih je bil Jurij Požgaj, rojen ok. 1729 v M. Soboti. Teologijo je študiral v gyórskem bogoslovnem semenišču. V duhovnika je bil posvečen 1757. Župnikoval je v Dolencih od 1757 do smrti 18. julija 1784 (prim. Géfin II., str. 328). V krstni knjigi I. župnije Dolenci najdemo zapis: »Georgius Posgay, qui primus parochus expulso licentato, hic factus est hanc Dolicensensem ecclesiam« (»Jurij Požgaj, ki je pri tej dolenski cerkvi postal prvi župnik, potem ko so izgnali licentata«).

²⁷ Župnik v Gornji Lendavi (Grad) je bil Franc Sukič, rojen ok. 1744 na Trdkovi. Teologijo je študiral v Gyóru. V duhovnika je bil posvečen 1774. Leto dni je bil še v semenišču, od 1775 do 1796 je župnikoval v Gornji Lendavi. Umrli je 18. marca 1813 kot župnik v Gornjih Petrovcih (Géfin II., str. 411).

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda
Na hitro, dne 13. novembra
v Gospodovem letu 1782,
pod goro Engadi

najneznatnejši kaplan,
Miloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s. r.

P.S. Ponižno se vam, presvetli gospod škof, zahvaljujem, ker ste res velikodušni zavetnik in meni zmeraj zelo naklonjeni gospod in ker ste blagovolili poslati mojemu nečaku Nikolaju precejšnjo podporo. Toda, žal, zaradi slabega zdravja se je moral vrniti semkaj. Da se mu ne bi bolezen še poslabšala, sem ga takoj poslal na zdravljenje v Radgono. S tem pa je seveda prekinjen njegov študij.

VIII. – 3. decembra 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Po gospodu Petru Kregarju, namestniku sodnika svobodnikov, vam dostavljam dvoje spiskov, enega o dohodkih župnikov, drugega o župnijah naše Slovenske okrogline, skupaj s preiskavo, ki jo je pred kratkim vodil omenjeni gospod namestnik sodnika svobodnikov glede nekatoliškega duhovnika, ki ga je Gábor Perlaki poslal v Slovenske Križevce.²⁸

Hkrati vam z vso vdanostjo sporočam, da je fant iz Kančovec, star okrog 15 let, sin Janeza Krstnika Kányija, luterana, v resnici pravi spreobrnjenec. Zavmil je Lutra in prestopil v katoliško sveto Cerkev. Fant je zelo nadarjen, visoke postave in bi se rad izučil krojaške obrti. Želel bi biti krojač tu v naši Okroglini (Patria), kajti nobenega drugega jezika ne ve, kakor samo materin jezik. Da bi se lahko izučil omenjene obrti, vas, prevzvišeni gospod škof, ponižno prosim, da mu pri tem milostno priskočite na pomoč.

Sicer pa se tudi sam priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in veliki blagohotnosti ter ostajam z dolžnim spoštovanjem in vdanostjo.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

Na hitro, dne 3. decembra 1782
v Ivanovskem dolu

najneznatnejši kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s.r.

IX. – 11. decembra 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Z veliko srčno bolečino je moj župljan Jurij Rittoper, kuštanovski vaščan, sprejel svojega sina Janeza Krstnika, ki ga je prevzvišeni knez, njegova eminenca kardinal grof József de Battyán²⁹ izbral – tako pravijo – in namenil za Kőszeg. Po njegovi velikodušni darežljivosti naj bi namreč bil prištet med dečke, ki se vzgajajo v kőszeski sirotišnici. Fanta pa so, ne vem iz kakšnega razloga, izključili in je bil tako prisiljen vrniti se v domovino. Tu pa se ubožček komaj upa prikazati na svetlo, ker se mu luterani posmehujejo. Ti se namreč veselijo, če kateri od spreobrnjenecv nima uspeha. Zato ponižno prosim vašo presvetlost, blagovolite glede ubogega spreobrnjenca stopiti v stik s prevzvišenim knezom, da bi se tako vsaj z novim letom lahko spet posvetil rednemu študiju. Ko fanta spet in spet vneto priporočam vašemu mogočnemu varstvu, tudi samega sebe ponovno izročam vaši predragoceni naklonjenosti in veliki blagohotnosti ter ostajam v vdani podrejenosti.

²⁸ V izvirmiku Tóth-Keresztur, danes Križevci v Prekmurju; slovenim: Slovenski Križevci, ustrezno kraju Tóthfalu (Slovenska ves v Porabju).

²⁹ Grof József de Battyány (sic), rojen 30. januarja 1727 na Dunaju, nadškof in kardinal v Esztergomu, umrl 23. oktobra 1799 v Požunu. Spreten politik, »orakelj svojega časa«, ustanavljal je šole itd. (Lexikon für Theologie und Kirche, II. Band, Herder 1931, str. 38).

Presvetlega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

V Ivanovskem dolu,
11. decembra 1782

najzadnji kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, svojeročno

X. – 6. januarja 1783

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Po vaši milostni ureditvi, ki mi jo je nedavno sporočil prečastiti gospod lektor István Boros, vam sedaj po svojem nečaku Nikolaju ponižno predstavljam fanta spreobrnjenca Rittoperja, ki ga bo ob prvi priložnosti sam njegov oče pripeljal v Kőszeg.

Zaradi slabega zdravja moj pravkar imenovani nečak ni mogel nadaljevati študija v Győru, zato se je vrnil. Sedaj se mu je zdravje s pomočjo radgonskega zdravnika zboljšalo, zato vas ponovno prosi, da ga vzamete pod svojo očetovsko obrambo. Tudi sam ponižno posredujem zanj, da ga milostno sprejmete v kőszeško sirotišnico kot inštruktorja,³⁰ in sicer iz dveh razlogov: prvič, ker od nežnih let goji v sebi željo postati duhovnik; da bi to dosegel, je v tukajšnjih okoliščinah zelo težko, zato naj v omenjeni sirotišnici živi pod strogo disciplino in v klavzuri, da se ne bi pokvaril zunaj med slabimi sinovi tega sveta; drugič, da bi fantje te moje domovine imeli slovenskega vodnika (ut hujus Patriae filii habeant Vandalum manufactorem) in sicer takega, ki je tukaj v naši deželi poznan zaradi svojega poštenega življenja in krotkega ter lepega obnašanja; tako bi se tudi starši lažje odločali izročiti svoje otroke tja, namreč pod vzgojno šibo mladeniča, ki ga že poznajo.

Takšen slovenski inštruktor (Vandalus Instructor) bi bil v veliko pomoč patru prefektu, posebej za fante naše periferije, lahko bi pa skupaj s temi vodil tudi madžarske gojence. Da bi pa bil povsem primeren za pravilno izvrševanje te službe, je pripravljen obiskovati šolo za poklicno usposabljanje učiteljev in se tako naučiti tistega, kar je nujno potrebno in se zahteva za oblikovanje fantov.

Ko ponovno priporočam v vaše očetovsko varstvo siromašnega spreobrnjenca, hkrati tudi sebe izročam vaši predragoceni naklonjenosti in velikodušni blagohotnosti ter ostajam s spoštovanjem in vdanostjo.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

V Ivanovskem dolu,
6. januarja 1783

najneznatnejši in nevredni
kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, svojeročno

XI. – 6. avgusta 1783

Prečastiti gospod župnik
in vicearhidiakon!

Gospod Gábor Perlaki, superintendent augsburške veroizpovedi v Prekdonavskih predelih (in partibus Trans-Danubianis), se je pritožil zaradi denarne kazni, ki mu je naložena. Iz somogyske županije (e Comitatu Simeghiensi) je bil namreč v Slovenske Križevce (Tóth-Keresztur), včlenjene v vašo Okroglino, poklican šolnik (Ludi Magister), augsburške veroizpovedi,³¹ da bi možem in ženam svoje veroizpovedi delil Gospodovo sveto večerjo. Superintendent prosi, da bi ga oprostili denarne kazni, ker omenjeni šolnik ni prišel v Slovenske Križevce na njegovo pobudo, ampak na prošnjo prebivalcev Slovenskih Križevcev. Zaradi tega je sedanji Generalni upravni zbor odredil novo preiskavo. Pooblaščam vas, gospod vicearhidiakon, da ste navzoči pri preiskavi. Deloma sami raziskujte, deloma pa poskrbite, da bodo to storili gospodje odposlanci, namreč: na čigavo pobudo in prošnjo je prišel

³⁰ V pismu z dne 13. februarja 1783 Küzmič znova priporoča škofu svojega nečaka Nikolaja, da bi bil sprejet v kőszeški zavod namesto bivšega inštruktorja (in locum futuri instructoris). Prim. I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 277–278.

³¹ Ta šolnik (Ludi Magister) je bil Mihael Bakoš. Res je bil šolnik in hkrati pastor. Prim. op. 14.

omenjeni šolnik v Slovenske Križevce, da bi delil sveto Gospodovo večerjo? Tako bi jasno spoznali, kdo je v tem primeru prekršil cesarsko-kraljevske določbe. Za napotek in ravnanje vam tu proti vrnitvi prilagam poročilo o prejšnji preiskavi. Ko mi ga vrnete, mi hkrati pošljite poročilo o tej novi preiskavi in me o njenem izidu ustrezno seznanite.

Sicer pa vam podeljujem svoj očetovski blagoslov in ostajam s poklonom vaši častitosti.

Prečastitemu gospodu

Miklošu Küzmiču,

župniku pri Sv. Benediktu

Sombotel, 6. avgusta 1783

János Szily

škof

XII. – 4. novembra 1783

Presvetli in prečastiti gospod škof,

meni zelo naklonjeni gospod!

Ko sem bil zadnjič v Sombotelu, ste na mojo vdano prošnjo milostno blagovolili sprejeti med število sirot sina Štefana Berketa, mojega župljana in konvertita.³² Sedaj vam pa imenovanega dečka, ki ima sicer eno oko pokvarjeno, vendar je bistre glave, po njegovem očetu pošiljam in ponižno predstavljam, da vam poljubi častito roko.

Ostane še eden, ki sem vam ga ponižno priporočil že v marcu, namreč Janez Ciffer. Še in še z vso vdanostjo prosim, blagovolite ga sprejeti namesto pokojnega dečka Lekiča iz Šalovec. Trdno upam, da mu bo zdaj omogočeno priti v zavod, ker ste mi blagovolili zagotoviti, da bo sprejet v kőszeško sirotišnico, kakor hitro bo tam eno mesto prazno.

Sicer se pa priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in veliki dobrohotnosti in ostajam s spoštovanjem.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,

meni zelo naklonjenega gospoda

V Ivanovskem dolu,

4. novembra 1783

najneznatnejši kaplan,

Mikloš Küzmič, župnik

pri Sv. Benediktu, s.r.

Sklep

M. Küzmič si je vse do konca svojega življenja prizadeval, da bi Slovenska okroglina dobila izobražence. »Miseria Vandalia!« vzklika 19. januarja 1790 v pismu škofu. »Prout praevidere licet, subjectis suae linguae gnaris tandem deficiet. Pro cooperantibus clamant Domini Parochi...« (»Uboga Slovenska okroglina! Kot lahko predvidevamo, ji bo naposled zmanjkalo izobražencev, večših njenega jezika. Gospodje župniki kličejo po pomočnikih...«).³³ Župniki kličejo po kaplanih in šolnikih. Da bi jih imeli, je Küzmič pošiljal dečke v kőszeški zavod in gimnazijo ter prosil zanje podporo pri škofu. Tako še tudi konec leta 1795.³⁴

V zgodovini Prekmurja ni primera, da bi bil kdo tako zelo skrbel za dijake in v tako trdih razmerah (revščina) kot ravno M. Küzmič. Po pravici ga smemo šteti med največje osebnosti Prekmurja.

³² Ta dijak je bil Franc Berke, rojen 25. septembra 1769 v Ratkovcih, v protestantski družini plemenitega rodu. Oče Štefan, krojač, mati Judita. V kőszeškem zavodu in gimnaziji se je kot konvertit šolal iz Adelffyjeve ustanove (1783–1787). Šole je kot gramatist (3. razred gimnazije) nadaljeval v Požunu (L. Vecsey, str. 258).

³³ Prim. I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 476.

³⁴ Prav tam, str. 490.

Zusammenfassung

Mikloš Küzmič Sorge für die Studenten

Jožef Smej

Die Briefe von Mikloš Küzmič (1737–1804), dem Pfarrer zu St. Benedikt in Kančovci und Vizearchidiakon Districtus Tóthvághiensis (Slovenska okroglina) in Prekmurje (Übermurgebiet), dem Schriftsteller und Dichter, sind eine wichtige Quelle zur Analyse der Verhältnisse der Slowenen zwischen der Mur und der Raab. Ivan Škafar hat in *Slavistična revija* 23 (1975), 87–112, 269–288, 462–493, die Korrespondenz zwischen M. Küzmič und dem Bischof János Szily veröffentlicht, und zwar in Hinblick auf sieben Küzmičs Bücher. Die dreifache, nämlich die gesellschaftliche, weiter die soziale und die ökonomische Situation zeigt sich in M. Küzmičs Briefen, die vom Verfasser dieses Artikels in *Časopis za zgodovino in narodopisje* 52 = 17 (1981), 273–293, veröffentlicht worden sind, dem damaligen Grundherrn.

In dem zu Ungarn gehörenden slowenischen Übermurgebiet durften die slowenischen evangelischen Protestanten bis 1781 keinen öffentlichen Gottesdienst haben. Ihre Lehrer und Pastoren wirkten in den sogenannten artikulierenden Orten. Für das Übermurgebiet waren solche Orte Nemes-Csó und Surd. Nachdem Toleranzpatent des Kaisers Joseph II. – vom Bischof Szily erst im Jahr 1782 den Geistlichen zur Kenntnis gebracht – hatte die evangelische kirchliche Organisation noch immer gewisse Schwierigkeiten.

In der Mitte des 18. Jahrhunderts wurde in Kőszeg Seminarium Convertitarum oder Orphanotrophium Kelcz-Adelffy (Kelcz-Adelffy Waisenhaus) mit Gymnasium eröffnet. Nach der letztwilligen Verfügung des Kreisrichters Antal Adelffy (1716–1771) sollten vor allem die slowenischen Knaben – Konvertiten aus dem slowenischen Übermurgebiet in diesem Waisenhaus und Gymnasium studieren. M. Küzmič ermöglichte das Studium in Kelcz-Adelffy Waisenhaus und Gymnasium nicht weniger als 38 Knaben aus seiner Pfarre. In der Zeit M. Küzmičs haben 123 Knaben aus dem slowenischen Übermurgebiet in Kőszeg studiert.

In den zwölf hier veröffentlichten Briefen, die vom Verfasser dieses Artikels aus Latein in die slowenische Sprache übersetzt worden sind, äussert sich Küzmičs grosse Sorge für die Schul- und Gymnasialbildung der slowenischen Knaben. Alle Briefe sind mit sachlichen Anmerkungen ausgestattet. Küzmičs unaufhörliche Mühe mündete auf jenes Ziel hin, dass seine »Vandalia« (das slowenische Übermurgebiet) eine immer genügende Zahl der slowenischen Intellektuellen, Ludi Magistrorum (Volksschullehrer) und Priester haben würde.

In der Geschichte von Prekmurje ist es wirklich ein heller Ausnahmefall, dass ein Mensch wie M. Küzmič in dem einsamen »Tal von Ivanovci« in einer so kurzen Zeit und in äusserst schweren Umständen so viel Gutes für die Studenten getan hätte. Mit allem Recht darf er zu den grössten Persönlichkeiten von Prekmurje gezählt werden.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE – ČZN

ČZN je revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko, saj izhaja že od leta 1904. Objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, ampak posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Maribor s sodelovanjem mariborske univerze. Revijo je mogoče naročiti pri Založbi Obzorja, 2001 Maribor, Partizanska 5.

Z N A N S T V E N O R A Z I S K O V A L N I C E N T E R S A Z U

ZALOŽBA
ZRC*Vincenc Rajšp in Majda Ficho: SLOVENIJA NA VOJAŠKEM ZEMLJEVIDU 1763-1787* (2.zvezek)

V drugem zvezku so zajeta mesta Ljubljana, Vrhnika, Litija in Brežice z okolico ter starodavni cistercijski samostan Stična. Devetnajst barvnih kart nam z neprekosljivo kartografsko barvitostjo kaže pokrajinsko podobo ljubljanskega barja, Cerknice s Cerkniskim jezerom, dolino reke Krke, področje Višnje Gore, Grosupljega in Trebnjega, dolino reke Mirne ter reko Savo od Zidanega Mosta, Radeč, Sevnice do Brežic. Karte dopolnjuje 15 opisov odsekov, ki govorijo o sestavi gozdov, stanju cest in trdnosti mostov, o prehodnosti in neprehodnosti pokrajine zaradi naraslih voda in drugih ovir, oddaljenost med posameznimi kraji pa je merjena v urah hoda.

Sozaložnik Arhiv Slovenije; 380 str. + 19 barvnih reprodukcij kart v originalni velikosti 42 x 62 cm, trda vezava, kartonski zaščitni ovitek, ISBN 961-6182-22-6. **Cena: 7.875 SIT**

ZAHODNO SOSESTVOST

Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne

Uredil Branko Marušič v sodelovanju s Stanetom Grando in Petro Svoljšak

Knjiga je zbornik devetnajstih razprav slovenskih zgodovinarjev, ki popisujejo in dokumentirajo bližnjo in daljno preteklost Slovencev ob meji in njihove odnose s furlanskimi in italijanskimi sosedi vse do konca prve svetovne vojne. Zbrane razprave sicer ne kažejo vseh obdobji in vseh strani življenja, dajejo pa vendarle odgovore in pojasnila na marsikatero vprašanje, ki si ga o zapletenih zgodovinskih odnosih danes postavlja radovedni bralec. Z osvetlitvijo zgodovinskega ozadja daje knjiga nenazadnje tudi dobro podlago za lažje razumevanje aktualnih meddržavnih odnosov z našo zahodno sosedo. Pisci razprav so: J. Beran, B. M. Gombač, B. Grafenauer, S. Granda, I. Juvančič, M. Kacin-Wohinz, D. Kermavner, B. Marušič, V. Melik, M. Pahor, J. Pirjevec, J. Pleterski, T. Simčič, K. Šiškočič, P. Vodopivec in F. Zwitter. 234 str., 16,5 x 23,5 cm, broširana, ISBN 961-6182-09-9. **Cena: 2.240 SIT**

GRAFENAUERJEV ZBORNIK

Uredil Vincenc Rajšp in souredniki Ferdo Gestrin, Janez Marolt, Darja Mihelič, Peter Štih, Peter Vodopivec

Zbornik je izšel v počastitev osemdesetletnice rojstva slovenskega zgodovinarja Boga Grafenauerja (1916-1995). V obsežni in bogato dokumentirani knjigi je celovit prikaz njegovega življenja in znanstvenega dela izpod peresa več kot petdesetih avtorjev. V knjigi najdemo tako osebna pričevanja kot oris njegove pedagoške dejavnosti, osrednja pozornost pa je namenjena Grafenauerjevemu življenjskemu in poklicnemu zanimanju - zgodovinski vedi kot znanosti in stroki. Razprave obravnavajo tako strukturo zgodovinskega raziskovanja kakor tudi probleme iz posameznih zgodovinskih obdobji po kronološki razvrstitvi. Knjiga vsebuje tudi zbirno bibliografijo Grafenauerjevih objav.

Sozaložniki SAZU, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Pedagoška akademija v Mariboru; 703 str., 19,5 x 28 cm, trda vezava, ISBN 961-6182-14-5. **Cena: 4.000 SIT**

Dušan Kos: CELJSKA KNJIGA LISTIN I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341

Za preučevanje srednjeveške zgodovine so listine najpomembnejši historični vir. V prvem zvezku edicije listin Celjskih grofov so predstavljene vse do sedaj znane listine, ki so ohranjene v originalih ali prepisih in so jih izstavili ali prejeli oz. se v njih vsaj omenjali žovneški svobodniki do leta 1341. Zadnja izmed 212 objavljenih listin je iz 16. aprila 1341, ko je cesar Ludvik povzdignil žovneške v grofovski stan in jim dovolil imenovati se po Celju. Izdane listine so obdelane po sodobnih načelih, z navedbami obstoječih prepisov, z opisi fizičnega izgleda listin, naštevanjem objav, itd. Za lažjo predstavo je v knjigi 27 barvnih posnetkov izbranih listin in pečatov. Knjiga bo bistveno olajšala proučevanje zgodovine Celjskih grofov tako strokovnjakom, kakor tudi študentom in ljubiteljskim zgodovinarjem

Sozaložnik Muzej novejšje zgodovine Celje; 296 str., 19 x 23,5 cm, trda vezava, ISBN 961-6182-23-4. **Cena: 3.040 SIT**

Knjige lahko naročite po telefonu: 061/125 60 68 (int. 379), po faxu: 061/125 52 53 ali po € pošti: Barbara.Go@alpha.zrc-sazu-si ali pišete na naslov Založba ZRC, Gosposka 13, P.P. 306, 1001 Ljubljana. Dijakom, študentom in upokojencem priznamo ob nakupu še dodaten popust. Knjige lahko plačate po povzetju ali s kreditno kartico # LB # EUROCARD # VISA.

Pozor! V primeru plačila s kreditno kartico navedite številko kartice in rok veljavnosti in naročilo zaradi varnosti pošljite v kuverti!

Cene že vključujejo 5% prometni davek. Stroški pošiljanja znotraj Slovenije so vštet v ceno. Naročeno boste prejeli najpozneje v 5 dneh od naročila.

Vasilij Melik

Slovenci o Germanih, Slovanih in Romanih pred 120 leti

Za spoznavanje odnosov, mnenj in predsodkov, ki so jih imeli Slovenci v 19. stoletju do drugih narodov, imamo najboljše vire v časopisju, ohranjenih korespondencah, dnevnikih in spominih, pa tudi v leposlovnih delih. Vse to nam seveda priča predvsem o sodbah izobražencev, vodilnih krogov političnih strank, manj pa o sodbah preprostih ljudi.

Pri razpravljanih te vrste nikdar ne smemo soditi površno in prenašlo; vrednotenja so dostikrat zelo komplicirana in posamezne sodbe druga drugi nasprotujejo. Posebej je treba opozoriti na pokrajinske razlike. Slika, ki jo bom dal, odgovarja predvsem kranjsko-štajerskim slovenskim razmeram, ne upošteva pa primorskih značilnosti in posebnosti, ki so mogle biti v določenih trenutkih kar znatne.

Sodbe o značajih, karakterističnih lastnostih nekega naroda, izrečene brez obzira na politično dogajanje, so drugačne od političnih vrednotenj, ki se mnogo bolj spreminjajo in imajo navadno tudi propaganden namen. Izkušnje vsakdanjih stikov med navadnimi ljudmi so drugačne od političnih gesel, ta pa dostikrat navadno življenje tudi zastrupljajo.

Sodbe o tujih narodih so imele za osnovo dolgo in staro tradicijo, osebne izkušnje, zlasti krajšega ali daljšega življenja v tujini, srečanj s skupinami tujcev doma, vojaškega življenja in vojnih spopadov, najrazličnejše vplive: cerkve, narodnega vodstva, tiska, propagande, mednarodnih dogodkov itd.

Med sodbami z dolgo tradicijo naj omenimo zavest pripadnosti slovanski skupnosti, protiturško razpoloženje in antisemitizem. Antisemitizem, kakor se je kazal na Slovenskem v 19. stoletju, je bil le občutek večje ali manjše antipatije in negativnega vrednotenja, ni pa bilo aktivne antisemitske dejavnosti. Nerazpoloženje do judov/židov se je v 60. in 70. letih povečevalo z vključitvijo judov/židov na Dunaju in v Gradcu v nemško-avstrijsko liberalno, natančneje rečeno ustavoverno stranko ter s tem med nasprotnike slovenskega narodnega gibanja. Zato so Slovenci neprestano pisali o nemško-judovski žurnalistiki – toda ljudje, ki so tako pisali, so bili v istem času najvnetejši bralci in občudovalci pesnika Heinricha Heineja.

Protiturško razpoloženje je izviralo najbrž še iz časov turških vpadov v slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, živelo ob avstrijsko-turških vojnah vse do one zadnje pod Jožefom II., se povezovalo z narodnimi pesmimi in vojaškimi dogodkami ter postalo posebej aktualno ob uporabi v Bosni-Hercegovini 1875 in temu sledečih vojnah. Protiturško razpoloženje se je povezovalo s slovanskim čustvovanjem in z versko, krščansko zavestjo. Govorili smo o zatiranih kristjanih, o nesrečnih slovanskih bratih pod turškim jarmom, o divjih Turkih, o turških zvereh, turški krvoločnosti itd. Ob avstrijski okupaciji Bosne se je tradicionalno protiturško razpoloženje vezalo še s spopadi slovenskih vojakov z borci proti okupaciji. Beseda Turki je med temi Slovenci konkretno pomenila bosanske in hercegovske muslimane. Pisma vojakov iz Bosne jih opisujejo kot zveri, ki bi jih bilo treba popolnoma iztreti, ali pa pravijo: »postave so prav take in take imajo tudi oči kakor tisti judje na starih podobah, ki Kristusa mučijo.«¹ Pravi šok za slovenske vojake pa je bil, ko so odkrili, da ti Turki niso pravzaprav nobeni Turki, da govorijo soroden slovanski jezik in da so Slovani.

Slovanska zavest je imela najbrž pri Slovencih dva izvira: prastari občutek jezikovne sorodnosti z bližnjimi in daljnimi slovanskimi narodi in tradicijo skupnega imena, dolgo časa

¹ Slovenski narod 28.8.1878.

identičnega s slovenskim, na eni strani – zavestno težnjo, povezovati slovanske narode, naglašati in oznanjati slovansko slogo, slovansko vzajemnost, krepi lastno majhnost s slovansko razširjenostjo, številčnostjo in veličino na drugi strani. Slovanska zavest je bila v 19. stoletju vedno bolj značilna lastnost slovanskega narodnega gibanja, večinoma pa je bila povezana z rusofilstvom, s posebnimi simpatijami do največjega slovanskega naroda, edinega, ki je imel lastno neodvisno državo in bil velesila. »Za nas vse Slovane je že sama eksistenca močne Rusije velika moralna podpora«, je pisal Slovenski narod 12.11.1878. Za Stritarja so bili med Slovani edino Rusi merodajni. Ob silnem navdušenju za Ruse pa je bilo resničnega poznavanja Rusije, njene kulture, problemov ali jezika med Slovenci zelo malo. V trditvi nasprotnikov, da Slovana, kadar se srečata, govorita med seboj nemško, je bilo zelo veliko resnice.

V sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja so slovenski izobraženci radi presojali dogodke v svetu z vidika spopadov in tekmovanja treh velikih skupin narodov, romanske, germanske in slovanske. Francosko-nemško vojno 1870/71 so presojali kot zmago germanstva nad romanstvom, z njo je bil spopad med romanstvom in germanstvom končan v romansko škodo, Romani so bili »poteptani in neškodljivi«. ² Zdaj je prišla vrsta na veliki spopad med germanstvom in slovansvom. Za nekaj časa je bil potreben mir, da se Rusija in slovansvo okrepi. ³ »Med tem, ko se bosta nemški in romanski zahod med seboj krotila, bo rastla moč in veljava slovanskega severa in vzhoda.« ⁴ Z vstopom v vojno proti Turčiji aprila 1877 je postala Rusija v očeh slovanskega človeka glavni junak dneva. Ljubljanski srednješolci so se igrali med seboj Ruse in Turke – za Turke so bili nemški otroci, za Ruse slovenski. Pri Škofji Loki je še danes gostilna z imenom Plevna, ki ga je dobila po ruski zasedbi mesta in utrd.

Ruske zmage na Balkanu so se zdele Slovencem zgodovinskega pomena na poti k bodoči zmagi slovanstva. Slovansko navdušenje, ki ga najdemo v slovenskem časopisju tega časa, je dostikrat posneto po ruskih in čeških časopisih, vendar kljub temu popolnoma odgovarja slovenskemu razpoloženju. Ob pričakovanju bodoče velike odločilne bitke med germanstvom in slovansvom mnogi govore o večnem boju med obema skupnostima.

Študent zgodovine Ivan Vrhovec je pri Slovenski matici 1879 izdal knjigo *Germanstvo in njega vpliv na slovansvo v srednjem veku*. Izraz germanstvo je pomenil pravzaprav samo Nemce. Angleži so bili vrednoteni v slovenskem tisku tistega časa večkrat negativno, a brez posebne prizadetosti. Negativne ocene je bilo krivo predvsem angleško nasprotovanje slovanskim, ruskim interesom v Turčiji, posebno v katoliškem taboru še zaradi odnosa do katoliških Ircev in katoliške cerkve. Drugi germanski narodi so se v slovenskem gledanju komaj pojavljali. Pod Germani je torej razumeti Nemce in v tem smislu je bilo germanstvo vseskozi vrednoteno negativno. Naglašali so nemška grozodejstva v nemško-francoski vojni, z navdušenjem so citirali iz debat v italijanskem parlamentu, da je cesar Viljem prevzel vlogo kroloka Atile. Če podrobneje analiziramo sodbe o Nemcih med Slovenci, bomo ugotovili, da je med njimi več plasti. V vsakdanjem političnem življenju so slovenski politiki posebej nastopili proti »Nemcem prijaznim Slovencem« to se pravi, rojenim Slovencem, ki so bili po svoji zavesti na nemški strani. Slovenska politika namreč svobodne opredelitve za ta ali oni narod ni priznavala, zato ji narod ni bil vsakodnevne plebiscit kakor Ernestu Renanu, ampak z rojstvom dano neizpremenljivo dejstvo.

Vsakdo, ki mu je bil materinski jezik slovenski, je bil po tem mnenju dolžan ostati Slovenec, sicer so ga šteli za odpadnika, renegata, narodnega izdajalca, zanj je veljalo posebno ime nemčur. Slovenska politika je stalno naglašala, da zoper prave Nemce nima nič, da z njimi tudi nima konfliktov, da njen glavni politični boj velja nemčurjem. Tudi na prave Nemce so gledali različno. Tu moram samega sebe nekoliko opravičiti: uporabljam terminologijo, kakor so jo uporabljali Slovenci pred sto leti in ki je seveda v marsikaterem pogledu različna od današnje. Pod Avstriji je v tistem času razumeti vse prebivalstvo Avstrije, ki se je po narodnosti ali jeziku delilo na Nemce, Čeha, Slovence, Italijane itd. Za nemške prebivalce Avstrije zato ne moremo

² prav tam 10.10.1870.

³ prav tam 14., 23., 30.12.1871.

⁴ prav tam 6.10.1870.

uporabljati izraza Avstrijci ampak edinole Nemci. Avstrijci smo bili namreč domala vsi Slovenci. Izraz Nemci je pa seveda pomenil vse nemško govoreče ljudi kjerkoli, v Švici, v Avstriji, v novi Bismarckovi Nemčiji. Švicarski Nemci so bili Slovincem simpatični kot vsi Švicarji, ker so uredili jezikovno enakopravnost. Najbolj negativno so vrednotili Slovenci Nemce kot zgodovinsko kategorijo: ker so v srednjem veku z vsemi sredstvi uničevali Slovane ob Labi, preganjali sv. Cirila in Metoda, germanizirali slovensko zemljo in tako naprej. Od sodobnih Nemcev so najbolj negativno vrednotili Pruse, nove nosilce germanske moči, še posebej kot tiste, ki bi utegnili razbiti Avstrijo in si podrediti češke in slovenske dežele, kar bi pomenilo smrt za Slovence. Med avstrijskimi Nemci so torej zaslužili najslabšo slovensko oceno tisti, ki so škilili čez mejo v Nemčijo, ki so se navduševali nad pruskimi zmagami in nad Bismarckom, torej prusoljubi. Izven političnega področja negativnih sodb o Nemcih pravzaprav ni bilo, tudi vsakdanje življenje je kazalo, da so slovenski študentje in izobraženci veliko živeli v nemškem okolju, se od njega učili, bili v stalnih stikih z njim, dosti je bilo tudi osebnih povezav.

Glede Romanov so si slovenska mnenja bila precej različna po svetovno-nazorskem gledanju. Pred leti sem obširneje pisal o slovenskih pogledih na francosko revolucijo.⁵ Liberalni krogi so gledali na romanske narode zaradi razvoja zadnjih sto let precej navdušujoče. Slovenski narod je kazal posebne simpatije za Francijo v času francosko-pruske vojne, ko je Napoleon III. izginil s prizorišča. V teh simpatijah se je kazalo protinemško razpoloženje ter liberalno navdušenje za deželo, odkoder je »pred 78 leti rumeno sonce svobode... blagonosne žarke razlilo po vesoljnem svetu«.⁶

Valentin Zarnik je trdil, da je značaj Slovanov podoben značaju romanskih narodov, zlasti Francozov, ki jim je posebej hvaležen za francosko revolucijo, ki je odpravila germanski fevdalizem in ustvarila podlago sedanje civilizacije.⁷ Pokazal se je za prijatelja Francozov, tega »ošabnega in obenem ljubeznjivega naroda«,⁸ Italijanov in sploh romanskega sveta. Zarnik je ogorčeno pisal proti nemški prilastitvi Alzacije in Lorene: »Naše mnenje o tem važnem vprašanju je, da to v prvi vrsti Alzačane in Lorence same briga, da imajo oni sami odločati, ali hočejo Francozi ostati ali Nemci postati in edino mnenje Alzačanov in Lorencev je odločilno, ako se hoče v resnici spoštovati civilizacija 19. stoletja, da se namreč ne odstopajo prebivalstva kot črede ovac temu ali drugemu jakšemu gospodarju po principih 9. ali 10. stoletja.«⁹

Podobno so slovenski liberalci pozdravili zedinjenje Italije in se navduševali za Garibaldijska. Iz romanskega sveta so prihajale ideje, ki so navduševale Zarnika. Navajal je stališča stvariteljev zedinjene Italije od Mazzinija do Cavourja: »Vsak narod ima neoskrunljivo prirojeno pravico do izobraževanja in vobče do civilizacije na narodni podlagi v materinem jeziku; vsak narod je v politični zadevi sam popolnoma gospodar samega sebe in svoje usode.«¹⁰ »Slovenski narod« se je tudi ves raznežil, ko je bila proglašena v Španiji republika in je pisal, da veje v slovenskih narodnih pesmih nek simpatičen duh do španske dežele.¹¹

Katoliško-konservativni tabor je gledal drugače: niti ni hvalil francoske revolucije, zedinjenje Italije se mu je zdelo atentat zoper zakonite pravice vladarjev, protestiral je tudi proti temu, da je postal Rim prestolica Italije. Seveda pa sta oba tabora, katoliški in liberalni, nastopala enotno protiitalijansko tam, kjer sta čutila slovensko narodno in jezikovno ogroženost. Med preprostimi ljudmi so mnogo sodb o Italijanih ustvarjali spomini slovenskih vojakov z bojišč v Italiji.

Ob tem navdušenju liberalnih Slovencev do romanskih narodov pa je zanimivo, da so naši liberalni pisatelji Jurčič, Levstik in Stritar odklanjali velik del francoske sodobne literature, ki se

⁵ Zgodovinski časopis 44, 1990, str. 405–412.

⁶ Slovenski narod 8.10.1870.

⁷ prav tam 6.4.1871.

⁸ prav tam 8.12.1870.

⁹ Miroslav Gorše, Doktor Valentin Zarnik, Ljubljana 1940, str. 71.

¹⁰ prav tam str. 68.

¹¹ Slovenski narod 15.2.1873.

jim je zdela premalo npravna. Levstik je zapisal, da je vsebina francoskih dram, polnih zakonolomstva, znak pešajočih narodov, Stritar je napisal, da je narod, ki hlasta po Zolajevih nagnusnih spisih, nevreden slovenskih simpatij in da se bliža svojemu propadu.

Slovenci so torej pred sto leti pričakovali po eliminiranju Romanov odločilni spopad med Germani in Slovani. Nekateri so pri tem predvidevali v bližnji bodočnosti veliko odločilno vojno, drugi, kakor Stritar, pa so menili, da si bodo Slovani pridobili svet z evangelijem ljubezni ali z rešitvijo socialnega vprašanja.¹² Malo znan slovenski pisatelj Tone Tinguš pa je leta 1871 napisal romantično melodramo z naslovom *Vojska in Mir*, v kateri so po divji vojni Romani, Germani in Slovani, ki so jih vodili Jean, Ernst in Mirko, sklenili večni mir, okrepljen z vsemi mogočimi medsebojnimi ženitvami.

Zusammenfassung

Die Slowenen über die Germanen, Romanen und Slawen vor 120 Jahren

Vasilij Melik

Zum Verständnis der traditionellen Urteile von Slowenen über fremde Nationen gilt es vor allem, das Gefühl der Zugehörigkeit der Slowenen zur Gemeinschaft der slawischen Nationen, die antitürkische Stimmung und den Antisemitismus zu erwähnen. Der slowenische Antisemitismus des 19. Jahrhunderts wies zwar keine antijüdischen Aktivitäten auf, dennoch erstarkte – parallel zum jüdischen Engagement für die Verfassungstreue Partei und zu ihrer antislowenischen Haltung – die Abneigung der Slowenen gegenüber den Juden. In diesem Zusammenhang muß die Begeisterung der Slowenen für Heinrich Heine erwähnt werden. Die antitürkische Stimmung erstarkte vor allem anlässlich der Ereignisse in Bosnien und der Herzegowina 1875–1876. Mit großer Überraschung mußten die slowenischen Soldaten in Bosnien feststellen, daß die Gegner, die sie für Türken hielten, in Wirklichkeit Slawen waren. Die slowenischen Liberalen empfanden große Sympathie für die romanischen Völker. Während des deutsch-französischen Kriegs sympathisierten sie mit den Franzosen und hoben ihr Recht auf Elsaß und Lothringen hervor. In diesem Krieg sahen sie den Sieg des Germanentums über das Romanentum und hofften auf einen künftigen Sieg des Slawentums über das Germanentum. Dieser Sieg sollte durch einen Entscheidungskrieg errungen werden, oder, so Stritar, durch das Evangelium der Liebe oder durch die Lösung der sozialen Frage. Der weniger bekannte Schriftsteller Tone Tinguš verfaßte 1871 ein romantisches Melodrama *Vojska in mir* (Krieg und Frieden), in dem nach einem blutigen Krieg die Romanen, Germanen und Slawen den ewigen Frieden schließen und untereinander heiraten.

¹² Josip Stritar, Zbrano delo, ur. France Koblar, 2, 1953, str. 278–79. 1956, str. 40 ss, 204–10, 1957, str. 154.

Janez Stanonik

Slovenci v Clevelandu

Leta 1995 je izšla v Novem mestu pri Dolenjski založbi knjiga Matjaža Klemenčiča *Slovenes of Cleveland*, s podnaslovom *The Creation of a New Nation and a New World Community: Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*. Knjiga prikazuje na preko 400 straneh zgodovino slovenskih priseljencev v Clevelandu od konca XIX. stoletja pa do začetka devetdesetih let XX. stoletja ter govori o njihovem socialnem razvoju ter družbeni in politični dejavnosti. Knjiga je pisana v angleščini in je torej namenjena ameriškim raziskovalcem etnične strukture Združenih držav ter tistim Američanom slovenskega porekla, ki se zanimajo za zgodovino Slovencev v ZDA, pa jim je postalo angleško besedilo lažje dostopno kot slovensko. Zaradi teh bralcev je knjigi dodano uvodno poglavje, ki daje pregled zgodovine Slovencev v domovini, od zatona antike pa do najnovejše dobe, s posebnim poudarkom na XX. stoletju in še zlasti na dogajanju ob ustanovitvi samostojne države Slovenije. Klemenčičeva knjiga s tem seveda ne izključuje bralcev v Sloveniji, ki obvladajo angleščino. Pri našem vrednotenju Klemenčičevega dela želimo analitično prikazati osrednje ugotovitve te knjige, istočasno pa poudariti tiste vidike, ki so pomembni za bralce v Sloveniji, a so pri nas manj znani. Ob tem so potrebni tudi nekateri dodatni podatki, ki v Klemenčičevi knjigi niso bili nujni.

Klemenčičeva knjiga vsebuje okvirna poglavja, ki govore vobče o Slovencih v Ameriki; o zgodovini slovenskega izseljevanja v Združene države in virih, ki so za to raziskovanje na voljo, ter o slovenskih združenjih, tako imenovanih »bratovščinah« ali »jednotah«, ki s svojimi organizacijami bolj ali manj krijejo večji del teritorija v ZDA. V poglavjih o Slovencih v Clevelandu govori avtor o njihovem gospodarskem razvoju in o njihovi uveljavitvi v političnem življenju mesta in države Ohio kot tudi ameriške federacije. Podrobno prikaže zgodovino slovenskih župnij v Clevelandu ter slovenskih narodnih domov. Zaključna poglavja govore o politični aktivnosti clevelandskih Slovencev med prvo in drugo svetovno vojno in po njej. Knjiga pa posebej ne obravnava kulturnega in literarnega življenja clevelandskih Slovencev, ker – upravičeno – sodi, da je to sfera, ki jo naj raziščejo slovenski literarni in kulturni zgodovinarji.

1.

Cleveland je tudi za ameriške prilike razmeroma mlado mesto. Razmeroma mlada je tudi slovenska naselbina v Clevelandu. Posamezne Slovence najdemo precej prej v St. Louisu na Missisippiju ali v Chicagu¹ in celo v daljnem San Franciscu, kot pa v Clevelandu. Za razumevanje tega razvoja je prav, da dodamo na tem mestu nekaj osnovnih podatkov o začetkih kolonizacije ameriškega srednjega zapada.

Izhodišče za to kolonizacijo je bil ozek pas protestantskih kolonij vzdolž obale Atlantskega oceana, ki so stale pod suverenostjo Velike Britanije. Imenovali so se Nova Anglija. Prodor proti zapadu je preprečevalo gorovje Apalači, ki poteka v širokem pasu paralelnih grebenov od Nove Fundlandije v Kanadi pa do Alabame. Prvi prehod skozi to gorovje so našli okoli leta 1750 ameriški stezosledci (med njimi Daniel Boone), po dolini reke Cumberland (na meji med današnjo Pennsylvanijo in Zapadno Virginijo). Tod so Američani v letih 1811–1818 zgradili cesto, ki je povezovala Baltimore z mestom Wheeling na reki Ohio.² Od tod je bilo mogoče pot nadaljevati

¹ Značilno je, da so bili kraji, pomembni za Baragovo biografijo: Cincinnati, Detroit in Chicago. Nasprotno pa Cleveland v Baragovem življenju ni igral nobene vloge.

navzdol po reki Ohio v Cincinnati (in dalje v St. Louis na Missisippiju) ali pa navzgor v bližnji Pittsburgh. Po tej poti je tudi leta 1831 potoval Friderik Baraga v Cincinnati, od koder je nato odšel v severni Michigan. Po tej poti je v prvi polovici XIX. stoletja potekal glavni val preseljevanja na srednji zapad. Nekoliko severneje so Američani vzdolž te poti leta 1852 dogradili svojo prvo veliko železniško progo, ki je povezovala Baltimore s Pittsburghom. Za časa ameriške državljanske vojne (1861–1865) pa je prav ob teh prometnicah potekala bojna črta med južnimi suznejeposestniškimi državami in severnimi državami, kjer je bilo suženjstvo prepovedano.

V sredi prve polovice XIX. stoletja se z izgradnjo plovnih poti vedno bolj uveljavlja še ena – severna – prometna žila na zapad. Leta 1825 je bil zgrajen kanal Erie, ki je povezal reko Hudson pri Albanyu z jezerom Erie. Tako je ta vodna pot obšla slapove Niagare ter odprla zvezo med New Yorkom in Velikimi jezeri vse do Chicaga. V začetku šestdesetih let je bila dograjena še vzporedna železniška proga iz New Yorka preko Albanya in Clevelanda v Chicago (New York Central and Hudson River Railroad). Danes gre tod tudi avtocesta I-80. S tem je New York prevladal nad Bostonom in Philadelphijo kot glavno ameriško pristanišče na Atlantskem oceanu. Razvoj teh vodnih poti je bil zaključen po drugi svetovni vojni, ko so leta 1959 Kanada in Združene države dogradile St. Lawrence Seaway, ki omogoča plovbo morskih ladij iz Atlantskega oceana po reki St. Lawrence vse do najbolj zapadnih pristanišč na Velikih jezerih. Tako so mesta Chicago, Duluth, Detroit in Cleveland postala pristanišča za transoceanski tovorni promet.

Začetek Clevelanda sega v leto 1796, ko je Moses Cleaveland, vodja skupine prospektorjev iz Connecticuta, izbral kraj ob izlivu reke Cuyahoga v jezero Erie za izgradnjo nove naselbine. Vendar se je Cleveland³ začel razvijati kot mesto šele po dograditvi kanala Erie (leta 1825) ter kanala, ki je povezal Cincinnati na reki Ohio s Clevelandom (Ohio – Erie Canal, leta 1832). Tako je Cleveland postal stičišče vodnih poti, ki so omogočale dovoz železne in bakrene rude po jezerih iz severne Minnesote ter premoga po kanalu iz Ohia, Pennsylvanije in Zapadne Virginije. Po reki Ohio in po kanalu so prihajale tudi poljedelske surovine (bombaž) iz južnih držav. To prometno vozlišče na področju Clevelanda je še okrepila izgradnja železniških prog. V Clevelandu se je razvila močna jeklarska industrija, ladjedelnice ter tekstilne tovarne, industrija strojev in električnih naprav. Leta 1863 je John D. Rockefeller zgradil na področju Clevelanda svojo prvo rafinerijo za nafto, uvoženo iz Pennsylvanije. Tu je bil tudi v letih 1870–1892 sedež Standard Oil Company. V prvih treh desetletjih XX. stoletja je bil izgrajen današnji center mesta. Po drugi svetovni vojni je bil Cleveland leta 1966 prizorišče hudih rasnih neredov, ki so povzročili milijonsko škodo. Zaradi tega se je začelo prebivalstvo, tudi Slovenci, naglo izseljevati iz centra mesta v predmestja. Danes ima Cleveland s primestji okoli dva milijona prebivalcev ter je po velikosti deseto največje mesto v ZDA.

2.

Klemenčičeva knjiga proučuje priselitev in razvoj slovenske skupnosti v Clevelandu v širšem okviru priseljevanja Slovencev v Združene države (Klemenčič, str. 68–81). Vprašanje dinamike slovenskega izseljevanja v ZDA, njegovo statistično vrednotenje, je še vedno zelo odprto. Proučujemo ga lahko na temelju podatkov o izseljevanju iz Slovenije, ki so nam dostopni v naših arhivih, ali pa v okviru podatkov o priseljevanju v ZDA po ameriških virih.

Pred letom 1848, v dobi Metternichove Avstrije, ni bilo zaznavnega izseljevanja iz Slovenije v Ameriko. Preprečevala ga je avstrijska zakonodaja, ki je za ilegalno izselitev grozila s težkimi kaznimi. Odnosi med Združenimi državami kot republiko z demokratično izvoljenimi organi oblasti ter absolutistično monarhijo Avstrijo, kateri je vladal Metternichov policijski režim, so bili hladni. Diplomatski stiki so bili vzpostavljeni šele leta 1838. Kljub temu je Avstrija leta 1830 začela pošiljati svoje duhovnike, da bi delali kot misijonarji med Indijanci v ZDA (med njimi

² To je trasa današnje ameriške avtoceste št. I-40.

³ Prvotno ime mesta (Cleaveland) je bilo spremenjeno v začetku XIX. stoletja v Cleveland samo zato, da se skrajša pisava.

Baraga). Pri tem Avstriji niti na misel ni prišlo, da bi si za to delo izposlovala soglasje ameriške vlade. Ko so leta 1850 v Združenih državah pri ljudskem štetju prvič zapisovali izvor svojih prebivalcev po njihovem prvotnem državljanstvu (»nationality«), to je po državi, v kateri je bil kdo rojen, so ugotovili, da je bilo 583.774 prebivalcev rojenih v Nemčiji, v habsburški monarhiji pa samo 946. Ta velikanska razlika ne potrebuje dodatnih obrazložitev.

Že v prvem desetletju po revoluciji 1848 so se razmere v monarhiji toliko razrahljale – čeprav so ostali še vedno v veljavi zakoni o izseljevanju iz Metternichove dobe – da izkazuje ameriško ljudsko štetje iz leta 1860 že 25.061 prebivalcev ZDA rojenih v monarhiji. To število je v celi drugi polovici XIX. stoletja strmo naraščalo ter doseglo leta 1910 število 2.145.261 priseljencev iz Avstrije.

Vzporedno z razvojem v Avstriji je potekalo izseljevanje iz Slovenije. Čas od 1848 do 1914 predstavlja osrednje obdobje slovenskega izseljevanja v Združene države. V drugi polovici XIX. stoletja so se izoblikovala slovenska poselitvena jedra na ozemlju Združenih držav. Manjše skupine Slovencev je danes možno najti na celotnem ozemlju ZDA, od Arizone do Massachusettsa in od Floride do Oregona: njihova največja koncentracija pa je v državah Ohio, Pennsylvanija, Minnesota, Wisconsin, Colorado in New York. Domnevno živi danes tri četrte vseh Slovencev v Ameriki v eni od teh držav.

Raziskovalci v Sloveniji so po drugi svetovni vojni vložili mnogo truda, da bi statistično ovrednotili izseljevanje iz Slovenije v letih 1848–1914. Ovire, ki jih je treba pri tem premagati, se zde nepremagljive. Avstrijska statistika izseljevanja – njene rezultate je po letu 1876 objavljala revija *Statistische Monatsschrift* – je potekala v okviru dežel, med katerimi je bilo več takih (Štajerska, Koroška), v katerih so tvorili Slovenci le del prebivalstva. Arhivi teh dežel so danes izven Slovenije. Avstrijska statistika je deloma temeljila na številu dovoljenj, izdanih za izselitev, in na izpiskih iz državljanstva. Takšna statistika je bila nerealna, saj je izseljevanje v veliki meri potekalo nelegalno, ker so se izseljenci hoteli izmakniti vojaški službi ali pa, da bi se izognili plačevanju pristojbin. Zato je avstrijska vlada ob koncu stoletja začela zbirati podatke o izseljevanju po evidenci evropskih pomorskih pristanišč ali na temelju poročil avstrijskih diplomatskih predstavnikov v deželah priseljevanja. Zaradi nedognanosti avstrijskih statistik želijo novejši slovenski raziskovalci zgodovine izseljevanja z našega ozemlja pred prvo svetovno vojno premostiti te pomanjkljivosti s poračunavanjem razmika med številom rojstev in smrti: tako ugotovljena razlika v številu prebivalstva Slovenije naj bi izkazovala obseg izseljevanja.⁴ Čeprav je tako pridobljene podatke možno oceniti kot pogojno sprejemljive (ob nekaterih pomislekih), nam te raziskave govorijo le o občem izseljevanju iz Slovenije, ne pa o obsegu izseljevanja v določene dele sveta, kot so ZDA.

Zaradi pomanjkljivosti domačih statistik v času največjega izseljevanja Slovencev v Ameriko, pred prvo svetovno vojno, so nam zelo dobrodošli ameriški uradni viri. Teh je več:⁵ 1. ameriško ljudsko štetje, 2. letne statistike ameriškega urada za priseljevanje in 3. analiza etnične strukture ZDA, ki jo je pred prvo svetovno vojno naredila Komisija za priseljevanje (Immigrant Commission) pri ameriškem kongresu. Pomanjkljivost ameriških statistik je v tem, da rade dajejo prednost prvotnemu državljanstvu priseljencev, medtem ko o narodnosti često nimajo jasnih pojmov. Za državljanstvo uporabljajo izraz »nationality«, za narodnost pa najprej »races and peoples«, danes pa prevladuje v statistiki izraz »ancestry«, medtem ko širše v javnosti govore o »ethnicity«. Ameriške statistike tudi dolgo niso znale prav odmejiti Slovencev od drugih južnih Slovanov. Doslej so bile slovenskim raziskovalcem ameriške statistike dosegljive le v zelo

⁴ Živko Šifer: *Statistični podatki o izseljevanju s slovenskega ozemlja*. 1. del.: *Doba od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*. Tipkopis, hrani arhivsko-dokumentacijska zbirka Instituta za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU. – Živko Šifer: *Kakšno je bilo izseljevanje z našega ozemlja? Slovenski izseljenski koledar 1966*. Ljubljana, Slov. izseljenska matica, 1965, str. 130–134. – Vlado Valenčič: *Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne, Dve domovini – Two Homelands I* (1990), str. 43–82. – Marjan Drnovšek: *Pot slovenskih izseljencev na tuje*, Ljubljana, Založba Mladika 1991, str. 41 sl.

⁵ Pregled ameriških uradnih virov o dinamiki priseljevanja v ZDA daje razprava: Matjaž Klemenčič: *Slovenci v ameriški statistiki v 19. in 20. stoletju, Celovski zvon* II, 4 (september 1984), str. 23–31.

omejenem dosegu, običajno do prve svetovne vojne: glavni vir jim je bila Trunkova knjiga o ameriških Slovencih iz leta 1912.⁶ Klemenčič v svoji knjigi uporablja za slovensko priseljevanje v ZDA dosledno in v celoti ameriške vire. Klemenčičeva knjiga je tako prva znanstvena publikacija, objavljena v Sloveniji, ki pri raziskovanju slovenskega izseljevanja v ZDA uporablja podatke, zbrane v vseh uradnih ameriških statističnih publikacijah na področju priseljevanja v ZDA, vključno do najnovejše dobe (do začetka devetdesetih let XX. stoletja).

Leta 1790 je bilo uvedeno v Združenih državah ljudsko štetje, ki se ponovi vsakih deset let ob začetku desetletja. Začenši z letom 1850 so uvedli pri ljudskem štetju tudi evidenco prvotnega državljanstva (»nationality«) prebivalcev ZDA. To so ponavljali do leta 1900. Slovenci so v tej evidenci zajeti med priseljenci iz Avstrije. Številke, ki jih pri tem dobimo, nam razkrivajo splošne tendence v dinamiki izseljevanja iz Avstrije. Iste tendence so značilne tudi za istočasno izseljevanje iz Slovenije, zato so te statistike za raziskovanje slovenskega izseljevanja do določene mere koristne. Leta 1910 pa je ameriško ljudsko štetje uvedlo evidenco materinega jezika priseljencev, to je jezika, ki so ga govorili priseljenci (pri kasnejših ljudskih štetjih tudi njihovi predniki do tretje generacije) pred prihodom v ZDA. Ameriška ljudska štetja, ki navajajo materinski jezik prebivalcev ZDA, so najbolj verodostojni pokazatelj števila Slovencev, živečih v Združenih državah. Materinski jezik ugotavljajo vsa ameriška ljudska štetja od 1910 do 1970 (z izjemo leta 1950, ko je bilo to vprašanje izpuščeno). Leta 1980 pa ameriško ljudsko štetje uvede mesto materinskega jezika vprašanje o »izvoru« (»ancestry«) Američanov: to pa lahko pomeni oddaljevanje od ugotavljanja narodnega porekla in povratek k ugotavljanju prvotnega državljanstva.

V letih 1898 do 1952 so Združene države vodile tudi letno statistiko priseljevanja, ki uvršča priseljence po njihovi »rasi ali narodnosti« (»races and peoples«). Ta statistika je bila objavljena kot letno poročilo glavnega poverjenika za priseljevanje (*Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Secretary of Labor*) v Washingtonu pri založbi Vladnega tiskovnega urada (Government Printing Office). Ta letna poročila sovpadajo z ameriškim davčnim letom (od 1. julija do 30. junija naslednjega leta). Žal pa so v njih obravnavani Slovenci in Hrvati kot en narod, Dalmatinci, Bosanci in Hercegovci pa kot drug narod. Kljub tej anomaliji so ameriški podatki o letnem številu priseljencev v ZDA za nas zanimivi, ker razkrivajo nesorazmerno intenzivno izseljevanje iz tako razumljenega slovensko-hrvaškega prostora. Iz njih izvemo, na primer, da se je v letih 1902/03 priselilo v ZDA 32.892 Hrvatov in Slovencev ter 34.412 Slovakov in samo 23.597 avstrijskih Nemcev, 27.113 Madžarov, 9.577 Čehov in 1.723 Dalmatincev, Bosancev in Hercegovcev. Pri nas je prvi opozoril na podatke iz teh poročil Jurij Matej Trunk leta 1912 v svoji že omenjeni knjigi o ameriških Slovencih. Kasneje se je te številke pri Trunku v Sloveniji ponovno citiralo, čeprav že davno niso več ažurne (pri Trunku segajo do leta 1910).

Iz časa pred prvo svetovno vojno izvirajo še publikacije Komisije za priseljevanje (Immigrant Commission), ki jo je v letih 1907–1911 vodil senator William Paul Dillingham iz Vermonta. Raziskave te komisije so izšle v 41 knjigah in nudijo najpopolnejše vsestranske statistične analize etnične strukture Združenih držav. Delo obravnava tudi etnični sestav ameriških velemest, med njimi Clevelanda.⁷ Dillinghamovo poročilo je nastalo v tesni povezavi z letno statistiko priseljevanja v ZDA. Zato žal tudi to poročilo obravnava Slovence in Hrvate kot en narod ter s tem precej izgubi na svoji eksaktnosti. Vrhu tega Dillinghamovo poročilo ne nudi analiz vseh ameriških prebivalcev z istim etničnim izvorom, temveč izbere vzorec z omejenim številom prebivalcev iste narodnosti ter na tej osnovi ugotavlja njihovo demografsko in socialno strukturo. Klemenčič uporablja v svoji knjigi poročilo Dillinghamove komisije o Slovencih v Clevelandu na straneh 99–103. Dillingham je že pred prvo svetovno vojno zagovarjal uvedbo kvot za priseljevanje pripadnikov evropskih narodov v Združene države. Njegov predlog je bil sprejet šele

⁶ Rev. J. M. Trunk: *Amerika in Amerikanci*, Celovec, samozaložba, 1912, glej str. 379 sl.

⁷ *Immigrants in Cities: A Study of the Population of Selected Districts in New York, Chicago, Philadelphia, Boston, Cleveland, Buffalo, and Milwaukee. Reports of the Immigrant Commission*, vol. 26–27. Presented by Mr. Dillingham, 61st Congress, 3rd Session, Document No. 743. Washington, D. C. : Government Printing Office.

po vojni, maja 1921, kot Dillingham Bill, ki je za vsak narod omejil število novih priseljencev na 3% celotnega števila že priseljenih pripadnikov istega naroda v ZDA.

Po prvi svetovni vojni večjega izseljevanja iz Slovenije v ZDA ni več bilo. Statistike Kraljevine SHS (kasneje Jugoslavije) izkazujejo število izseljencev iz Slovenije – Dravske banovine v približnem ravnotežju s povratniki iz ZDA.⁸ Znatno pa je porastlo izseljevanje primorskih Slovencev iz Italije, vendar so italijanski statistični podatki o tem izseljevanju pri nas težko dosegljivi.⁹ Medvojno izseljevanje primorskih Slovencev je bilo ponajveč usmerjeno v Argentino, le deloma tudi v ZDA. O izseljevanju koroških Slovencev v medvojnem obdobju avstrijskih statistik ni.

Po koncu druge svetovne vojne se pojavi akutno vprašanje slovenskih političnih beguncev na avstrijskem Koroškem.¹⁰ Bili so del ogromnega vala beguncev, ki je prbežal iz vzhodne Evrope na Zapad. Ameriški kongres je leta 1949 pri izdajanju dodatnih dovoljenj za priselitev v ZDA dal prednost beguncem iz baltskih držav (Finci, Estonci in Latvijci so pretežno protestanti, deloma so to tudi Litvanci). Katoliška cerkev je zato sprožila široko zasnovano akcijo z zahtevo za razširitev ameriške pomoči tudi na begunce drugih narodnosti. V ta prizadevanja se je osebno vključil papež Pij XII. Zajela je 95 ameriških škofij z njihovimi župnijami. Zelo aktivne so bile tudi slovenske katoliške župnije ter druge katoliške organizacije, zlasti Kranjska slovenska katoliška jednota. Po zaslugi teh prizadevanj je dobilo 5.000 slovenskih beguncev na Koroškem dovoljenje za vselitev v ZDA. Od teh jih je približno polovica prišla v Cleveland.

V dobi, ko nam ameriška ljudska štetja dajejo podatke o številu prebivalcev ZDA s slovenskim materinskim jezikom, nas posebej zanima število Slovencev–priseljencev v ključnih letih 1910 (zadnje leto pred prvo svetovno vojno), leta 1920 (ko je število Slovencev v ZDA doseglo najvišjo številko), leta 1940 (pred vstopom Slovenije v drugo svetovno vojno) in leta 1990 (zadnje ljudsko štetje).

Po ameriškem ljudskem štetju iz leta 1910 je bilo v ZDA 123.631 slovenskih priseljencev prve generacije ter 59.800 priseljencev druge generacije, skupno 183.431 Slovencev.

Po ljudskem štetju iz leta 1920 je bilo v ZDA 102.744 slovenskih priseljencev prve generacije ter 105.808 priseljencev druge generacije, skupno 208.552 Slovencev.

Po ljudskem štetju iz leta 1940 je bilo v ZDA 75.560 slovenskih priseljencev prve generacije, 103.030 priseljencev druge generacije in 5.780 priseljencev tretje generacije, skupno 184.390 Slovencev.

Po ljudskem štetju iz leta 1990 pa je bilo v ZDA 124.437 prebivalcev slovenskega izvora. Znaten padec je treba pripisovati novemu kriteriju o »izvoru« prebivalcev ZDA, mesto prejšnjega kriterija materinskega jezika. Kriterij izvora lahko pomeni povratek k ugotavljanju državljanstva prebivalcev ZDA, oziroma njihovih prednikov, pred njihovo preselitvijo v ZDA.

Iz Klemenčičeve knjige dobimo tudi podatke o številu Slovencev v Clevelandu (Klemenčič, str. 98 in 107). K tem številkam prilagamo število Slovencev, vpisanih v istih letih pri slovenskih župnijah. Iz teh podatkov je razvidno, v koliki meri nam število župljanov pri slovenskih župniških more služiti kot podatek o številu Slovencev v določenem okolišju (nekaj več kot 50%):

Po ljudskem štetju iz leta 1910 je bilo na področju Clevelanda nekaj manj kot 20.000 Slovencev, od teh jih je bilo 8.230 zabeleženih pri slovenskih župnijah. Po ljudskem štetju iz leta 1920 je bilo na področju Clevelanda 24.804 prebivalcev s slovenščino kot maternim jezikom, od teh jih je bilo 17.250 registriranih pri slovenskih župnijah. Po podatkih iz leta 1980 je bilo na

⁸ glej Vlado Valenčič, str. 74; Matjaž Klemenčič, str. 54. Glavna uradna statistična vira iz dobe Kraljevine Jugoslavije sta: *Iskaz o cjelokupnoj statistici iseljivanja iz Kraljevine SHS*, od 1925 dalje; – ter: *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, letniki 1929–1940.

⁹ Statistični pregled o izseljevanju primorskih Slovencev izpod fašistične Italije daje Vlado Valenčič, str. 75 po *Annuario statistico Italiano*.

¹⁰ Matjaž Klemenčič posveti v svoji knjigi (str. 57–71) daljši odlomek izseljevanju povojnih beguncev iz avstrijske Koroške v ZDA.

področju Clevelanda (Metropolitan Region) 23.165 prebivalcev slovenskega izvora (17.218 v Cuyahoga County, 5.149 v Lake Counties in 798 v Geauga County).

3.

Na prehodu iz XIX. v XX. stoletje so Slovenci v Združenih državah začeli ustanavljati – po zgledu čeških priseljencev – svoja združenja, imenovana »bratstva« (»fraternities«) ali »jednote«. ¹¹ S solidarnostjo njihovih članov so si želeli zavarovati eksistenco v tujem svetu. V okviru jednot so ustanavljali pevske zборе, glasbene skupine, gledališke krožke, organizirali so pouk slovenščine za svojo mladino ter izdajali slovenske časopise. ¹² V njihovih okvirih so gojili družabno življenje (ples, balinanje, pikniki) in šport. Jednote so bile svetovnonazorsko opredeljene. Zanimivo je, da njihova idejna orientacija razkriva drugačno politično opredeljenost izseljencev, živečih v Združenih državah, kot pa je bila istočasna razporeditev političnih strank v Sloveniji. To je bilo delno pogojeno z novim, ameriškim okoljem in s posebnim socialnim sestavom slovenskih priseljencev. Možno pa je, da ta drugačnost razkriva tudi silnice, ki so preprečevale svobodno idejno opredeljevanje Slovencev v domovini.

Slovenska javnost, pa tudi naši odgovorni politiki, so slabo seznanjeni s svetovnonazorskimi usmeritvami naših izseljencev v ZDA, tako kot te pridejo do izraza v njihovih jednotah. Prav tako vemo v Sloveniji premalo o relativni pomembnosti posameznih jednot. Prva in druga svetovna vojna, kot tudi borba za osamosvojitve Slovenije v začetku devetdesetih let, so pokazale, da so za usodo Slovenije politične opredelitve ameriških Slovencev zelo pomembne. Leta 1996 je volilna kampanija Boba Dolea ter Billa Clintona v Clevelandu opozorila tudi širšo ameriško javnost na organizacije slovenskih priseljencev. V naslednjem dajemo osnovne podatke o najpomembnejših slovenskih jednotah, urejene po času njihovega nastanka.

Kot prva je bila leta 1894 ustanovljena v Jolietu (Illinois) Kranjsko slovenska katoliška jednota (KSKJ), The Grand Carniolian Catholic Union. Njen sedež je še danes v Jolietu. Leta 1966 se je preimenovala v Ameriško slovensko katoliško jednoto, American Slovenian Catholic Union. KSKJ je idejno tesno povezana s katoliško cerkvijo. Glavna glasila so: *Amerikanski Slovenec* (1891 sl.), *Glasilno KSKJ* (1915–1946), *Ameriška domovina* (1919 sl.).

Leta 1898 se je odcepila od KSKJ Jugoslovanska katoliška jednota (JSKJ), South Slavonic Catholic Union, s sedežem v Elyju, Minnesota. Leta 1940 se je preimenovala v Ameriško bratsko zvezo (ABZ), American Fraternal Union. Danes je idejnopolično neopredeljena. Glasila: *Glas naroda* (do 1925), nato *Nova doba* (Cleveland), ki se je leta 1949 preimenovala v *New Era*.

Leta 1904 je bila v Chicagu ustanovljena Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ), Slovene National Benefit Society. Leta 1995 je svoj sedež prenesla iz Chicaga v kraj Imperial pri Pittsburghu v Pennsylvaniji. Idejno stoji blizu slovenski socialni demokraciji izpred prve svetovne vojne, s katero je bila povezana. Od 1908 izdaja *Glasilo SNPJ*, ki se je leta 1916 preimenovalo v *Prosveta*.

¹¹ Klemenčič govori o jednotah ameriških Slovencev na straneh 82 sl., 128–218, 265–281. Posebni poglavji posveča Zvezi progresivnih Slovencev Amerike ter Slovenski dobrodelnici zvezi, ker imata obe svoji osrednji vodstvi v Clevelandu in igrata pomembno vlogo v življenju clevelandskih Slovencev. V posebnem poglavju tudi govori o Jugoslovanski socialistični zvezi, ki samo na nekaterih področjih deluje kot jednota, sicer pa predvsem kot politična stranka.

Pri sedanjem pregledu uporabljam tudi publikacijo *Statistics of Fraternal Benefit Societies*, ki izhaja vsakoletno pri The National Fraternal Congress of America v Chicagu. O pomenu in nalogah jednot glej tudi zbornik: *Etnični fraternalizem v priseljskih državah – Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*, ur. Matjaž Klemenčič, Maribor, Pedagoška akademija, 1996.

¹² O slovenskih časopisih v ZDA kot glasilih jednot slovenskih izseljencev glej: Jože Bajec: *Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945*, Ljubljana, Slovenska izseljenska matica, 1980. Glej tudi zbornik: *Priseljski tisk v priseljskih deželah – Immigrant Press in Immigrant Countries*, ur. Matjaž Klemenčič. Zbornik je izšel leta 1991 kot posebna številka *Znanstvene revije – Humanistika*, glasila Pedagoške fakultete v Mariboru, letnik III, št. 2.

Leta 1908 je bila v Denverju, Colorado, ustanovljena Zapadnoslovanska zveza (ZSZ), Western Slavonic Union. Idejno stoji blizu SNPJ. Glasilo: *Slovenski narod v Ameriki* (1907–1917), nato od 1924 dalje *Amerikanski Slovenec*.

Prav tako leta 1908 je bila v Milwaukeeju, Wisconsin, ustanovljena Jugoslovanska podporna zveza Sloga, South Slavic Benevolent Society Sloga, ki se je kasneje preimenovala v Vzajemna podporna zveza Sloga, Sloga Fraternal Life Insurance Society. Leta 1993 se je združila s SNPJ. Glasila: *Slovenija* (1915–1928), *Jugoslovanski obzor* (1929–1946).

Iste leta 1908 je bila v Chicagu ustanovljena Slovenska svobodomiselná podporna zveza (SSPZ), Slovene Freethinking Benefit Society, ki se je leta 1940 združila s SNPJ. Glasila: *Glas svobode* (1902–1928) in *Enakopravnost* (1918–1957).

Leta 1910 je bila v Clevelandu ustanovljena Slovenska dobrodélna zveza (SDZ), Slovenian Mutual Life Association, ki se je leta 1962 preimenovala v American Mutual Life Association. Politično je neopredeljena, deluje le na področju Ohia. Leta 1959 je organizirala skupinski obisk Slovenije. Glasila: *Clevelandska Amerika* (1908–1919), nato *Ameriška domovina*, po 1939 *Glas Slovenske dobrodélné zveze*.

Leta 1934 je bila v Clevelandu ustanovljena Zveza progresivnih slovenskih žena Amerike, The Progressive Slovene Women of America (PSWA). Zveza je številčno majhna, a ima podružnice tudi v Chicagu, Milwaukeeju, St. Louisu. Po drugi svetovni vojni je organizirala pomoč Sloveniji, kamor je pošiljala obleko in hrano, zbirala denar za gradnjo pediatrične klinike v Ljubljani, kupovala je medicinske aparate za ustanove za slepo in gluho mladino v Ljubljani ter omogočala slovenskemu medicinskemu osebju, da se je na Dunaju privajal na rabo teh aparatov. Kupovala je znanstvene knjige in revije za NUK ter za druge znanstvene knjižnice v Sloveniji. Leta 1950 je na svoji letni konferenci v Clevelandu sprožila pobudo, da se v Ljubljani ustanovi center za povezavo med Slovenijo in slovenskimi izseljenci po svetu: sledeč temu pozivu je bila že naslednjega leta 1951 v Ljubljani ustanovljena Slovenska izseljenska matica.

Posebno mesto med slovenskimi organizacijami v Združenih državah zavzema slovenska sekcija v Jugoslovanski socialistični zvezi. Klemenčičeva knjiga jo obravnava v posebnem poglavju, kjer govori o delavskem gibanju clevelandskih Slovencev (str. 264–281). Leta 1905 so Slovenci in Hrvati v Chicagu ustanovili Jugoslovansko socialistično zvezo (JSZ), Yugoslav Socialist Federation (YSF). Temu je šele leta 1910 sledil ustanovni zbor v Chicagu. Slovenci so v okviru JSZ osnovali svojo samostojno sekcijo. JSZ je bila v letih 1912–1917 član American Socialist Party, nakar je iz nje izstopila, ker se ni strinjala z nevtralistično politiko ameriških socialistov, ki je šla v prid centralnih sil. Slovenska sekcija je bila majhna, običajno je štela manj kot tisoč članov, toda bila je vplivna, ker je bila stranka levo usmerjenih intelektualcev, med njimi Etbina Kristana, Ivana Molka ter Franka Zaitza. Po svojem delovanju je bila JSZ prej politična stranka kot pa jednota. Ni se ukvarjala – tako kot jednote – s socialnim zavarovanjem svojih članov, pač pa je, enako kot jednote, skrbela za založniško dejavnost v slovenščini. Glasilo JSZ *Proletarec* (1906–1952) je imelo do 15.000 naročnikov, samo v Clevelandu okoli 1.000. Z ukinitvijo časopisa je tudi zveza zamrla.

Če razporedimo te jednote po številu njihovih članov ter po premoženju, s katerim razpolagajo, je na prvem mestu levosredinska Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ), njej sledi katoliška Ameriška slovenska katoliška jednota (KSKJ), na tretjem mestu je politično nevezana Ameriška bratska zveza (ABZ), na četrtem prav tako politično neopredeljena Slovenska dobrodélna zveza (SDZ) in na petem levosredinska Zapadnoslovanska zveza (ZSZ). Statistični podatki za leto 1992 dajejo sledečo sliko (po Klemenčiču, str. 187):

Ime jednote:	Število članov:	Premoženje v milijonih USD:
SNPJ	54.190	77.3
KSKJ	32.621	29.2
ABZ	16.170	21.0
SDZ	19.388	17.9
ZSZ	6.561	23.0

Približno enaka je razporeditev jednot v Clevelandu, le da je v Clevelandu na prvem mestu politično neopredeljena SDZ z okoli 12.000 člani, sledi ji SNPJ z več kot 10.000 člani in kot tretja KSKJ z okoli 9.000 člani, kar je ena četrtnina vsega članstva KSKJ v ZDA. Ker nimamo na voljo točnega števila članov, razporedimo jednote po številu lož, ki jih imajo v Clevelandu:

Ime jednote:	Število lož:
SDZ	61
SNPJ	20
KSKJ	15
ABZ	5
ZSZ	1

4.

Prvi Slovenci so se priselili v Cleveland v osemdesetih letih XIX. stoletja, najprej Dolenjci, sledili so Gorenjci in Notranjci, po prvi svetovni vojni tudi Primorci. Najprej so se naseljevali na področju St. Clair, v začetku stoletja tudi v nekoliko vzhodnejši Collinwood, med obema vojnama pa v vzhodno predmestje Euclid ter v južnejši Newburgh.

Priseljenci iz Slovenije so se pred prvo svetovno vojno zaposlovali kot delavci. V dvajsetih letih se začne v Clevelandu javljati slovenski srednji sloj, največ kot lastniki trgovin z živili ter mesarji, lastniki gostiln in restavracij, med obrtniki pa zlasti kot čevljarji in krojači. Le redkim Slovincem se je že v prvi generaciji uspelo prebiti v akademske poklice, tako pravniku Vatroslavu Grillu ter Johnu Mihelihu – oba sta kmalu prešla v politiko – ter zdravniku Franku Javhu-Kernu. V dvajsetih letih je bila v Clevelandu ustanovljena prva slovenska banka v ZDA (The First North American Banking and Savings Company), kateri so kmalu sledile še druge. V tridesetih letih se je kljub ekonomski krizi slovenski srednji razred še okrepil. Po drugi svetovni vojni so morali novi priseljenci, politični emigranti, običajno zopet začeti kot delavci, čeprav je bilo med njimi precej intelektualcev (Karel Mauser).

Slovenski priseljenci so na področju Clevelanda ustanovili štiri slovenske župnije. Pri tem so sledili zgledu nemških priseljencev, ki so že od srede XVIII. stoletja ustanavljali na ozemlju ZDA nemške etnične župnije kljub odporu katoliških cerkvenih krogov irskega porekla. Leta 1894 je bila v Clevelandu zgrajena slovenska cerkev Sv. Vida ter leta 1912 ob njej še slovenska ljudska šola, ki je v času svojega največjega razcveta, leta 1922, imela 1680 učencev. V prvem desetletju XX. stoletja je bila v bližini Sv. Vida, nekoliko bolj vzhodno, zgrajena cerkev Sv. Lovrenca (St. Lawrence), kjer je v letih 1948–1958 živel škof dr. Gregorij Rožman. Leta 1906 je bila v Collinwoodu zgrajena slovenska cerkev Marija Vnebovzeta (St. Mary of the Assumption): tu je v letih 1909 do svoje smrti 1913 delal kot duhovnik Andrej Smrekar, eden prvih slovenskih pesnikov v ZDA. Po drugi svetovni vojni je bila leta 1969 dograjena še slovenska cerkev Sv. Kristine (St. Christine) v Euclidu. Matjaž Klemenčič daje v svoji knjigi detaljni pregled nastanka in dela teh slovenskih župnij (str. 131–177).

Medtem ko je KSKJ sodelovala pri izgradnji slovenskih cerkvenih središč, je bila SNPJ glavni pobudnik za gradnjo narodnih domov. SNPJ ima danes domove v mnogih krajih s slovenskimi priseljenci na celem teritoriju ZDA. Največ – okoli petdeset – jih je na področju med Clevelandom in Pittsburghom. Danes nekateri teh domov izgublajo na vlogi in pomenu, ki so jih imeli ob svoji dograditvi, toda istočasno nastajajo novi domovi v krajih, kamor se Slovenci doseljujejo iz drugih predelov ZDA (Kalifornija). V Clevelandu se sedaj slovenski domovi upravljajo kot delniške družbe. Vseh slovenskih domov je devet, od tega jih je sedem v večinski lasti delničarjev iz vrst SNPJ, en dom upravljajo delničarji, člani KSKJ, en dom pa si je zgradila slovenska povojna politična emigracija (Baragov dom). Osrednji slovenski narodni dom je na St. Clair Avenue. Priprave za njegovo gradnjo je začela SNPJ že pred prvo svetovno vojno. Dom je bil dograjen leta 1924. Pri gradnji so sodelovali, poleg SNPJ, še SDZ, SSPZ ter ABZ. KSKJ pri

gradnji narodnega doma ni sodelovala. V domu je poleg velike dvorane in klubskih prostorov tudi razmeroma velika knjižnica s slovenskimi knjigami.

V tridesetih letih je bil v vzhodnem predelu Clevelanda zasnovan Jugoslovanski vrt in v njegovem slovenskem oddelku so bili postavljeni kipi Simona Gregorčiča, Friderika Barage ter Ivana Cankarja. Otvoritve slovenskega vrta se je leta 1938 udeležil tudi ljubljanski župan dr. Jurij Adlešič. Po drugi svetovni vojni sta bila kipa Gregorčiča in Cankarja nasilno odstranjena in ostal je samo še kip Barage. Leta 1995 je bil cel Jugoslovanski vrt preimenovan v Slovenski narodni vrt. – Leta 1966 si je Slovenska dobrodelna zveza zasnovala svoje lastno področje za počitek v Leroy Township na periferiji Clevelanda. – Prav tako je po drugi svetovni vojni SNPJ izgradila svojo lastno počitniško naselbino v Enon Valley (na pol poti med Clevelandom in Pittsburghom, vzhodno od kraja East Palestine).

5.

Clevelandski Slovenci so razmeroma zgodaj prodrli v politiko. Matjaž Klemenčič posveti politični dejavnosti clevelandskih Slovencev posebno – deveto – poglavje (str. 282–345), tako da navede v kronološkem zaporedju podatke o izboru in volilnih uspehih slovenskih kandidatov pri volitvah v organe mesta Cleveland, države Ohio ter federacije. Te podatke črpa iz časopisa *Ameriška domovina*, deloma tudi iz *Clevelandske Amerike* in *Enakopravnosti*. S citati v opombah, ki spremljajo prikaz političnega dogajanja, pa avtor nudi bibliografski pregled z volitvami povezanih časopisnih prispevkov. V naslednjem želim iz Klemenčičevega razporeda izluščiti tiste podatke, ki so zanimivi za bralce v Sloveniji.

Clevelandski Slovenci se že desetletja uveljavljajo kot svetniki v skupščini mesta Clevelanda ter v okrajnih (county) skupščinah, pa tudi kot člani parlamenta države Ohio in federacije, dvignili pa so se tudi do položaja župana mesta Clevelanda in guvernerja države Ohio. Zlasti v prvem obdobju so slovenski priseljenci nastopali solidarno, sledili so navodilom lokalnega slovenskega etničnega časopisa, ki je spreminjal svoje ime (*Nova domovina*, *Clevelandska Amerika*, končno *Ameriška domovina*). Časopis jim je dajal napotke, kako si pridobe ameriško državljanstvo in s tem volilno pravico ter koga naj volijo. Ker so Slovenci večkrat predstavljali jeziček na tehtnici med enakovrednimi kandidati, so mogli odločujoče vplivati na izide volitev. Že zgodaj so pri volitvah iskali zaveznike med drugimi Slovani, zlasti pri Hrvatih, Slovaki in Čehih. Pri tem je zavest etnične skupnosti ponovno prevladala nad ideološko ali versko solidarnostjo, saj je vedno znova prihajalo do razprtij med Slovenci na eni ter Irci in Italijani na drugi strani. Zanimivo je, da se zavest etnične povezanosti še ohrani, ko že odмира znanje materinega jezika. V Združenih državah so bili Slovenci večinsko tesneje povezani z demokrasko stranko kot z republikanci: najbolj znani slovenski priseljenci-politiki so največkrat nastopali kot kandidati demokraskе stranke (Lausche, Eckart). Leta 1940 so slovenski priseljenci ustanovili slovenske demokraskе klube v vseh slovenskih soseskah Clevelanda.

Razmeroma malo Slovencev se je potegovalo za mesta voljenih sodnikov mestnega sodišča, vendar je Frank Lausche leta 1932 začel svojo politično kariero prav kot sodnik mestnega sodišča. Bolj pomembna je bila vloga Slovencev kot članov mestnega sveta. Že pred prvo svetovno vojno so Slovenci vplivali na izid volitev v mestni svet, saj je bilo med 25.000 volilnimi upravičenci za mestni svet kar 3.000 Slovencev. Leta 1925 je bil pravnik John L. Mihelich, demokrat, prvi Slovenec izvoljen v mestni svet. Ta uspeh je ponovil v letih 1927 in 1929. Po letu 1933 je bilo praviloma celo po več Slovencev (trije ali štirje) članov mestnega sveta, kjer so jim bila od leta 1935 dalje zaupana tudi vodstva pomembnih odborov. Leta 1955 je prišel prvi Slovenec v mestni svet Euclida. Leta 1967 se prvič med svetniki Euclida pojavi Edward Eckart, demokrat. Po letu 1971 pa so Slovenci člani tudi drugih predmestnih svetov (Wickliffe, Richmond Heights, Highland Heights). Z letom 1981 pa je položaj slovenskih predstavnikov v clevelandskem mestnem svetu oslabil radi preporazdelitve volilnih okrožij.

Že leta 1907 so Slovenci vplivali na izid volitev župana mesta Cleveland, ko so se volilci odločali med dvema izenačenima kandidatom. Leta 1941 je bil – na demokraski listi – prvič

izvoljen za župana Clevelanda Slovenec Frank Lausche (ponovno izvoljen leta 1943). Po drugi svetovni vojni je leta 1977 zasedel župansko mesto Hrvat Dennis Kucinich ob podpori slovenskih volilcev. Leta 1981 mu je sledil republikanec George Voinovich, ki je po materi slovenskega porekla, po očetu pa Srb. Zanimivo je, da je Voinovichevo kandidaturo podprl Frank Lausche, čeprav je bil sam član demokratske stranke.

Za izvolitev v dvodomni parlament države Ohio so Slovenci kandidirali (neuspešno) že v dvajsetih letih. Prvi Slovenec, izvoljen leta 1934 v senat države Ohio, je bil Joseph Ogrin. Zelo uspešen je bil Joseph V. Horvat, ki je prišel leta 1942 prvič v kongres države Ohio, nakar je ta svoj uspeh na sledečih volitvah še večkrat ponovil. V šestdesetih in sedemdesetih letih je bil Anthony Novak dalj časa dejaven kot član senata države Ohio. Leta 1968 je bil izvoljen v kongres države Ohio George Voinovich, na volitvah 1974, 1976 in 1978 pa Edward Eckart. Najbolj blestečo politično kariero v državi Ohio pa je vsekakor naredil Frank Lausche, ki je bil leta 1944 izvoljen za guvernerja države Ohio ter je nato obdržal to mesto še na štirih sledečih volitvah (1946, 1948, 1952 in 1954). Leta 1956 je bil Lausche izvoljen v zvezni senat v Washingtonu (ponovno izvoljen leta 1962).¹³

6.

O političnem življenju ameriških Slovencev v času prve in druge svetovne vojne je Matjaž Klemenčič že razpravljal v svoji doktorski disertaciji (*Ameriški Slovenci in narodnoosvobodilna borba v Jugoslaviji*, Maribor, Založba Obzorja, 1987). Tako Chicago kot Cleveland sta bila v letih 1914–1918 prizorišče pomembnih dogodkov v političnem življenju naših izseljencev. Marca 1917 je bila na zborovanju liberalno in levo usmerjenih Slovencev sprejeta chikaška deklaracija, ki je zahtevala ustanovitev Jugoslavije kot federativne republike; aprila 1918 pa je bila v Clevelandu sprejeta clevelandska deklaracija, ki je zahtevala ustanovitev enotne Jugoslavije kot države treh enakopravnih narodov.

Doslej je slovensko zgodovino pisje posvečalo premalo pozornosti slovenskim izseljencem, ki so se kot ameriški vojaki borili na francoski fronti v prvi svetovni vojni. Bilo jih je okoli 5.000, od tega okoli 500 iz Clevelanda. Samo iz Clevelanda jih je 14 izgubilo življenje na fronti. Medtem ko so češki politiki pod vodstvom Masaryka znali izkoristiti borbo čeških legionarjev na zavezniških frontah za utrjevanje mednarodnega ugleda nastajajoče češkoslovaške države, je podobna borba slovenskih borcev ostala nezapažena in politično neizkoriščena. Pač pa posvečamo veliko pozornost dejanjem domačih politikov, ki so se v resnici samo prilagajali razvoju dogodkov.

Ob začetku druge svetovne vojne so slovenski izseljenci v ZDA nastopali solidarno v pomoč domovine. Toda že med vojno je prišlo med ameriški Slovenci do razhajanja zaradi vojnih dogodkov v Sloveniji. Razcepljenost se je nadaljevala tudi po vojni in se je še poglobila po prihodu politične emigracije s Koroške. Stanje se je začelo izboljševati v začetku šestdesetih let. K temu so pripomogli obiski slovenskih cerkvenih dostojanstvenikov iz domovine ter otvoritev jugoslovanskega konzulata leta 1966, ki so ga vodili Slovenci. Ko se je poglobljala jugoslovanska kriza, so ameriški Slovenci enodušno podprli gibanje za osamosvojitve Slovenije. S svojimi intervencijami pri najvišjih predstavnikih Združenih držav so prispevali, da so se ZDA razmeroma zgodaj odločile, da priznajo Slovenijo kot samostojno državo.

7.

Matjaž Klemenčič je zbiral gradivo za svojo knjigo ob ponovnih študijskih obiskih Združenih držav, zlasti med raziskovalnim delom v Clevelandu leta 1988, ko je pregledoval arhive tamkajšnjih cerkvenih in svetnih ustanov (katoliška škofija v Clevelandu, slovenske župnije,

¹³ Slovenci iz Clevelanda niso bili edini naši izseljenci v ZDA, ki so se dvignili do položaja političnih predstavnikov v zveznem parlamentu. Po drugi svetovni vojni sta John Blatnik ter James Oberstar, oba demokrata, skozi desetletja zastopala severno Minnesoto v zveznem kongresu. V šestdesetih in sedemdesetih letih je zastopal tudi država Kansas v zveznem kongresu republikanec Joe Skubitz.

narodni domovi, izseljeniške organizacije ali jednote). Mnogo gradiva je prinesel domov posnetega na mikrofilmih. Poleg dela v Clevelandu je zbiral gradivo povezano s clevelandskimi Slovenci tudi v arhivih v Chicagu in Minneapolisu ter v arhivih v Sloveniji (Arhiv Slovenije, NUK, arhiv Instituta za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU), kot tudi v knjižnicah, kjer hranijo slovenski izseljenski tisk. Na tem tako zbranim gradivu so delali tudi mariborski študentje zgodovine pod Klemenčičevim mentorstvom: njihovo delo citira Klemenčič v svoji knjigi.

V knjigi pogrešam poglavje o slovenskem Sokolu v Clevelandu. Tudi mislim, da bi se dalo že uporabljene podatke še dopolniti z nekaterimi doslej neizkoriščenimi časopisnimi viri. Velik problem je seveda, kako naj si raziskovalec pribori pristop do njih. Ljubljanska univerzitetna knjižnica hrani precej letnikov clevelandskega glasila *Enakopravnost*, toda ti izvodi so v tako slabem stanju, da zaenkrat niso dosegljivi. Naloga slovenskih bibliotekarjev je, da naredijo s sistematičnim prizadevanjem slovenski izseljenski tisk v celoti dostopen za znanstvene raziskave. Danes je mogoče s pomočjo mikrofilmov kompletirati nepopolne letnike ob sodelovanju z ameriškimi institucijami, ki hranijo stare slovenske tiske. Mislim, da Immigration History Research Center v Minneapolisu, na katerega se opira Jože Bajec v svoji bibliografiji, ni edina ameriška institucija, ki hrani slovenski periodični tisk. Pregledati bi bilo treba tudi arhiv mesta Chicaga ter drugih mest, kjer so izhajali slovenski listi, kot tudi arhiv držav Ohio, Illinois in drugih, ki pridejo tu v poštev.

Mnogi detajli na področju, ki ga obravnava Klemenčičeva knjiga, zahtevajo nadaljnje specialne raziskave. Pomembno bi bilo dodatno delo, ki bi kot sprema knjiga h Klemenčičevi monografiji proučilo kulturno zgodovino clevelandskih Slovencev v XX. stoletju (gledališke uprizoritve, opere, pevske zборе, glasbeno matico, orkestralne ansamble, časopise in druge založniške dejavnosti, radio in televizijo). Toda to je zahtevna naloga, ki terja predhodne specialne raziskave.

Slovensko zgodovino pisje bi moralo po zgledu Klemenčičeve knjige posvetiti pozornost tudi drugim ameriškim mestom s številnejšim slovenskim prebivalstvom. Takih mest je v ZDA več, predvsem Chicago. Chicago je v Sloveniji manj znan kot mesto slovenskih priseljencev, vendar ne zaostaja bistveno za Clevelandom, v mnogih pogledih pa Cleveland celo prekaša. Leta 1920 je bilo na področju Chicaga 21.595 Slovencev in na področju Clevelanda 24.504 (Klemenčič, str. 99). Chicago je drugo največje mesto v Združenih državah in zaradi tega Slovenci ne morejo priti tako do izraza kot v Clevelandu. Med Slovani prevladujejo v Chicagu Čehi in Poljaki, ki so v zgodovini Chicaga igrali zelo vidno vlogo. Toda Chicago je tudi sedež mnogih pomembnih slovenskih organizacij s slovenskimi narodnimi domovi in dvema župnijama.

Še nekaj let nas loči od konca XX. stoletja, ki v zgodovini Slovencev v ZDA predstavlja posebno razdobje s svojimi problemi, ki zahtevajo ustrezne znanstvene pristope. Zgodovina Slovencev v ZDA se v XX. stoletju bistveno razlikuje od one XIX. stoletja in se bo neizogibno razlikovala od zgodovine ameriških Slovencev XXI. stoletja. Slovenci smo narod na prepihu. Velika dogajanja nas niso obšla neprizadete. Sem spada preseljevanje, ki je v nekaj stoletjih popolnoma preoblikovalo podobo sveta. Začetki slovenskega preseljevanja segajo daleč v preteklost, kljub fevdalizmu, v katerega smo bili zakovani. Sem spada še skoro popolnoma neraziskana slovenska protestantska diaspora, katere sledovi kažejo med drugim tudi na Ameriko. Slovensko zgodovino pisje bo moralo nujno sistematično spremljati ne le dogajanja doma, ampak tudi dejanja naših ljudi v svetu. Izseljenci tvorijo pomemben del našega naroda.

Summary

Slovenes in Cleveland

Janez Stanonik

The study deals with the problem discussed by Matjaž Klemenčič in his book *Slovenes of Cleveland* (published in 1995 in Novo Mesto, Slovenia, by the publishing house Dolenjska založba). The book by Klemenčič is published in English and is thus primarily written for American readers. For this reason the present evaluation is combined with an extensive commentary for readers in Slovenia.

The book by Matjaž Klemenčič opens with a general survey of Slovene history which in our context it is not necessary to be discussed here. Besides this, his book has two general chapters which speak about Slovenes in the whole of the United States. The first discusses the available statistical surveys of Slovene emigration to America. For the central period of Slovene emigration to the United States, from 1848 till 1914, the available Austro-Hungarian statistics of emigration are of small value. Most important are the American censuses from 1910 till 1980 which give statistical data for the ethnic structure of American population on the basis of their maternal tongue. These data are now for the first time in Slovenia fully used in the book by Klemenčič. According to the American census for 1940 there were 184.390 inhabitants of the United States with Slovene as their mother tongue.

The second general chapter in the book by Matjaž Klemenčič speaks about the fraternal organisations of American Slovenes. In Slovenia the knowledge of the prevalent political orientation of American Slovenes and of their economic resources is widely inaccurate. The largest Slovene association in America is the Slovene National Benefit Society (with its seat at Imperial near Pittsburgh) which is in its political orientation liberal, with social democratic leanings. The second largest is the American Slovene Catholic Union with its seat at Joliet, Ill. Politically unaligned are American Fraternal Union (Ely, Minn.) and American Mutual Life Association (Cleveland, O.), while the Western Slavonic Union (Denver, Col.) and the Progressive Slovene Women of America (Cleveland, O.) have their political orientations similar to that of the Slovene National Benefit Society. Especially these three support in American politics the Democratic Party.

Klemenčič gives in his book the history of Slovene settlements in Cleveland and their economic growth. He surveys the relevant strength of Slovene fraternal organisations in Cleveland, gives the histories of the four Slovene parishes in the town, and of the Slovene national homes in the Cleveland area. He gives a detailed bibliography of newspaper reports covering Slovene candidates in the elections for the Cleveland town council, for the Ohio Congress and for the Federal Congress and Senate in Washington, for the elections of the mayor of Cleveland and for the Governor of Ohio. Slovenes were repeatedly successful in these elections. The final part of the book, and of the present study, speaks about political events in Cleveland during and after the two world wars.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, tel.: 061/ 17-69-210

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je izdala že več zbornikov s svojih zborovanj in posvetov. V zborniku »Slovenija v letu 1945« so objavljeni referati z mednarodnega znanstvenega posveta, ki je bil septembra 1995 v Ljubljani. Članki o slovenskem notranjepolitičnem in zunanjepolitičnem položaju, o odnosu do sosedov ter o cerkveni, gospodarski in kulturni problematiki so nedvomno zanimivi za številne bralce (cena 1000 SIT + poštnina).

Že v ponatisu je izšel zbornik »27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev«, v katerem so objavljeni vsi referati z zborovanja jeseni 1994 v Ljubljani. V zborniku so povzeti rezultati najnovjših raziskav slovenske historiografije v zadnjih posamosvojitvenih letih in poročila o dejavnosti Zveze.

»Razvoj turizma v Sloveniji« pa je naslov zbornika referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev jeseni 1996 na Bledu; zbornik vključuje tudi dve predavanji o poldrugem stoletju izhajanja zgodovinske periodike na Slovenskem.

Vse tri knjige lahko naročite na sedežu ZZDS pisno ali po telefonu (061) 17-69-210.

Egon Pelikan

Slovenski politični katolicizem med obema vojnama (v luči zapuščine dr. Engelberta Besednjaka)

*Predavanje v Zgodovinskem društvu
Ljubljana, 30. januarja 1997*

1. Splošni uvod

V uvodu bi rad opozoril na povezanost Primorske in ostale Slovenije v kontekstu zgodovine slovenskega političnega katolicizma v času med obema vojnama. Gre za nekatera dejstva, za katera se zdi, da so premalo poznana.

Andrej Gosar je npr. predstavljal družbenega teoretika primorskih krščanskih socialcev, Fran Saleški Finžgar je bil predsednik emigrantske organizacije, t. i. »Sedejeve družine«, dr. Besednjak je v Beogradu interveniral ob poskusih okrnitve ljubljanske univerze, pripravi (sicer nikoli potrjenega) konkordata med Sv. stolico in Kraljevino Jugoslavijo, Besednjak je bil posrednik pri ustanavljanju poznejše JRZ in zveza med dr. Korošcem in kraljem Aleksandrom, dr. Korošec je bil nesporno največji pobudnik akcij v korist manjšine v političnem vrhu Kraljevine Jugoslavije, spomenice o manjšinskem vprašanju je v Rim večkrat nesel prav ljubljanski škof Gregorij Rožman, ki je bil tudi najpomembnejši član jugoslovanske škofovske konference, kadar je šlo za organiziranje nastopov slednje v korist manjšine in še in še bi lahko našteval.¹

Sicer pogosto slišimo govoriti o »Finžgarjevem krogu«, o »primeru Kocbek«, o »Križarjih«, o aferi »Izidor Cankar«, o »Bohinjskih tednih«, o izjemi »Gosar« itd. kot o primerih nekakšnih »deviacij« znotraj ortodoksne usmeritve slovenskega političnega katolicizma... Na drugi strani pa se prav katoliško apologetsko usmerjeno zgodovinopisje pri vprašanjih o literarni kritiki sklicuje na Izidorja Cankarja, pri vprašanjih o leposlovju na Finžgarja, vprašanjih o socialnih programih na Gosarja, vprašanjih o duhovnih gibanjih na »Križarje« in Kocbekov personalizem itd.

Očitno je s tem nekaj narobe.

V resnici ne gre za nekakšne »posamezne primere«, temveč za gibanje znotraj slovenskega katolicizma, ki je bilo v tridesetih letih poraženo v spopadu s katoliško desnico, ki se je s svojimi koncepti približevala ideološkim premisam fašizma. V tej, demokratični usmeritvi so primorski krščanski socialci in slovenska duhovščina na Primorskem igrali zelo pomembno vlogo znotraj vseslovenskega prostora. (Če omenim na primer samo možnost politične kombinacije, o kateri se je govorilo leta 1936, ko naj bi vodilne pozicije znotraj katoliškega tabora prevzeli ob Korošču še Besednjak, Gosar in najbrž še kdo in ki bi lahko pomenila preobrat v pomikanju slovenskega političnega katolicizma v smeri fašističnih ideoloških premis.) Z drugimi besedami: v omenjenih »posameznih primerih« je opaziti usmeritev demokratičnega dela slovenske katoliške skupnosti in ni slučaj, da v Besednjakovem arhivu najdemo prav Kocbeka, Franceta Vodnika, Andreja Gosarja, Šolarja, Finžgarja, Terseglava in mnoge druge.

¹ O omenjeni povezanosti in dogodkih v tej zvezi priča velika količina arhivskega gradiva v zapuščini dr. Engelberta Besednjaka in posameznih dokumentov na tem mestu ne morem citirati.

Na drugi strani najdemo v Besednjakovi zapuščini tudi odlične orise osebnosti, kot so bili Lambert Ehrlich, brata Ušeničnik, Ernst Tomc in drugi, ki jih primorski krščanski socialci in Besednjak, označujejo kot primere »duhovne ozkosti« in »kranjskega klerikalizma«...²

Ob tem naj povem, da glede na stanje analiz v Evropi (npr. Avstriji in Nemčiji), tudi v Sloveniji lahko jasno prepoznamo tri osnovne usmeritve v slovenskem katoliškem taboru:

1. Demokrate, ki se dosledno opredeljujejo za demokratični parlamentarni sistem – teh je sicer najmanj, a ne tako malo, kot se zdi, saj je demokratična tradicija onemogočala preradikalno idejno preusmeritev na eni strani k marksizmu in na drugi k družbenim koncepcijam fašizma. Mislim na t. i. katoliško sredino (Gosarja, Šolarja, Finžgarja, Janžekoviča, Besednjaka in druge). V ta idejni krog je spadala – v veliki meri – tudi primorska duhovščina.

2. Katoliško desnico, ki se v idejni usmeritvi približuje fašizmu in prevlada v katoliškem taboru na Slovenskem v tridesetih letih (Žebot, Ahčin, Tomc, Ehrlich itd.).

3. Katoliško levico, ki preide povsem na marksistična stališča (Franc Šmon, Kocbek...; ob tem mislim seveda samo na marksistično ekonomsko teorijo in seveda ne na vprašanja dialektičnega materializma, moralna, etična in druga vprašanja...)³

Meja med stališči posameznih ideologov in njihovo politično prakso je dostikrat težko določljiva in se tudi v različnih časovnih obdobjih spreminja (vzemimo kot primer prav dr. Janka Kralja ali celo npr. idejni razvoj vodilnega slovenskega katoliškega ideologa dr. Aleša Ušeničnika...)⁴

2. Organizacija slovenske duhovščine

Zbor svečnikov svetega Pavla je bil, kot je znano, ustanovljen že leta 1899, pozneje je z delom prenehal in bil ponovno ustanovljen januarja 1920. Pobudniki druge ustanovitve so bili duhovnik Virgil Šček, Ignacij Valentinčič in Anton Požar.⁵

Ena prvih večjih akcij Zbora svečnikov, ki kaže na namene in cilje delovanja organizacije, je bila priprava spomenice o samostojni slovenski nadškofiji, ki jo je Zbor svečnikov naslovil na papeža 5. marca 1920 – Memorandum Cleri Jugoslavi ab Italis occupati – primorska duhovščina je zahtevala za slovenske in hrvaške pokrajine, ki bodo priključene k Italiji, posebno »slovansko« nadškofijo...⁶ (Zanimivo, da je bil v tem času celo nadškof Sedej proti taki zahtevi v utemeljitvi, naj bo Cerkev nad narodnostjo...)

3. Financiranje krščanskosocialne organizacije in Zbora svečnikov sv. Pavla

Začetke financiranja krščanskosocialne politične organizacije in Zbora svečnikov s strani Kraljevine Jugoslavije lahko pregledno spremljamo že z dokumenti v Wilfanovem arhivu v Ljubljani. Proračun, ki ga je leta 1924 podpisal Fran Vidmar, tajnik tržaških liberalcev v Gorici, je pospremil s komentarjem:

»Ker bo po dosedanjih skušnjah treba skrbeti za to, da se proračun za naše delovne potrebe spopolni, Vas opozarjam na sledeče. Ko so na merodajnem mestu (v Kraljevini SHS, E. P.) pretresli naš proračun, so se držali nekega mešanega pol teritorialnega in pol partijskega kriterija. Teritorialno so sicer upoštevali našo pokrajinsko razdelitev, hkrati pa Goriško smatrali bolj za območje Političnega društva »Edinost v Gorici«, ostalo ozemlje pa v območju našega političnega društva.

² Prim. Besednjakov arhiv, dok. št. 14. Pismo Engelberta Besednjaka Janku Kralju z dne 14. julija 1934.

³ O tem: Egon Pelikan, Vizije družbene prenov v katoliškem taboru tridesetih let, Razgledi, 11. oktober 1995.

⁴ Prim. Egon Pelikan, Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem – primer Ušeničnikove »teorije vrednosti«, Mahničeve »definicije naroda« in »suverenosti ljudstva«, Prispevki za novejšo zgodovino št. 1–2, 1995, str. 49–65.

⁵ Glej: Rudolf Klinec, Primorska duhovščina pod fašizmom, Gorica 1979, str. 21.

⁶ Prav tam, str. 30.

Od svoje strani sem sprejel uporabo tega mešanega kriterija samo začasno, a s to mislijo, da se bo sprejel čisto teritorialni kriterij v okviru edinstvene organizacije...⁷

Taka delitev sredstev, ki so prihajala iz kraljevine Jugoslavije (oz. takratne SHS), je potem tudi ostala vse do napada na kraljevino Jugoslavijo.

Vsekakor je očitno, da je prišlo do ločenih proračunov organizacij po razkolu leta 1922–23. Iz gradiva je razvidno, da je vladala pri delitvi sredstev po letu 1923 pariteta. Če ta znesek primerjamo z zneskom, ki ga je dobila od Jugoslavije tajna krščanskosocialna organizacija leta 1936, vidimo, da je financiranje pri krščanskih socialcih potekalo nemoteno. Vsota, ki so jo dobili za svoje delovanje leta 1928 liberalci v tržaški »Edinosti«, je skoraj enaka vsoti, ki so jo dobili krščanski socialci za svoj proračun leta 1936. Jugoslovanske vlade so torej financirale manjšino, neglede na politično orientacijo in neglede na spremembe sestave vsakokratnih vlad v Kraljevini Jugoslaviji. Leta 1922 je v finančnih vprašanjih podpiral (še skupno) organizacijo npr. slovenski liberalni minister v Beogradu Gregor Žerjav, na priporočilo Ivana Hribarja, pozneje pa notranji minister dr. Anton Korošec. V desetih letih se proračun ni zmanjšal, le vse delovanje je postalo ilegalno...

Vendar je ob tem potrebno dodati, da so sredstva prihajala tudi iz različnih drugih virov (zadrag, posojilnic in drugih profitnih dejavnosti).

Pri tem seveda ni šlo za »simpatijo« ali celo »ljubezen« srbskega kralja do »naših okupiranih bratov«, temveč za normalno politiko evropskih vlad tega časa do manjšin kot elementa zunanje politike ob eventualnih meddržavnih pogajanjih in mnogokrat celo za instrument trgovanja, predmet česar je nenazadnje slovenska manjšina pozneje tudi res bila, če pomislimo na rezultate pogodbe leta 1924, t. i. Nettunske konvencije, ali rezultate pogajanj marca 1937 ob podpisu pakta Ciano – Stojadinović.

4. Tajnost krščanskosocialne organizacije

Če se ustavim ob nekaterih zelo ilustrativnih dokumentih, naj omenim proračun za leto 1931/1932. Dokument kaže na postopno večanje pritiska fašistične vlade na eni in tajno organiziranje narodnoobrambnega dela krščanskosocialne organizacije na drugi strani. Zanimivo je, da je organizacija postajala »tajna« pravzaprav po nekakšni »fiziološki poti«, ko je iskala možnosti za delovanje. To velja tako za vzgojo podmladka (npr. štipendiranje dijakov in študentov), kakor npr. za delovanje Zbora svečnikov sv. Pavla, ki je v ilegalnost tudi prehajal postopno...

Prav tak »mejni« položaj – med legalnostjo in nelegalnostjo oz. ilegalnostjo je omogočal tako razvejano delovanje. Policijske preiskave so vedno znova potekale na meji »prepovedanega« oziroma »še dovoljenega«, poleg tega pa imele stalno opravka z vprašanji odnosa med »Cerkvijo in državo«... Zato se je fašistični oblasti tudi tako mudilo z odstavitvijo nadškofa Sedeja in Fogarja. S tem je slovenska duhovščina izgubila ključno podporo v hierarhiji.

V bistvu je bila tajna organizacija sestavljena iz dveh legalnih, ki so delovale v dvajsetih letih (tj. »Političnega društva Edinost v Gorici« in »Zbora svečnikov svetega Pavla«).

Naj omenim poročilo Janka Kralja z dne 3. marca 1937, iz katerega so razvidne prednosti tajne krščanskosocialne organizacije pred liberalno organizacijo. Kralj v pismu navaja, kako poteka načrtno vzgajanje duhovniškega naraščaja in utemeljuje tudi, zakaj je duhovnik kot inteligent bolj gotova naložba od laičnih intelektualcev.

Vlada duhovnikov namreč ni mogla premeščati ali izseliti izven mej škofije. V dokumentu navaja Janko Kralj seznam duhovnikov – »... ki jih je naša organizacija poslala na delo v letih 1932–1936 in jih je 43. Ti na 52 krajih oskrbujejo 65.000 slovenskih in hrvaških vernikov in jih vzgajajo v narodnozavednem duhu...⁸

⁷ Vilfanov arhiv, fasc. št. 29. Pismo Josipa Wilfana Franu Vidmarju v Gorico z dne 22. julija 1924 o proračunu organizacije, ki naj bi bil predložen »merodajnemu mestu«.

⁸ Besednjakov arhiv, dok. št. 598. Pismo Janka Kralja Besednjaku z dne 3. marca 1937.

Sledi opis in razčlenitev narodnoobrambnega dela duhovnikov. Leta 1936 jih je bilo v Zboru svečnikov skoraj 300. Vsak je imel svojo funkcijo – glede na zanesljivost. V tej zvezi predstavlja zelo zanimivo epizodo znotraj delovanja organizacije sestavljanje ocen – sam sem jih imenoval »političnih dosjejev o duhovnikih članih«, ki jih je organizacija pripravljala za interno uporabo.

Poleg fašistov in pozneje komunistov je organizacija tudi sama za lastne namene potrebovala nekakšno »moralnopolitično oceno« o zanesljivosti posameznikov – to je narekovala narava delovanja. V teh ocenah je več rubrik, kot so npr. izpostavljenost fašističnemu pritisku, trdnost narodnega prepričanja, zanesljivost in karakterne lastnosti, viri dohodkov in drugo.⁹

Pri vsem tem je zanimivo, da je bil Zbor svečnikov katoliška organizacija, ki pa so jo (vsaj idejno) vodili narodno orientirani in katoliško opredeljeni laiki in je sčasoma postala enkratni instrument za tajno delovanje.

Pravzaprav je bilo to zavedno delo v smislu oblikovanja nekakšne »narodnoobrambne cerkve« in v tem kontekstu postajajo v marsičem manj pomembna tudi poznejša vprašanja, koliko je bil npr. nadškof Margotti v resnici »italijanski nadškof« ali celo nadškof, ki je rad sodeloval s fašistično oblastjo. Že če je hotel biti »rinski nadškof«, je nujno naletel na tajno nacionalno organizacijo, ki je bila povezana in prepletena z »Zborom svečnikov svetega Pavla«. V tem kontekstu je nujno moralo priti do trenja, četudi je bilo spet vedenje slovenskih duhovnikov zgolj odgovor na pritisk fašistične vlade...

Nesmisljen je bil (in je) tudi očitek, da gre v tej politiki Zbora svečnikov videti zgolj strah pred t. i. »boljševizacijo vernikov«, tudi če je v resnici OF pozneje uporabljala prav ta argument pri napadih na t. i. katoliško sredino. Tak strah je seveda bil prisoten, a o tem je Besednjak pisal že leta 1931 Ščeku:

»Kakor vsa država bomo tudi mi korenito pometli našo pokrajino fašistov. To je meja naše politike.

Če se pa razmere tako zaostrijo, da zmaga med Slovenci in Hrvati radikalna smer in zruši našo politiko sporazuma, bomo pač podlegli.«¹⁰

To je bil eden od ciljev organizacije, ki se je v marsičem tudi uresničil – vključno s strahom, da bomo podlegli...

Žal se poimenski seznami zaupnikov niso ohranili, a iz poročil lahko razberemo, da je leta 1937 iz zgornje Vipavske dolina na sestanku na Višarjah 170 zaupnikov,¹¹ na sestanku v Gorici iz treh okoliških zaselkov 30 političnih zaupnikov, itd.¹²

O moči tajne organizacije priča nenazadnje npr. sestava natančne statistike o etnični sliki v Julijski Krajini, ki jo je organizacija pripravila za lastno uporabo, dalje organizirana mreža knjižnic, ki jo je organizacija poslala Besednjaku v obliki zemljevida (!) itd.¹³ Upravičeno je poročevalec s sestanka načelnikov v začetku tridesetih let zapisal:

»Na sestanku na Sv. Višarjah je bilo 14 okrožnih načelnikov: Gorica, Miren, Doberdob, Nabrežina, Rihenberg, Dornberg, Črniče, Vipava, Brda, Kanal, Sv. Lucija, Tolmin, Kobarid, Idrija. Manjkali so Bovec, Cerčno, Komen. (...) Ugotovili smo, da bi ob najmanjšem dihu svobode mogli v kratkem postaviti na noge mogočno ljudsko politično organizacijo...«¹⁴

Ob tem naj dodam, da se je poznejša organizacija celic OF mnogokrat naslonila kar neposredno na organizacijsko strukturo tajne organizacije primorskih krščanskih socialcev.

⁹ Besednjakov arhiv, dok. št. 459. Delno ohranjen seznam duhovnikov z ocenami.

¹⁰ Besednjakov arhiv, dok. št. 341. Besednjakovo pismo Ščeku 7. decembra 1931.

¹¹ Besednjakov arhiv, dok. št. 602. Poročilo o sestanku zaupnikov na sv. Višarjah 25. avgusta 1935.

¹² Arhiv Antona Vuka, Poročilo o sestanku mladinskih zaupnikov. (Gre za majhne vasi iz okolice Gorice.)

¹³ Besednjakov arhiv, dok. št. 321. Kraljevo pismo Besednjaku dne 19. oktobra 1934.

¹⁴ Besednjakov arhiv, dok. št. 596.

5. Odnos in povezava primorske duhovščine v Julijski Krajini s Kraljevino Jugoslavijo

Ob tem naj komentiram npr. spomenico, ki jo je duhovščina naslovila na zunanjega ministra Kraljevine Jugoslavije Bogoljuba Jevtića 30. oktobra 1934 in ki govori o nesporni vlogi duhovščine pri političnem delu in hkrati pove veliko o njeni dejanski vlogi oziroma moči. Dokument nam jasno pove, da je bil skupni cilj krščanskosocialne politične organizacije in Zbora svečnikov priključitev h kraljevini Jugoslaviji. Pri prizadevanju za dosego tega cilja je duhovščina torej igrala pomembno vlogo, kar v pismu ministru – sama – tudi posebej poudari.

Razvidno je, da je Zbor svečnikov pomenil tudi instanco, ki je prav zaradi svoje moči lahko privedla oz. prisilila za pogajalsko mizo sprte strani – v našem primeru liberalce, krščanske socialce, Zbor svečnikov in Zvezo emigrantov iz Jugoslavije, kaže pa tudi na vpliv duhovščine iz Julijske Krajine v Beogradu. Med drugim preberemo:

»Izjava, ki jo je podpisala duhovščina v Julijski Krajini v svojem imenu in v imenu političnih organizacij (liberalne in kršč.-soc., E. P.), ki ji stojijo ob strani, in jo poslala 30. oktobra 1934 gospodu zunanjemu ministru Kraljevine Jugoslavije, je podpisane navedla k temu, da proučijo vsa vprašanja, ki se tičejo odnosa naše manjšine v Italiji, njenih predstavnikov v inozemstvu in njene emigracije v Jugoslaviji.

Ob tej priliki so ugotovili dejstvo, da so v smislu skupnih narodnih idealov in končnih političnih (sic!) ciljev v vrstah narodne manjšine same in njenih predstavnikov v tujini, kakor tudi med manjšino in njenimi predstavniki v Jugoslaviji popolnoma enotnih misli.

Pismo se zaključuje: »Našo narodno duhovščino v Julijski Krajini, naše tukajšnje organizacije in narod zastopa legalno naš nekdanji poslanec v rimskem parlamentu dr. Besednjak, ki dela v popolnem sporazumu z drugim našim narodnim poslancem dr. Josipom Wilfanom. (...) Prosimo vas gospod minister, da sta ta dva poslanca, ki ju je naš narod tudi izbral v rimski parlament, edina pristojna, da zastopata naš narod, ki je ostal v mejah Italije.«¹⁵

Izjavo so podpisali:

1. Za »Zbor svečnikov« v Gorici: mons. Anton Berlot, stolni kanonik, dr. Švara, župnik, Ciril Sedej, župnik; 2. Za »Politično vodstvo« v Gorici: dr. Janko Kralj, dr. Teofil Simčič, inž. Josip Rustja, Polde Kemperle, inž. France Pegan; 3. Za »Hrvatske narodne organizacije v Istri«: Božo Milanović; 4. Za »Goriško Mohorjevo društvo« v Gorici: mons. Anton Berlot; 5. Za »Politično vodstvo« v Trstu: Virgilij Šček in Andrej Gabrovšek; 6. Za »Katoliško knjigarno« v Gorici: inž. France Pegan; 7. Za književno založbo »Sigma« v Gorici: dr. Kacin.¹⁶

Zanimivo je tudi dejstvo, da je koncept te izjave sestavil v Beogradu Engelbert Besednjak, kar nenazadnje priča tudi o njegovi vlogi – vlogi laika – v tajni organizaciji.¹⁷ (To je pripisal na rob lista Wilfan, saj sem namreč isti dokument oz. prepis našel tako v Wilfanovem arhivu v Ljubljani kakor v Besednjakovem arhivu v Trstu.)

Vsekakor je iz citiranega dokumenta razvidno, da imamo pred seboj enkratni primer, da se praktično celotna duhovščina nekega naroda, ki predstavlja narodno manjšino v drugi – celo sovražni državi – odloči za politično intervencijo v zunanjem ministrstvu matične države, v prid lastnega naroda...

6. Odnos do cerkvenih oblasti v Julijski Krajini in do Vatikana

Na tem mestu naj omenim samo primer Katoliške akcije – sicer popularno imenovane tudi »papeževa desna roka«. Spet se je pokazala odločnost slovenske primorske duhovščine, ki je organiziranje skupne Katoliške akcije z Italijani zavnila. Končno se je njihovi zahtevi podredil tudi nadškof Sedej, a še bolj značilno je, da tudi nadškof Margotti Katoliške akcije nikakor ni

¹⁵ Besednjakov arhiv, dok. št. 167.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Vilfanov arhiv, fasc. št. 26.

mogel organizirati. Primorski duhovniki so zahtevali od Italijanov ločeno Katoliško akcijo – ali nič...¹⁸

Iz povedanega je razvidna prepletenost obeh organizacij tj. prepletenost cerkvene organizacije slovenske duhovščine s krščanskosocialno politično organizacijo.

7. Notranja delitev organizacije

Organizacija je imela v vsaki od pokrajin tj. na Tržaškem, Goriškem, v Istri in v Benečiji delo razdeljeno po odsekih. Že samo vrhovni svet, ki je načeloval organizaciji, je leta 1937 štel 53 članov. Od tega je bilo duhovnikov, članov Zbora svečenikov 36 in so bili torej v večini. Posamezne odseke so po pokrajinah predstavljale:

- politična organizacija,
- dijaška organizacija (štipendiranje in načrtna vzgoja bodočih intelektualcev),
- duhovščina,
- tisk (v seznamu tiskanih knjig najdemo poleg molitvenikov tudi npr. Zgodovino Srbov Silva Kranjca – kar je bilo posebno všeč »merodajnim faktorjem« v Beogradu, kot so jih takrat radi imenovali, Tavčarjevo Visoško kroniko ali Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem, pa seveda vrsto pesmaric itd.),
- glasba in petje (tukaj naj omenim npr. usodo pevovodje Lojzeta Bratuža, ki je odsek vodil in po nalogu organizacije vsako leto vzgojil približno 20 mladih organistov, ki so po posameznih vaseh zamenjali stare – z italijanskim organistom bi namreč prišlo v cerkev italijansko petje itd.)
- ljudske knjižnice,
- zavodi (gospodinske šole, ki so jih načrtno uporabljali za krepitev narodne zavesti...),
- socialno delo (ki je vključevalo finančna posojila in skrb za ogrožene kmetije itd.).

Delo je, kot je razvidno, potekalo izredno kapilarno. Zanimivo je tudi, da je organizacijska sestava in členitev organizacije povzeta prav po (sicer legalno ustanovljenem in leta 1920 organiziranem) Zboru svečenikov svetega Pavla.

Med aktivnostmi organizacije najdemo tudi zelo izvirne, celo bizarne ideje. Besednjak je tako v tridesetih letih zbral naslove 1300 škofov in cerkvenih dostojanstvenikov iz vsega sveta in jim (tako tudi Piju XI. in vsem kardinalom) poslal tiskano spomenico z zemljevidom, ki je govorila o položaju katoliške Cerkve na Slovenskem pod fašizmom (seveda v latinščini, da so jo lahko brali v resnici povsod). Pri delu mu je pomagal dr. Zdešar, ki je priskrbel naslove, ki so izhajali v »Annuario pontificio«, ki je prihajal na Ljubljansko škofijo. Kakor pravi v enem od pisem, naj bi tiskali 1300 izvodov, ker je po njegovem mnenju »toliko ali blizu tudi škofov...«¹⁹ V zvezi s povezavo s Kraljevino Jugoslavijo naj omenim, da so spomenico tiskali pod okriljem Manjšinskega inštituta v Ljubljani, poslali pa so jo v Indonezijo, Združene države, Južno Ameriko itd. – skratka po vsem svetu.²⁰

8. Obveščanje Besednjaka in Wilfana v manjšinskem kongresu

Organizacija je skrbela za tedenska poročila o stanju v Julijski Krajini, ki sta jih Besednjak in Wilfan uporabljala tudi za delo v okviru »Kongresa evropskih narodnosti«. Njuna vloga je bila pri delu kongresa zelo pomembna, saj sta zasedala ključni funkciji – Wilfan kot predsednik kongresa in Besednjak kot predsednik mednarodne zveze manjšinskih časnikarjev, bila pa sta tudi ključna ideologa kongresa.

¹⁸ Prim. Rudolf Klinec, Primorska duhovščina pod fašizmom, Gorica 1979, str. 60.

¹⁹ Besednjakov arhiv, dok. št. 153.

²⁰ Besednjakov arhiv, dok. št. 371. Nepodpisano poročilo brez datuma z naslovom »Kam smo poslali brošure in koliko«. V poročilu so našteje vse države sveta, v katere je bila poslana spomenica in število posameznih kosov. »Skupno smo poslali 1290 brošur«. (Zdešar je torej število škofov zelo dobro ocenil.)

Vatikanska politika v tem času še ni imela izdelanega odnosa oziroma strategije do manjšinskih vprašanj, zato je npr. Besednjakov referat na manjšinskem kongresu leta 1933 z naslovom »Vera in materin jezik« pomenil v tem smislu eno prvih analiz, v katerih je bilo izpostavljeno in analizirano to vprašanje na mednarodni politični ravni.

Na drugi strani je tudi Wilfanova zamisel o »skupnem slovenskem kulturnem prostoru« ali njegova ideja o »generalizaciji manjšinskega prava« predstavljena prvič (v svetovni zgodovini) – že leta 1924. Takrat je bila predhodnica današnjih Združenih narodov t. i. »Liga narodov« v rokah velesil, ki so se same otepale lastnih manjšin in niti najmanj niso bile zainteresirane za reševanje teh vprašanj. Delovanje Besednjaka in Wilfana v okviru »Kongresa evropskih narodnosti« predstavlja enkratni primer pionirstva na področju manjšinskega prava v evropski zgodovini sploh. To je nekaj, na kar bi se morali Slovenci pravzaprav še danes sklicevati in čudno se zdi, da ta problematika še ni obdelana.²¹

9. Spor v struji med Besednjakom in dr. Jankom Kraljem

Že leta 1926 je prišlo v katoliškem taboru na Primorskem do spora. Mlajši v katoliški stranki so bili krščanskosocialno usmerjeni in med staro strujo (Mirko Brumat, Andrej Pavlica) in mlado strujo (Jože Bitežnik, Rado Bednarik, Filip Terčelj, Anton Rutar) je prišlo do spora, ki so ga zgladili šele leta 1928. Spor med dr. Janko Kraljem in dr. Besednjakom pa ni bil ideološke narave. Ta spor v krščanskosocialni struji na Primorskem tudi ni izbruhnil leta 1932, kakor pogosto slišimo. Iz korespondence, ki mi je na razpolago, vidim, da vse do leta 1937 oz. 1938 spor še ne vpliva bistveno na delo organizacije, poleg tega pa tudi pozneje spor sploh nikoli ni segel na Tržaško in v Istro – spor je goriški.

Spor Kralj-Besednjak tudi ni spor o politični taktiki in strategiji, saj je iz korespondence med Kraljem in Besednjakom razvidno, da je t. i. politika do Vatikana in t. i. »vaticaniziranje« vse do leta 1937 usklajeno in brez nasprotij. Spor v organizaciji končno tudi ni bil finančne narave oz. zaradi denarja – kot se vse prepogosto interpretira. Finančna vprašanja in prepiri znotraj »struje« so bili le posledica spora...

Spor je oseben, saj je šlo za dve močni osebnosti, med katerima se je pojavila osebna konkurenca in rivalstvo. Razsojati v prid enega ali drugega mi je – kljub pregledu velike količine arhivskega gradiva – danes še vedno nemogoče. Spor med Kraljem in Besednjakom se je sicer šele leta 1937 zares začel, se leta 1938 zaostril in odločil v letu 1939 z arbitražo Korošca.

Ob tem naj dodam, da se je duhovščina (t. j. Zbor svečenikov) postavila najprej na Kraljevo stran in si potem hitro premislila. (Da je bil razvoj tak, je bila – po Besednjakovih besedah – odločilna vloga mons. Antona Rutarja, ki je imel zelo velik moralni ugled in se je v sporu opredelil za Besednjaka.)²²

Dalje naj omenim, da po mojem mnenju tudi ne drži, da se je pozneje dr. Korošec premislil (kakor je o tem razlagal po 1945 bivši minister Miha Krek). Če bi bilo tako, bi ne bila Besednjak in soproga do Koroščeve smrti redno na obiskih in večerjah pri Korošču (in obratno), kjer je (kot je razvidno že iz vabil) vladalo zelo »domače in prijateljsko« vzdušje.

Vzroki za razvoj na Primorskem

Iz povedanega naj zaključim, da je v organizaciji primorske duhovščine in primorskih krščanskih socialcev prepoznati delovanje za »živo Cerkev«, Cerkev drugega Vatikanskega koncila.

Poleg ocen npr. konkordata naj opozorim na odnos do Pija XI., ki ga Besednjak ocenjuje kot papeža, ki se – za razliko od npr. Benedikta XV., ki se je za preganjane Slovence pod Italijo

²¹ O kongresu je prva obsežneje pisala v svoji zadnji knjigi dr. Milica Kacin Wohinz (Prvi antifazišem v Evropi, Koper 1990).

²² Besednjakov arhiv, dok. št. 177. Pismo Besednjaka z Dunaja Virgilu Ščeku dne 17. septembra 1937.

zavzel – moti. Po njegovih besedah niti ni prvi papež, ki se moti: to naj bi dokazovala usoda Kopernika, Galilea in drugih...

Nadškof Margotti pa je na drugi strani 10. aprila 1935 pred gojenci goriškega seminarja govoril: »Sklonite glavo nacionalizma. Ukvarjajte se več z vprašanji Cerkve. Od svoje duhovščine nisem deležen poslušnosti, ki mi jo je dolžna. Prisiljen sem bil sporočiti svetemu očetu, da imam opravka z duhovščino, ki je uporniška in je napol protestantska.«²³

Sklep

V nacionalnem vprašanju, v vprašanju odnosa do parlamentarne demokracije, v odnosu do socialnega vprašanja in pri vprašanju odnosa do tržne ekonomije in vizije družbene prenove nasploh je v primorski smeri slovenskega političnega katolicizma (za Štajersko še nimamo podrobnih raziskav) prepoznati neposredno dediščino iz časa, ko sta na čelu pohoda slovenskega političnega katolicizma v času pred prvo svetovno vojno in med njo stala dr. Janez Evangelist Krek in dr. Anton Korošec z dokaj jasnimi načeli za reševanje nacionalnega, socialnega in drugih ključnih družbenih vprašanj. Pozneje, v času med obema vojnama, se je položaj v Sloveniji razvil v drugačno – danes že lahko rečem, da v marsičem napačno smer...

Brez takega – napačnega – razvoja, bi bilo nemogoče razložiti vzpon slovenskih komunistov, ki jih je bilo – kot je zapisal člankar v glasilu radikalne katoliške desnice »Mi mladi borci« – leta 1939 »kakih 200 in torej tako malo, da bi jih vse skupaj lahko spravili v eno majhno umobolnico...«²⁴

Kje je bila leta 1941 stranka s 70% volilnih glasov in kje mogočen strankin aparat od tiska, prosvetnih organizacij, kapitala in nenazadnje katoliške Cerkve? Storjene so bile očitno velike napake in vsega ni mogoče pripisati krvavim komunističnim metodam in taktiki...

Za poseben razvoj na Primorskem se zdi ključnega pomena naslednje:

1. Namesto razvoja (ideološkega in političnega) v tipično klerikalno stranko – kakor v Ljubljani – je zaradi soočenja z realnim problemom fašizma nujno delo za narod in med narodom privedlo primorsko krščanskosocialno stranko in primorsko duhovščino v socialno, nacionalno itd. usmeritev.

2. Razmere v Trstu, Gorici in na Primorskem sploh so pogojevale formiranje duhovnega profila duhovščine, ki je bila že pred prvo svetovno vojno svetovljansko razgledana – da ne rečem kozmopolitska. Trst je v času pred prvo svetovno vojno ena od prestolnic Evrope, mešanica kultur in mentalitet itd. Na drugi strani je Ljubljana v tistem času provincialno mestece, ki ima še leta 1910 nekaj več kot 40.000 prebivalcev.

3. Potrebno je omeniti izjemno sposobno vodstvo primorskih krščanskih socialcev – Besednjak, Kralj, Šček in mnogi drugi so bili v tistem času ljudje »evropskega formata« – tako v političnem, kakor v idejnem smislu. (Če omenimo samo Besednjakovo prvo analizo fašizma leta 1922 ali Kraljeva socialno teoretska razmišljanja, ki so izhajala v »Socialni misli« v Ljubljani v začetku dvajsetih let itd.)

4. Zaradi vsega tega, zaradi v marsičem intimnega spoznanja, da narod ni nekaj, s čimer je potrebno manipulirati, temveč mu je potrebno v prvi vrsti pomagati do spoznanja, je pot primorske duhovščine vodila k narodu – v marsičem s še preveč idealističnimi pričakovanji, če upoštevamo razvoj dogodkov po letu 1945...

Za konec naj povem še to, da dogodki po letu 1941 zaenkrat niso predmet mojega neposrednega raziskovanja in se jih dotikam zgolj v sklepnih temah – gotovo pa je, da je razvoj med obema vojnama bistveno pogojeval razvoj po aprilu 1941 in zagotovo tudi po letu 1945. Mislim predvsem na vprašanja odnosa do OF, pa tudi pozneje do ustanavljanja Ciril-Methodovega društva, vprašanja odnosa med antikomunizmom in nacionalizmom v primorski Cerkvi itd.

²³ Besednjakov arhiv, dok. št. 261. Govor nadškofa Margottija 10. aprila 1935 ob koncu duhovnih vaj pred gojenci goriškega seminarja.

²⁴ Mi mladi borci, 1939, str. 46.

Končal bom z razmišljanjem enega vodilnih osebnosti znotraj krščansosocialne organizacije Antona Vuka iz Mirna pri Gorici (očeta umorjenega pesnika Stanka Vuka), ki je aprila 1946 v pismu Besednjaku zapisal:

»Trpeli smo preganjanje nad 25 let, razkropili smo se po svetu, zaporih, internaciji, dali krvni davek za osvoboditev od fašističnega jarma. Bili smo v prvih vrstah borbe, sam sem bil 14 krat uklenjen v lisice. Boli me, jako boli, da se to ne upošteva, kakor bi se bilo moralo. In vendar bi, ako bi bilo potrebno, za narodno osvoboditev še enkrat prehodili isto pot, saj ravno spomin na prestano trpljenje – najlepši spomin...«²⁵

Riassunto

Il cattolicesimo politico Sloveno tra le due guerre (dall'archivio privato del dott. Engelbert Besednjak)

Egon Pelikan

Il mag. Egon Pelikan ha presentato durante la conferenza una serie di fatti nuovi sulla storia dello schieramento cattolico nella Venezia Giulia durante il periodo fascista e cioè informazioni sull'organizzazione e attività segrete dei cristiano-sociali del Litorale e dell'organizzazione del clero sloveno «Associazione dei sacerdoti di S. Paolo». L'autore ha tratto le informazioni dalle fonti presenti nell'archivio del leader dei cristiano-sociali dr. Engelbert Besednjak a Trieste; tale archivio è consultabile per la prima volta. Basandosi sulle notizie presenti nell'archivio, l'autore giunge a nuove conoscenze che integrano notevolmente la storia della Resistenza antifascista dei sloveni del Litorale nella Venezia Giulia, soprattutto nello schieramento cattolico, nel periodo fra le due guerre.

Durante la conferenza l'autore confronta le relazioni politiche e ideologiche all'interno del cattolicesimo politico sloveno di quà e di là della linea Rapallo negli anni 1918-1941.

L'autore giunge alle seguenti conclusioni:

1) all'interno del cattolicesimo politico sloveno nella Slovenia (Regno jugoslavo), la destra cattolica (intransigente) assume i ruoli direttivi dello schieramento cattolico;

2) la situazione dall'altra parte del confine di Rapallo negli anni trenta si è sviluppata in modo completamente diverso. Nel Litorale il comando resta al gruppo cristiano-sociale, che nello spirito della tradizione democratica di Janez Evangelist Krek continua e sviluppa un programma antifascista chiaramente definito.

Un'altro aspetto della conferenza descrive la presenza organizzata ed unita del clero sloveno del Litorale, che dichiara palesemente anche il suo fine politico, cioè l'annessione della Venezia Giulia alla Jugoslavia. In questo contesto lo scontro del clero sloveno del Litorale con l'autorità fascista ed ecclesiastica si presenta in un quadro abbastanza diverso. L'archivio ci permette di capire che l'opposizione del clero sloveno del Litorale contro la pressione fascista di snazionalizzazione non era rappresentata da atti spontanei, di autoimpresa, casuali (come si pensava), ma era organizzata, condizionata e diretta da laici di tendenza cattolica e cristiano-sociale. Lo stesso vale per il rapporto (opposizione) del clero sloveno del Litorale con l'autorità ecclesiale.

Dai documenti presentati ne deriva dunque che ci troviamo di fronte ad un esempio unico: praticamente la totalità del clero di un popolo, che rappresenta la minoranza popolare in un'altro stato addirittura nemico, decreta per un intervento politico nel ministero estero dello stato di appartenenza, a favore del proprio popolo...

Dr. Engelbert Besednjak ci ha quindi lasciato il primo archivio che riguarda direttamente la storia della Venezia Giulia nel periodo fra le due guerre e che è quasi totalmente conservato per quanto riguarda lo schieramento cristiano-sociale. Ciò integra sostanzialmente la storia del Litorale nel periodo fascista, per la quale gli storici ci basavamo su fonti indirette, soprattutto su quelle provenienti dalle autorità italiane.

Nella parte conclusiva l'autore constata che l'attività di difesa dei diritti popolari dei cristiano-sociali e del clero sloveno del Litorale è stata conseguita dal movimento di liberazione (OF-Osvobodilna fronta) guidato dai comunisti sloveni. La Venezia Giulia era nell'anno 1941 «terra incognita» tanto per il partito comunista e per l'OF, quanto per gli appartenenti all'ex Partito popolare sloveno (SLS-Slovenska ljudska stranka) a

²⁵ Besednjakov arhiv, dok. št. 302. Pismo Antona Vuka Besednjaku in Zali 8. aprila 1946.

Lubiana il quale tentò di organizzare nel Litorale la milizia anticomunista slovena (domobranci). Il popolo del Litorale ha atteso fino alla capitolazione dell'Italia a settembre 1943 l'insorgere di una generale sommossa popolare; gran parte del merito può essere attribuita ai cristiano-sociali e al clero sloveno del Litorale.

Goriški letnik – zbornik Goriškega muzeja

Goriški muzej v Novi Gorici od leta 1974 izdaja svojo letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Zbornik objavlja znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti in literarne zgodovine; prispevki so vezani predvsem na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij in »Goriški letnik« ustvarja znanstveni dialog ob naši zahodni meji. K temu pripomorejo tudi objave ocen in poročil o različnih knjigah ter periodičnih publikacijah, ki obravnavajo severno Primorsko in deželo Furlanijo-Julijsko krajino.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-5001 Nova Gorica.

Boris M. Gombač

SLOVENIJA, ITALIJA : OD PREZIRANJA DO PRIZNANJA

Branko Gradišnik, Jože Šušmelj (ur.)

SLOVENIJA, ITALIJA : BELA KNJIGA O DIPLOMATSKIH ODNOSIH SLOVENIA, ITALY : WHITE BOOK ON DIPLOMATIC RELATIONS

Avtor in urednika so v strnjem tekstu, zbranim v dveh knjigah, prikazali dvestoletne stalne zaplete obeh sosed na slovenski zahodni narodnostni meji. Potem ko so tudi zgodovinska vprašanja postala del političnega izsiljevanja naših zahodnih sobivalcev v Evropi, je stroka odgovorila s projektom, ki je prikazal te odnose od francoske revolucije do danes. Ob še neobjavljenih dokumentih v *beli knjigi*, je tu še razprava, ki skuša razjasniti vzroke historičnih zapletov, ki so se v tem prostoru kazali skozi zadnja stoletja v dramatičnem sosledju udarcev in protiudarcev prevejanih nacionalnih in mednarodnih diplomacij; te Slovincem niso bile vedno prav naklonjene.

Članom ZZDS je komplet obeh knjig na voljo **po znižani ceni 3000 SIT** pri založbi Debora, 1000 Ljubljana, Jeranova 1a, tel.: (061) 1264-141. Možno je tudi plačilo na tri čeke.

Andreja Trojner, Zvonka Zupanič-Slavec

Carski rez v ljubljanski porodnišnici med leti 1900 in 1945

UVOD

Carski rez (CR) ali *sectio caesarea* ali laparohisterotomija je vrsta operacije, kjer se skozi rez v trebušni in maternični steni porodi otrok.

Uvodni del raziskave povzemamo po dostopni literaturi, ki podrobno in sistematično obravnava tematiko CR in zgodovinski razvoj te pomembne porodniške operacije. Informacije smo črpali iz Queckejevega dela *Der Kaiserschnitt*,¹ Newellove *History – Cesarean section*,² Bazalove *Povijesti Carskog reza*³ in iz *Medicinske enciklopedije*.⁴

Izvor imena

Izvor imena »carski rez« še vedno ni pojasnjen. Najverjetneje je pravilna hipoteza, ki pravi, da ime izvira iz 8. stoletja pr.n.št. Takratni rimski kralj Numa Pompilius je osnoval rimsko pravo in v kraljevem zakonu (*lex regia*) je ukazal, da morajo izvesti abdominalno (trebušno) sekcijo pri vsaki ženski, ki je umrla v visoki nosečnosti, ne glede na to ali obstaja možnost preživetja za otroka ali ne. S tem je bil mogoč ločen pokop matere in otroka. Kasneje se je ta zakon preimenoval v cesarski zakon (*lex caesarea*) in operacija je postala cesarska operacija. V digestah cesarja Justinijana (527–565) piše, da *lex regia* prepoveduje, da žensko, ki je umrla med nosečnostjo, pokopljejo, ne da bi ji iz telesa izrezali plod. Kdor ravna nasprotno, skupaj z nosečnico ubije upanje na novo življenje.

Dolgo časa so zelo cenili hipotezo, ki pravi, da se je Julij Cezar rodil s pomočjo trebušne operacije in da se operacija imenuje po njem. Znano pa je, da v času življenja Julija Cezarja v Rimskem imperiju še niso izvajali CR na živih porodnicah. Iz napisanega sledi, da hipoteza ni veljavna, saj je njegova mati Julia živelja še mnogo let po njegovem rojstvu, kar dokazujejo pisma, ki ji jih je pisal.

Tretja hipoteza o izvoru imena te operacije je, da naj bi beseda izvirala iz latinskega glagola *caedere*, kar pomeni rezati, torej rojevanje z rezanjem. Otroke, rojene po abdominalni sekciji, izvršeni na mrtvi materi, so poimenovali *caesones*.

Kot zadnjo od možnosti nastanka imena CR pa omenjajo naslednjo: latinsko *sectio caesarea*, iz latinskih besed *sectio*, kar pomeni rezanje, in *caesus*, kar pomeni izrezan.

Zgodovina carskega reza

Zgodovino CR lahko razdelimo v štiri večja obdobja.

Prvo sega od najzgodnejših časov pa do začetkov 16. stoletja in vsebuje najrazličnejše poskuse pomoči porodnicam in novorojencem pri različnih narodih. Gre predvsem za izvajanje reza na mrtvih ženah.

¹ Quecke K., *Der Kaiserschnitt*. Ciba-Zeitschrift 1952; 128: Band II: 4706–36.

² Newell F.S., *History*. V: Newell F.S., *Cesarean section*. Vol 8. New York, London: D. Appleton and Company, 1931: 1–10.

³ Bazala V., *Povijest Carskog reza*. Liječ Vjesn 1942; 64: 343–6.

⁴ Akerman R., *Carski rez*. V: *Medicinska enciklopedija*. 1. knjiga. 2. izdaja. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967: 641–3.

Drugo obdobje je med leti 1500 in 1876. To je obdobje pogumnih porodničarjev, ki so želeli rešiti ne le dete, ampak tudi mater. CR so začeli izvajati tudi na živih porodicah, kjer normalen porod iz najrazličnejših vzrokov ni bil mogoč. Konec obdobja pa natančno omejuje leto 1876, ko je italijanski ginekolog Eduardo Porro po CR izrezal (amputiral) maternico in s tem odstranil glavne vzroke zapletov – krvavitve in vnetja. Popularnost operativnega postopka je močno narasla, saj se je zmanjšalo število pooperativnih zapletov, s tem pa se je znižala tudi smrtnost.

Tretja doba je od 1876 do leta 1907. Imenujemo jo čas razvoja tako imenovanih klasičnih ali konservativnih operacij. V tem času so z operacijami začeli tudi slovenski zdravniki.⁵

Zadnje obdobje, od leta 1907 pa do danes, je doba izvajanja različnih vrst abdominalnih operacij – klasičnih CR, ekstraperitonealnih CR (peritonej je potrebušnica), ki so izvedeni na različne načine...⁶

Prvo obdobje: do 16. stoletja

Do 16. stoletja so operacijo občasno izvajali na ženskah, ki so umrle v visoki nosečnosti, in so upali na rešitev otroka. Zaradi pomanjkanja pisnih dokazov je težko trditi, da so izvajali CR na še živečih materah, čeprav lahko iz mitoloških zgodb in sag različnih ljudstev domnevamo, da so poseg izvajali že pred davnimi časi.

Bogovi in junaki naj bi se izogibali tesne in temne porodne poti, zanje je bilo mnogo primernejše »brezmadežno rojstvo«, ki je bilo tudi znamenje velike in pomembne prihodnosti. V najstarejši knjigi indijske književnosti, *Ringvedi*, se najvišji bog Indra bori proti rojstvu po »stari« potji in želi izstopiti na strani. Saga o Asklepiju, grškem bogu zdravilstva, pravi, da se je Koronis, ko je pričakovala Apolonovega otroka, vdala tudi Išisu, gostu iz Arkadije. Ko je Apolon izvedel za ljubičino nezvestobo, jo je hotel zažgati, vendar se je še pred tem usmilil svojega nerojenega sina. Osvobodil ga je iz materinega telesa in ga zaupal v varstvo kentavru Keronu, ki ga je vzgojil in mu predal vse svoje medicinsko znanje.

Ep iz perzijske *Knjige kraljev* pripoveduje o junaku Rustemu, ki se je rodil s CR. Po izročilu nordijskih sag se je s CR rodil tudi islandski junak Woelsing. Kot kažejo medicinsko-zgodovinska dela, na Kitajskem in Japonskem niso poznali CR in ga nikoli niso izvajali na mrtvih ženskah. Tudi v Egiptu CR niso poznali, vendar pa v *Talmudu* obstaja traktat, ki govori o CR pri Hebrejcih celo na sabat, dan počitka.

Med najboljša potrjena poročila o CR pri primitivnih narodih, izvedenem na živi ženski, sodi delo Roberta Williama Felkina. Poročilo je objavil leta 1884 v *Edinburgh Medical Journal* pod naslovom *Notes on Labour in Central Africa*.

Srednjeveška cerkev se dolgo ni znala opredeliti do CR na mrtvih. Z razmahom krščanstva je v kasnejših stoletjih nastala odredba, ki je bila v veljavi vse do današnjih dni in je določala, da je potrebno mrtvi nosečnici odpreti trebuh in otroka krstiti. Najbolj natančno so se s problemom CR ukvarjali na sinodi v Trieru leta 1310. Natančno so določili več pravil. Če ženska med porodom umre, otrok pa je še v njenem telesu, jo je potrebno odpreti in otroka, če je še živ, krstiti. Če je otrok mrtev, ne sme biti pokopan v blagoslovljeni zemlji.

Zapovedi Cerkve pa so v zakone spremenila tudi posvetna sodišča. Vendar je praksa izgledala drugače, kot bi si želele cerkvene in posvetne oblasti, saj so skoraj vse ženske, ki so umrle ob koncu nosečnosti, pokopali skupaj z otrokom, saj svojci niso dovolili še posmrtnega »mučenja« ljubljene osebe.

Vprašanje krsta otroka po CR na umrlih nosečnicah je postalo še pomembnejše v novem veku. V 17. in 18. stoletju so člani različnih medicinskih fakultet (Dunaj, Praga...) zagovarjali krst živorojenih novorojenčkov, saj so se tako izognili »otroškemu zbirališču brezdušnikov« – *limbus infantium sive puerorum*.

⁵ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 52, leto 1901.

⁶ Lunaček P., *Sectio caesarea*. Zdrav Vestn 1933; 5: 90–117. Bregun N., Kirurški zahvati u opstetriciji. V: Kurjak A., *Ginekologija i perinatologija*. Zagreb: Naprijed, 1989: 1073–94.

Srednji vek je bil obdobje nedoslednega izvajanja CR. Kadar so se operacije lotili, je bilo zelo vprašljivo, če je to bila rešitev za otroka, saj so po smrti žene nekaj časa čakali, da bi ugotovili, ali je res mrtva ali še ne. S tem so seveda izgubljali dragocene minute v boju za preživetje otroka in rezultat, približno 99% smrtnost novorojenčkov, ni presenetljiv. V večini so verjeli, da živi otrok v materinem telesu kot zajedalec in jo zato lahko preživi v topli in dobro prekrvavljeni maternici, kar pa je seveda bilo zmotno mišljenje.

Drugo obdobje: 1500–1876

V drugem obdobju v zgodovini CR, so se najpogumnejši zdravniki odločili za velik in tvegan korak – operirati živo porodnico in poskušati ohraniti dve življenji. Običajno se je to dogajalo le v nujnih primerih.

Ni znano, kdo je prvi našel dovolj poguma za izvedbo posega na živi materi. Raziskovalec Caspar Bauhin meni, da je to storil mesar Jacob Nufer iz Thurgaua, pri svoji ženi okrog leta 1500, potem ko ji 13 babic ni znalo in moglo pomagati. Poseg je uspel, preživela sta oba. Vendar je potrebna previdnost pri presoji zapisa, saj je bil zabeležen šele 100 let kasneje.

Bolj zanesljiv je podatek o ranocelniku Jeremiasu Trautmannu iz Nemčije, ki je 21.4.1610 prvič uspešno izvedel CR na živi porodnici, saj sodi ta primer med najbolj preverjene primere opisov CR. Sodarjeva visoko noseča žena se je poškodovala in prišlo je do raztrganja trebuha. Trautmannu je uspelo na svet spraviti živega otroka, rano pa je zažil z nitjo. Mati je petindvajset dni po posegu nenadoma umrla, vendar smrt naj ne bi bila v zvezi s porodom.

V 17. stoletju je bila večina najuglednejših zdravnikov nenaklonjena CR, ker naj bi se za mater vedno končal s smrtjo. Seveda pa je CR imel tudi nekaj zagovornikov, ki so pomagali širiti to operacijo in so prepričevali ljudi o njeni koristnosti in nujnosti v indiciranih primerih. Med njimi tudi francoski zdravnik François Rousset iz 16. stoletja, ki je izdal prvo monografijo o CR z naslovom »*Traité nouveau de l'Hysterotomotokie ou Enfantement Caesarien*«. Knjiga je bila celo stoletje vodilno delo s tega področja, zaradi nemškega prevoda in latinskih izdaj pa je postala zelo razširjena.

Lebas je leta 1769 prvi zažil maternico. Nova metoda se ni uveljavila še več kot sto let, pa čeprav je bilo znano, da večina žensk umre zaradi krvavitve ali vnetja.

Stavek, ki ga je ob koncu 19. stoletja izrekel Otto Ernst Kustner, je kar primeren za opis tega obdobja: »Operacija, s ponosnim imenom, je bila vedno obžalovanja vreden fiasko.«

Tretje obdobje: 1876–1907

Neuspeli poskusi in slabi rezultati niso odvrnili vseh zdravnikov- porodničarjev od iskanja novih poti in rešitev. Prvi preobrat v zgodovini CR in s tem začetek novega obdobja je z novo operacijsko tehniko naredil milanski ginekolog Eduardo Porro. Vedel je, da je glavni vzrok umrljivosti mater krvavitve ali vnetje, ki se širi iz maternice po trebušni votlini, zato je iskal pot, ki bi rešila problem. 21.5.1876 je prvič izvedel uspešen CR s supravaginalno odstranitvijo maternice. Poseg je opravil na petindvajsetletni porodnici, ki je rodila prvič in je imela zelo rahitično medenico. Operacija se po njem imenuje Porrojeva operacija. Pred prvim posegom na porodnici je Porro izvedel veliko teoretičnih študij in poskusov na živalih, s čimer je dokazal, da maternica ni življenjsko pomemben organ. Eksperimentalni pristop do dela se je vse bolj uveljavljal in s tem zamenjal obdobje nepremišljenih poskusov in slepe zaverovanosti v tradicijo.

Porrojeva operacija je doživela več modifikacij in izboljšav, kar je dodatno zmanjšalo smrtnost mater pri CR. K uspehu operacije sta veliko prispevala tudi pojav antiseptike in asepse. Vsemu dobremu navkljub pa je imela metoda tudi pomanjkljivost – ženska je po operaciji ostala neplodna.

Iskanje novih operacijskih tehnik, pri katerih bi ohranili maternico in se hkrati izognili vnetju, se je nadaljevalo. Več zdravnikov je v svojih delih razlagalo pomembnost šivanja maternice in ločitve maternične votline in njenih izločkov od trebušne votline. CR je s tem postal relativno nenevarna operacija, ki je doživljala mnoge spremembe in izboljšave. Ginekologi so delali reze na

različnih delih maternice, uporabljali različne tehnike šivanja in iskali različne poti pristopa do maternice.

Četrto obdobje: 1907 do danes

Korak v zadnjo dobo zgodovine CR je naredil Fritz Frank leta 1907. Dlje časa je razvijal operacijsko metodo, iz katere izhaja danes znana tehnika CR. Sam je operacijo imenoval suprasimfizaren porod (*symphysis ossium pubis* je sramnični stik). Rez je prestavil na maternični vrat, saj se je s tem skušal čimbolj izogniti trebušni votlini in operacijo izvesti ekstrapertonealno. Študije, ki so se ukvarjale s tem problemom, so dokazale prednosti takega reza. Spodnji del maternice ne sodeluje pri njenem krčenju, se bolje celi, stene materničnega vratu so tanjše, slabše prekrvljene in se zato lažje šivajo, nenazadnje pa je možnost raztrganja brazgotine pri kasnejših porodih majhna. V dobi uporabe antibiotikov se ta metoda, s težavnim pristopom do maternice, ne uporablja več.

Za abdominalni CR se uporabljajo druge operativne tehnike. Pri opisovanju teh operativnih tehnik je v različnih obdobjih prihajalo do različnih poimenovanj enakih ali podobnih operacij (*sectio caesarea cervicalis*, *sectio caesarea cervicalis intraperitonealis*, *sectio caesarea cervicalis transperitonealis*...).

Alfred Duerhssen iz Berlina je razvil metodo vaginalnega pristopa k noseči maternici. Z globokim rezom v sprednjo in zadnjo steno materničnega vratu je prišel v maternico in poseg poimenoval vaginalni CR. Čeprav je postopek dela popolnoma drugačen kot pri abdominalnih rezih, je po imenu sodeč tudi vaginalna hysterotomia (histera je maternica, tomia je vrez) iz družine CR.

V indiciranih primerih se lahko uporabljajo tudi drugi načini izvajanja CR. Široka paleta pristopov je rezultat dela mnogih zdravnikov, razvoja operativnih tehnik, izboljšanja aseptike, uvajanja kemoterapevtikov in antibiotikov ter razvoja anestezije. Vsi ti dejavniki so prispevali k temu, da je CR postal vse manj nevarna operacija in da se je umrljivost iz prvotnih 100% znižala na odstotek ali dva. Strah pred CR izginja, brez njega si ne moremo več predstavljati sodobnega porodništva.

Razvoj slovenskega porodništva

Za predstavitev razvoja slovenskega porodništva in CR pri nas sta nam bili v pomoč deli prof.dr. Borisova *Ginekologija na Slovenskem od začetkov do leta 1980⁷* in doc.dr. Pintarja *Razvoj porodništva med Slovenci*.⁸ Na Slovenskem lahko razvoj razdelimo v naslednja tri obdobja: od začetkov do 1848. leta, od marčne revolucije do leta 1918 ter od razpada avstro-ogrske monarhije naprej.

Začetki

Cesarica Marija Terezija je v okviru idej razsvetljenstva zadolžila svojega ministra za zdravstvo Gerharda Van Swieten (1710–1772) za ureditev javnega zdravstva, medicinskega šolstva in vojne sanitete. To je pomenilo izboljšanje zdravstva v habsburških pokrajinah, kamor so spadale tudi slovenske dedne dežele. Prvi pomembni koraki, ki jih je naredil Van Swieten, so bili na področju vzgoje nižjega zdravstvenega osebja. Najprej so ustanovili babiške šole; Slovenci smo prvo takšno ustanovo dobili leta 1753 v Ljubljani. Tistega leta je na šoli začel poučevati Fran Klopstein. Med leti 1753 in 1774 je deloval v Ljubljani, nato so ga premestili v Idrijo. Podatkov o njegovem rojstvu in smrti ni. Bil je prvi uradno imenovani učitelj porodništva pri nas, vodil je tečaje za babice.

⁷ Borisov P., *Ginekologija na Slovenskem od začetkov do leta 1980*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995.

⁸ Pintar I., *Razvoj porodništva med Slovenci*. Zdrav Vestn 1950; 19: 106–10.

Leta 1774 je Klopsteinovo mesto zasedel Balthazar Hacquet (1739 ali 1740 v Le Conquetu v Bretaniji – 1815 na Dunaju), ki je v Ljubljani deloval do leta 1787. Na svojem domu, v tako imenovani anatomski hiši – Stari trg 83 ali danes Florijanska ulica 4, je poučeval babiške učenke. Bil je prvi učitelj na ljubljanskem Mediko-kirurškem učnem zavodu.

Uradni Hacquetov naslednik je bil dr.chir. et mr.obstet. Jakob Kachelmaier, ki je imel ponavljalne tečaje za kirurge v nemščini, babiškega pouka, ki je bil v slovenščini, pa ni izvajal. V Ljubljani je bil do leta 1798, drugih pomembnejših informacij o njem ni.

Mnogo več je znanega o mr.anat., chir. et obstet. Antonu Makovicu (1750 v Kostanjevici na Dolenjskem – ?, po letu 1803 o njem ni več podatkov). 1782 je iz nemščine prevedel učbenik za babice. *Vshegarske bukve* so bile prvo strokovno medicinsko delo v slovenščini, s katerim se je boril proti neznanju v porodništvu. Tečaji za porodne pomočnice so trajali sprva po dva meseca, nato so jih podaljšali na tri mesece. Leta 1789 so v tedanji meščanski bolnici uredili porodnišnico, ki je stala med Lingarjevo in Stritarjevo ulico, Nabrežjem 20. septembra in Pogačarjevim trgom. Število postelj v porodnišnici ni znano. Makovic je bil zagovornik ideje, da je porod fiziološki dogodek in zato (umetna) pomoč ni potrebna. Prizadeval si je za največjo možno mero konservativnosti pri porodu in to prav v času, ko je v porodništvu vstopala kirurgija.

Makovic je Ljubljano zapustil leta 1799, njegovo mesto je zasedel dr. Vincenc Kern (1760 v Gradcu – 1829 na Dunaju). Na kirurški šoli je poučeval kirurgijo med leti 1797 in 1805. Babiške tečaje je vodil Kernov asistent mr.chir. Fran Vehovar (? – 1817 v Ljubljani) kot izredni učitelj porodništva do leta 1807.

V istem letu je Fran Melzer (1776 v Ljubljani – 1813 v Ljubljani) dosegel ukinitve slovenskih tečajev in uvedbo daljših nemških. Na mediko-kirurški šoli, ki je pod francosko upravo postala fakulteta (1809–1813), je učil kirurgijo in porodništvo. Obdobje Napoleonovih vojn ni prineslo posebnega napredka v porodništvu, mnogo perspektivneje se je razvijala kirurgija.

Po smrti Frana Melzerja ga je nasledil brat, Anton Melzer (1781 v Ljubljani – 1871 v Ljubljani).⁹

Po letu 1815 je vodil porodnišnico asistent Vehovar, dokler ni vodilnega mesta na katedri za porodništvo na kirurškem liceju zasedel dr.chir. et mr.obstet. Jan Matoušek (1790 v Zabrehu na Moravskem – 1820 v Ljubljani). Kljub kratkemu času, ki ga je preživel v Ljubljani, je napisal učno knjigo za babice v nemščini, na njegovo prošnjo pa jo je v slovenski jezik prevedel Valentin Vodnik. Delo, obširnejše kot Makovčeva knjiga, opisuje anatomijo in potek normalnega poroda in je ustrezalo prav vsem zahtevam tistega časa. *Babishstvo ali porodnizharski vuk* je izšlo v 1000 izvodih, ki so jih hitro razprodali. Porodnišnica iz Makovčevega časa se je obdržala do francoske Ilirije, ko se je porodnišnica združila z najdenišnico, delom hiralnice ter z zavodom za bolne in umobolne. Nova lokacija je bila med Tyrševo in Miklošičevo cesto ter Dalmatinovo in Janez-Trdinovo ulico. Porodnišnica je tam stala do potresa leta 1895. Imela je sobo za šest nosečnic, tri postelje v porodni sobi, eno sobo za dvanajst do štirinajst otročnic in dve manjši sobici za oskrbovanje 1. in 2. razreda, pa še stanovanje za babico ter pralnico in sušilnico.

Leta 1820 je (na konkurz) dobil mesto učitelja porodništva na kirurškem liceju mr.chir. et obstet. Ignacij Pintar (1775 v Ljubljani – 1835 v Ljubljani). Do svoje smrti je bil tudi babiški učitelj.¹⁰

Sledili so mu Anton Melzer, leta 1838 dr.med. Jurij Ignacij Lašan (1802 na Dunaju – 1888 v Innsbrucku), 1839 leta dr. Rajmund Melzer (1808–1872), naslednje leto je zasedel ljubljansko stolico dr.med. et mr.obstet. Bernard Pachner vitez Eggenstorf (1803 v Avstriji – 1881 na Dunaju).¹¹

⁹ Pintar I., Razvoj porodništva na Slovenskem. Zdrav Vestn 1950; 19: 159–63.

¹⁰ Pintar I., Razvoj porodništva na Slovenskem. Zdrav Vestn 1950; 19: 201–3.

¹¹ Pintar I., Razvoj porodništva na Slovenskem. Zdrav Vestn 1950; 19: 243–7.

Po marčni revoluciji

Po ukinitvi ljubljanskega mediko-kirurškega liceja leta 1848 je ostala Ljubljani le babiška šola, kjer je Pachner poučeval do leta 1856.

Nasledil ga je Alojz Valenta (1830 v Vyškovu ob Dyji – 1918 v Ljubljani), ki je bil babiški učitelj in primarij porodnišnice in najdenišnice od leta 1857. Delo je opravljal 40 let. Prvi slovenski tečaj je bil pozimi leta 1860, ko se je profesor naučil slovensko. Bil je cenjen človek, veliko energije je vlagal v skrb za zdravstvo in stanovska vprašanja. Leta 1870 je preuredil porodnišnico v ginekološko-porodniški oddelek z večjim številom postelj. Po potresu 1895 je improviziral bolnišnico v barakah. Bil je glavni pobudnik za zidavo nove (sedanje) bolnišnice ob Zaloški cesti. Ob otvoritvi je oddelek številka 3, porodniško-ginekološki, imel petnajst porodniških in sedem ginekoloških postelj.¹²

1.1.1890 je Alojz Valenta v Ljubljani opravil prvi CR z ohranitvijo maternice.¹³ Za primerjavo lahko navedemo prvi primer CR, ki so ga naredili na Dunaju. To je bilo 22.6.1877, 13 let pred prvim slovenskim CR. Joseph Spaeth je bil prvi, ki je uspešno izvedel CR na Dunaju.¹⁴

Primarij Alojz Valenta se je upokojil 1898. Nasledil ga je njegov sin, Alfred Valenta (1869 v Ljubljani – 1926 v Ljubljani). Tretji oddelek splošne bolnišnice se je razširil, dozidali so nov porodniški oddelek, ki je bil s starim povezan s hodnikom. 1898 so imeli 27 postelj v porodnišnici in 22 na ginekološkem oddelku. Po koncu I. svetovne vojne so Alfreda Valento upokojili iz političnih razlogov; bil je pronemško usmerjen.¹⁵

Po I. svetovni vojni

Vodilni položaj v porodnišnici je po razpadu Avstro-Ogrske leta 1919 zasedel Alojz Zalokar (1887 v Velikih Laščah – 1944 v Ljubljani). Postal je profesor in vodja babiške šole. Kmalu je uvidel, da ne bo pravega razvoja oddelka številka 3, če ne bodo dobili novih prostorov. V stari stavbi na Zaloški cesti je bila prevelika gneča, saj je bilo prostora le za polovico vseh žena, ki so zaradi slabih socialnih razmer po vojni želele roditi v porodnišnici. V prazni stavbi Azila Franca Jožefa za neozdravljivo bolne na današnji Šljajmerjevi ulici je zato uredil Bolnico za ženske bolezni, katere ravnatelj je postal 1922. Prvo porodnico je bolnišnica sprejela 23.1.1923. Prostore so v kasnejših letih posodabljali in preurejali.

Babiške tečaje so podaljšali na osemnajst mesecev, tečajnice pa so uporabljale učbenik *Predavanja o porodništvu*, ki ga je napisal profesor Zalokar.¹⁶

Namen raziskave

Razvoj CR na Slovenskem je slabo raziskana tema. Obstajajo zapisi o posameznih operacijah, nekaj preglednic in statistik, ki so bile narejene za posamezna leta, vselej pa je CR le del sestavka, članka, študije... Problema sta se v okviru večjega raziskovalnega dela dotaknila le prof.dr. Peter Borisov v knjigi *Ginekologija na Slovenskem od začetkov do leta 1980* in doc.dr. Ivan Pintar v člankih o *Razvoju porodništva med Slovenci*.

Namen naloge je bil pregledati primarne vire, ki so ohranjeni in dosegljivi v Arhivu Republike Slovenije, jih preštudirati, analizirati in napraviti ustrezne zaključke.

S študijem literature s področja CR v svetu smo si poskušali ustvariti globalno predstavo o razvoju CR v svetu. S sintezo podatkov iz primarnih virov in iz dostopne literature smo poskušali priti do odgovorov na zastavljena vprašanja:

¹² Pintar I., Razvoj porodništva na Slovenskem. Zdrav Vestn 1951; 20: 116–8.

¹³ Pintar I., Razvoj porodništva na Slovenskem. Zdrav Vestn 1951; 20: 188–91.

¹⁴ Lesky E., Geburtshilfe und Gynaekologie. V: Lesky E. Die Wiener Medizinische Schule im 19. Jahrhundert. Graz-Koeln:Verlag Hermann Boehlaus Nachf., 1978: 219.

¹⁵ Pintar I., Razvoj porodništva na Slovenskem. Zdrav Vestn 1951; 20: 226–31.

¹⁶ Pintar I., Razvoj porodništva na Slovenskem. Zdrav Vestn 1951; 20: 282–6.

- Kako se je razvijal CR v ljubljanski porodnišnici med leti 1900–1945?
  - Kako pogosto so ga izvajali?
  - Kako je naraščalo število CR glede na različne dejavnike:
    - a) razvoj svetovnega znanja in novih operativnih tehnik na področju CR;
    - b) kadrovska zasedba;
    - c) prostorske možnosti in spremembe pri selitvah;
    - d) opremljenost porodnišnice;
    - e) razvoj pomembnih vzporednih strok, kot so anestezija in medikamentozna terapija.
  - Kako so se spreminjale indikacije za CR?
  - Kako se je spreminjala ležalna doba porodnic pred porodom s CR in po njem?
  - Kako se je spreminjala umrljivost porodnic po CR in kako je padala perinatalna umrljivost otrok?
    - Kakšni so ljubljanski podatki v primerjavi s CR v sosednjih deželah?
    - Kako hitro so nova spoznanja o CR v svetu prodirala k nam?
    - Specifični zaključki (upadanje osteomalacije, rahitisa in eklampsije).
- Primerjali smo tudi spremembe na področju CR do leta 1945, ko se študija zaključí, z današnjim časom, torej po 50 letih.

Metode

Osrednji del naloge je koncipiran z retrospektivno študijo popisov vseh porodov s CR med leti 1900–1923 na ginekološko-porodniškem oddelku Splošne bolnice v Ljubljani, med leti 1923–1945 pa v Bolnici za ženske bolezni in porodništvo na Šlajmerjevi ulici v Ljubljani.

Porodni zapisniki so vezani v knjige, ki so v Arhivu Republike Slovenije. Tam se nahajajo od 8.7.1976, ko je Ginekološko-porodniška klinika Klinične bolnišnice v Ljubljani izročila popise Arhivu. Ohranjeni so rodni zapisniki od leta 1860 do 1865 in od 1900 do 1946.

V popisih med leti 1860–1865 niso omenili nobenega CR. Za obdobje 1866–1899 so popisi izgubljeni, prav tako nismo našli podatkov o izvedenih CR na naših tleh nikjer v literaturi, razen že citiranega dela doc. Ivana Pintarja.

Raziskava se je začela z letom 1900. Knjige vezanih porodnih zapisnikov imenujejo v Arhivu enote. V eni enoti je zbrano različno število porodnih zapisnikov, od 250 do 540, navadno okoli 300. Z naraščanjem števila nosečnic, ki so jih sprejeli v porodnišnico, se je večalo tudi število sprejemnih zapisnikov in tako imajo leta od 1900 do 1910 po eno enoto, od 1911 do 1918 ter leto 1922 po 2 enoti, po tri enote na leto so za leta 1919, 1920, 1921, 1923 in 1924, rodni zapisniki za leta 1925, 1926 in 1929 so v po štirih enotah, po pet enot imata leta 1927 in 1928, vendar manjka ena enota za leto 1928, leta 1931 in 1943 imata po šest enot, sedem enot je le v letu 1944, leta 1930, 1932 do 1937 ter 1942 imajo po osem enot, po 10 enot je za leta 1938 in 1941 (po podatkih iz Arhiva je bilo tudi v letu 1937 10 enot), največ enot, po 12 pa imajo leta 1939, 1940 in 1945.

Iz porodnih zapisnikov, vezanih v knjige, smo odbrali vse popise porodov s CR. Iz teh popisov smo s ciljno oblikovanim obrazcem zbirali ključne podatke za predvideno študijo. V ta namen smo morali pregledati **205 knjig s skupaj 49.208 popisi**. Za imenovana obdobja so ohranjeni vsi arhivi razen ene knjige iz leta 1928 (s porodnimi zapisniki od zaporedne številke 500 do 781); študija je tako dobro dokumentiran prispevek k odstranjevanju belih lis v zgodovini slovenskega porodništva.

S statistično analizo podatkov smo prikazali število CR in število sprejemov porodnic po posameznih letih in desetletjih, število prvoročnic in mnogoročnic ter njihovo starost po posameznih obdobjih, ležalno dobo nosečnic in otročnic v posameznih časovnih obdobjih.

Za pomoč pri delu smo na osnovi formularja za rodni zapisnik izdelali obrazec, v katerega smo izpisovali podatke, ki so bili pomembni za izdelavo naloge. Formular smo morali

med delom spremeniti, saj so v času okoli prve svetovne vojne opustili dvojezičnost, iz slovensko-nemških so tako nastali le v slovenščini napisani obrazci. Kasneje, sredi leta 1928, pa so porodni zapisniki dobili novo obliko, vendar so glavni podatki oziroma anamnestična vprašanja ostala ista.

Primer I. porodnega zapisnika

PORODNI ZAPISNIK

Datum: **Zap. št.:**   **Ime:**
Starost: **Prestale bolezni:**   **Počutje med nosečnostjo:**
Prejšnji porodi:
Velikost: **Kosti:**   **Medenica:**
Sp.: Cr.: Tr.:   **C. ext.:**   **C. diag.:**   **C. vera:**   **Obod:**
Lega ploda: **Pomoč pri porodu:**
Zdravniki: **Babica:**   **Učenke:**
Prihod v porodno sobo: **Pričetek popadkov:**   **Kakovost popadkov:**
Razpok mehurja: **Porod ploda:**
Plod (spol, živ, ime):   **Velikost:**   **Teža:**
Posebnosti:
Odpust-datum: **mati:**   **dete:**
Anamneza in status:

LEGENDA:

Datum – datum sprejema

Zap. št. – pomeni zaporedno številko porodnega zapisnika v določenem letu

Ime – ime in priimek nosečnice, ki so jo sprejeli na oddelek

Starost – starost ženske v letih

Prestale bolezni – kratek anamnestični pregled prestalih otroških in ostalih bolezni

Počutje med nosečnostjo – kako se je nosečnica počutila med nosečnostjo

Prejšnji porodi – kolikokrat je že rodila; kakšni so bili porodi; koliko otrok živi in koliko ne; koliko je bilo mrtvorojenih

Velikost – opis višine, navadno ne v merskih enotah

Kosti – kakšna je rast kosti, ali so trdne

Medenica – opis velikosti, oblike, posebnosti...

Sp. – distantia spinarum (iliacorum ventralium), ki običajno meri 26 centimetrov¹⁷

Cr. – distantia cristarum (ossis ilii), navadno 29 cm

Tr. – distantia trochanterum, meri okoli 32 cm

C. ext. – coniugata externa (diameter Baudelocquii), ki sega od konice trna petega ledvenega vretenca do zgornjega roba simfize, običajna dolžina je 20 cm

C. diag – coniugata diagonalis, ki poteka od vrha sramnega loka do promontorija in meri v povprečju 13 cm

C. vera – coniugata vera je ravni premer medeničnega vhoda in je najkrajša razdalja med promontorijem in simfizo, znaša 11 cm

Obod – obod trebuha nosečnice

Lega ploda – oznaka po pregledu ugotovljene lege ploda (Izraz združuje danes dva različna pojma, to sta lega ali situs in vstava ali prezentacija. Lega primerja odnos plodove in materine osi telesa. Z vstavo označujemo odnos vodilnega plodovega dela do medeničnega vhoda.)

Pomoč pri porodu – opis porodne pomoči, v obravnavanih primerih vrste CR

Zdravniki – priimki zdravnikov, ki so sodelovali pri operaciji

Babica – priimek babice, ki je skrbela za porodnico

Učenke – učenke babiške šole, ki so opravljale vaje v porodnišnici

Prihod v porodno sobo – datum in ura prihoda v porodno sobo

¹⁷ Pintar I., Porodništvo za zdravnike in medicince. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1944.

Pričetek popadkov – datum in ura pričetka popadkov

Kakovost popadkov – kvalitativen opis popadkov

Razpok mehurja – datum in ura razpoka mehurja

Porod ploda – datum in ura poroda ploda

Plod (spol, živ, ime) – zapis spola ploda, če je živ, mrtev ali mrtvorjen in ime

Velikost – dolžina otroka v centimetrih

Teža – teža novorojenčka v gramih

Posebnosti – pod to točko so zapisana posebna opažanja, neobičajni pripetljaji, ki so se zgodili med porodom

Odpust-datum – datum odhoda matere in otroka iz bolnišnice, lahko so dodane kratke in jedrnate opazke o njunem počutju in podobno

Anamneza in status – opis poteka nosečnosti in poroda ter zaznamki o pregledih porodnice

Primer II. porodnega zapisnika

V letu 1928 se je spremenila oblika porodnih zapisnikov. Razvoj porodništva je prinesel spremembe, ki so se odražale v načinu spremljanja porodnice in poteka poroda. Odpadlo je zapisovanje velikosti porodnice, niso več opisovali njenih kosti in oblike medenice. Trajanja posameznih porodnih dob niso natančno merili in beležili, zato tega tudi niso vnesli v novejši formular. Posodobili so imena za meritve plodove glavice in trupa.

Drugi formular za hitrejše in lažje izpisovanje podatkov iz porodnih zapisnikov je imel naslednjo obliko:

PORODNI ZAPISNIK

Zap. št.:	Datum:	Ime:	Starost:
Porod ploda:	Lega ploda:		
Komplikacije:			
Pomoč pri porodu:			
Anamneza:			
Prejšnji porodi:			
Sp.:	Cr.:	Tr.:	C. diag.:
Prihod v porodno sobo:		Pričetek popadkov:	C. vera.:
Plod (spol, živ, ime):	Teža:	Velikost:	Razpok mehurja:
Zdravniki:	Babica:	Učenke:	
Odpust-datum:	mati:	dete:	
Potek poroda:			

LEGENDA:

Obrazca sta si precej podobna in se razlikujeta le v vrstnem redu posameznih anamnestičnih vprašanj, zato je razlaga pojmov enaka. Dodajam le postavko, ki še ni razložena:

komplikacije – zapleti, ki so se pojavili pri porodnici in so pripeljali do odločitve za CR

Priloga

Na štirih straneh priloge predstavljamo enega od porodnih zapisnikov, ki so jih uporabljali med leti 1900–1945.

Zapisnik – Journal iz leta 1904: sprejemni zapisnik št. 308 nosečnice F. K. Ponovni sprejem porodnice F. K., katere hospitalizacija se je končala s CR.

Zapisnik - Journal

der

dne 12/12
19 am

1904 sprejete }
aufgenommen }

Franciška Kresal zap. št. } 308
unter Pr.-Nr. }

Anamneza. -- Anamnese.

Rojstni kraj: *Ojdovica*
Geburtsort:
 Okraj: *Rudolfovo*
Bezirk:
 Dežela: *Kranjska*
Land:

Starost: *26 let* Vera: *r. k.*
Alter: Religion:
 Stan: *omoienda*
Stand:
 Poklic: *izena v. guntajca.*
Beschäftigung:

Prejete bolezn: *nide bolavca št. 281*
Frühere Krankheiten: *1904*

Prejstni porodi in otroje postelje:
Frühere Geburten und Wochenbette:

Prvo perilo: s *16* letom; vsake *4* tedne;
Erste Regel: im Jahre; wöchentl.:
pravilno pravilno ali ne; *4* dni trajajoče;
regelmäßig; Tage:

Kako močno? *močno* noseča, *I.*
stark? geschwängert

Zadnje perilo (kedar?) kako dolgo? kako močno? *14/3*
Letzte Regel (Tag, Dauer, Stärke):

Prvo otroje gibanje: *3/8*
Erste Kindesbewegungen:

Kako se je počutila v nosečnosti; *dobro*
Belinden in der Schwangerschaft:

Izkaz pri vsprejemu.

Velikost: *srednje* Rast kostij: *močnih*
Größe: Knochenbau:

Kako rejena: *dobro*
Ernährungszustand:

Sisen: *slabo izpodoljena*
Brustdrüse:

Bradavici: *se daje podaljati.*
Brustwarze:

Medenca: *pravilna*
Becken:

Sp. 27 Cr. 29 Tr. 31

C. ext. 20 C. diag. C. vera.

Obod: *96 cm.*
Umfang:

Nogi: *zdrave*
Untere Gliedmaßen:
 Seavnica: *svetla*
Harnbelund:

Befund bei der Aufnahme.

Trebnj. *na desni strani izbrčen, na*
Unterleib: *levi pa bolj plaval.*

Dno matrice: *4 prste pod rilišico.*
Gebärmuttergrund:

Pristlanje: *na desno pod poplcom.*
Auscultation:

Vnanja spolovila: *navadne*
Aeußere Geschlechtsteile:

Noznica: *dolga.*
Vagina:

Nožnični del matrice:

Sch. d. enteil:

Maternično ustje:

Muttermund:

Struga materničnega vratu:

Halskanal:

Izcejanje:

Absonderung:

Katere lega? *I. popracina lega.*

Diagnose Lage:

Kateri mesec? *konca 10. l. m.*
Diagnose Monat:

Bersch.

Kako je iztekla nosečnost, in kako porod?
Bemerkungen über Schwangerschafts- und Geburts-Verlauf.

12/12. Nötranje preiskovanje, nörnica dolga prostorna,
nörnieno oblože pranna, poprečna lega, poleni ob qmi so
gospod. profesor nurnjoo lega pramati da, ji bila podolgan lega.

12/12. Njunraj ob q mi prišla v porodno sobo, takrat je bil
ne mehur počel, popadke je slake imela, 12. ob 12 uri
opoldan je bila itna operirana, so cesarsko rez naredili, rez, in
m. akromio-ven sneli, zaradi nuprazlne materine, operacija je
trajala 1 1/2 ure, operirala gospod profesor in pa gospod. Dr. Gallatin in 1. koga
narkozac Dr. Hans.

Pomoč pri porodu. — Hilfeleistung.

Kakova? *kovarska era naroditi in maternico van mati;*
 Art derselben:
 Zakaž? *zaradi nepravilne materije.*
 Anzeige dazu:
 Zdravnik: *g. profesor*
 Arzt: *Jalaska*
Hans
 Babica: *Kapole*
 Hebammen:
 Učenke:
 Schüllerinnen:

Prišla je v porodno sobo dne *12/12.* ob *6 1/2 ur.*
 Eintritt ins Krebzimmer am *um 6 1/2 ur.*
 Izkaz pri prihodu: *mehur je bil na prostu*
 Status dabei:

Prenešana dne *ob*
 Uebertragen am: *um*
 Po porodu, t. p.
 Nach der Geburt, T. P.

Pred prvo preiskavo, t. 366 p.
 Vor der ersten Untersuchung, T.
 Pričetek popadkov: *11/12 ob 9 uri večer*
 Wehenbeginn:
 Razpočenje mehurja: *12/12 ob 6. uri zjutraj*
 Blasenprung:

Trpež I. porodne dobe: *15 ur*
 Dauer der I. Geburtszeit:
 Trpež II. porodne dobe:
 Dauer der II. Geburtszeit:
 Trpež III. porodne dobe: *2 ur*
 Dauer der III. Geburtszeit:
 Porodne poškodbe: *15 ur. 2 min.*
 Geburtsverletzungen:

Tedanji izkaz:
 Befund dabei:
 Razlikanje materničnega ustja:
 Verstreichen des Muttermundes:
 Porod ploda:
 Geburt der Frucht: *12/12 ob 12. uri spold.*
 Lega ploda: *medenišna krunina*
 Lage der Frucht:
 Porod maternične postelje: *12/12 ob 12. uri spold.*
 Ausstößung der Nachgeburt:
 Kako?
 Art der Ausstößung:

Kakovost popadkov: *slabi*
 Wehen-Verhältnisse:

Kakovost ploda. Frucht-Befund.

Travnščik:
 Plod: — Kind:
 Kateri: *1* spol: *moški*
 Zahl: *1* Geschlecht:
 Dolg: *49 cm* Teža: *3500 g*
 Länge: *49 cm* Gewicht:
 Živ ali ne: *živ*
 Lebend:
 Porodni otok: —
 Geburtsgeschwulst:

Premernik ledij: *11 cm*
 Hüftenbreite:
 Volnati lasčki: *rginili*
 Wollhaare:
 Nohti: *na prostu*
 Nägel:
 Spolovila: *navadna*
 Genitale:

Popkovina: — Nabelschnur:
 Dolgost: *57 cm*
 Länge:
 Izvirak: *na deski*
 Einpflanzung:
 Zvitki: *na deski*
 Windung:
 Zanjke: *ne*
 Umschlingung:

Maternična potlica: — Fruchtkuchen:
 Teža: *500 g*
 Gewicht:
 Velikost: *rednje*
 Größe:
 Podoba: *okrogla*
 Form:
 Jajčce mreže: — Eihäute:
 Popolne ali ne: *popolne*
 Vollständig:
 Odlonec: *ja*
 Trennung:
 Razrgane: *ne*
 Riß:
 Plošča velika: *35 malo*
 Kopfläng groß: *klein*
 Obod preč: *34*
 Schullerumläng:
 Premernik preč: *10 cm*
 Schuller-Durchmesser:

Maternična potlica: — Fruchtkuchen:
 Teža: *500 g*
 Gewicht:
 Velikost: *rednje*
 Größe:
 Podoba: *okrogla*
 Form:

Plošča velika: — Fruchtwasser:
 Množina: *velika ?*
 Menge:
 Kakovost: *čista*
 Beschaffenheit:

Posledni priponki: — Besondere Befunde:

Pragodej mehurja prišlo, nepravilna materija, popadki, krunina, razpoka čista materija in oblika mehurja.

Otročja postelj. — Wochenbett.

Dan Tag	Dobava	Izloži — Morgens		Izloži — Abends		Šin in Malo Stehl	Mati — Mutter	Dete — Kind
		i.—T.	p.—P.	i.—T.	p.—P.			
								<i>zdrav</i>
1.								<i>346 3500 g</i>
2.								<i>3920 g</i>
3.								<i>3980 g</i>
4.								<i>3550 g</i>
5.								<i>3520 g</i>
6.								<i>3280 g</i>
7.								<i>3260 g</i>
8.								
9.								
10.								
11.								
12.								
13.								
14.								

Izkaz pri odpustu. — Entlassungs-Befund.

Mati: — Mutter:

Dete: — Kind:

Datum in kateri dan otročje postelje?
Datum und Wochenbettstag?Dne *14/10*
Datum und Lebenstag: *3* dni staro.Kako se sploh počuti?
Allgemeines Befinden:Je li zdravo? *zdrav*
Allgemeines Befinden:Sisca:
Brüste:Koliko tehta? *3260 g*
Gewichtsdifferenz:Presredek:
Damm:Kedaj je popkovina odpadla? *5 dni*
Abfall der Nabelschnur:Strunga materničnega vratu:
Halskanal:Kakov je popek? *zdrav*
Nabel:Dno maternice:
Gebärmuttergrund:Kakove so oči? *zdrav*
Augen:Lega maternice:
Gebärmutterlage:Kako se ga je redilo? *umetno*
Art der Ernährung:Čiščenje otročnice:
Wochenfluß:Verzi maternice:
Parametrien:

REZULTATI

Gradivo, ki smo ga zbrali v Arhivu, smo analizirali po posameznih desetletjih. V prvem obdobju, med leti 1900 in 1910, je znašal delež CR 0.34% od vseh sprejetih nosečnic. V zapisnikih je na žalost veliko nedoslednosti in nenatančnosti v zapisovanju podatkov. Tako v nekem primeru manjka podatek o poteku prejšnjih nosečnosti in porodov,¹⁸ v drugem manjka zapis indikacije za CR,¹⁹ v tretjem ni zapisana višina porodnice...²⁰ Najpogostejša indikacija, ki je zdravnike vodila k odločitvi za izvedbo CR, je bila osteomalacična (zmehčana) ali rahitična medenica.²¹

V obdobju med leti 1911 do 1920 je delež CR narasel na 0.47% od vseh sprejetih primerov. Porodni zapisniki so že boljše izpolnjeni, v njih najdemo obrazložitve zdravnikov, zakaj so se odločili za operacijo CR.²²

Tretje obdobje, med leti 1921 in 1930, je bilo zaznamovano z večjim številom sprejetih porodnic in tudi večjim številom CR. Delež CR se je povečal na 1.25% od vseh sprejetih nosečnic. K temu je prav gotovo pripomoglo uradno odprtje novega porodniškega oddelka, ki se je leta 1923 preselil iz starih prostorov na Zaloški cesti v večjo dvonadstropno stavbo na današnji Štajmerjevi ulici. Skoraj polovico CR so naredili zaradi tesne, zožene medenice.²³ Rojevale pa so tudi bolnice s tumorji v trebušni votlini,²⁴ z zaporo črevesa,²⁵ s karcinomom jajčnika,²⁶ z miomi maternice...²⁷

Med leti 1931 in 1940 je delež CR padel na 0.82% od vseh v bolnišnico sprejetih žensk. Še vedno je bila glavna indikacija tesna medenica, ki pa so jo v večini primerov spremljale dodatne indikacije, kot nenapredovanje poroda,²⁸ ledvični kamni,²⁹ popuščanje srca,³⁰ karcinom debelega črevesa,³¹ grozeče raztrganje maternice³² in poškodbe trebuha.³³

Zadnje obravnavano obdobje je bilo krajše (1941–1945). Delež CR je bil največji do tedaj, 2.8% od vseh sprejetih porodnic. Ob zoženi medenici so bile indikacije še raztrganje maternice,³⁴ cistični jajčniki,³⁵ različni tumorji,³⁶ difuzno vnetje trebušne votline,³⁷ vnetje ledvic³⁸ in druge. Zanimiv je bil tudi primer CR na nezavestni ženski.³⁹

V nadaljevanju je predstavljena statistična obdelava pomembnejših podatkov, dobljenih iz porodnih zapisnikov porodov s CR v ljubljanski porodnišnici med leti 1900 in 1945.

¹⁸ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 71, leto 1905.

¹⁹ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 178, leto 1901.

²⁰ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 209, leto 1906.

²¹ Arhiv RS, porodna zapisnika št. 232, leto 1903 in št. 188, leto 1909.

²² Arhiv RS, porodni zapisniki št. 524, leto 1919; št. 518, leto 1919; št. 580, leto 1919; št. 811, leto 1920; št. 859, leto 1920 in št. 454, leto 1917.

²³ Arhiv RS, porodna zapisnika št. 763, leto 1922 in št. 644, leto 1930.

²⁴ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 103, leto 1921.

²⁵ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 262, leto 1924.

²⁶ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 729, leto 1924.

²⁷ Arhiv RS, porodna zapisnika št. 568, leto 1925 in št. 318, leto 1926.

²⁸ Arhiv RS, porodna zapisnika št. 95, leto 1940 in št. 790, leto 1933.

²⁹ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 1807, leto 1935.

³⁰ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 91, leto 1935.

³¹ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 1307, leto 1934.

³² Arhiv RS, porodni zapisnik št. 743, leto 1939.

³³ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 1347, leto 1937.

³⁴ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 1404, leto 1945.

³⁵ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 918, leto 1944.

³⁶ Arhiv RS, porodna zapisnika št. 546, leto 1941 in št. 579, leto 1945.

³⁷ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 178, leto 1943.

³⁸ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 516, leto 1944.

³⁹ Arhiv RS, porodni zapisnik št. 151, leto 1945.

Razpredelnica 1 prikazuje število porodnih zapisnikov v letih 1900–1945, ki smo jih pregledali v Arhivu Republike Slovenije in število CR, ki so jih naredili v posameznih letih v ljubljanski porodnišnici. Delež nam predstavlja odstotek CR glede na število sprejemov v posameznem letu.

Razpredelnica 1. Število sprejemov, število CR in delež CR v letih 1900–1945

Leto	Število sprejemov	Število CR	Delež CR v letu	Leto	Število sprejemov	Število CR	Delež CR v letu
1900	248	0	0	1923	853	12	1.41%
1901	274	3	1.09%	1924	926	23	2.48%
1902	300	0	0	1925	1144	21	1.84%
1903	300	1	0.33%	1926	1251	18	1.44%
1904	327	1	0.31%	1927	1316	17	1.29%
1905	326	2	0.61%	1928	1464	12	0.82%
1906	351	2	0.57%	1929	1355	18	1.33%
1907	365	2	0.55%	1930	1837	11	0.59%
1908	440	2	0.45%	1931	1718	13	0.76%
1909	448	3	0.67%	1932	1946	25	1.29%
1910	539	1	0.18%	1933	1883	18	0.96%
1911	560	2	0.36%	1934	1960	17	0.87%
1912	599	1	0.17%	1935	2106	20	0.95%
1913	609	0	0	1936	2186	8	0.36%
1914	623	3	0.48%	1937	1785	17	0.95%
1915	540	1	0.18%	1938	1911	12	1.08%
1916	517	3	0.58%	1939	2130	19	0.89%
1917	600	4	0.67%	1940	2153	14	0.65%
1918	498	3	0.60%	1941	1626	13	0.79%
1919	725	7	0.96%	1942	1493	11	0.74%
1920	894	5	0.56%	1943	1267	5	0.39%
1921	930	8	0.86%	1944	1282	8	0.62%
1922	830	9	1.08%	1945	1773	14	0.79%
Vsota od 1900–1945					49208	409	0.83%

Za primerjavo objavljamo razpredelnico 2 doc.dr. Ivana Pintarja, ki je bila objavljena v članku *Razvoj porodništva med Slovenci v Zdravstvenem vestniku* leta 1951. Doc.dr. Ivan Pintar je zbral podatke o sprejemih in porodih v ljubljanski porodnišnici med leti 1910 in 1945.

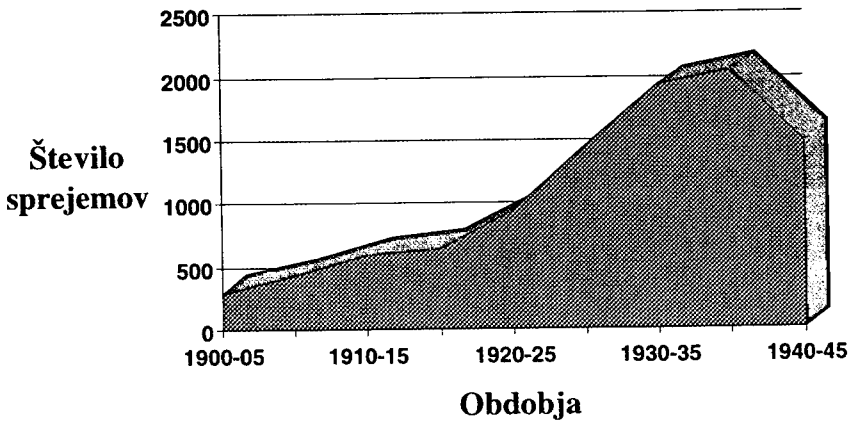
Razpredelnica 2. Sprejemi in porodi v letih 1910–1945

Leto	Sprejemi	Porodi	Leto	Sprejemi	Porodi
1910	539	456	1928	1464	1353
1911	560	458	1929	1355	1268
1912	599	497	1930	1837	1718
1913	600	516	1931	1718	1603
1914	623	549	1932	1947	1874
1915	540	473	1933	1884	1792
1916	517	443	1934	1960	1878
1917	455	395	1935	2106	2021
1918	498	434	1936	2186	2106
1919	725	631	1937	1785	1741
1920	893	813	1938	1929	1842
1921	930	867	1939	2130	2058
1922	830	762	1940	2153	2073
1923	906	803	1941	1782	1694
1924	926	860	1942	1493	1418
1925	1149	1056	1943	1266	1210
1926	1251	1149	1944	1282	1227
1927	1316	1219	1945	1773	1644
Vsota od 1910–1945				45907	42901

Po primerjavi podatkov o številu sprejetih porodnic po posameznih letih ugotavljamo, da se podatki doc.dr. Ivana Pintarja včasih razlikujejo od tistih, ki jih hranijo v Arhivu.

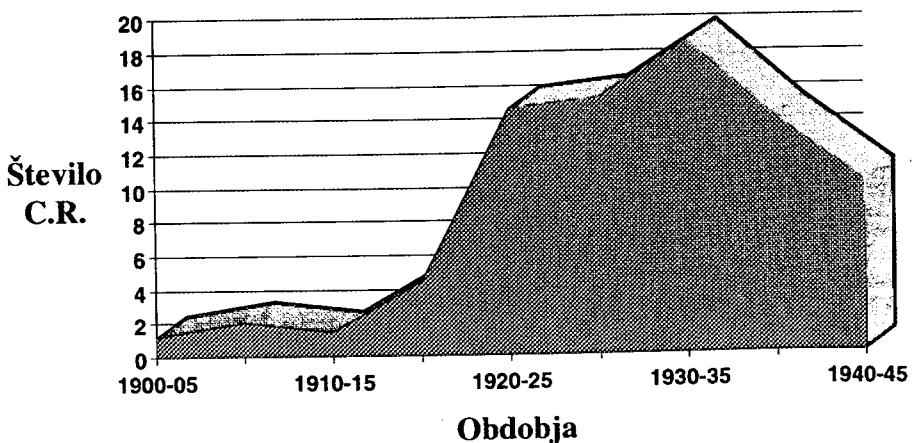
Razlike smo opazili v letih 1913, 1917, 1920, 1923, 1925, 1933, 1938, 1941 in 1943. Največja je razlika v številu sprejemov za leto 1917, kjer je podatek 600 sprejemov, ki ga navajamo, kar za 145 sprejemov večji od podatka iz tabele doc.dr. Pintarja. Za leto 1941 smo v Arhivu RS dobili 1626 porodnih zapisnikov, kar je za 102 primera manj kot jih najdemo v primerjalni tabeli. Tudi za leto 1923 je razlika signifikantna, v Arhivu RS smo našli 853 porodnih zapisnikov, to je 53 porodnih zapisnikov manj kot v tabeli doc.dr. Pintarja. V ostalih letih so razlike manjše, pojavljajo se difference od enega do osemnajst primerov.

Prvi grafikon predstavlja število sprejetih nosečnic, ki so vsaj enkrat rodile s CR, po petletnih obdobjih med leti 1900–1945.

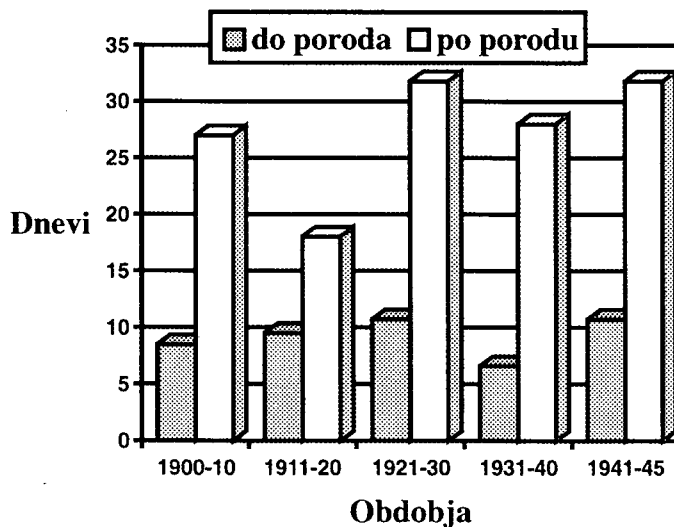
Število sprejemov v letih 1900–1945

Naslednji grafikon prikazuje število CR po petletnih obdobjih med leti 1900–1945.

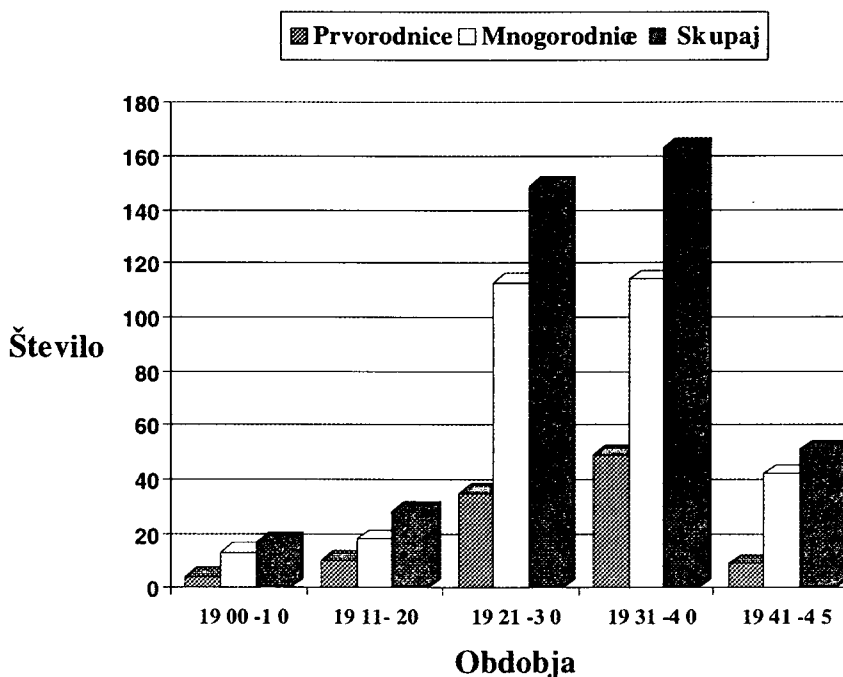
Število CR v letih 1900–1945

Prvi histogram prikazuje ležalno dobo žensk (v dnevih) pred porodom s CR in po njem, po posameznih desetletjih.

Ležalna doba žensk pred porodom s CR in po njem v letih 1900–1945

Drugi histogram predstavlja število nosečnic, ki so s CR rodile prvič, ki so že rodile (s CR ali brez CR), in skupno število vseh porodnic, ki so rodile s CR po posameznih desetletjih.

Število prvorodnic, mnogorodnic in skupno število porodnic, ki so že rodile s CR v letih 1900–1945

RAZPRAVA

Doc.dr. Ivan Pintar je zapisal: »Prva sectio caesarea z ohranitvijo uterusa je bila izvršena v Ljubljani 1.1.1890. Operiral je Alojz Valenta ob asistenci dr. Prossinagga, dr. Emila Bocka, primarija okulističnega oddelka, in še mestnega fizika dr. Koprive; narkotizer je bil dr. Edvard Globočnik. Porrojeva operacija 1884 se je končala za mater smrtno.«

V Arhivu RS nismo prišli do virov, ki bi potrdili te navedbe ali celo odkrili opis zgodnejše operacije po Porroju. Prav tako nismo nikjer v literaturi našli podatkov o CR, izvedenih v omenjenem obdobju na naših tleh.

Za obdobje med leti 1900 do 1945 smo pregledali 49.208 porodnih zapisnikov, ki so ohranjeni in se nahajajo v Arhivu Republike Slovenije. Ugotovili smo, da so v tem obdobju naredili 409 CR. Število CR v prvih dvajsetih letih je nihalo med 0 in 7 primerov na leto. Z naraščanjem števila sprejemov v ljubljansko porodnišnico, zagotovo je veliko pripomogla tudi selitev porodniškega oddelka v večjo stavbo leta 1923, se je večalo tudi število CR. V tretjem in četrtem desetletju je bilo od 8 do največ 25 operacij v posameznem letu. V času druge svetovne vojne je število CR padlo na 5 do 14 na leto.

Povprečna starost porodnic se v obravnavanem obdobju ni bistveno spreminjala in je bila skozi vsa obdobja med 30 in 35 leti. Rodilo je 26.3% prvorodnic in 73.7% mnogorodnic. Večina žensk je imela po en CR, pojavljali pa so se tudi primeri, ko so ženske že tretjič rojevale s CR.

Indikacije za CR lahko razdelimo na: temeljne oziroma glavne in na kompleksne ali združene.⁴⁰ V prvo skupino sodijo indikacije, ki same po sebi predstavljajo veliko nevarnost za mater ali otroka. To so ozke medenice, predležeča posteljica in druge. V drugi skupini so indikacije, ki same zase ne pomenijo prevelike nevarnosti za mater ali otroka, vendar pa več takih indikacij skupaj predstavlja razlog za carski rez. Med te pomožne indikacije štejemo izčrpanost porodnice, mrtvorojene otroke v anamnezi in podobno.

Najpogostejša indikacija za CR v obravnavanem obdobju je bila ozka medenica, sledijo predležeča posteljica in združene indikacije – nepravilno delovanje maternice, stare prvorodnice, nepravilne lege in vstave ploda, grozeča zadušitev ploda, nosečniške bolezni (gestoze), različni ginekološki tumorji in nenazadnje velika želja matere po živem otroku.

Izvajali so različne vrste CR. V večini primerov v prvih treh desetletjih 20. stoletja niso posebej označevali, za katero od tehnik CR so se odločili. Kljub napredku in razvoju porodniških operacij se v prvi polovici 20. stoletja niso popolnoma izognili invalidizaciji žensk po CR, saj še najdemo primere odstranitve maternice.

Med leti 1900 in 1945 so bile ležalne dobe daljše: 9.2 dni pred porodom in po porodu 28.5 dni.

Med leti 1900 in 1945 se je s CR rodilo 414 otrok, od tega je bilo 28 mrtvorojenih ali pa so umrli v prvih dneh življenja, kar je bila 6.8% umrljivost otrok. Umrljivost mater je bila 6.4%, umrlo je 26 otročnic ali porodnic.

Za primerjavo predstavljamo podatke iz ljubljanske porodnišnice od leta 1987 do 1995. V omenjenem obdobju je bilo 57.921 porodov, od tega 5.867 (10.13%) porodov, ki so se končali s CR. Rodilo se je 58.853 otrok, od tega s CR 6.251, kar predstavlja 10.56% vseh otrok. Od vseh CR je bilo 2.9% elektivnih ali načrtovanih, preostali pa so bili nujni in so se za njih odločili med samim porodom.

Povprečna starost porodnic, ki so rodile s CR, je bila 28.6 let. Med njimi je bilo 53.8% prvorodnic, preostale (46.2%) so bile mnogorodnice.

Glavne indikacije za CR lahko delimo na plodove, materine in indikacije, ki so v interesu ploda in matere.⁴¹ Pomembnejše skupine indikacij za CR so zastoj napredovanja poroda (distocija), nenormalne vstave ploda, fetalni distress, krvavitve v tretjem trimesečju nosečnosti,

⁴⁰ Skalicky B., Razvoj indikacij za sectio caesarea. Zdrav Vestn 1936; 25: 157–64.

⁴¹ Pajntar M., Carski rez. V: Pajntar M., Novak-Antolič Ž., Nosečnost in vodenje poroda. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994: 321–32.

ponovni CR (če ni indikacij za vaginalni porod), po različnih kirurških posegih oslABLJENA stena maternice, anomalije ploda in druge.

Nosečnice so v letu 1995 pred porodom ležale v porodnišnici 4.6 dni in po njem 9.3 dni.

Umrljivost porodnic (maternalna umrljivost) v Sloveniji znaša 5 na 100.000 porodov, kar pomeni približno 1 umrlo žensko na leto. Obporodna umrljivost otrok (perinatalna umrljivost) pa je 12.6 otrok na 1.000 rojenih.

SKLEP

Primerjava podatkov o uporabi CR na začetku in ob koncu 20. stoletja je zelo zanimiva; kaže na približno dvanajstkratno povečanje uporabe CR. Delež CR med leti 1900–1945 je znašal 0.83%, v obdobju 1987–1995 pa je bil 10.13% vseh porodov.

Če lahko za prvi desetletji tega stoletja zaključimo, da so porodničarji s CR poskušali pomagati le v osamljenih primerih, saj odstotek CR šele leta 1922 preseže 1%, lahko za nadaljnjih deset let trdimo, da so ga nove prostorske in kadrovske možnosti po letu 1923 razmahnile. Predvojne in medvojne razmere (1939–1945) s poslabšanjem ekonomskega in socialnega položaja imajo jasen odsev tudi v padcu CR na raven iz let okoli I. svetovne vojne.

Napredek in razvoj porodništva oziroma CR navdušuje. S pravilno presojo indikacij in pravočasno izvedbo CR lahko v današnjem času rešimo skoraj vse matere in otroke. Umrljivost mater je padla s 6.4% na skoraj 0,0%. Enako navdušujoč je tudi podatek o zmanjšanju perinatalne umrljivosti otrok z nekdanjih 6.8% na 1.2%. Tudi ležalne dobe žensk v porodnišnici so se skrajšale, pred porodom za polovico, po njem za dvakrat.

Razvoj porodništva je v zadnji polovici stoletja dosegel zavidljiv napredek. Dosežki so plod razvoja stroke, preventivnega dela v dispanzerjih za nosečnice, pravočasnega ugotavljanja absolutnih indikacij za CR in s tem odločanja za elektivni CR. Sofisticiranje kirurških tehnik in opreme, neprestano strokovno izpopolnjevanje tima ginekologov-porodničarjev, anesteziistov in pediatrov-perinatologov ter uporaba najsodobnejših pristopov v intenzivni negi novorojenca pa predstavljajo drugi del tega napredka.

V nalogi analizirani podatki iz prve polovice 20. stoletja so lahko podlaga za nadaljevanje dela – raziskavo CR v ljubljanski porodnišnici po 2. svetovni vojni vse do današnjih dni. Prav tako bi bilo zanimivo narediti primerjalno študijo, ki bi zajemala porodnišnice po vsej Sloveniji (Maribor, Celje...) ali celo nekatere centre v sosednjih državah, ki so bili včasih tesno povezani z delom slovenskih zdravnikov-porodničarjev.

Zahvala

Za vsestransko pomoč in koristne nasvete pri raziskavi se zahvaljujeva prof.dr. Dušanu Sketu, dr.med., ter Gašperju za računalniško obdelavo podatkov in oblikovanje članka.

Zusammenfassung

Der Kaiserschnitt in der Entbindungsanstalt in Ljubljana in den Jahren 1900 bis 1945

Andreja Trojner, Zvonka Zupanič-Slavec

Der Mittelpunkt der Forschungsarbeit des Gebrauchs des Kaiserschnittes in der Ljubljana-Entbindungsanstalt in den Jahren 1900 bis 1945 wird durch die retrospektive Studie aller beschriebenen Geburten mit Kaiserschnitt im Zeitraum der Jahre 1900 bis 1945 in der Gebäranstalt vorgestellt.

Durchs Studium der zugänglichen Weltliteratur, die systematisch und ausführlich die Geschichte der Geburtshilfe und auch den Kaiserschnitt behandelt, versuchten wir eine globale Vorstellung der Entwicklung des Kaiserschnittes in der Welt und bei uns zu geben.

Die Primärquelle, die wir bei der Forschungsarbeit benützten, waren die in Buchform gebundenen Entbindungsprotokolle. Das Material wird im Archiv der Republik Slowenien aufbewahrt.

Wir haben 49.208 Entbindungsprotokolle von 1900 bis 1945, die in 205 Einheiten gebunden sind, durchgesehen. In den Jahren 1900 bis 1945 wurden 409 Kaiserschnitte getätigt, was 0,83 % der Gesamtanzahl der aufgenommen Schwangeren in der genannten Periode beträgt. Dabei haben wir festgestellt, dass von 1900 bis 1945 die Anzahl der Aufnahmen in der Entbindungsanstalt in Ljubljana angewachsen ist. Die wenigsten Aufnahmen, 248, stammen aus dem Jahr 1900, die meisten, 2186, aus dem Jahr 1936. Die Anzahl der Kaiserschnitte wuchs. Keine wurden in den Jahren 1900, 1902 und 1913 durchgeführt, die meisten, 25, waren im Jahre 1932. Das grösste Anwachsen der Kaiserschnitte war in den Jahren 1920–1925. Das Durchschnittsalter der Gebärenden, die mit Kaiserschnitt entbunden wurden, lag all die Jahre zwischen 30 und 35 Jahren. 26,3 % Erstgebärende und 73,7 % Mehrgebärende haben geboren. Die durchschnittliche Dauer des Krankenhausaufenthaltes in den Jahren 1900 bis 1945 betrug 9,2 Tage vor und 28,5 Tage nach der Entbindung.

Der Vergleich der Entbindungproblematik mit Kaiserschnitt zwischen den Jahren 1900 und 1945 mit den neueren Daten im Zeitraum 1987–1995 zeigt, dass in den ersten 45 Jahren unseres Jahrhunderts die Zahl der Kaiserschnitte beiläufig 12-mal niedriger war als in den Jahren 1987–1995, wo der Anteil an Kaiserschnitten 10,13 % aller Entbindungen betrug. Das Durchschnittsalter der Gebärenden, die mit dem Kaiserschnitt entbunden wurden, war in den Jahren 1900–1945 höher (um die 33 Jahre) als in den Jahren 1987–1995 (nur 28,6 Jahre). Die durchschnittliche Aufenthaltsdauer vor der Entbindung mit Kaiserschnitt betrug in der erörterten Periode vor dem ersten Weltkrieg 9,2 Tage, im Jahre 1995 aber nur 4,6 Tage, der Aufenthalt nach dem Kaiserschnitt hat sich von 28,5 auf 9,3 Tage verkürzt.

Za Slovenski zdravstveni muzej

Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani že nekaj desetletij z velikimi napori oblikuje zdravstveno zbirko. V okviru aktivnosti, povezanih z ustanavljenjem *Slovenskega zdravstvenega muzeja*, nujno potrebnega za ohranitev nacionalne zdravstvene kulture, pozivamo vse ustanove s področja zdravstva, vse ostale pravne osebe in zasebnike, da čimprej podarijo bodoči muzejski zbirki najrazličnejše knjige, predmete, aparature in drugo, povezano z zgodovino medicine (na naših tleh).

Kontaktni naslov: Inštitut za zgodovino medicine, dr. Zvonka Zupanič Slavec, Zaloška 7a, SI-1105 Ljubljana, tel. (061) 1313 113 int. 45-49.

Arheološki vestnik (AV)

Osrednjo slovensko arheološko revijo izdajata Inštitut za arheologijo Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V Arheološkem vestniku (AV) so objavljeni rezultati arheoloških raziskovanj na vzhodnoalpskem prostoru. Predstavljena so najdišča in premične najdbe iz vseh arheoloških dob.

Preko 900 izvodov Arheološkega vestnika zamenjuje Biblioteka SAZU z ustanovami iz vsega sveta (akademijami, univerzami, arheološkimi inštituti, muzeji, spomeniškovarstvenimi zavodi), s čimer pridobi letno najmanj toliko izvodov tujih arheoloških, zgodovinskih in umetnostno-zgodovinskih publikacij.

Novije letnike AV lahko dobite na Založbi ZRC, Gosposka 13, p.p. 306, 1001 Ljubljana, tel.: 061/125 6068 int. 379, fax: 061/125 5253, E. pošta: BarbaraGa@alpha.zrc-sazu-si

Anka Vidovič-Miklavčič

Klub železničarjev Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) v Dravski banovini

Uvod

V okviru vsedržavne Jugoslovenske radikalne zajednice (zveze), ki se je oblikovala v drugi polovici leta 1935, so se kmalu pričele ustanavljati njene posebne organizacije, imenovani odseki, sekcije in klubi. V mislih imamo mladinski odsek JRZ – Mladino JRZ,¹ študentski klub JRZ, imenovan Slovenski jug,² delavsko sekcijo JRZ – Jugoslovanski radnički savez – JUGORAS (Jugoslovansko delavsko zvezo). V Sloveniji je z Jugoslovansko delavsko zvezo sodelovala in se februarja 1939 tudi formalno vključila vanjo katoliška strokovna organizacija imenovana Zveza združenih delavcev (ZZD). Posebej je deloval na železnici politični Klub železničarjev JRZ,³ ustanovljen sredi decembra 1937,⁴ in na pošti Klub poštarjev JRZ, ustanovljen v začetku decembra 1938.⁵

JRZ je v okviru utiranja nacionalnega unitarizma in državnega centralizma videla vlogo nacionalne države predvsem v funkciji najvišjega regulatorja gospodarskih in socialnih razmer, ki naj bi v skupnem političnem sodelovanju zjel vse državljane. Za udejanjanje tega bi se morala združiti vsa narodna gibanja v državi, vsi deli jugoslovenske države in vse socialne ustanove. Gospodarska obnova ob načrtnem gospodarstvu in socialna reforma v državi naj bi pospešeno pripomogla k socialni pomiritvi. To pa bo možno šele tedaj, so govorili strankini voditelji, ko se bo uveljavilo načelo, da mora biti narod nosilec »reda, miru in napredka« in pa tedaj, ko se bo utrdilo zaupanje ljudi v javno upravo. S tega vidika bo potrebno izpopolniti in dopolniti gospodarske, stanovske organizacije in razne socialne ustanove, ki bodo privržene načrtnemu gospodarstvu in novi socialni miselnosti. Tako naravnani naj bi v prihodnosti bili sposobni urejati vse spore med delom in kapitalom in ohranjati socialni mir ter vzajemnost med stanovi.

V tem kontekstu bomo uvodoma opozorili na ustanovitev delavske sekcije JRZ 22. marca 1936 v Beogradu,⁶ prva pod naslovom »Jugoslovenska zveza nacionalnih delavcev.«⁷ Slovenski katoliški politični tisk jo je imenoval, ko je pisal o tem dogodku, le »delavska stanovska organizacija« pod okriljem JRZ. Zakaj, bo tekla beseda na drugem mestu. Na tem prvem »državnem delavskem« zborovanju je minister za socialno politiko in narodno zdravje Dragiša Cvetković naglasil, da sta za vsako politično akcijo najpomembnejša dva dejavnika, to sta mladina in delavstvo, zato ju je vodstvo stranke tudi med prvimi pritegnilo k organiziranemu gibanju. To novo gibanje ni le gibanje »skupine delavcev, temveč obči delavski pokret« v okviru stranke. Z novo delavsko organizacijo v okviru vsedržavne JRZ, ki je stranka »malega človeka,« si bo

¹ Več o tem Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina Jugoslovenske radikalne zajednice (MJRZ) v Dravski banovini. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, št. 1–2, str. 15–33.

² Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski Jug – Klub študentov JRZ, tipkopis 16 str. pri avtorici.

³ Kratka predstavitev Kluba železničarjev JRZ je v knjigi Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Maribor 1989, str. 81 in Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini. Ljubljana 1980, str. 40.

⁴ Slovenec (ponedeljski), X, 20. decembra 1937, št. 51.

⁵ Slovenec (ponedeljski), XI, 5. decembra 1938, št. 49.

⁶ Slovenec (ponedeljski), IX, 23. marca 1936, št. 12, JRZ in delavstvo.

⁷ Delavska pravica, IX, 26. marca 1936. št. 12, Delavska sekcija JRZ ustanovljena.

delavstvo postopoma v okviru zakonitosti izboljšalo življenjske in delovne pogoje, pri čemer bodo vso pozornost posvetili vprašanju minimalnih plač, splošnemu zavarovanju za primer starosti, onemoglosti in bolezni.⁸ Dr. Miha Krek pa je v govoru poudaril pomen pravkar ustanovljene delavske organizacije, ki da je »začetek novega delavskega pokreta« in da mora postati »apostol socialnega pouka.« Poleg delavskih organizacij, ki jih morajo voditi sami delavci, so potrebna socialna in prosvetna društva, v katerih bodo delavci dobili »socialno-politično literaturo« in »socialno-kulturno izobrazbo.« S takšnim »socialnim in gospodarskim šolanjem« naj bi delavci »imeli večji pregled nad posameznimi gospodarskimi pojavi ter na vso gospodarsko politiko.«⁹ Na koncu govora je Krek pozval delavstvo, naj se postavi v bran proti marksistom in nasploh levičarskim elementom, ki »zastrupljajo naše delavstvo... Diktatura proletariata ali kateregakoli stanu je ravno tako socialna krivica, kakor diktatura kapitalistov. Našemu delavstvu pa diktatura ni potrebna.« Krek je še zatrdil, da bo »delavski pokret« v okviru JRZ koristil samo potrebam naše države in da nima »nobene zveze s kakšno internacionalo.« Zato mora biti »novodoben« delavec »dober nacionalist in patriot« in zavračati pomoč »izven meja naše države.«¹⁰

Seveda je krščanskosocialistična Delavska pravica v svojem tisku ves čas razkrivala »prisilno organiziranje delavstva« v okviru JRZ in pri tem kazala na dvojno vlogo prvakov slovenskega dela JRZ, ki so sodelovali pri ustanavljanju »novodobne« delavske organizacije v državnem merilu in pa novembra 1935 pri slovenski katoliški stanovsko-strokovni Zvezi združenih delavcev. Pri slednji so, objektivno piše Delavska pravica, duhovni očetje poudarjali »radikalni katolicizem,« ki pa je seveda v nasprotju z jugoslovanskim nacionalizmom. Program Zveze združenih delavcev je namreč odločno usmerjal njeno dejavnost k utiranju stanovske miselnosti in družbe na podlagi papeških okrožnic, zlasti Quadragesimo anno iz leta 1931. Torej je ZZZ, po sodbi Delavske pravice, po »svojem duhu internacionalna organizacija,« ki praviloma zavrača nacionalizem. ZZZ bi morala biti v tem smislu v nasprotju z JUGORAS-om, saj ta, ko vabi delavstvo v vsedrjavno delavsko organizacijo v okviru JRZ, poudarja predvsem nacionalno in ne versko čutenje, upošteva versko strpnost in vabi v organizacijo vse delavce ne glede na veroizpoved in svetovni nazor.¹¹ Toda resnici na ljubo je treba zapisati, da se je februarja 1939 ZZZ sporazumela za sodelovanje in »kot celota« postala član JUGORAS, da pa je imela bolj ali manj avtonomen položaj.¹² Dejansko je bila v svojem »narodnem in protimarksističnem gibanju« tesno povezana predvsem z banovinskim odborom JRZ v Dravski banovini, se pravi s slovenskim delom JRZ. Podoben položaj je imel tudi Klub železničarjev JRZ za Dravsko banovino. Tudi njihovi predstavniki niso hoteli sprejeti nobenih obvezujočih sklepov, ki jih je predlagal Klub železničarjev in brodarjev JRZ v Beogradu, marveč so izjavili, da je klub »samo posvetovalni odsek« banovinskega tajništva JRZ v Ljubljani.¹³ Omenimo naj še, da je imela vsaka železniška direkcija svoj Klub železničarjev JRZ.

V teh uvodnih besedah, preden bomo obravnavali ustanovitev in delovanje Kluba železničarjev JRZ, ki je deloval v Dravski banovini oziroma na območju ljubljanske železniške direkcije, naj zapišemo, da so bili slovenski železničarji politično in sindikalno močno razcepljeni in organizirani v številnih strokovno-sindikalskih organizacijah in društvih.¹⁴ Za naše obdobje in temo bomo predvsem omenili Prometno zvezo, ki je združevala krščansko misleče železničarje ob glasilu *Železničarski vestnik* (1926, 1927), zatem pa sprva v krščanskosocialistični Pravici, 1928 preimenovani v Delavsko pravico. V prvi polovici dvajsetih let je bila Prometna zveza še dokaj

⁸ Slovenec (ponedeljski), IX, 23. marca 1936, št. 12.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Primerjaj Delavska pravica, IX, 2. aprila 1936, št. 13; ibidem, XIII, 27. junija 1940, št. 27.

¹² Primerjaj Slovenski delavec, III, 4. februarja 1939, št. 6; ibidem, 11. februarja 1939, št. 7; Domoljub, LII, 8. februarja 1939, št. 6.

¹³ Slovenski železničar, II, 1. februarja 1940, št. 2.

¹⁴ Več o tem Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana 1979; isti avtor, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, Maribor 1989.

številčna, leta 1925 pa so se posamezniki in skupina Prometne zveze v Ljubljani pridružili razredni strokovni organizaciji Združeni zvezi železničarjev Jugoslavije (Ujedinjenemu savezu železničara Jugoslavije), kar je povzročilo likvidacijo Prometne zveze v Ljubljani in so svoj sedež prenesli v Maribor.¹⁵ Pod režimom JNS je bila krščanskosocialistična organizacija železničarjev razpuščena, vendar so se njeni privrženci zbirali v »Železničarski osek« v okviru JSZ.¹⁶ Toda večji del prejšnjega članstva je pristopil k na novo ustanovljenemu Klubu železničarjev JRZ.

Druga dokaj množična organizacija je delovala pod imenom Združenje jugoslovanskih narodnih železničarjev (Udruženje jugoslovenskih nacionalnih železničara – UJNŽ). Oblikovala se je 1919 v državnem merilu z združitvijo nacionalnih železničarskih organizacij. V Sloveniji delujoča Zveza jugoslovanskih železničarjev se je v letih 1923/24 preoblikovala kot pokrajinska organizacija UJNŽ.¹⁷ V UJNŽ, ki je zajemala članstvo iz liberalno-unitarnega tabora, so se 1926 vključili še državni uslužbenci pomorske uprave-brodarji, v Sloveniji pa je kot oblastna organizacija tedaj Udruženje jugoslovenskih nacionalnih železničara i brodarar (UJNŽB) vključevala predvsem železniško uradništvo, ki je imelo v železniških upravah pomembna vodstvena mesta pa tudi višje kvalificirano osebje iz kategorije zvaničnikov. Oblastna organizacija UJNŽB je imela svoj sedež v Ljubljani in razmeroma gosto mrežo podružnic, njeno glasilo je bilo sprva Jugoslovanski železničar, kasneje Glasnik železničara i brodarar. Bila je naklonjena železniškim upravam in osrednjim vladnim ustanovam v Beogradu.¹⁸

Socialistično in komunistično usmerjeni železničarji pa so se po številnih shodih, združevalnih konferencah in političnih akcijah novembra 1925 združili v Združeni zvezi železničarjev Jugoslavije (Ujedinjeni savez železničara Jugoslavije) z glasilom Ujedinjeni železničar. Leta 1928 je šela v Sloveniji okoli 3500 članov. Kot razredno strokovna organizacija je v Sloveniji v letih 1925 do 1933 vodila protestna zborovanja, shode in ostre intervencije za obrambo starih in za doseg novih pravic. Leta 1933 jo je oblast prepovedala, poslej so delovali v zaupniški mreži ob glasilu Ujedinjeni železničar, s podnaslovom Neodvisno glasilo železničarjev, upokojencev in transportnega osebja, ki je izhajalo do aprila 1941.¹⁹ Leta 1938 so skušali na ustanovnem kongresu v Ljubljani člani razrednih strokovnih organizacij legalno oživiti njihovo delovanje, tedaj pod imenom Strokovno društvo delavcev državnih prometnih ustanov, vendar jim je ministrstvo za promet zavlačevalo odobritev pravil.²⁰ Ob tem ne gre prezreti, da so se nekateri posamezniki pa tudi skupine iz razpuščene Združene zveze železničarjev Jugoslavije vključevali v druge strokovne organizacije, kot so UJNŽB pa tudi v na novo ustanovljena krajevna poverjeništa Kluba železničarjev JRZ.

Ustanovitev in vloga Kluba železničarjev JRZ

Spremenjen politični položaj od srede leta 1935, padec režima JNS in vzpostavitev vlade Stojadinović-Korošec-Spaho, je deloma vplival tudi na usmerjenost, organiziranost in delovanje železničarjev, tako v državi kot v Sloveniji. Z vstopom Slovenske ljudske stranke (SLS) v Stojadinovićevo vlado in v novo državno politično stranko JRZ, ki je obljubljala perspektivo svobodnejšega političnega življenja na eni strani, na drugi pa socialnopolitične spremembe v prid »malega človeka,« so se namreč dotaknili tudi avtonomije strokovno-sindikalnih organizacij, ki naj bi poslej vse bolj postajale instrument programa in režima JRZ. Svobodne sindikate so ovirali

¹⁵ Jugoslovanski železničar, XVII, 7. julija 1927, št. 5; primerjaj tudi Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini 1941–1943, Ljubljana 1980, str. 35, 36, 37, in opomba 25 v tem poglavju.

¹⁶ Delavska pravica, IX, 10. junija 1936, št. 28.

¹⁷ Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868–1945). Maribor 1989, str. 53–54.

¹⁸ Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji, cit. delo, str. 35, 36.

¹⁹ Ibidem, str. 39.

²⁰ Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, str. 80.

pri njihovem delovanju in s propagando usmerjali delavstvo v t. i. »prisilne sindikate,« kot jih je imenovala opozicija.

Da bi se v Sloveniji pospešeno oživilo politično življenje, so se po progasu JRZ 12. septembra 1935 vse bolj vrstili »ljudski tabori« in shodi privržencev dr. Antona Korošca. Na njih so govorili veljaki bivše SLS o programu državne JRZ ter o potrebi ustanavljanja strankinih organizacij. Pri tem so govorniki kaj radi naglašali napake prejšnjega režima Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) in obljubljali z novo vlado dr. Milana Stojadinovića sanacijo socialno-gospodarskih, političnih in kulturno-prosvetnih razmer v državi. V tem smislu so se med drugim tudi pomudili pri socialnih razmerah državnih uslužbencev, še posebej pri železniških (uradnikih, zvaničnikih in služiteljih), in nasploh položaju železničarjev in železnic na Slovenskem. Po drugi strani pa so se prizadeti sloji v hudih stiskah z zaupanjem obračali na posamezne predstavnike vlade. Kot primer bomo omenili pismo progovnih delavcev, ki ga je Slovenec objavil 29. septembra 1935. V njem so »v imenu človeškega dostojanstva in človeških pravic« progovni delavci prosili in pozivali notranjega ministra dr. A. Korošca, prometnega ministra dr. M. Spaha in ministra dr. M. Kreka, naj se zavzamejo zanje, vlada pa jim naj zlasti povrne 10 procentov, odvzetih od že tako nizkih prejemkov, sicer bodo »še nadalje hirali v obupnem stanju.«²¹ Poleg tega so še pred formalno ustanovitvijo Kluba železničarjev JRZ, ki je zajemal članstvo v Dravski banovini, posamezna, že ustanovljena krajevna poverjeništa Kluba pošiljala vladi svoje spomenice. Navedli bomo spomenico poverjeništa Kluba železničarjev JRZ v Mariboru, ki je bilo sicer dejansko ustanovljeno 8. marca 1936, vendar je že 6. marca, kot navaja Slovenec, v poslani spomenici prosilo naslednje: v okviru nameravane delne spremembe v potniškem oddelku kontrole dohodkov v Beogradu naj se premesti del oddelka v Maribor, kjer je že nekdanje deloval in kjer so že pripravljene ustrezni prostori. S tem bi se vrnilo uradništvo slovenske narodnosti v Maribor, hkrati pa bi se odpravila centralizacija te službe. Saj prav Maribor sodi, bolj kot druga železniška križišča, po geografski legi v izvoznem in uvoznem prometu med pomembna železniška križišča v državi.²² V drugi spomenici so opozarjali na krivične premije, ki so jih izplačevali znatno nižje v primerjavi z železniškimi delavnicami v Nišu ali Zagrebu. Obenem so tudi zahtevali razpis vseh obratnih zaupnikov, ki bodo »tolmačili želje delavstva pri upravi delavnic,« nadalje letne dopuste za stalne delavce s pripadajočimi dnevniciami. Tako kot druge železniške delavnice, ki pripadajo ustreznim direkcijam, naj se tudi mariborske delavnice dodelijo ljubljanski železniški direkciji, kar bi bilo v korist vsem delavcem in uslužbencem. Znova so poudarili, da so proti premestitvi mariborskih železniških delavnic v Kraljevo, »kar se zadnje čase od neke strani forsira.«²³ Sredi oktobra 1936 so delegati poverjeništa Kluba železničarjev JRZ Ljubljana (ki pa še ni bil formalno ustanovljen) obiskali v Beogradu dr. Korošca in dr. Kreka. V izročeni spomenici so med drugim opozorili na stiske delavstva v gradbeni stroki, sistematično naj se reši nastavev prometno-komercialnega osebja »zaradi izvršene redukcije osebja še pod JNS režimi.«²⁴

Sočasno je veliko intervencij opravila nacionalno usmerjena strokovna organizacija Udruženje jugoslovenskih nacionalnih železničara i brodarar, o čemer je korektno pisal tudi katoliški politični tisk, zlasti Slovenec in Slovenski dom. Toda po sodbi slovenskega dela JRZ je ob dejstvu, da je bila večina članstva UJNŽB privržena Jugoslovanski nacionalni stranki (JNS) in s tem pripadala taboru »desničarskih sil,« le krepila pozicije državnega unitarizma in predvsem širila »fašistično ideologijo.« Ker pa je, po pisanju katoliškega tiska, JRZ odločno odklanjala ne le komunizem, marveč tudi »fašistične režime JNS,« je nova vsedrjavna stranka vabila v svoje vrste vse tiste, ki hočejo pozitivno sodelovati na temelju programa JRZ in zlasti podpirati »obnovo svobodnega političnega življenja.«²⁵

²¹ Slovenec, LXIII, 29. septembra 1935, št. 224 a.

²² Slovenec, LXIV, 7. marca 1936, št. 56.

²³ Slovenec (ponedeljski), IX, 4. maja 1936, št. 18.

²⁴ Slovenec, LXIV, 16. oktobra 1936, št. 238; primerjaj Slovenski dom, I, 22. oktobra 1936, št. 242; Slovenec, LXIV, 17. oktobra 1936, št. 239.

Četudi se je vodstvo ljubljanskega oblastnega odbora UJNŽB obračalo v svojih intervencijah tudi na notranjega ministra dr. A. Korošca, tako 1. avgusta 1937 o nakazilih naknadnih kreditov za progovne delavce v ljubljanski železniški direkciji,²⁶ so pošiljala svoje spomenice, kot smo že omenili, tudi komaj ustanovljena poverjeništa Kluba železničarjev JRZ. Še več, v svojem delovanju so iskali zaslombo pri beograjskem centralnem Klubu železničarjev in brodarjev JRZ. Kmalu po 18. državnem kongresu UJNŽB, julija 1936 v Ljubljani, o katerem je katoliški politični tisk obširno poročal, tako o poteku kot o vsebini sprejete resolucije,²⁷ sta se namreč mudila člana pripravljalnega odbora poverjeništa Kluba železničarjev JRZ Ljubljana pri ministru dr. M. Kreku. Seznanila sta ga s perečimi problemi slovenskih železničarjev in ga v imenu Kluba prosila za moralno pomoč pri njihovem delu.²⁸ Ljubljanska zastopnika sta zatem še navezala stike z beograjskim Klubom železničarjev in brodarjev JRZ, katerega predsednik je postal Dušan Trifković (Stojadinovičev človek), ki je bil hkrati eden od treh sekretarjev ožjega Glavnega odbora JRZ.²⁹ Ljubljanska zastopnika sta izvedela, da je poslovnik že odobril Glavni odbor JRZ in da bo veljal za vso državo. S tem, je Slovenec ob koncu poročila naglasil, da je rešeno pereče vprašanje organiziranja železničarjev v okviru stranke »in dano zagotovilo, da bo stranka JRZ reševala vsa železničarska in železniška vprašanja z vso potrebno in stroki odgovarjajočo vestnostjo.«³⁰ S tem so seveda posredno javno razglasili nezaupnico UJNŽB in njenemu reševanju socialno-gospodarskih zahtev slovenskih železničarjev.

Zadržani odnosi in nerazpoloženje privržencev dr. A. Korošca in s tem slovenskega dela JRZ do UJNŽB se je še bolj pokazalo na ustanovnem občnem zboru poverjeništa Kluba železničarjev JRZ Ljubljana 12. decembra 1937. Slovenec je že naslednji dan zapisal, da so se tisti slovenski železničarji, ki sledijo politiki dr. Korošca odločili, da »gredo na nova pota.« Ker je stranka JRZ – stranka vseh stanov, morajo to dejstvo upoštevati tudi železničarji. Tako naj bi se po pisanju Slovenca od spodaj ustanovil omenjeni klub, ki ima značaj politične organizacije. Toda s tem, je poudarjeno, ne nasprotujejo strokovnim organizacijam, četudi je namen kluba, da »se borimo za cilje slovenskih železničarjev in slovenskih železnic tudi mimo strokovnih organizacij neposredno v stikih s pravimi voditelji slovenskega naroda.«³¹ V tem smislu je Ciril Ponikvar poudaril, da nekatere »navidezno strokovne organizacije sicer licitirajo s svojimi demagoškimi zahtevami, toda te zahteve železničarskemu stanu le škodujejo.«³²

Novi temelji za organizirano delovanje slovenskih železničarjev – privržencev stranke JRZ, so bili slednjič dani z ustanovnim občnim zborom Kluba železničarjev JRZ za ljubljansko železniško direkcijo 19. decembra 1937 v Ljubljani. Predtem pa je potekala »velika manifestacija« slovenskih železničarjev za omenjeno stranko. V pozdravnem govoru je dr. Miha Krek, podpredsednik JRZ za Dravsko banovino, povedal, da je vlada vložila zadnji dve leti veliko sredstev za železnice in za sam položaj železničarjev. Ob sklepu svojega govora pa je obljubil na novo ustanovljenemu Klubu vso pomoč banovinskega tajništva JRZ, ki bo v prihodnje intenzivneje sodelovalo pri uveljavljanju pravic železničarjev.³³

Omenjenega občnega zbora so se udeležili delegati že ustanovljenih poverjeništev. Po sprejemu poslovnika, ki je bil prirejen po strankinem statutu, in izvolitvi prvega banovinskega odbora Kluba, katerega predsednik je bil nekdanji član Prometne zveze Pavle Masič, je prvi podpredsednik Ciril Ponikvar obširneje spregovoril o vlogi Kluba in njegovih nalogah. V govoru je Ponikvar po uvodnem obračunu »z raznimi demagogi« iz vrst režima JNS in marksističnih

²⁵ Slovenec, LXIV, 31. maja 1936, št. 124 a.

²⁶ Slovenski dom, I, 6. avgusta 1936, št. 178.

²⁷ Slovenec, LXIV, 12. julija 1936, št. 157; Slovenski dom, I, 13. julija 1936, št. 157.

²⁸ Slovenec, LXIV, 24. julija 1936, št. 167 a.

²⁹ Ibidem; primerjaj Todor Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937), Beograd 1985, str. 153.

³⁰ Slovenec, LXIV, 24. julija 1936, št. 167 a.

³¹ Slovenec (ponedeljski), X, 13. decembra 1937, št. 50.

³² Ibidem.

³³ Slovenec (ponedeljski), X, 20. decembra 1937, št. 51.

voditelj dejal, da je Stojadinovičeva vlada uspela dvigniti gopodarstvo in promet, četudi je podcedovala od prejšnjih režimov »prazne in izropane blagajne.« Vodstvo Kluba si bo močno prizadevalo reševati najbolj pereča vprašanja položaj železniškega delavstva, ki ima še vedno značaj industrijskega nestalnega delavstva. Zato so razni predstavniki Kluba še pred njegovo formalno ustanovitvijo pošiljali vladi »mnogo predlogov« za izboljšanje njihovega položaja. Predsednik Pavle Masič pa je v govoru poudaril, da se težkoče ne morejo odpraviti kar čez noč. Med pomembnejšimi zahtevami je navedel zahtevo po avtonomiji železniških uprav in da se železniški proračun sestavi tako, da ne bodo železniške uprave vselej odvisne od osrednje uprave, kar bi v prihodnje odpravilo »stalne borbe« za nove kredite. Glede položaja železniških delavcev pa je zahteval, da mora slovenski železniški delavec dobiti položaj stalnega oziroma poklicnega delavca, ne pa da se ga izenačuje z delavcem na jugu, kjer je njegovo delo le priložnostni zaslužek za kmeta. Sezonski delavci naj bodo namreč le tisti, ki so zaposleni pri večjih obnovitvenih delih.³⁴

Klub železničarjev JRZ za ljubljansko železniško direkcijo je združeval politično opredeljene železničarje, ki so sledili slovenskemu delu JRZ in bili v pretežni meri katoliško usmerjeni. Bolj ali manj zvesti strankini politiki so po eni plati zavračali krščanski socializem in po drugi marksizem in s tem tudi razredni boj. Vodstvo Kluba je bilo tesno povezano z banovinskim tajništvom JRZ v Ljubljani, sprva s tajnikom (klerikom) Matejem Tomazinom, ki je z nasveti in vsestransko podporo veliko prispeval k ustanovitvi in delovanju Kluba. Z njegovo smrtjo junija 1939 pa so, kot je zapisal Slovenski železničar, izgubili svojega »nenadomestljivega sodelavca.«³⁵ M. Tomazina je nasledil član akademskega kluba Straža Franc Casar. Omenjena tajnika banovinskega odbora JRZ in zlasti strankini prvaki so se vsako leto udeleževali občnega zbora, v razgovorih so posebej pojasnjevali delo vlade in prometnega ministrstva, notranjepolitični položaj v državi, ocenjevali uspešnost Kluba v stanovsko-strokovnem delu itd.

Dobro leto po ustanovitvi Kluba je bilo na občnem zboru 8. januarja 1939, kot je zapisal Slovenec, poudarjeno, da so železničarji med prvimi stanovi, ki so se organizirali v okviru stranke. Po vsej Sloveniji so razvili »živahno delo« in združili »zelo velik del« slovenskih železničarjev, predvsem pa je Klub postal »vodilen in odločujoč« dejavnik v reševanju vprašanj, ki zadevajo politične, stanovske in strokovne interese železničarjev. Dejansko se je Klub v tako kratkem času približal organiziranosti, manj pa uspešnosti Udruženja jugoslovenskih nacionalnih železničara i brodarar, ki je imelo kot oblastna organizacija v Sloveniji v letu 1938 24 poverjeništev s 3987 člani,³⁶ medtem ko je Klub železničarjev JRZ imel 21 poverjeništev in 2025 članov,³⁷ v začetku leta 1940 pa 28 poverjeništev in 2822 članov.³⁸

Na vprašanje, kje so delovala poverjenišтва Kluba, bomo iz zbranih podatkov v tisku slovenskega dela JRZ v ilustracijo navedli naslednje kraje. Najprej naj zapišemo ugotovitev, da je bilo največ poverjeništev ustanovljenih v letih 1937–1939, zelo redka pa v letih 1940 in 1941. Delovala so v Logatcu, Ljubljani, na Jesenicah, v Bohinjski Bistrici, Zidanem mostu, Celju, Rogatcu, Čakovcu (do konca leta 1939 je spadal k železniški direkciji v Ljubljani, zatem pa v Zagrebu), Novem mestu, Mariboru-Studencih, Rušah, Kranju, Zalogu, Litiji, Laškem, Ribnici na Dolenjskem, na Prevaljah, v Pragerskem, Poljčanah, Ljutomeru, Borovnici, na Rakeku, v Grosupljem, Murski Soboti, Dobovi in Metliki. Slednje poverjenišтво se je ustanovilo šele 5. marca 1941. Proti koncu obravnavanega obdobja je v smislu sklepa seje upravnega odbora Kluba prenehalo delovati poverjenišтво v Grosupljem, članstvo pa se je vključilo v sosednji dve, medtem ko se je poverjenišтво Maribor-Studenci razpustilo »zaradi pomanjkanja idejnih delavcev in dobre volje.« Na zadnjem občnem zboru Kluba železničarjev JRZ 26. januarja 1941 so ugotavljali, da je delujočih 26 poverjeništev s 3109 člani. Članstva bi bilo več, toda hkrati so poročali, da je 45 članov izstopilo, 489 članov je bilo črtanih, med njimi so bili upokoјenci in pa pretežno sezonski

³⁴ Ibidem.

³⁵ Slovenski železničar, I, 1. julija 1939, št. 4.

³⁶ Glasnik železničara i brodarar, XV, 1. junija 1938, št. 11.

³⁷ Slovenec (ponedeljski), XII, 9. januarja 1939, št. 2.

³⁸ Slovenski železničar, II, 1. februarja 1940, št. 2.

delavci, ki jim je prenehalo delovno razmerje na železnici. Črtani so bili tudi tisti člani, ki niso plačevali članarine, 15 članov je umrlo in 8 članov je bilo dodeljeno drugim direkcijam.³⁹ Delovanje Kluba za zadnje poslovno leto je izpričano s sprejetimi 1716 in odposlanimi 1967 dopisi ter s 17 okrožnicami.⁴⁰ Na omenjenem zadnjem občnem zboru je dr. F. Kulovec, že kot Korošček naslednik, pozival, da je še vedno med poglavitnimi nalogami Kluba pridobivanje novega članstva. Kolikšen del železničarjev je torej bil organiziran v JRZ? Glede na to, da je bilo aprila 1941 zaposlenih v Sloveniji 14.357 železničarjev (delavcev in uslužbencev),⁴¹ članstva JRZ pa 3109, ugotavljamo, da veliko manj kot ena četrtnina.

S 1. aprilom 1939 je pričel izhajati Slovenski železničar s podnaslovom Vestnik Kluba železničarjev JRZ. List je kot mesečnik, v letu 1941 pa kot polmesečnik, izdajal konzorcij v sestavi Pavle Masič, Franc Hvastja, Josip Jošt, Rudolf Golobič, Miro Bertoncej, Alojz Erjavec in Viktor Cimerman, osebe, ki so aktivno delovale v vodstvenih organih Kluba. Vestnik je tiskala misijonska tiskarna v Grobljah in je izhajal do 1. aprila 1941. V tajniškem poročilu na občnem zboru 28. januarja 1940 je navedeno, da je mesečnik izhajal v 3100 izvodih,⁴² na občnem zboru 26. januarja 1941 pa v 3300 izvodih.⁴³

Vodstvo Kluba je večkrat poudarjalo, da so se železničarji organizirali v okviru tiste politične stranke, v kateri je organizirana velika večina slovenskega naroda, to je v stranki JRZ. S tem bodo tudi mnogo bolje predstavili svoje težnje in zahteve odločujočim osebam v državnem vodstvu. Seveda se postavlja vprašanje, katere kategorije železničarjev po strokovni izobrazbi so se največ vključevale v Klub. Slovenski železničar je večkrat pisal, da je Klub zajel »vse sloje železničarskega stanu,« predvsem pa »našega malega človeka: delavca, dnevničarja, zvaničnika in služitelja,« pa tudi uradništvo, ki »usmerja gibanje.«⁴⁴ Vodstvo Kluba, katerega člani so bili v obravnavanem obdobju z malimi spremembami isti, je prek svojega glasila poročalo o organizacijskih vesteh in delovanju nekaterih podružnic, seznanjalo s smernicami državne politike, posebej stranke JRZ, in pa zlasti z delovanjem Kluba na stanovsko-strokovnem področju. Da pa je Klub nasploh mogel uspešno delovati, so na občnem zboru januarja 1940 posebej poudarjali, da gre zasluga dr. A. Korošču, ki je »Klub ponovno materialno podprl,« veliko razumevanja pa so pokazali tudi glavni tajnik JRZ v Dravski banovini dr. Fran Kulovec, dr. Miha Krek in Franc Smodej.

Dne 6. novembra 1938 je bila v Beogradu v državnem merilu glavna skupščina klubov železničarjev in brodarjev JRZ. Iz Slovenije so se je udeležili trije delegati. Po razpravi o političnih razmerah v državi in posebej položaju železnic in železničarjev ter brodarjev, so sprejeli resolucijo, ki so jo poslali vodstvu stranke. Poleg drugih je bil na volitvah novega vodstva centralnega Kluba izvoljen iz Ljubljane Pavle Masič. Slovenec je v poročilu o omenjeni skupščini zapisal, da je bila izraz »pravilnega razumevanja programa JRZ« in da bodo na bližnjih skupščinskih volitvah glasovali za listo dr. M. Stojadinovića.⁴⁵

Klub je v Sloveniji v okviru predvolilnih priprav za skupščinske volitve 1938 imel poleg strankinih shodov in propagandnih akcij še svoje »članske sestanke« poverjeništev, povezane s predvolilnimi govori.⁴⁶ Na listi dr. M. Stojadinovića (JRZ) so bili 11. decembra 1938 izvoljeni naslednji železničarji: v okraju Ljubljana mesto kandidat Pavle Masič, v okraju Maribor levi breg

³⁹ Slovenski železničar, III, 1. februarja 1941, št. 3.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Arhiv Slovenskih železnic. (Splošni del), Dopis direkcije Ljubljana banu in Narodnemu svetu za Slovenijo z dne 18. aprila 1941.

⁴² Slovenski železničar, II, 1. februarja 1940, št. 2.

⁴³ Slovenski železničar, III, 1. februarja 1941, št. 3.

⁴⁴ Primerjaj Slovenski železničar, II, 1. februarja 1940, št. 2.

⁴⁵ Slovenec, LXVI, 10. novembra 1938, št. 259 a.

⁴⁶ Slovenec (ponedeljski), XI, 14. novembra 1938, št. 46; Slovenec, LXVI, 15. november 1938, št. 263; ibidem, 17. novembra 1938, št. 265; ibidem, 18. novembra 1938, št. 266; ibidem, 24. novembra 1938, št. 271; ibidem (ponedeljski) XI, 28. novembra 1938, št. 48; Slovenec, LXVI, 3. decembra 1938, št. 278; ibidem, 6. decembra 1938, št. 280.

kot namestnik Josip Ferk in v okraju Maribor desni breg kot namestnik Ivan Wurzinger. Klub naj bi, po pisanju Slovenskega železničarja, dobil posebno priznanje stranke JRZ.⁴⁷

Kakšne uspehe je imel Klub v reševanju socialno-gospodarskih vprašanj glede na to, da je imel zaščito vladne stranke JRZ? Kot zastopnik in hkrati posrednik med slovenskimi železničarji in vodstvom stranke ter vlado in njenimi organi je v prvem letu predvsem posvetil pozornost organizacijskemu razvoju poverjeništev, idejni usmeritvi in trdnější povezanosti med bazo in vodstvom. Sicer pa se je vodstvo Kluba ubadalo z vprašanji, ki so obstajala še pred njegovo ustanovitvijo. Ta so bila: poprava osnovnih prejemkov, ki se je vlekla že od aprila 1927, ko je bila izvedena prva splošna redukcija v proračunskem letu 1927/28 in so se prejemki znižali tudi do 10%. Poleg uvedbe različnih odtegljajev je to še zmanjševalo osnovne prejemke. Od zime 1927/28 so začeli uvajati »brezplačni dopust,« kar je najprej zadelo progovno-vzdrževalno osebje, zatem pa tudi osebje v kurilnicah. V Sloveniji je trajal od tri do šest dni v mesecu. Temu so se pridružile tudi redukcije premij v delavnicah za popravilo voznih sredstev in drugih železniških naprav, potem ko so uvedli nove časovne normative in znižali osnove, s čimer so zmanjšali dotedanjo višino premij za 50%. Ponekod se je zmanjševal tudi osemurni delavnik na šest ali sedem ur. Nov delavski pravilnik 1934, ki je bil v veljavi do 1937, tudi ni prinesel zadovoljive rešitve. Znova je železniške delavce pri prejemkih prizadel za 10%, medtem ko so bile železniškemu uradništvu jeseni 1935 zmanjšani prejemki od 3,5 do 10%. Poleg tega je ves čas primanjkovalo prometnega osebja, tako da je bilo delo na železnici skrajno otežkočeno. Neurejen položaj so imeli upokojeanci, potem ko jim je prenehala delovna doba, niso dobili ne pokojnine, ne drugih sredstev za preživetje, četudi so plačevali pokojninsko zavarovanje. Vsakoletna razdelitev državnega proračuna je mačehovsko obravnavala ljubljansko železniško direkcijo, s čimer ta ni dobila zagotovila za nujna gradbena dela na železniških progah v Sloveniji, da naštejemo morda najbolj pereča vprašanja.

Vrstile so se številne intervencije v Beogradu, ne le članov Kluba, marveč tudi slovenskih poslancev. Pavle Masič je kot predsednik Kluba železničarjev JRZ za ljubljansko železniško direkcijo in hkrati narodni poslanec npr. 1939 v poročilu med drugim navajal, da ima po ugotovitvah zdravnikov v železniških ambulantah veliko železničarjev jetiko, ker so zaradi preobremenjenosti in podhranjenosti zboleli, in da izda železniški bolniški fond 50 milijonov din za zdravljenje. Poleg tega primanjkuje najmanj 2000 delovnih mest, kar otežuje ljubljanski železniški direkciji opravljanje rednega prometa.⁴⁸

Ko je bil septembra 1939 objavljen nov Pravilnik o delavcih državnih prometnih ustanov,⁴⁹ je vodstvo Kluba železničarjev JRZ ogorčeno ugotavljalo, da prometno ministrstvo ni upoštevalo njihovih predlogov in popravkov. Zato so slovenski poslanci JRZ, ki sta jih vodila Alojzij Mihečič in Pavle Masič posredovali v Beogradu pri ustreznih vladnih organih. Poleg tega so na seji 1. avgusta istega leta zahtevali, da se uveljavljanje pravilnika odloži do novega sprejetja finančnega zakona. Poslali so tudi spomenico prometnemu ministrstvu, vendar se je nov pravilnik, z nekaj izjemami, kmalu začel uveljavljati na škodo najnižjih kategorij železničarjev.

Že prej, zlasti pa z ustanovitvijo Banovine Hrvatske, ko so železničarji pričakovali tudi slovensko banovino, se je Klub osredotočil na zahtevo po finančni decentralizaciji bolniških fondov, s čimer naj bi dosegli čimprej avtonomno oblastno upravo omenjenega fonda. Na glavni skupščini bolniškega fonda marca 1939 v Beogradu so sprejeli nekatere ugodne sklepe. Med drugim so zagotovili finančna sredstva za zidavo depandanse na Golniku, v Mariboru pa je bila načrtovana podružnica centralne ambulante za vse proge, ki gravitirajo proti Mariboru.⁵⁰ Omenimo naj, da se je Klub na volitvah v oblastno skupščino bolniškega fonda, ki so potekale na podlagi odloka ministra za promet z dne 1. avgusta 1940, opredelil za koalicijsko listo, ki je zmagala s 5534 glasovi proti listi UJNŽB s 3742 glasovi.⁵¹

⁴⁷ Slovenski železničar, I, 1. aprila 1939, št. 1.

⁴⁸ Slovenski železničar, I, 1. aprila 1939, št. 1.

⁴⁹ Službene novine Kraljevine Jugoslavije, XXI, 11. julija 1939, št. 154.

⁵⁰ Slovenski železničar, II, 1. februarja 1940, št. 2.

⁵¹ Slovenski železničar, III, 1. februarja 1941, št. 3.

Nekaj izboljšav so tudi dosegli, ko so v proračunskem letu 1939/40 slednjič rešili vprašanje izplačevanja pokojnin 400 železniškim upokojencem, saj so nekateri ostali brez rednih sredstev že od 1937 leta.⁵² Splošno negodovanje pa je prinesla uredba o zavarovanju državnega prometnega osebja za primer bolezni, poroda, pogreba in nezgode, objavljena 25. decembra 1940.⁵³ Četudi je Klub sodeloval pri redigiranju osnutka in obenem poslal spomenico prometnemu ministrstvu, so ugotavljali, da so bili predlogi le malo upoštevani in zato izboljšave nične.

Seveda sta Ujedinjeni železničar, katerega naročniki so bili privrženi razrednim (svobodnim) sindikatom v okviru URSSJ, kot tudi Glasnik železničara i brodara, glasilo UJNŽB, kritično spremljala delovanje Kluba in marsikatero »uspehe« pripisovala dejavnosti lastne organizacije.

Sicer pa je vodstvo Kluba glede na okoliščine druge svetovne vojne in racionalizacije v državi vse težje reševalo zastavljene naloge. Slovenski železničar je takole bodril svoje bralce: »Poudariti moramo..., da živimo v hudih časih, da je treba borbe in skrajnih naporov, da se izboljšujejo naše gmotne razmere.«⁵⁴

Vodstvo Kluba je še tik pred aprilskim zlomom pozivalo železničarje, naj se vključujejo v železničarsko organizacijo JRZ, kajti »čim močnejši bo naš Klub, tembolj bo upoštevan.«⁵⁵

Ob vsem tem ugotavljamo, da je Klub železničarjev JRZ v Dravski banovini v svoji politični propagandi dokaj uspel zajeti in usmerjati železničarje na program vsedržavne stranke JRZ. Veliko manj pa je imel kompetenc oziroma uspeha (prek strankinih prvkov in vladnih organov) pri reševanju gmotnega položaja slovenskih železničarjev. Ostaja dejstvo, da je bil Klub orodje stranke JRZ, ki je podredila socialno-ekonomske zahteve delavcev in uslužbencev strankini in državni politiki oziroma vsem tistim strukturam, ki so z vidika dolgoročnejših socialnih reform delovale za skladnost kapitala in dela.

Zusammenfassung

Der Klub der Eisenbahner der Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ)

Anka Vidovič-Miklavčič

Der vorliegende Beitrag ist Bestandteil der Erforschung der Organisationen der Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ; Jugoslawische Radikale Union) des Draubanats. Der Klub der Eisenbahner der JRZ wurde am 19. Dezember 1937 in Ljubljana gegründet und umfaßte mit Ortsgruppen Eisenbahner des Draubanats bzw. des Gebiets der Eisenbahndirektion Ljubljana. Ortsgruppen wurden in den Jahren 1936–1939, die meisten davon in den Jahren 1937–1939 gegründet. Im Jahre 1938 zählte der Klub der Eisenbahner der JRZ 19 Ortsgruppen und gut 2800 Mitglieder, im Februar 1941 26 Ortsgruppen und 3100 Mitglieder. Wenn man in Rechnung stellt, daß im April 1941 bei der Eisenbahn des Draubanats 14.357 Eisenbahner (Arbeiter und Angestellte) angestellt waren, dann gehörte der Organisation der JRZ weniger als ein Viertel der Eisenbahner an.

Der Rolle des Klubs bestand vor allem darin, möglichst viele Eisenbahner in der gesamtstaatlichen JRZ zu erfassen und »einer modernen Arbeiterbewegung« im Rahmen des Parteiprogramms den Weg zu ebnen. Dies bedeutete die Negation der freien Gewerkschaften und die Ablehnung des Klassenkampfes bzw. des Marxismus und Bolschewismus. Der Klub der Eisenbahner der JRZ gab in den Jahren 1939–1941 sein Organ »Slovenski železničar« (Der slowenische Eisenbahner) heraus, deren Auflage im Jahre 1941 gut 3000 Exemplare betrug.

⁵² Slovenski železničar, II, 1. aprila 1940, št. 4.

⁵³ Službene novine Kraljevine Jugoslavije, XXII, 25. december 1940, št. 298.

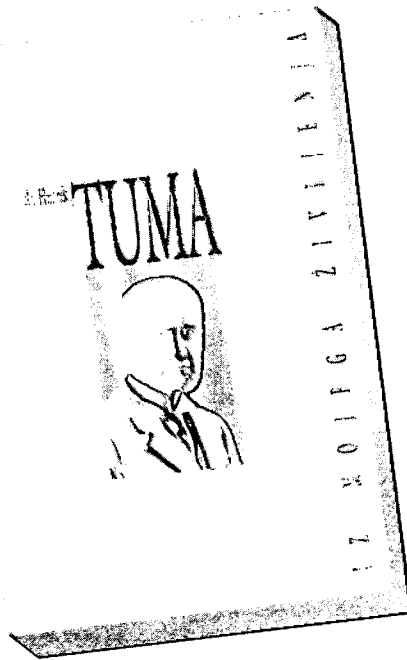
⁵⁴ Slovenski železničar, III, 1. aprila 1941, št. 6.

⁵⁵ Ibidem.

Preberite izjemno avtobiografijo
dr. Henrika Tume IZ MOJEGA ŽIVLJENJA!

... prelom stoletja ... dunajski študenje ... boj za Slovence na Gorškem ... za svoj jezik ... Narodno napredna stranka na Gorškem ... v zibelki evropske socialne demokracije ... v vzhru I. svetovne vojne ... razočaranja ... socialistična misel in struje v Evropi ... beg pred fašizmom ... Tumova marseljeza ... za življenje Slovencev ...

Dr. Henrik Tuma (rojen 10. julija 1858, umrl 10. aprila 1935) je veliko ime slovenske politike in alpinizma. Njegovi Spomini, misli in izpovedi Iz mojega življenja so pri nas prvič izšli že leta 1937; uredil jih je dr. Dušan Kermavner.

Nova izdaja je obogatena z zgodovinskimi opombami dr. Branka Marušiča in indeksom 600 sodobnikov ter s 30 fotografijami; trda vezava, format 16,5 x 23,5 cm.

Knjigo lahko kupite v vseh knjigarnah po ceni 6.930,00 SIT ali naročite pri Založbi Tuma d.o.o., Savska 3, tel.: 061/137 71 49.

Bralci Zgodovinskega časopisa imajo pri založbi 10% popusta!

Jost Dülffer

Zaton Evrope v znamenju nasilja: 20. stoletje

»Odisejev pogled« se imenuje film grškega režiserja Thea Angelopoulosa, ki je v preteklem letu prišel v naše kinematografe.¹ Prične se z migetajočimi črnobelimi posnetki iz tkalske vasi Eftala v Grčiji iz leta 1905. To so prve gibljive podobe te dežele, kar jih je. Posnela sta jih brata Manakis, fotografa s severozahoda Grčije. A sedanji režiser je slišal za ustno izročilo, po katerem naj bi obstajale še starejše, nerazvite podobe bratov Manakis – trije filmski zvitki. Ameriški igralec, ki pride v Grčijo na predvajanje enega svojih filmov, se kot cineast odpravi na lov za izgubljenimi filmskimi zvitki, za »prvim pogledom«. Odisejevo popotovanje in *road movie* se združita v iskanje skozi čas in prostor: po življenju bratov Manakis, pa tudi izven Balkana. Kar nekaj izvemo o še osmansko prežeti jugovzhodni Evropi izpred prve svetovne vojne pa vse do danes. V sedanosti potujemo preko severnogrškega kraja Ioannina v Albanijo, do Skopja (v nekdanji jugoslovanski Makedoniji), od tam z Balkan-ekspresom do Bukarešte in Konstance ob Črnem morju. Harvey Keitel, igralec, ki igra igralca, se vkrca na tovorno ladjo, ki z razkosanim monumentalnim Leninovim kipom pluje po Donavi navzgor. V beograjskem filmskem arhivu izve: filmski zvitki se nahajajo v Sarajevu, ki pa ga bo verjetno lahko obiskal šele po vojni. Kljub temu se igralcu, ki išče filmske zvitke, pozimi 1994/95 uspe prebiti v Sarajevo, kjer v uničenem kinu pri vodji tamkajšnje kinoteke najde iskane filmske zvitke; njegov gostitelj se zdaj zopet loti svojega pred tem opuščene iskanja pozabljene kemične formule za razvijanje teh filmov. V uničenem mestu prebivajo, plešejo, muzicirajo in umirajo ljudje. Tudi arhivar je umorjen, tik pred tem pa se zdi, da mu je še uspelo razviti filme – vendar v zadnjem prizoru filma stari filmski trakovi na platnu migetajo – belo. »Prvi pogled« je izgubljen.

Na časovni osi se na trenutke prepletajo doživljaji bratov Manakis, današnjega režiserja Angelopoulosa in igralca Keitla. Toda pokažejo se tudi: socialne razmere pred letom 1914; povojni eksil v Plovdivu, kjer Bolgari, ki so sodelovali z Nemci, oba filmarja med drugo svetovno vojno zaradi teroristične sabotaže obsodijo na smrt (oba zbežita); v Konstanci vidimo, kako v porajajoči se Ljudski republiki Romuniji v letih med 1945 in 1950 odvedejo, izropajo in preženejo veliko družino domačinov grško-judovskega porekla; prikazana je grška državljanska vojna leta 1947 in končno Titova Jugoslavija iz petdesetih let pa vse tja do vojne sedanosti. Vse to je Evropa – novejša zgodovina iz periferne perspektive in včasih lahko prav iz periferije jasneje izostrimo pogled na osrednje.

Nahajamo se v Evropi, ne v nekakšnem izoliranem balkanskem prostoru: brata Manakis že ob prelomu stoletja poznata gibljive podobe in Jannis Manakis odide v London, da bi tam deset let pred prvo svetovno vojno zakupil kinematograf. Evropa je ena sama enota, Zahod s svojimi tehničnimi in umetniškimi možnostmi je vsepovsod, čeprav z zamikom, recipiran in osvojen. Današnji filmar se v Beogradu s prijatelji spominja kulturne in filmske scene v Parizu štiridesetih in petdesetih let, kjer so spoznavali znane osebnosti in tudi sami sodili mednje. In: razžagani betonski Leninov kip, ki spominja na Guliverja, prihaja iz Odese in je z ladjo namenjen v Nemčijo k nekemu zbiralcu – pomenljiva reciklaža z veliko simbolno močjo, ki jo še okrepi prizor, ko se obdonavski prebivalci, najverjetneje nekje v Romuniji, ob mimovozu Leninovega kipa pokrižajo – svetovno zgodovinsko upanje človeštva s sakralnim pomenom bo, tako lahko domnevamo, pristalo

¹ Theo Angelopoulos, *To vlemma tou Odyssea*, Italija / Francija 1995; zaključek scenarija v: *Lettre*, št. 31, 1995, str. 52. – Prispevek zavestno poudarja vidik, ki je po mojem mnenju sicer pogosto zanemarjan, in ne poizkuša podajati adekvatnega prikaza celotnega razvoja.

v kakšnem velikem negovanem parku ali javnem Disneylandu. Filmski pogled Grka na Evropo se lahko zdi poljuben, a ima v sebi vendarle nekaj značilnega. Gre za pogled, ki je prečen tistemu, ki ga običajno gojimo pri nas. Odseva nek odnos znotraj Evrope, ki obstaja tudi v okviru Združenih držav: odnos med metropolo in provinco, ki nikakor ni zgolj evropski pojav. London in Pariz sta na Balkanu prisotna kot pojem kulturnih središč; ljudje hrepenijo po tamkajšnjih pridobitvah; na tekočem so, potujejo tjakaj, v tridesetih letih morda nekaj časa preživijo tam – in se nato vendarle vračajo nazaj, z izkušnjami, v duhu katerih »modernizirajo« lastno regijo, a se hkrati zavedajo drugačnosti in identitete, ki se vselej spreminjata. »Grčija umira«, je dejal nek današnji grški taksist; »potem naj vsaj hitro umre«. Katera Grčija?

I.

Kaj je Evropa v novejši zgodovini tega stoletja? Pred štiridesetimi leti, ko je Institut za evropsko zgodovino pod vodstvom Martina Göhringa v Mainzu priredil velik kongres,² verjetno prvi tovrstni v povojni Nemčiji, so se udeleženci v veliki meri strinjali: Evropa kot duhovna in politična enota, ki izhaja iz antike in krščanstva, je hkrati »dediščina in naloga«. Meni osebno pa se, če se ozremo nazaj v polpreteklo zgodovino, zdi primernejše, da na Evropo ne gledamo s stališča enotnosti, ki jo je neko jedro že doseglo in jo je tudi drugod še potrebno doseči in jo zato tudi postulirati, kakor se največkrat dogaja, z vidika enotnosti, ki naj bi se razširila in se mora razširiti na ostale celine, temveč da izhajamo iz evropske razdeljenosti, katere nadaljnjega razvoja s sredstvi zgodovinske vede ni mogoče programatično določiti ali predvideti. Po sredi Evrope gre meja, ki je glede na stališča posameznega sektorja ločujoča ali povezujoča, gibljiva ali toga, meja, ki pogosto označuje le prepad. To pomeni najmanj delitev na dva dela, potek razmejitve pa je v toku časa podvržen spremembam.

Kako daleč sega Evropa? Ne manjka mnenj, ki Rusijo v vseh njenih političnih pojavnih oblikah izključujejo; pripadala naj bi Aziji. A prav to se mi iz političnozgodovinskih razlogov zdi problematično. Rusija je konstitutivni del evropske novejšje zgodovine. To je trditev, ki se nanaša na vpliv Rusije na ostalo Evropo, ki ga je potrebno razumeti kot danost, čeprav geografska bližina na mnogih življenjskih področjih zaradi vse modernejših komunikacijskih in prometnih struktur ni več pogoj za časovno bližino. Ne potrebujemo vrednostno opredeljenega pojma Evrope, ki na primer izključuje nacionalsocialistično Nemčijo, Jugoslavijo po koncu osemdesetih let ali Albanijo po drugi svetovni vojni, temveč pojem, ki bi temeljna nasprotja dialektično presegal. To je hkrati pledoaje proti zahodnjaškim ali modernizirajočim miselnim vzorcem, po domače »*western civilization*« kot normativnemu merilu. »*Western civilization*« v našem stoletju zaobjema Severno Ameriko in Zahodno Evropo kot politično in vrednostno skupnost. Analitično upoštevanje Rusije in s tem primarno geografsko opredeljene Evrope nakazuje nekaj drugega: »Ali obstaja evropska identiteta, ki bi zaobjemala tudi te (vzhodnoevropske) države?« sprašuje René Girault.³

Toda, mar vsa Rusija sodi k Evropi – vse do Vladivostoka? Če bi bilo tako, potem Azija, prav kakor Evropa, tudi ne bi mogla več predstavljati smiselnega političnega pojma. Opredeljevanje »Evrope od Atlantika do Urala«, kakor na primer v ciljni projekciji Charlesa de Gaulla,⁴ niti z geografskega vidika ne dopušča Uralskemu sredogorju pravice do samostojnosti, ki je tudi politično nikakor ne more imeti. Lahko bi rekli, da se Evropa proti Vzhodu redči in pojema. Pri čemer ni nujno, da gre za kontinuiran proces, a obstaja široko prehodno območje, ki je v

² Martin Göhring (izd.), *Europa – Erbe und Auftrag*. Internationaler Gelehrtenkongreß, Mainz 1955, Wiesbaden 1956.

³ Osupljivi primeri zgodovinskih skupnih lastnosti pri: Rainer Hudemann / Hartmut Kaelble / Klaus Schwabe (izd.), *Europa im Blick der Historiker*, München 1955 – predvsem Kaelbllov povzetek njegovih obsežnih študij o socialni zgodovini evropskih posebnosti (tam tudi Girault, *Das Europa der Historiker*, str. 55–90, citat str. 79); prim. Heinz-Georg Haupt. – Podobno pojmovanje Evrope kot tu: Robert Bideleux / Richard Taylor (izd.), *European Integration and Disintegration. East and West*, London / New York 1996 (Bideleux, Introduction: European integration and disintegration, str. 1–21).

⁴ Najbolj jasno ob svojem obisku v Sovjetski zvezi od 20. do 30. junija 1966. Prim. kot okvir: Jean Lacouture, *De Gaulle. The Ruler 1945–1970*, (franc. 1986), New York 1992, str. 387–398: To the Urals.

zgodovini pripadalo tako Aziji kot Evropi in ga je tudi v današnji Rusiji potebno pripisovati dvema celinama. Mesto Caricin, ki se je med leti 1926 do 1961 imenovalo Stalingrad in bilo nato preimenovano v Volgograd, lahko danes še kako imamo za evropsko, ne more pa zatajiti svojega sosedstva s kavkaškim področjem in njegovimi »azijskimi« narodnostnimi problemi. Če je bila neka država, kot je Uzbekistan, po koncu Sovjetske zveze sprejeta v Konferenco o varnosti in sodelovanju v Evropi, pa to nima nobenega opravka s kakršnikoli smiselnim političnim pojmovanjem Evrope, temveč z razpadom Sovjetske zveze in dejstvom, da ni nobene primerljive organizacije azijskega sodelovanja. Konferenca o varnosti in sodelovanju predstavlja nekakšno zbirno organizacijo, za katero v tem času ni nadomestila; toda apelira na vrednote in hkrati zavezuje k vrednotam, ki so se uveljavile na zelo različne načine.

Evropo deli nasprotje med Zahodom in Vzhodom, ki je bilo v različnih obdobjih različno geografsko razširjeno ter imelo različne vzroke za diferenciacijo in intenziteto. V Evropi pred prvo svetovno vojno, pred letom 1914, nasprotje med Zahodom in Vzhodom ni bilo vezano na politične meje med sistemi. Spričo dejstva, da je carstvo spadalo med evropski zbor sil, pa je bilo vseeno pomenljivo, da je ruska meja potekala celo zahodno od Varšave, Visle in Varte. Velika vojna sama po sebi ob menjavi vojnih front ni mogla začrtati nobenih novih stabilnih meja, Oktobrska revolucija leta 1917 pa je nasprotju med Vzhodom in Zahodom vendarle dala povsem nov naboj. Z labilnostjo celotne družbenopolitične situacije v vzhodni Srednji Evropi med »rdečo« in »belo« revolucijo je bilo ponovno govora o tem, ali naj se mejna črta od Ludendorffovih načrtov Vzhodne države leta 1917/18 pa do poljsko-ruske vojne leta 1920 pomakne daleč na Vzhod, kar bi bilo v dani situaciji možno uresničiti. Po drugi strani pa se je zastavljalo vprašanje širitve boljševiskega modela na Zahod, za katerega se je zdelo, da je v letih 1919/20 in 1923 ponovno kratkoročno zajel tudi Srednjo Evropo. Šele s konsolidacijo Sovjetske Rusije v Sovjetsko zvezo se je v Evropi izoblikovala nekakšna družbenopolitično-ideološka ločnica, ki je svojo intenziteto začela izgubljati šele po letu 1956, z obdobjem Hruščova. Razmejitev med Vzhodom in Zahodom je bila v dvajsetih in tridesetih letih v primerjavi s carskimi časi seveda pomaknjena daleč na Vzhod. Nacionalsocialistična nemška osvajalna vojna, ki je hotela izkoreniniti »judovsko-boljševiški sistem« (in s tem tudi izbrisati obstoječo mejo), je bila pglavitni vzrok za kasnejši premik konfliktov med Vzhodom in Zahodom proti Zahodu, vse do sredine Nemčije. To stanje se je počasi razvilo po letu 1945 in je trajalo vse do 1985/89. Evropske meje med Vzhodom in Zahodom so torej spremljala ekstremna nihanja. Ta razmejitev je bila v tu predstavljeni obliki od prve svetovne vojne dalje sprva ideološko-politično opredeljena, saj so si nasproti stale različne družbene ureditve. »Evropa v obdobju svetovne revolucije« naj bi se sprva imenoval zvezek učbenika Evropske zgodovine Theodorja Schiederja, ki obravnava čas od leta 1914 pa vse do takratne sodobnosti, s čimer bi bil poudarjen tudi ideološki vidik.⁵ Vojaško ali varnostno politično ta vse do druge svetovne vojne ni igral posebne vloge. V intenzivnem obdobju vzhodno-zahodnega spora po letu 1948 pa je vojaški naboj predstavljal povsem nov in osrednji element tega spora. Prav preseganje te evropske vojaške meje, ki je potekala po sredi Nemčije, se je od petdesetih let dalje nahajalo v središču vseh poizkusov manjšanja napetosti med Vzhodom in Zahodom, od zamisli o območju brez atomskega orožja pa do konvencionalnega »*disen-gagementa*«.

Ta razmejitev na podlagi nasprotja med Vzhodom in Zahodom se je v različno oslavljeni meri odražala tudi na mnogih drugih življenjskih področjih. Toda na širokem področju kulturne diferenciacije so procesi preobrazbe vendarle pogojeni mnogo bolj daljnoročno, segajo preko več generacij ali celo stoletij in omogočajo, da v določenih okoliščinah stare plasti spet pridejo na površje in pridobijo novo, deloma zlomljeno veljavo. Izvore te razmejitve lahko iščemo v grško-rimski ločnici v Sredozemlju od antike dalje, njeno preobrazbo v ločnico med rimskim in pravoslavnim področjem pri istočasni širitvi na Sever. S širitvijo reformacije in razsvetljenstva na Zahodu (Vzhod ju ne pozna), je dobila nov pomen. Katerekoli starejše plasti že, so ostale vedno

⁵ Delo je konec koncev izšlo kot Theodor Schieder (izd.), Europa im Zeitalter der Weltmächte, 2. zv., Stuttgart 1979.

latentno navzoče: vsekakor se v našem stoletju kulturna moderna s svojimi politično-participacijskimi zahtevami ne zaustavlja ob političnih mejah. Kakorkoli naj bo že omejen preboj te moderne izven elit: Varšava in Budimpešta sta je bili deležni; moderna je vsekakor segla tudi do Leningrada, Moskve in Kijeva. Vendar je bilo od sprejemljivosti za posamezni politični sistem odvisno, do kolikšne mere se je lahko prosto razvijala ali pa ostala vsaj latentno prisotna. V osrednji deželi sovjetskega komunizma se je od srede dvajsetih let vedno težje izražala; po drugi svetovni vojni se je tudi v družbeno spremenjenih državah vzhodne Srednje Evrope lahko le omejeno javno kazala. A prav tu so pomembno vlogo upornega potenciala odigrale starejše kulturne tradicije, saj so te dežele po zaslugi elektronske množične komunikacije do določene mere vendarle lahko vzdrževale stik in izmenjavo z Zahodom.⁶ Če se je kulturna in umetniška moderna hkrati uveljavila kot subverzivni element pri razkroju vzhodno-zahodnega spora (kljub zagotovo še naprej obstoječemu prepadu), pa se je med Vzhodom in Zahodom sočasno poglobil predvsem razkorak v blagostanju, ki je bil deloma vezan na politične meje obeh blokov. Vzhodna planska gospodarstva s teoretičnimi zahtevami po večji pravičnosti pri delitvi dobrin prav tega niso bila zmožna zagotoviti. Gospodarske razlike, ki so se po drugi svetovni vojni v teku vse večjih tehnoloških pridobitev še povečale, so navzven utrjevale politične meje, ki so jih obenem daljnoročno pokopale.

II.

Če imajo celinska nasprotja prav na gospodarskem in kulturnem področju opravka z vzhodno-zahodno smerjo, pa se hkrati prekrivajo in dopolnjujejo – kar naj bo na tem mestu le kratko nakazano – s prepadom med Severom in Jugom, o katerem je bilo govora že iz zornega kota balkanskih cineastov. Če in v kolikor ta nasprotja niso imela neposrednega opravka z vprašanjem sovjetsko-komunistične vladavine, so v sedanjem stoletju doslej vendarle ostajala pod pragom sistemskega konflikta, na ravni pretežno gospodarsko-kulturnih razlik. Problem kulturnih razlik v Evropi se zaostruje tudi z vprašanjem, kako pomembne so islamske tradicije za Jug oziroma Jugovzhod Evrope. S sekularizacijo Turčije v dvajsetih letih se je zdelo, da je to vprašanje rešeno. Čeprav je ostal nek majhen del evropske Turčije, to sprva ni bil več religiozni element, ki bi politično vplival na Evropo. Tudi za novo ustanovljeno jugoslovansko državo se je po prvi svetovni vojni zdelo, da je v sebi izgladila verska nasprotja. Šele z razkrojem politično-ideološkega nasprotja med Vzhodom in Zahodom, kakršen je obstajal prej, se je pokazalo, da so muslimansko-kulturne in seveda politične zahteve v krščanski Evropi (z razkolom med Severom in Jugom) kljub precejšnji sekularizaciji lahko doživele preporod. Migracijski problemi se od Juga (torej tudi Afrike) proti Severu pojavljajo predvsem v sredozemskih deželah, ti pojavi pa so med tem dosegli tudi že sredino ali Sever Evrope. 7,3 odstotka evropskega prebivalstva se dandanes prišteva k islamu.

Če govorimo o razdeljenosti, nasprotju, prepadu ali meji med Vzhodom in Zahodom, pa tudi v našem stoletju obstaja še nek drug, s tem prekrivajoč se faktor geografske narave. To je problem organizacije Srednje Evrope.⁷ Ta kameleonski pojem po eni strani nakazuje nemško vprašanje, po drugi strani pa lahko neodvisno od le-tega označuje tudi skupnost držav na Vzhodu in Jugovzhodu Nemčije. Srednjeevropsko vprašanje je bilo, zgodovinsko gledano, vprašanje

⁶ Ta kulturna evropska enotnost, z vzhodno-zahodnim prepadom in sočasnim obojestranskim prežemanjem, je bila (v deloma difuzni širini) prikazana predvsem na velikih razstavah kot so: Tendenzen der Zwanziger Jahre. 15. Europäische Kunstausstellung, Berlin 1977, katalog: Berlin 1977; Paris – Moscou, Centre Pompidou 1979 / Puškinov muzej Moskva 1981, katalog: Pariz / Moskva 1979; Europa, Europa. Das Jahrhundert der Avantgarde in Mittel- und Osteuropa, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 1994, katalog: 4 zv., Bonn 1994; Berlin – Moskva 1900–1950, Martin Gropius Bau, Berlin / Puškinov muzej Moskva, katalog: München / New York 1995.

⁷ O tem izredno kameleonskem pojmu: Henry Cord Meyer, Mitteleuropa in German Thought and Action 1815–1945, Den Haag 1995; Reinhard Frommelt, Paneuropa oder Mitteleuropa? Europabestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925–1933, Stuttgart 1997; Jean-Jacques Rider, La Mitteleuropa, Paris 1994 (tudi v nemščini), kot difuzna zbirka gradiva, pa tudi novih strahov; Paul G. Lewis, Central Europe since 1945, London / New York 1994.

Zahoda, kakor sledi iz prej navedenih opažanj o meji. Le v času med letom 1945 in letom 1989 je bila Srednja Evropa stvar sovjetske hegemonije in s tem Vzhoda. Da je bila takšna situacija le izjema, se je pokazalo v razvoju, ki se je pričel v sredini osemdesetih let.

Nemško vprašanje v središču Srednje Evrope v našem stoletju pomeni predvsem problem ekspanzije ali celo hegemonije. O tem pričata obe svetovni vojni. Na začetku prve svetovne vojne sicer sprva ni bilo ozemeljskega, temveč splošni politično ekspanzijski program. A od Belgije pa do poljske mejne črte, kasneje od Finske pa do Kavkaza se je zelo hitro zastavilo tudi vprašanje nemške imperialne ekspanzije. Kakršnakoli so že bila izhodišča mirnega gospodarskega ponovnega uveljavljanja Nemčije v Evropi, na primer v Stresemannovem obdobju, pa se je konec koncev vendarle uveljavil radikalno ekspanzivni program Adolfa Hitlerja, ki je temeljil prav na gospodarsko-političnem področju, v revizionizmu širokih krogov nemške družbe; toda bil je brezkompromisno usmerjen v potencialno brezmejno vojno in pridobivanje ozemlja. Vrh tega je njegovo rasno-ideološko izhodišče predstavljalo še dodaten radikalni naboj. V teh okoliščinah je reševanje nemškega vprašanja, pojmovano kot umiritev ali zdravljenje nemškega stremljenja pa ekspanziji, postalo osrednji politični problem v Evropi.

Rešitev mirovne omejitve in ozemeljskega zmanjšanja Nemčije, ki so jo zavezniške velesile načrtovale med Teheranom in Potsdamom ob koncu druge svetovne vojne, se ni uresničila v predvideni obliki. A delitev Nemčije po vzhodno-zahodnem šivu se je spričo vedno bolj dominantne hladne vojne začasno izkazala kot zadovoljiva rešitev, ne da bi nemška nevarnost izginila iz zavesti ostalih Evropejcev. Bila je le »preklicana«. A bojazen pred nemškonacionalnim revizionizmom je latentno ostala prisotna. Polovičarski poizkusi denimo francoske ali britanske podpore ob združitvi leta 1989/90 so bili v veliki meri pogojeni z bojaznijo pred spravo med Zvezno republiko Nemčijo in Sovjetsko zvezo, pri čemer sta Rapallo ali pakt med Hitlerjem in Stalinom služila kot približna (a zgodovinsko zgrešena) analogija. Začuda pa ni bil nemški revizionizem tisti, ki je povzročil »1989«, temveč je ključno opeko iz podirajoče se zgradbe sovjetske oblasti izdril padec berlinskega zidu. Nemudoma so se pojavile bojazni pred velikonemško hegemonijo, ki jih je združena Nemčija doslej pomirjala, saj konec koncev predstavlja ozemeljsko tvorbo, ki je v primerjavi z 19. stoletjem ne bi mogli imenovati niti velika niti mala Nemčija, temveč nekakšen nemški štrcelj. Kljub vsemu Nemčija v drugih, ne ozemeljskih ozirih, še vedno predstavlja politično veličino, ki že samo s svojim potencialom strukturno vpliva tudi na ostalo Evropo. Vendarle se je dosedaj že pokazalo, da je bil »Potsdamski program« zvižaja zgodovine in da nemško vprašanje ni več tako pereče.

III.

Evrope ni mogoče prikazati ali razumeti iz nje same. Za naše stoletje je značilna prevladujoča, čeprav ne dosledna težnja, da se Evropa v primerjavi z ostalim svetom krči. Naj to jasneje ponazori naslednjih pet razsežnosti:

1. uničenje Evrope z ekscesivnim nasiljem,
2. politični pomen Severne Amerike za Evropo,
3. upadajoči gospodarski pomen Evrope,
4. vloga kolonizacije in dekolonizacije,
5. kulturna relativizacija Evrope.

1. Nasilje: Naše stoletje je stoletje stopnjevanega nasilja.⁸ To sega od grožnje, pripravljenosti pa do masivne uporabe nasilja. Pomeni uničevanje potenciala vseh vrst, nenazadnje tudi človeškega, pa tudi materialnih dobrin, vse do naravnih življenjskih pogojev nasploh. Zadnje je

⁸ Robert Bartlett, *Die Geburt Europas aus dem Geist der Gewalt. Eroberung, Kolonisierung und kultureller Wandel von 950–1350*, München 1996. Knjiga se ima za svoj naslov zahvaliti verjetno v prvi vrsti nemški založbi in nakazuje druge razsežnosti; naslov, če ga ne pervertiramo na socialno darvinistični način, bi lahko bil pomenljiv tudi za naše stoletje. – Zbigniew Brzezinski, *Macht und Moral. Neue Werte für die Weltpolitik* (1993), Hamburg 1994: »Politika organizirane blaznosti«, str. 7–64 o nasilnosti.

univerzalni pojav, a ima specifično evropske pojavnne oblike. »Samouničenje Evrope« – knjiga Erwina Hölzla,⁹ ki sicer vsebuje zelo problematična tolmačenja prve svetovne vojne – malo pretirano vendarle izraža nekaj pravilnega. Kakor je leta 1898 kot eden izmed prvih napovedal Poljak Jan de Bloch, je »velika vojna« prinesla trčenje milijonskih vojska, kar pomeni tako ljudi kot orožja, ki jih proizvajajo narodna gospodarstva.¹⁰ Obojestranska stopnja uničenja naj bi v skladu s široko razširjenim pojmovanjem zagotavljala zmago močnejšega, vzdržljivejšega. Materialne bitke na zahodni fronti so le kvantitativni in kvalitativni vrhunec: med februarjem in julijem 1916 se je pri Verdunu nahajalo 2 milijona vojakov, od katerih jih je približno 1 milijon padlo. Malo kasneje se jih je pri Sommi ponovno več stotisoč znašlo v teh krvnih ali kostnih mlinih. V prvi svetovni vojni je obstajalo odprto vojskovanje, vojskovanje v gibanju predvsem na Vzhodu, a tudi tu, predvsem na avstrijsko-italijanski fronti pa tudi izgub polno vojskovanje v strelskih jarkih. To lahko imenujemo totalno vojno, če ob tem poudarimo, da je ta pojem potrebno razumeti idealno-tipsko. Posameznih možnih komponent ne zasledimo povsod, ob vsakem času in v vsej intenziteti. Totalnost je sprva pomenila le široko mobilizacijo ljudi, ki so postali vojaki. Ti so bili, kot izraz nacionalne sposobnosti, zapisani vojni smrti. Obstajale so nove oblike tehnično izpopolnjenega vojskovanja, ki so sprva povsem logično nastale iz splošne in tudi na drugih področjih pojavljajoče se vse večje industrializacije (mehanizacija vojskovanja, na primer z oklepniki, vojna v zraku, vojna s podmornicami), tako je drugačna vloga človeka in uničevalnega orožja kot na primer plina predstavljala nekaj novega. Stopnjevala se je gospodarska vojna z blokado in protiblokado – na primer v pomorski vojni –, kadar ni že vojna s strelnim orožjem nemudoma prinesla odločitve. Razlikovanje med civilisti in vojaki kot ciljem vojnih napadov je v mnogih primerih odpadlo. Govorimo lahko o »socializaciji nevarnosti« (Michael Geyer).¹¹ Opaziti je mogoče tudi prizadevanje, da bi v teku vojskovanja oblikovali, hierarhizirali družbe in jih zvarili v vojskujočo se narodno skupnost – predvsem zato, da bi na vseh področjih zagotovili proizvodno učinkovitost narodnih gospodarstev.

Nenazadnje je obstajalo tudi mentalno formiranje in brutalizacija,¹² ki jo je bilo nujno potrebno ustvariti in ohranjati, da bi zagotovili vztrajanje v pokorščini do groba, kot tudi v ideološkem odobravanju in sovraštvu – in to celo v brezizhodnih vojnih položajih, kjer je šlo le za »*Kanonenfutter*«; vrh tega so to vzdržljivost poizkušali ohranjati čim dlje, kar je pogojevalo ritem najvišje mobilizacije in le relativnega oddiha. Vsa ta prizadevanja za totalizacijo so imela v letih 1914 do 1918 svoje meje. A trajanje vojne je konec koncev vedno znova privedlo do uničenja dobrin, kot tudi do življenske brutalizacije celotne vojne generacije, ki se je odražala tudi po vojni in verjetno (preko vzgoje) v izredno specifični socializaciji vplivala tudi na naslednje generacije.

Vojni med državami se je vedno bolj pridruževala državljanska vojna in državljanski vojni podobni spopadi. To velja predvsem za področja carske vladavine s posledico revolucije in kontrarevolucije, ki sta potem segli vse do Srednje Evrope, pa čeprav sta nastali iz zelo specifičnih razlogov, na primer vojne naveličanosti. Pregon in preseljevanje so vojni in povojni pojavi. Transfer med Grki in Turki tu kot primer še posebej izstopa; začetki etničnega čiščenja pravtako sodijo med pojavnne oblike nasilja. Pogosto poizkušajo čas od leta 1914 do leta 1945 predstaviti kot tridesetletno vojno, kot evropsko državljansko vojno.¹³ Če tega ne razumemo z Ernstom

⁹ Erwin Hölzle, *Die Selbstzerstörung Europas*, Göttingen 1975.

¹⁰ Johann von Bloch, *Der Krieg der Zukunft*, 6 zvezkov, v nemščini: Berlin 1900.

¹¹ Michael Geyer, *Deutsche Rüstungspolitik 1860–1980*, Frankfurt a.M. 1984: »Vladavina vojnega stroja 1916–1945«, str. 97–170.

¹² Jean-Jacques Becker / Jay M. Winter / Gerd Krumeich / Annette Becker / Stéphane Audoin – Rouzeau (izd.), *Guerre et cultures 1914–1918*, Paris 1994; Wolfgang Michalka (izd.), *Der Erste Weltkrieg. Wirklichkeit, Wahrnehmung, Analyse*, München 1994. Prim. Andreas Hillgruber / Jost Dülffer, *Plötz-Geschichte der Weltkriege*, Freiburg / Würzburg 1981 (uvod Dülffer).

¹³ Npr. Donald C. Watt, *The European Civil War*, v: Lothar Kettenacker / Wolfgang J. Mommsen (izd.), *The Fascist Challenge and the Policy of Appeasement*, London 1978; Arno J. Mayer, *Der Krieg als Kreuzzug. Das Deutsche Reich, Hitlers Wehrmacht und die »Endlösung«*, Reinbek 1989, uvod; Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt a.M. / Berlin 1987.

Noltejem v prvi vrsti kot ideološko konfrontacijo med »izvornim« boljševizmom in kot reakcija nastalim in odzivajočim se fašizmom, se mi zdi ta pojem ploden. Vendar nam primanjkuje prepričljivih razlag za okoliščine raznovrstnih, globoko zasidranih in preko meja posameznih držav segajočih pojavnih oblik brutalizacije, izginotja zadržkov pri uporabi nasilja.

Vsekakor je bistvene vzroke za drugo svetovno vojno mogoče razpoznati že v prvi in jih ne moremo pripisovati le strukturno zgrešeni mirovni ureditvi ali napaki v mednarodnem sistemu. Leta 1939 so bili, močnejše kot leta 1914, prisotni izvenevropski vzroki za novo svetovno vojno, ki je bila dobesedno globalnejša od prve. Za »središče državljanske vojne«, Evropo je bila že v medvojnem obdobju značila stopnjevana pripravljenost in uporaba nasilja znotraj (pogosto novih) držav, ki je bila lahko etnično, družbeno, gospodarsko ali ideološko pogojena. To je spremljalo proces narodnega oblikovanja v marsikateri državi vzhodne Srednje Evrope; a tudi družba v že uveljavljenih nacionalnih državah se je polarizirala. Španska državljanska vojna je le izstopajoč primer ideološko in mednarodno nabitega razcepa. V mnogočem se je tu že najavljala druga svetovna vojna. Spori, podobni državljski vojni, so se v mnogih državah povezovali s težnjo, da bi notranje nasilje prenesli navzven, kadar so v svoji sredi lahko zasledili istega nasprotnika kot v svetu. Nationalsocializem je ključni primer takšnega ravnanja, saj se je percipirani antisemitizem in antiboljševizem najprej odražal v »enotenu« nemške družbe, nato pa prešel v meddržavno vojno. Medtem ko so stalinistične »čistke« znotraj lastne države po mnogih merilih zakrivile hujše zločine nad lastnim narodom kot nationalsocialistične, pa Sovjetska zveza po današnjih spoznanjih vendarle ni v enaki meri težila k zunanji ekspanziji ali k ekspanzivnemu protinapadu na »fašizem«. Prepletanje in identiteta meddržavnega nasilja in nasilje znotraj posamezne družbe sta v drugi svetovni vojni dosegla svoj višek v nemškem vojskovanju, v potencialno in pogosto celo zares smrtonosnem izključevanju najrazličnejših sovražnih skupin.¹⁴ Genocid nad evropskim judovstvom po genocidu nad Armenci v Turčiji leta 1915 v Evropi glede na razsežnost in pojavne oblike predstavlja doslej neprešeženo raven nasilja. Pri tem je bila prisotna tako »barbarizacija vojskovanja« (Omer Bartov) z ideologizacijo kot tudi mentalno pogojeno situacijsko popuščanje zavor pri »ordinary men« (Christopher Browning).¹⁵ A oboje skupaj zadošča kot vzorec za razlago »Auschwitza« (tu razumljenega kot metaforo) le ob upoštevanju tehnokratsko modernizirajočih elementov rasnega, prebivalstvenega in gospodarskega načrtovanja.

Druga svetovna vojna v totalnem vojskovanju po vseh merilih, ki smo jih navedli za prvo svetovno vojno, predstavlja še nadaljnje stopnjevanje nasilnosti, nenazadnje tudi zaradi svojega šestletnega trajanja v Evropi. Verjetno lahko predpostavljamo, da to velja tudi za posledice. Na mentalni ravni vojne generacije in njenih povojnih izkušenj je te vsekakor mnogo težje zaznati in se zdijo sorazmerno lažje kot po letu 1918.¹⁶ Prav v Nemčiji se kažejo kot pregon, beg in etnično čiščenje, v enaki meri pa se izražajo v gospodarskem in socialnem prekomernem izkoriščanju dobrin v evropskih državah na sploh. Eric Hobsbawm govori (z globalnega vidika) o letih med 1945 in 1990 kot »zlati dobi« v primerjavi s predhodnim »obdobjem katastrof«. ¹⁷ A z vidika povratka manifestnega nasilja in množične morije na evropski oder se sprašuje, ali je bilo to obdobje morda »zlato« zgolj na površini. Na pojavnih ravni je ta diagnoza, ki izhaja iz demokracije in blagostanja, verjetno pravilna, če izvzamemo prvo desetletje po drugi svetovni vojni, ki kaže podobne oblike kot čas po prvi svetovni vojni. A zdi se mi, da ena izmed razlag, zakaj ni bilo nobenega obširnega scenarija državljanske vojne tudi v utrjevanju spora med Vzhodom in

¹⁴ Moj povzetek: Jost Dülffer, *Deutsche Geschichte 1933–1945. Führerglaube und Vernichtungskrieg*, Stuttgart 1992.

¹⁵ Omer Bartov, *The Eastern Front, 1941–1945. German Troops and the Barbarization of Warfare*, London 1985; Christopher Browning, *Ganz normale Männer. Das Reserve-Polizei-Bataillon 1991 und die »Endlösung« in Polen* (1992), Reinbek 1996; Theo M. Schulte, *The German Army and Nazi Politics in Occupied Russia*, Oxford 1989; Daniel Goldhagen, *Hitlers willige Vollstrecker. Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust*, Berlin 1996, ponovno omejuje razpravo na nemške narodne vidike.

¹⁶ To tezo bi bilo gotovo potrebno natančneje preučiti.

¹⁷ Eric Hobsbawm, *Das Zeitalter der Extreme. Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts* (1994), München 1995, str. 285 oz. str. 37.

Zahodom, tiči v tem, da je bil mir v evropski skupnosti držav na zunaj sorazmerno dolgo ohranjen, čeprav so obstajale državljanske vojne, kot na primer v Grčiji, na Irskem in kljub temu, da je Sovjetska zveza vojaško varovala svoje vplivno področje od Vzhodne Nemčije leta 1953 pa do Češkoslovaške republike leta 1968 in s tem grozila še leta 1980 na Poljskem. Med vsemi modeli morebitne razlage je najbolj prepričljiva atomska grožnja, atomski pat od leta 1949/50, kasneje »sposobnost povračilnega udarca«, s katero sta po letu 1961/62 razpolagali obe sprti strani, kar je meje med posameznima vplivnima področjema sicer začasno spremenilo v »železno zaveso«, a je do tega prišlo predvsem zaradi oligopola velesil, ki so se počasi zavedle atomske nevarnosti. S tega vidika se utrjeno oblikovanje blokov, de facto sprejeti zakon nevmešavanja kaže kot predpogoj za preprečevanje vojne. Kljub temu pa čas med leti 1945 in 1990 ni bil le čas, v katerem je oboroževanje požrlo ogromno materialnih dobrin, v katerem je tekmovanje v oboroževanju privedlo do pojava atomskega »overkill«, pri čemer pa so se tudi narodnim gospodarstvom s konvencionalno opremo v mirnem obdobju zastavljale nove zahteve.¹⁸

Poleg tega in morda pomembneje je to, da so v širokih krogih prebivalstva na Vzhodu in Zahodu obstajale ustaljene sovražne podobe, kar je pomenilo vsaj pripravljenost za uporabo nasilja ob odprti vojni in subverziji. To je bil stalni mentalni napor, ki ga je mogoče razumeti kot »vojno zoper človeško domišljijo«. Leta 1948 so vojaški izdatki ZDA znašali 10,9 milijard ameriških dolarjev. Že tri leta kasneje so se potrojili in dvajset let kasneje so bili skoraj osemkrat tolikšnji. V Sovjetski zvezi je mogoče (kljub nezanesljivosti podatkov) ugotoviti nekaj podobnega: porast s 13,1 milijard ameriških dolarjev na 85,4 milijard ameriških dolarjev v letu 1968. Francoski izdatki so v istem časovnem razdobju narasli z 0,9 na 5,8 milijard, britanski s 3,4 sorazmerno skromno na 5,6. Vsekakor pa so se tudi obrambni izdatki Zvezne republike Nemčije od leta 1955 do leta 1967 potrojili.¹⁹

2. Evropa se politično krči, Severna Amerika raste: Politično gledano je zgodovino Evrope v 20. stoletju v vedno večji meri mogoče razumeti le, če upoštevamo tudi Severno Ameriko. Zahodna civilizacija in modernizacija že dolgo nista več le evropska pojava, niti ju ni mogoče razumeti kot pojava, ki bi bila le evropskega porekla. Amerikanizacija je po prvi, okrepljeno pa po drugi svetovni vojni postala mnogodimenzionalni kulturni proces prisvajanja. Filmska industrija je le posebej očit en primer, pogosto odobran in pogosto kulturno-kritično obžalovan.²⁰

Predvsem ZDA so tudi v političnem smislu postale konstitutivno udeležene pri oblikovanju Evrope. Vstop ZDA v prvo svetovno vojno – in rusko Oktobrsko revolucijo – je Hans Rothfels leta 1953 programsko in za tedanje čase smiselno opredelil kot pričetek novejše zgodovine. Že pred letom 1917 je bila vojaško-gospodarska podpora ZDA pomembna za antantne sile. Vojaška kapitulacija centralnih sil v letu 1918, še bolj pa pričakovano polno vojaško posredovanje Američanov v letu 1919 sta predstavljala pomemben razlog za zmago zavezniških sil. ZDA so posredovale premirje za prvo svetovno vojno, ki je bila izbojevana v jedru Evrope. Podoba versailleske (kakor tudi washingtonske) ureditve so močno sooblikovale tudi ZDA. Središčna vloga Zveze narodov in njeno konkretno izoblikovanje še prav posebej temeljita na predstavah ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona. V Nemčiji že tradicionalno velja prepričanje, da je Versailles pomenil izdajo Wilsonovih načel. Spričo kompromisnega značaja miru, ki so ga

¹⁸ Colin S. Gray, *Strategy in the Nuclear Age: The United States 1945–1991*, v: Williamson Murray / MacGregor Knox / Alwin Bernstein (izd.), *The Making of Strategy*, Cambridge 1994; Ernest May, *Die Grenzen des »Overkill«*. Die Amerikanische Nachrüstung von Truman zu Johnson, v: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 36 (1988), str. 1–40.

¹⁹ Paul M. Kennedy, *Aufstieg und Fall der großen Mächte. Ökonomischer Wandel und militärische Konflikte von 1500 bis 2000*, Frankfurt a.M. 1989, str. 571.

²⁰ S primeri iz kulturnega ozadja: Anselm Doering-Manteuffel, *Dimensionen von Amerikanisierung in der deutschen Gesellschaft*, v: *Archiv für Sozialgeschichte* 35 (1995), str. 1–34; Volker R. Berghahn, *Zur Amerikanisierung der westdeutschen Gesellschaft*, v: Ludolf Herbst / Werner Bühner / Hanno Sowade (izd.), *Vom Marshallplan zur EWG. Die Eingliederung der Bundesrepublik in die westliche Welt*, München 1990, str. 227–253; Joseph Garncarz, *Populäres Kino in Deutschland. Internationalisierung einer Filmkultur 1929–1990*, habilitacija, Köln 1996. – Svetovno-zgodovinska umestitev: Theodor H. von Laue, *The Word Revolution of Westernization. The Twentieth Century in Global Perspective*, New York 1987.

izposlovala zmagovite sile, takšno odstopanje od načel niti ne preseneča. A v zvezi s tem je pomembnejša daljnosežna vloga ZDA kot mirovnega posrednika (*pacificateur*). To jasno kaže potek dogodkov: ker ZDA v letih 1919/20 niso nadzorovale političnega uresničevanja mirovnih sporazumov, je trdnost mirovne ureditve v osrednji Evropi postala vprašljiva prav zato, ker je bila v tistem času zgolj zadeva tradicionalnih evropskih sil. To velja tudi za samo bistvo delovanja Zveze narodov na področju političnega zagotavljanja miru. Da kljub temu ni bilo nobenega ameriškega izolacionizma, je že desetletja dokazano. Prek medzavezniških poravnav dolgov in reparacij so ZDA še naprej ostajale gospodarsko in s tem konec koncev tudi politično odločilne za Evropo. To izpričujeta Dawesov in Youngov načrt, ameriške investicije v (Zahodno) Evropo pa to ugotovitev še potrjujejo. Vpliv newyorškega borznega zloma leta 1929 dejansko ex negativo prikazuje izredni pomen ZDA za Evropo, ki sega vse do danes.

Vrh tega bi bilo mogoče argumentirati, da so ZDA med leti 1929/31 in 1939/41 zaradi svetovne gospodarske krize in političnega izolacionizma za dobro desetletje opustile prav to vlogo evropskega »balancer-ja«. Prav zato je lahko prišlo do tega, da je Nemčija sprožila drugo svetovno vojno. A najkasneje od Hitlerjevega obupnega koraka, ko je decembra leta 1941 napovedal vojno ZDA, so lahko severni Američani s strategijo *Europe-first* na tehtnico evropske celine pridali ne samo svoje gospodarsko-industrijske, temveč tudi svojo vojaško-številčno težo. Ponovno, kakor že leta 1917/18, je bilo to pomembno, a spričo uveljavljanja Sovjetske zveze sedanji vpliv ni bil tako odločilen kot tedanji. Dejavniki, ki dokazujejo trajni vpliv ZDA v desetletjih po letu 1945, so preštevilni, da bi jih lahko posamično osvetlili na tem mestu; poleg tega pa so večinoma splošno znani. Zametki ureditve štirih sil kažejo različno podobo velesil ZDA in Sovjetske zveze nasproti Veliki Britaniji in (kasneje) Franciji – sprva v kooperaciji, kasneje v vse večjem antagonizmu. Do vojaške integracije Zahodne Evrope je prišlo z vključitvijo Severne Amerike v NATO. Prizadevanja za zahodnoevropsko gospodarsko kot tudi politično združitev od Montanske unije preko Evropske gospodarske skupnosti pa do širitve s pristopom Velike Britanije in drugih v letu 1972 je bilo mogoče uresničiti z odločilno podporo ZDA, ki so potrebovale gospodarsko obnovo Evrope, da bi se v okvirih svetovnega gospodarstva izoblikoval čimbolj enoten evropski trg. Helsinška Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi je bila uresničena le zato, ker je Sovjetska zveza akceptirala članstvo Amerike (ZDA) in Kanade, ki ju je s tem najkasneje od tega trenutka dalje potrebno tudi na zunaj pojmovati kot konstitutivni del Evrope, ali drugače rečeno: Evropa je v mnogih ozirih pridobila severnoatlantsko identiteto. Kot dosedanji vrhunec naj omenimo vlogo ZDA v nemškem procesu združevanja leta 1989/90. Šele podpora Bushove administracije Kohlovi politiki hitre združitve je zlomila trajni francoski in britanski odpor do nemške združitve. V mnogočem je tudi Sovjetska zveza pod Gorbačovom šele po zgledu ZDA privolila v dogovorjene koncesije. Tudi ameriški posrednik Richard Holbrooke je z ozirom na Bosno še februarja leta 1996 znova zatrdil, da so ZDA evropska sila.

3. Naraščajoči pomen ZDA kot zunanjega, deloma internacionaliziranega dejavnika v evropski zgodovini je razumljiv le, če upoštevamo **narodnogospodarsko in industrijsko rast** severnoameriške supersile.²¹ Le-ta temelji na notranjegospodarski mobilizaciji dobrin, na finančni in gospodarski moči na mednarodnih trgih in po svoje odraža le del relativne zaostalosti Evrope v svetovni industrijski proizvodnji in svetovni trgovini. Gotovo je potrebno upoštevati tudi in še zlasti absolutne vrednosti gospodarske rasti v teku napredujoče industrializacije, tretje in četrte industrijske revolucije. ZDA so tu prednjačile, od šestdesetih let dalje so jim tudi v Vzhodni Aziji sledila druga središča, ki naznanjajo relativno nazadovanje Evrope. V celoti to relativno pomensko izgubo Evrope lahko razberemo že iz notranje-gospodarskih podatkov zadnjih desetletij 19. stoletja. A politično se je to pokazalo z določenim zamikom in šele s prvo svetovno vojno. Da navedemo le en podatek: če industrijski potencial Velike Britanije v letu 1900 označimo s številom 100, ostale evropske sile za tem kar precej zaostajajo: Nemški rajh 71,2, Francija 36,8, Rusija 47,5. ZDA so se ob prelomu stoletja nahajale že pri 127,8. Leta 1938 je večina evropskih sil

²¹ Malo pretirana teza o zatonu ZDA: *Kennedy*, Aufstieg (podatki v op. 19) in isti, Auf dem Weg ins 21. Jahrhundert, Frankfurt a.M. 1994.

podvojila ali potrojila potencial iz predvojnega časa – Nemški rajh z 214 najmočnejše; toda ZDA so bile že pri številki 528. Proces prometne in komunikacijske revolucije, ki se v našem stoletju deloma eksplozivno nadaljuje vse do danes, je zmanjšal pomen prostora in prispeval h globalizaciji. Prav to je vplivalo bolj v prid severnoameriške pozicije nasproti Evropi, kakor da bi obratno utrjevalo evropsko pozicijo nasproti Severni Ameriki.

4. Evropa se je skrčila s koncem kolonij: pred začetkom prve svetovne vojne je ozemeljska širitev Evrope v preostalem svetu najbolj napredovala. Ta proces je zajel celotno Afriko, velike dele Azije in manjša področja na obeh ameriških celinah. Poleg tega so imele evropske države po vsem svetu oporne točke s pogosto manjšimi ozemeljskimi razsežnostmi. Z mandatnim sistemom Zveze narodov po prvi svetovni vojni je obseg evropske kolonizacije če že ne de jure, delež neposredne odvisnosti pa vsekakor de facto še enkrat porasel (Bližnji Vzhod), tudi če upoštevamo vzhodnoazijske japonske osvojitve. Prav mandatni sistem je tudi ustvaril pravne oblike, ki so vodile v emancipacijo in neodvisnost kolonij. Iz najrazličnejših motivov protikolonialni vesili ZDA in Sovjetska zveza sta vsaj tendencialno podpirali to težnjo. Nemški poizkus kolonizacije in zaslužnja velikih področij evropske celine je bil tisti, ki je kasneje dejansko sprožil **dekolonizacijo**. S politično oslabitvijo kolonialnih sil v evropskih metropolah je ponekod oslabela tudi sama kolonialna oblast in se deloma – predvsem zaradi japonske ekspanzije – celo zrušila.²² Po koncu druge svetovne vojne so kolonialne sile sicer dramatično poskušale rekolonizirati določene predele, na primer v Indokini, Indiji ali Indoneziji. Najkasneje po poznokolonialni sudeški pustolovščini Velike Britanije in Francije pa so v teku enega desetletja vendarle propadla jedra evropske kolonialne prevlade. Ta proces je omogočil nastanek številnih novih držav in to mnogo hitreje, kot so mnogi predvidevali leta 1945, poleg tega tudi bolj dramatično in pogosto v okoliščinah, ki so spominjale na državljansko vojno. Kljub asociacijskim sporazumom številnih afriških držav z EGS/EU je vendarle od poznih petdesetih let dalje Evropa politično in ozemeljsko bolj ali manj spet skrčena na svoj lastni obseg – le Portugalska se je iz svojih kolonij umaknila šele v sredi sedemdesetih let. Ta proces krčenja pa ima zopet mentalne posledice, ki so vidne tudi izven nekdanj sodeluženih kolonialnih sil. Poleg tega je zanimivo, da je kolonizacija širnih delov sveta in s tem tudi dekolonizacija zajela le zahodnoevropske države od Velike Britanije do Portugalske. Le Nemčija, ki je svoje kolonije izgubila že do konca prve svetovne vojne, je lahko v svojem vzhodnem delu, NDR, pričala o nekakšni koloniji na področju sovjetske prevlade. Vsekakor je mogoče argumentirati, da je rusko-sovjetski imperij temeljil na neke vrste kolonialni ekspanziji v smeri proti Vzhodni Aziji, ki se je po letu 1944 obrnila proti Srednji Evropi. Vendar se zdi, da na področju sovjetske prevlade nikakor ni mogoče govoriti o tradicionalnih oblikah kolonizacije.

5. Z dekolonizacijo je povezan še nek drug problem, ki pa ne izhaja le iz nje same: relativizacija celotnega evropskega sistema vrednot. Evropska zavest je bila od pridobitev historizma dalje sposobna relativizirati samo sebe, sprejemati tuje kot drugačno, z lastno veljavo. To pa ni oviralo bolj ali manj etnocentrične, a tudi skoraj samodržne širitve zahodne civilizacije in modernizacije v vseh pojavnih oblikah. Kljub vsem težnjam, da bi v »divjih« ali naravnih ljudstvih odkrili ogledalo boljše družbene ureditve za reformo lastne ali celo razvili predstave o ogroženosti, češ da bo Evropo »povozil čas«, se je vendarle šele v zadnjih dveh ali treh desetletjih razvila relativizacija evropskih vrednot, ki zaobjema širše sloje prebivalstva. Po eni strani je to kritika evropskega pojmovanja napredka nasploh, ki temelji na spoznanju o omejenosti naravnih bogastev. Po spoznanju »meje rasti« (D. Meadows) prav ekološki modeli pospešeno iščejo izvenevropske vzore, ki se svojih naravnih danosti poslužujejo le znotraj meja njihove obnovljivosti. Evropa tako izgublja svoj normativni značaj vzgleda.

Poleg tega je na mesto evropskih ekspanzijskih pričakovanj kot del pravtako evropske »manifest destiny« stopila predstava o nekakšni splošni ogroženosti lastnih vrednot. Gotovo je zahodno bojazen pred Vzhodom, strah pred »azijskimi hordami« na tem mestu možno umestiti vsaj v hladno vojno. A to naj bi bil po uvodoma navedenih definicijah le evropski pojav. Prav s

²² Klasično: Rudolf von Albertini, Dekolonisation, Köln 1966.

prenehanjem hladne vojne so se takšne predstave o ogroženosti preselile na druge objekte. O »vračanju orientalskega vprašanja« Dan Diner govori še relativno trezno.²³ A nevarnost islamske ekspanzije in agresije je mogoče v populističnih medijih pogosto zaslediti ne le od Gadafija in Sadama Huseina dalje. Samuel Huntington se v svoji kritiki civilizacije verjetno navezuje na starejše predstave Oswalda Spenglerja in Arnolda Toynbeeja.²⁴ Pravtako je že dobrih dvajset let navzoča bojazen pred bodočo prevlado pacifiškega prostora v prihodnjem stoletju za razliko od dosedanjega, že stoletja trajajočega obdobja atlantske prevlade, ki ne reflektira le realnega premika svetovne proizvodnje, temveč nanjo vplivajo tudi starejše bojazni in fantazije o zatonu. V tej zvezi naj spomnimo, da se v današnji Rusiji, kjer se v zadnjih desetih letih močneje pojavljajo ideje o tem, kako naj bi »ruska duša« odrešila Evropo ali Zahod, navezujejo prav na predstave o dekadentnem Zahodu.²⁵

IV.

Nasilje in relativno upadajoči pomen Evrope sta temeljni ugotovitvi gornjega odstavka. Prav ta dva dejavnika sta bistveno pripomogla k temu, da je prišlo do edinstvenega evropskega integracijskega procesa tega stoletja. Poglejmo si najprej še enkrat vlogo, ki jo je igralo izkustvo nasilja: prav kot posledica prve svetovne vojne je prvič prišlo do socialno osnovanega evropskega gibanja – iz groze spričo vojnih žrtev in grozot. Evropsko gibanje v času po 1945 gotovo v enaki meri lahko razumemo tudi kot nauk druge svetovne vojne, kot ponovno rojstvo »iz duha upora« (Lipgens).²⁶ Naravnost »nikoli več vojne« ni prevladovala le pri pacifistih (ki so povsod le začasno igrali večjo vlogo),²⁷ temveč tudi v evropskih gibanjih. Naj spomnimo, da je imel nacionalsocialistični prodor, največja pripravljenost in uporaba nasilja v vojni možnost za uspeh le zato, ker je bila pripravljenost in sposobnost protinasilja vsaj v zahodnoevropskih demokracijah že dalj časa zelo nizka. »Appeasement« v svojih mnogovrstnih pojavnih oblikah gotovo ni bil v prvi vrsti igra evropske integracijske politike, temveč predstavlja način, ki bi Evropi ob upadajoči imperialni moči lahko zagotovil ravnovesje.

Evropska integracijska prizadevanja so na primer okrog leta 1900 od Caprivija preko cesarja Wilhelma II. do d'Estournella de Constanta temeljila na predstavah o ogroženosti – pred rumeno nevarnostjo kot mentalno konstrukcijo, pa vse do uvidenja naraščajočega pomenu svetovnega trga, ki ga obvladujejo ZDA. Po prvi svetovni vojni so se ti dejavniki še povečali. Prav krhkost celo najpomembnejšega evropskega gibanja takratnega časa, panevropskega gibanja grofa Coudenhove-Kalergija je povzročila, da niti ozemeljsko, niti gospodarsko ni moglo združiti stvarnih interesov držav.²⁸ Kakor je leta 1929 dejal kritik imperializma John A. Hobson: »A union in which two great European countries, Russia and Britain, were not participating, while another country in intimate cultural, economic, and political relation with the Western European nations, the United States of America, was excluded, cannot be deemed to have a footing in the world of political realities«. Z vidika realističnega in pragmatičnega Britanca je bila Evropa le utopična predstava: »If history could be wiped out, national fears and animosities ignored, racial, linguistic,

²³ Dan Diner, v: Die Zeit št. 1. september 1995, str. 54.

²⁴ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations?*, v: Foreign Affairs 27, št. 3 (1993), str. 22–49; prim. Edward Said, *Orientalism*, New York 1978 (tudi v nemščini: 1979). Svetovno zgodovinsko: Michael Geyer / Charles Bright, *World History in a Global Age*, v: American Historical Review 100, 1995, str. 1034–1050.

²⁵ Npr. Boris Groys, *Die Erfindung Rußlands*, München / Wien 1995: »Rusija išče svojo identiteto«, str. 19–36.

²⁶ Walter Lipgens, *Die Anfänge der europäischen Einigungspolitik 1945–1950*, I. del: 1945–1947, Stuttgart 1977.

²⁷ April Carter, *Peace Movements. International Protest and World Politics since 1945*, London / New York 1992; Larry S. Wittner, *One World or None. A History of the World Nuclear Disarmament Movements through 1953*, Stanford 1993.

²⁸ Rolf Italiaander, Richard N. Coudenhove-Kalergi. Begründer der Paneuropa-Bewegung, Freudenstadt 1969; veliko gradiva: Carl H. Pegg, *The Evolution of the European Idea 1914–1932*, Chapel Hill 1983; Heinz Gollwitzer, *Geschichte des weltpolitischen Denkens*, II. zv.: *Zeitalter des Imperialismus und der Weltkriege*, Göttingen 1982: »Evropeizem in svetovna politika«, str. 463–476; John A. Hobson, *The United States of Europe*, v: *The Nation*, vol. 129, št. 3356, 30. Oktober 1929, str. 484/5.

cultural, and religious differences disregarded, and some economic super-Mussolini given a free hand to put Europe on a really business footing, employing the best commercial brains and methods, the natural and human resources of Europe might achieve a productivity which, properly apportioned, could raise the national standard of life for the population up to at least as high a level as that of America«.

Po drugi svetovni vojni je bil za čas in obseg združevanja poleg »idealističnega« momenta, da bi prekinili začaran krog nasilja in protinasilja evropske meddržavne politike, ponovno odločilen dvojni pritisk od zunaj: v hladni vojni je Sovjetska zveza, »rdeča nevarnost«, po letu 1947/48 vse bolj postajala sovražni stereotip, kar je istočasno povzročilo nastanek nove meje v Evropi. Nov je bil tudi pritisk ZDA na evropsko združevanje: »to keep the Russians out and the Germans down«²⁹ je bilo vsaj začetno izhodišče, ki je v prvem primeru segalo še vse do osemdesetih let. Hkrati je bila to tudi zainteresiranost za evropski trg, ki se je prvič jasno izoblikoval po zaslugi Marshallovega načrta leta 1947. Gotovo so obstajali tudi enako usmerjeni in pravtako konstitutivni (zahodno)evropski vzgibi. A osebno bi delež ZDA prav pri postavljanju pomembnih kretnic evropske integracije ocenil kot zelo visok. »Druga svetovna vojna je zaključila, kar je prva napovedala: zaton Evrope«, se mi zdi pretirana teza François Fureta.³⁰ Na drugi strani pa je mogoče razpravljati o trditvi Wilfrieda Lotha, da je združevanje Zahodne Evrope v bistvu le plod evropskih iniciativ.³¹ V skladu s tem so odločilni vzgib prispevale zelo različno akcentuirane predstave o »tretji sili«, češ da naj bi med ZDA in področjem sovjetske prevlade ustvarili nekaj novega. Da so se Nemci (tudi Italijani) z integracijo hoteli in mogli povzpeti, je jasno, a tudi pri ostalih zahodnoevropskih državah je bila integracija sprva pomagalo, ki naj bi kompenziralo upad svetovnopoličnega pomena nekdanjih kolonialnih sil. O tem, v kolikšni meri je v francoskem dojemanju leta 1954/55 izguba Indokine sovpadala z nemškim sprejetjem rešitve Zahodnoevropske unije in NATO, bi bilo mogoče razpravljati. Že mogoče, da je bila pot do EGS v Parizu prosta že od oktobra 1956. A neuspeh sueške pustolovščine obeh zahodnoevropskih velesil je vendarle precej povečal možnosti podpisa in ratifikacije Rimskih sporazumov. Pravtako bi se dalo pokazati, da – če zaenkrat odmislimo francoski veto – je šel britanski pristop k ES z roko v roki z opustitvijo svetovnopoličnega udejstvovanja na področju »East of Suez«.

Vse, kar smo povedali doslej, hkrati orisuje okvir zahodnoevropske integracije, ki je tu ne moremo vsebinsko predstaviti. Naj povemo le, da s svojimi nadnacionalnimi potezami predstavlja nekaj novega v svetovni politiki, da je omogočila sinergične učinke med državami članicami ter da na ta način ni le nadomestila nacionalnih držav, temveč jih znova okrepila, kar je Alan Milward poudaril s svojo tezo o »the European rescue of the nation state«.³² Pravtako bi lahko dejali, da zahodnoevropska integracija, kakršno poznamo, vse do danes učinkuje kot magnet za širitev. Zdi se, da so predpogoji za evropsko združitev, ki jih navaja Hobson, na evropskem Zahodu v precejšnji meri izpolnjeni. Verjetno je, da je bila lahko ta oblika integracije tako uspešna prav zato, ker je bila ustanovljena v relativno razvitih državah. »Vzhodna Evropa mora torej postati Zahodna Evropa«, je Hagen Schulze³³ bolj normativno opredelil naloge oblikovanja v prihodnosti; analitični pojem pa to ni.

Zahodna Evropa se leta Vzhodne istočasno razlikuje po odsotnosti razvitih nacionalnih držav. Razmejenost notraj Evrope in razdor med Vzhodom in Zahodom, o katerem je bilo govora, sta deloma navzoča tudi pri stopnji izoblikovanosti nekega naroda, kar zadeva notranjo

²⁹ Navezovanje na britanski rek, češ da je naloga NATO: »to keep the Russians out, the Americans in and the Germans down«; okvirno na primer: John Lewis Gaddis, *Long Peace. Inquiries in the History of the Cold War*, New York / Oxford 1987.

³⁰ François Furet, *Das Ende der Illusion, Der Kommunismus im 20. Jahrhundert* (1995), München 1996, str. 459.

³¹ Wilfried Loth, *Der Weg nach Europa. Geschichte der europäischen Integration 1939–1957*, Göttingen 1990.

³² Alan S. Milward, *The European Rescue of the Nationstate*, London 1992; isti, *The Reconstruction of Western Europe 1945–1952*, London 1991.

³³ Hagen Schulze, *Die Wiederkehr Europas*, Berlin 1990, str. 50; ne le z vidika gradiva, temveč tudi po konceptiji nadčasovno pomembno: Hagen Schulze / Ina Ulrike Paul, *Europäische Geschichte. Quellen und Materialien*, München 1991.

homogenost, kot tudi zunanje meje. Še nekaj drugega je povezano s tem: hladne vojne v njeni dosednji obliki ni več in s tem odpade tudi predstava o ogroženosti z Vzhoda kot pomemben dejavnik pri zahodnoevropskem združevanju. Prav nemška nevarnost znotraj Evrope še vedno predstavlja miselni vzorec, ki izpričuje mentalno zakoreninjenost skozi več generacij, a ima sedaj v Zahodni kot tudi Vzhodni Evropi le zelo malo možnosti za mobilizacijo. Kljub temu je morda bilo in bo verjetno tudi v prihodnje prav vpenjanje Nemčije predstavljalo pomemben motiv za nadaljevanje integracijskih procesov, čeprav bi strah pred nemško prevlado v Evropi, t.j. novo porajanje srednjeevropskega vprašanja, lahko igral tudi dezintegrirajočo vlogo. Zainteresiranost ZDA za Evropo nasploh, kot tudi specifični ekonomski razlogi za znotrajevropsko integracijo in njeno širitev z Zahoda proti Vzhodu pa kljub vsemu obstajajo tudi po koncu sporov med Zahodom in Vzhodom. Pozitivna privlačnost je velika, negativni vpliv ogroženosti je odpadel.

Zahodnoevropsko integracijo je bilo mogoče vse do osemdesetih let razvijati, ne da bi se bilo potrebno ukvarjati z realnimi dogajanja in razvojem na Vzhodu – pa naj bo materialne ali mentalne narave. Skoraj vsi modeli gospodarskih, političnih, vojaških in kulturnih predstav o prihodnji Evropi tega še zdaj ne počno, če evropeizacijo pojmujejo kot proces modernizacije, ki jo je potrebno nadoknaditi, ali si jo v najboljšem primeru predstavljajo kot pospešen razvoj, ki poteka v koncentričnih krogih. Že vzhodnonemško izkustvo kaže, da prenos »normalnosti« Zahoda na Vzhod ni le neproblematično vprašanje časa in denarja. Mentalna nemška meja, ki se je oblikovala od konca štiridesetih let dalje, je vendarle razvila tolikšno zavest o samostojnosti, da se ne more brezpogojno zliti v nemško enotnost. »Ruska kultura poseduje izjemno občutljivost za nezadovoljstvo Zahoda s samim seboj, za hrepenenja in želje, ki v zahodnem političnem in kulturnem sistemu ne morejo najti potešitve – in vedno znova je ruska kultura ponudila samo sebe kot uresničitev teh zahodnih sanj«, priše Boris Groys.³⁴ Normalnost moderne se za tega avtorja, kar se tiče Rusije, glasi: »Biti zahodnjaški, saj je normalnost v naši moderni civilizaciji definirana s tehniko, gospodarstvom in pravnim sistemom, ki izvirajo iz Zahoda«. A ker je prav ta normalnost postala vprašljiva, za istega avtorja velja tudi: »S tem smo prišli do nove normalnosti – normalnosti brez norme, ko so dežele Zahodne Evrope izgubile svojo normativno vlogo in tudi ne vedo več, kje bi to izgubljeno normo lahko spet našle. Celo Združene države ne morejo izpolnjevati te normativne funkcije«.

»V Evropi se sočasno odvijata dva povsem različna procesa: na eni strani integracija utrjenih nacionalnih držav v neko novo ureditev, na drugi strani dezintegracija političnih zvez v številne nekonsolidirane nacionalne države z nejasnimi ozemeljskimi razmejitvami. Na Zahodu se odvija proces evolucije socialnih in političnih ureditev, univerzalizacije človekovih pravic in porajanja ustanov za vodenje in reševanje sporov na nadnacionalni ravni, na Vzhodu pa poteka proces devolucije socialne in politične ureditve, partikularizacije človekovih pravic po etničnih, verskih in jezikovnih kriterijih ter porajanja nacionalno-državnih institucij«, je pravilno ugotovil Rainer M. Lepsius.³⁵

Zgodovinopisje Evrope v tem stoletju lahko v treh rahlo pretiranih tezah opredelimo kot:

1. ustvarjanje zgodbe o uspehu zahodnoevropske integracije – toda potrebno jo je povezati z vprašanjem zgodovinskih okoliščin, kot tudi bodočega razvoja in končnosti virov. S tem pa je osnova dosedanjih integracijskih motivov tudi že modificirana.

2. pojmovanje prepada med Vzhodom in Zahodom kot normativno morda nezaželjenega, a dejansko prisotnega socialnega razdora. Gole recepcije obstoječega zahodnega modela od Vzhoda verjetno ne gre pričakovati, temveč je bolj verjetno, da bo prišlo do dialektičnega sovplivanja, ki tudi Vzhodu, ki se pod določenimi pogoji želi priključiti, nudi možnost, da vpliva na Zahod, ki se bo moral spremeniti prav kakor Vzhod. Vendar s sredstvi zgodovinske vede ni mogoče napovedati rezultatov.

³⁴ Groys, *Erfindung*, str. 10, 16.

³⁵ Rainer M. Lepsius, *Die Europäische Gemeinschaft und die Zukunft des Nationalstaats*, v: isti, *Demokratie in Deutschland. Ausgewählte Aufsätze*, Göttingen 1993, str. 254.

3. Stoletje evropskega nasilja hkrati priča o krhkosti napredka, ki ni bila enkrat za vselej presežena, temveč se iz Sarajeva leta 1914 v novi obliki vrača s Sarajevom 1992/96.³⁶ Raznovrstni razlogi za pojav teh nasilnih razmer še zdaleč niso v celoti poznani in zgodovinsko raziskani, verjetno pa tudi precej doslej že ugotovljenih vzrokov v sedanjosti še ni preseženih.

Prevedla Amalija Mergole

Zusammenfassung

Der Niedergang Europas in Zeichen der Gewalt: Das 20. Jahrhundert

Jost Dülffer

Ein politisch sinnvoller Europabegriff muss den Osten wie den Westen umfassen, also auch Russland/Sowjetunion als Gebiet abnehmender europäischer Dichte nach Asien hin einbeziehen.

Die europäische Geschichte im 20. Jahrhundert ist bestimmt durch einen sich nach verschiedenen Kriterien weiter nach Osten oder nach Westen verschiebenden Gegensatz politischer, ideologischer, militärischer, kultureller Art, der generell ein West-Ost-Gefälle markiert.

In zweiter Linie gibt es auch ein entsprechendes Nord-Süd-Gefälle, in dritter Hinsicht das Problem der Gestaltung Mitteleuropas: die deutsche Frage im weitesten Sinne.

Europa, im 19. Jahrhundert noch die Vormacht der Welt im Zeichen von Imperialismus und Kolonialismus, verliert trotz aller eindrucksvollen positiven Leistungen weltgeschichtlich immer mehr an Bedeutung. Fünf Faktoren sind dafür entscheidend:

1. Europa zerstörte sich selbst durch exzessive Gewalt. Signifikant dafür sind die beiden Weltkriege, die von Europa aus ihren Anfang nahmen und im Kern in Europa ausgetragen wurden. Das gilt mehr noch für den Ersten, als für den Zweiten Weltkrieg. Darüber hinaus gab es neuartige Gewaltverhältnisse bürgerkriegsähnlicher Art innerhalb der Staaten(gruppen) auch in Friedenszeiten. Der Kalte Krieg signalisierte nach aussen Kriegsvermeidung, könnte jedoch auf mentaler Ebene Gewaltverhältnisse unter dem Eindruck des atomaren Patts nur unterdrückt haben.

2. Die Geschichte Europas im 20. Jahrhundert wird zunehmend von dem Einfluss Nordamerikas, zumal der USA, bestimmt. Das gilt bereits für die Entscheidung des Ersten Weltkrieges in militärischer Hinsicht, setzt sich für den wirtschaftlichen Aufbau Europas nach dem Ersten Weltkrieg fort. In der Weltwirtschaftskrise ab 1929 isolierten sich die USA tatsächlich für ein Jahrzehnt mit der Folge der Gewalthäufung in NS-Deutschland. Der Zweite Weltkrieg wurde nach der Selbstbehauptung der Sowjetunion entscheidend durch amerikanisches Eingreifen gestaltet. Wie nach dem Ersten Weltkrieg der Völkerbund, so war auch die neue Weltorganisation Vereinte Nationen wesentlich US-amerikanischen Vorstellungen angepasst. Weitere Entwicklungen von der europäischen Integration bis zum Jugoslawien-Konflikt der Gegenwart unterstreichen die Bedeutung der USA im Prozess europäischer Einigung wie Konflikte.

3. Die ökonomische Vorherrschaft Europas nahm angesichts eines sich extensiv ausbreitenden Welthandels im 20. Jahrhundert ebenfalls tendenziell ab. Hier ist die Produktionskraft der USA schon vor dem Ersten Weltkrieg als führend anzusehen, welche sich in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts zu einer Qualität verstärkte, welche Nordamerika als einzige Weltmacht erscheinen liess, eine Entwicklung, die durch die ostasiatisch-pazifische Produktionsrevolution abgelöst wurde.

4. Europäische Kolonialherrschaft setzte bis zum Ersten Weltkrieg weite Teile Afrikas, Asiens und (indirekt) Lateinamerikas europäischer Durchdringung aus. Der Dekolonisierungsprozess wurde bereits durch den Ersten Weltkrieg gefördert und setzte nach dem Zweiten Weltkrieg in den späten fünfziger Jahren sich rapide fort. Nur unter der Bedingung des Rückzugs europäischer Kolonialmächte von überseeischen Interessen in nie gehabtem Ausmass ist auch die westeuropäische Einigung vorstellbar.

5. Europäische Expansion ging mit einem europäischen Ethnozentrismus einher, der durch vielfältige Elemente in Frage gestellt wurde. Dieser Prozess hatte seine Anfänge bereits während der Kolonialisierung, setzte sich aber verstärkt seit 1950er Jahren fort. Es geht dabei um die mentale Anerkennung unterschiedlicher

³⁶ Seveda je okvirne pogoje in povode obeh »Sarajev«, razumljenih kot metafora nasilja, potrebno analizirati na povsem različni način.

Kulturen neben der europäischen als gleichberechtigt und gleichwertig. Es handelt sich ferner um die Einsicht in die begrenzten Ressourcen der Erde, welche durch europäische Ausbeutung übernutzt zu werden drohen. Von daher setzt auch eine Relativierung europäischer Werte insgesamt gegenüber denen anderer Kulturen ein.

Europäische Geschichte im 20. Jahrhundert heisst also:

- eine Erfolgsgeschichte westeuropäischer Integration zu konstatieren, welche bei Endlichkeit der Ressourcen aber nicht linear fortgeschrieben werden kann,
- ein Ost-West-Gefälle anzuerkennen, welches das westeuropäische Modell nur in dialektischer Wechselwirkung mit osteuropäischen Ansätzen und Mentalitäten zu einer neuen Qualität bringen kann. Gewalt in unerhörtem Masse gehört zu den konstitutiven Faktoren aus Europa hervorgegangener Geschichte, welche auch in der Gegenwart nicht grundsätzlich überwunden sind. Die Zukunft bleibt offen.

MOHORJEVA DRUŽBA IZ CELOVCA

Na predstavnstvu Mohorjeve založbe iz Celovca, v Ljubljani, Poljanska 97, ali po tel. 061/301-097 in faksu 061/1321-122 lahko iz bogate zakladnice knjig naročite tudi nekatere, posebej zanimive za zgodovinarje (prim. seznam v ZČ 3/1996, str. 444). Spomladi 1997 so izšle tudi naslednje tri nove knjige:

Janko ZERZER

Po koroških poteh. Kulturno-zgodovinski turistični vodnik

Ravnatelj dvojezične Višje šole za gospodarske poklice v Šentpetru v Rožu ter predsednik Krščanske kulturne zveze je v sedmih poteh opisal dvojezični del južne Koroške, osmo pa je posvetil zgodovinsko pomembnim krajem na severnem Koroškem. Delo je bogato dokumentirano in ilustrirano. – Cena: 2625 SIT.

Tamara GRIESSER-PEČAR

Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora

Slovensko-nemška zgodovinarica je uredila in z obširnimi opombami opremila zapiske, ki jih je v osmih letih svojega zaporništvaja pod pritiskom znanih udbovskih preiskovalcev moral napisati ljubljanski pomožni škof dr. Lenič. Knjiga predstavlja pomemben dokument o slovenski zgodovini med drugo svetovno vojno in v desetletju po njej. – Cena: 4305 SIT.

Pričevanja. Graški zbornik

Čez sto slovenskih begunskih študentov se je jeseni 1945 lahko vpisalo na graško univerzo. Zbrani po pol stoletja so svoja pričevanja o vojni in mesecih po njej (skupaj s prispevkoma dveh britanskih strokovnjakov) izdali v knjižni obliki. – Cena: 2900 SIT.

Članom zgodovinskih društev založba nudi 10 % popusta na navedene cene.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

V skladu s socialnim položajem slovenskega naroda je slovenska zgodovinska znanost še zelo mlada. V srednjem veku je nastalo na slovenskih tleh le nekaj zgodovinskih del v latinščini in nemščini, ki so jih napisali duhovniki in vitezi, trije od šestih priseljeni iz tujine. Tri od teh del izvirajo iz 13. stoletja, dve iz 14. stoletja in tri iz 15. stoletja. V teh delih so sicer tudi vesti o Slovencih (zlasti v Unrestovi kroniki), a kot po svoji obliki so ta dela tudi po svojem konceptu tuja našemu narodu. So pač izraz značilnega srednjeveškega mišljenja, ki je v preteklosti iskalo le zanimive dogodke in ki se ni nikjer stikalo z nacionalnimi vprašanji in težnjami.

(Bogo Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, ZČ 1, 1947, str. 11)

... pred štirimi desetletji?

Glede rokodelcev so mestni zastopniki vztrajali pri načelu, da sme biti pri vseh deželnoknežjih mestih in Škofji Loki v razdalji ene nemške milje samo po en kovač, čevljar, krojač in ena krčma brez vsake izjeme, kakor je bilo določeno leta 1492. Ako bi dovolili naselitev različnim rokodelcem v podeželju, se bodo izselili tudi rokodelci iz mest, ker jim v podeželju ni treba nositi številnih bremen, ki težijo obrtnike v meščanskih naselbinah.

(Josip Žontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine, ZČ 10–11, 1956–1957, str. 39)

... pred tremi desetletji?

Prvi slovenski politični program, ki je bil obenem izhodišče za politično akcijo, je pa nastal v začetku l. 1848 istočasno na več mestih v krogih slovenskih liberalnih izobražencev, študentov in nekaterih duhovnikov, ki so bili pristaši liberalnega katolicizma. Glavna nacionalna zahteva tega programa je združitev vsega slovenskega etničnega ozemlja brez ozira na dotedanje province v avtonomno pokrajino Slovenijo.

(Fran Zwitter, Slovenci in habsburška monarhija, ZČ 21, 1967, str. 53)

... pred dvema desetletjema?

Glavni grški cilj v obdobju širjenja nacionalistične propagande v Makedoniji je bil denacionalizacija in asimilacija makedonskega naroda oziroma pogrcenje Makedonije. Takšna politika ni dosegla pričakovanih rezultatov v času balkanskih vojn in prve svetovne vojne, prav tako kakor tega nista dosegli bolgarska in srbska propaganda, toda z vključitvijo Egejske Makedonije v Grčijo je politika sprememb demografskih značilnosti tega dela Makedonije popolnoma uspela.

(Ivan Katardžiev, Etnično in državno razmejevanje v Egejski Makedoniji, ZČ 31, 1977, št. 1–2, str. 88)

... pred desetletjem?

Slovenska politika v Trstu v zadnjem desetletju 19. stoletja doživlja enega izmed svojih vrhuncev. Posebno močno so se v tem času okrepile gospodarske in narodne organizacije, narodna zavest pa zadobiva vse jasnejše oblike nacionalne emancipacije. Pri vseh oblikah prizadevanj za nacionalne pravice pa igra najvažnejšo vlogo delovanje političnega društva Edinost, ki pomeni v Trstu kontinuiteto politične organizacije tržaških Slovencev.

(Boris Gombač, Slovenska politika v Trstu ob koncu 19. stoletja, ZČ 41/1987, št. 1, str. 49)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih Zgodovinskega časopisa, ki jih vse dobite na upravi ZČ!

Jaroslav Pánek

Sodobno češko zgodovinopisje

*Predavanje na oddelku za zgodovino
Filozofske fakultete v Ljubljani 16. januarja
1997*

Moderno češko zgodovinopisje je v svojem dvestoletnem razvoju dvakrat, morda celo trikrat doseglo evropski nivo ali se mu je vsaj približalo. Prvič okrog srede 19. stoletja, ko je nastajalo epohalno delo Františka Palackega (1798–1876), ki je v svoji *Zgodovini češkega naroda na Češkem in Moravskem*¹ prvič ustvaril znanstveno – kajpada z romantičnim pogledom na svet pogojeno – sintezo starejše češke zgodovine in jo je izrazilo povezal s politično ideologijo enega ravnopravnih evropskih narodov.² Drugič se je to zgodilo v prvi polovici 20. stoletja, ko se je v prvi in drugi generaciji tako imenovane Gollove šole popolnoma razvila češka modifikacija pozitivistične historiografije in je zajela vse pomembnejše teme domače in evropske preteklosti ter je bila sposobna na odlični ravni pripraviti tudi celotno sintezo svetovne zgodovine.³

Druga svetovna vojna in sledeči nastop komunizma pa sta prinesla prelom s skrajno negativnimi posledicami. Češko zgodovinopisje je bilo trikrat zapored »obglavljeno«. V času nacizma so postali žrtev zasledovanja nekateri odlični zgodovinarji (zlasti Bedřich Mendl in Josef Matoušek), ki so v povezavi z najnovejšimi tokovi francoske historiografije prinašali nove metode zlasti na področju gospodarske, socialne in deloma tudi politične zgodovine.⁴ Nato, leta 1948, je bila z nastopom politične oblasti komunistične partije uničena starejša generacija, ki je predstavljala kontinuiteto, in je – poleg skupine predvojnih marksistov – nastopila vrsta mladih zgodovinarjev, ki so svojo kariero začeli v času trdega stalinizma. Zato so takrat mladi, politično angažirani zgodovinarji na čelu z Josefom Mackom in Františkom Grausom dobili izredno podporo države ter partije in so imeli možnost zgraditi nove znanstvene ustanove, med katerimi je bil na prvem mestu Zgodovinski inštitut novo osnovane Češkoslovaške akademije znanosti v Pragi. Vendar so v šestdesetih letih najbolj nadarjeni predstavniki prvotno radikalne marksistične struje zapustili stalinistični dogmatizem in so se pod vplivom obnovljenih mednarodnih kontaktov orientirali v smeri modernega zahodnega zgodovinopisja. Napisali so nekatera odlična dela, zlasti na področju medievistike, vendar so bili po sovjetski okupaciji avgusta 1968 oziroma po začetku neostalinistične »normalizacije« – kot »revizionisti« ali »antimarksisti« – tudi oni odstavljeni. Odšli so v emigracijo v Nemčijo, Švico, Francijo, ZDA itd. (kot František Graus in vrsta drugih), ali pa so ostali doma, kjer niso smeli objavljati svojih del.

¹ František Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, I–V, Praha 1848–1867; dokončna verzija je izšla v Pragi 1876–1878.

² Prim. Václav Chaloupecký, František Palacký, Praha 1912; Milena Jetmarová, František Palacký, Praha 1961; Milan Machovec, František Palacký a česká filosofie, Praha 1962; Památník Palackého, Ostrava 1968; vrsto novih del posvečenih delu Palackega in njegovemu narodnemu ter evropskemu kontekstu pripravljajo češki zgodovinarji za dvestoletnico rojstva tega zgodovinarja leta 1998, mdr. naj bi izšel njegov poglobljen življenjepis (Jiří Kořalka).

³ *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, ured. Josef Šusta, I–VI, Praha 1935–1939 (1940); zaradi nemške okupacije se ni posrečilo izdati zadnjih dveh knjig tega izrednega dela. Prim. Jaroslav Marek, Jaroslav Goll, Praha 1991; id., *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992.

⁴ Podrobno dokumentacijo o razvoju češkega zgodovinopisja do srede 20. stoletja prinaša sintetično delo, katerega drugi avtor v času objave ni smel biti podpisan: František Kutnar [in Jaroslav Marek], *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, I–II, Praha 1973–1978.

Deloma so molčali, deloma pa so tiskali svoja dela vsaj v tujini (najbolj znan je takrat postal prav Josef Macek, ki je tiskal svoje knjige zlasti v Franciji in Italiji).⁵

V novo nastali diskontinuiteti je v začetku sedemdesetih let nastopila mlada generacija. Del njenih pripadnikov se je povezal z vladajočim režimom in gradil kariero na področju propagandistično dojete moderne zgodovine in »metodologije«, ki se je bolj bližala preprosti agitaciji kot resni znanosti. Del pa se je usmeril k zgodovini srednjega in zgodnjega novega veka ter je – marsikdaj z neogibnim uporabljanjem marksistične terminologije in frazeologije – poskušal nadaljevati znanstveno delo. Raziskave na področju češke srednjeveške države, prvotnega razvoja mest, stanovske družbe, včlenjevanja češkega kraljestva v habsburško monarhijo in druge so prinesle take rezultate, ki se niso omejevale na ozek krog čeških bralcev. Nekatere je bilo mogoče predložiti na mednarodnih konferencah, ko so se v drugi polovici osemdesetih let začele odpirati meje in ko so češki zgodovinarji lahko navezovali prej pretrgane stike s svetom. Vendar so se šele v osemdesetih letih v večji meri seznanjali z metodami zahodnoevropske zgodovinske znanosti, ki so o njej bili v sedemdesetih letih informirani predvsem po zaslugi poljskih kolegov, njihovih del in prevodov zahodnih knjig, ker je bila Poljska v tem času veliko bolj odprta zahodu kot okupirana Češkoslovaška.⁶

V takem stanju je prišlo do preloma novembra 1989. Prvič po dolgih desetletjih se je zgodilo, da načelnim političnim spremembam ni sledilo uničenje dotedanje znanstvene strukture in organizacije. Proces družbene in ekonomske transformacije je kajpada imel pomembne posledice za omejeno financiranje znanstvenega dela ter za redukcijo Češke (do leta 1992 Češkoslovaške) akademije znanosti v prid univerzitetne mreže, ki se je razširila z nastankom vrste novih manjših univerz v regijah. Vendar je obenem odprl dotlej nepredstavljive možnosti svobodnega raziskovanja tudi na področju najnovejše zgodovine ter svobodnega objavljanja znanstvenih rezultatov. Nastanek novih revij ter privatnih založb in razmeroma visoka konjunktura zanimanja javnosti za zgodovinska vprašanja so ustvarili priložnosti za popularizacijo – marsikdaj tudi na nezadostnem nivoju – zgodovine in so odtegnili vrsto nadebudnih moči s področja znanstvenih raziskav, ki so v novi socialni diferenciaciji postali eden izmed zelo slabo plačanih poklicev.

Razvoj zgodovinske znanosti pa je bil postavljen pred novo nalogo – kako povezati tri skoraj samostojne tokove češkega zgodovinopisja, ki so se v teku dvajsetih let razvijali v medsebojni izolaciji. Prvič so to bili domači raziskovalci, ki so v času komunizma delali v inštitutih in na univerzah, oziroma v muzejih, arhivih itd.; drugič oporečniki, ki so bili v času komunizma zaprti ali so smeli delati večinoma le manualno; tretjič pa zgodovinarji, ki so takoj po avgustu 1968 ali nekoliko pozneje odšli v tujino in so tam vsaj deloma nadaljevali znanstveno delo. Zlasti med zgodovinarji 20. stoletja je bil pomemben del strokovnjakov iz emigracije ali iz oporečništva; med njimi Vilém Prečan, ki se je vrnil iz Nemčije, osnoval novi Inštitut za sodobno zgodovino pri Akademiji in v njem koncentriral raziskave druge svetovne vojne in komunističnega obdobja.⁷ Tudi glavni oporečniki med zgodovinarji in z njimi neformalno združeni kolegi so zajeli pomemben delež v restrukturalizaciji znanstvene organizacije. Jaroslav Mezník, ki je zaradi »protidržavne dejavnosti« preživel vrsto let v zaporu, je postal vodilna osebnost zgodovinopisja na Masarykovi univerzi v Brnu;⁸ Josef Macek, ki je po letih podrejenega dela v Akademiji odšel v

⁵ Razvoj češkega marksističnega zgodovinopisja ni doslej sintetično obdelan. Poleg številnih ocen posameznih del je sicer izšlo nekaj analitičnih člankov, prvi poskus orisa problematike pa je prinesel kongres čeških zgodovinarjev septembra 1993 in zbornik predavanj s kongresa: VII. sjezd českých historiků (Praha 24.–26. září 1993), Praha 1994.

⁶ Celotno gradivo prejšnjih kongresov čeških zgodovinarjev, ki so vsaj deloma odkrivali takratno stanje češkega zgodovinopisja, v času komunizma ni smelo biti objavljeno. Posrečilo pa se je objaviti vsaj politično manj relevantne referate, posvečene obdobju srednjega in zgodnjega novega veka, iz kongresov v osemdesetih letih (1982 in 1989), in sicer v zborniku Folia Historica Bohemica 5, 1983, s. 307–438; ibidem, 14, 1990, s. 331–349.

⁷ Prim. Josef Hanzal, Proměny české historiografie 1945–1989, I, v: VII. sjezd českých historiků, Praha 1994, s. 23–30; Josef Petráň, Proměny české historiografie 1945–1989, II, ibidem, s. 31–38; Jiří Pešek, Jeho nynější krize (Odpověď Josefu Hanzalovi), v: Zpravodaj Historického klubu 7, 1996, št. 1, s. 18–21.

⁸ [Jaroslav Pánek], K životnímu jubileu Jaroslava Mezníka, in: Folia Historica Bohemica 13, 1990, s. 541–551.

pokoj, se je vrnil kot predsednik Češkega in slovaškega narodnega komiteja zgodovinarjev in je že avgusta 1990 vodil češkoslovaško delegacijo na svetovnem kongresu v Madridu;⁹ Jan Křen, ki je dvajset let nadaljeval svoje znanstvene raziskave o moderni dobi ter odnosih med Čehi in Nemci kot manualni delavec, je postal direktor novo ustanovljenega Inštituta za mednarodne odnose na Karlovi univerzi v Pragi;¹⁰ vodilni češki medievist František Šmahel, ki je dolgo časa deloval kot voznik tramvaja in potem našel službo v enem regionalnih muzejev, pa je postal direktor Zgodovinskega inštituta pri Akademiji znanosti.¹¹

Večino zgodovinarjev mlajše ali srednje generacije pa so vendarle predstavljali ljudje, ki so tudi v času komunizma delovali v oficialnih ustanovah. Čeprav so se spočetka slišali tudi radikalni glasovi, ki so grozili s čistkami, je treba po pravici povedati, da so morali oditi samo posamezniki, ki so se pred novembrom 1989 popolnoma diskreditirali s svojo kolaboracijo v prid državne policije ali pa z nesprejemljivo profanacijo znanosti v službi bivšega režima. Za pretežno večino aktivnih zgodovinarjev pa so se odprle nove možnosti udeležbe v znanstvenih raziskavah ali v univerzitetnem pouku, kar je predvsem osebna zasluga najboljših predstavnikov disidentstva. Oni so se namreč dobro zavedali tega, da bi že tretje morebitne čistke v teku štiridesetih let lahko imele za češko zgodovino katastrofalne posledice. Ne glede na organizacijske in personalne spremembe se je tokrat posrečilo ohraniti kontinuiteto in prvič pretrgati blodni krog nenehne uničevanja te stroke zaradi političnih razlogov.

Značilna poteza začetka devetdesetih let je bilo nenehno preurejanje inštitucionalne baze za znanstveno raziskovanje. Ta trditev velja za vso humanistiko, za zgodovino pa še posebej. V svobodnih razmerah je prišlo do eksplozije regionalnih iniciativ, ki so želele premagati resnični ali domnevni »pragocentrizem«. Tako je poleg treh tradicionalnih univerz (Praga, Brno, Olomouc) nastalo še šest novih – v bistvu po ena v vsaki pomembnejši regiji (České Budějovice na južnem Češkem, Plzeň na zahodu dežele, Ústí nad Labem na severu, Pardubice na vzhodu Češke, Ostrava na severnem Moravskem in Opava v Šleziji). Na trikrat večje število univerz – in tudi oddelkov za zgodovino – pa strokovnjaki niso bili zadostno pripravljani. Čeprav so mnogi dobri znanstveniki odšli iz Akademije na univerze, je bilo in je doslej še vedno premalo kvalificiranih visokošolskih učiteljev. Zato je bilo potrebno dopolnjevati profesorske zборе z ekstermistami, sodelavci muzejev, arhivov in drugih ustanov, kar je bilo ugodno le do neke mere. Vsekakor je nastala značilna razlika v nivoju pouka in raziskav na področju zgodovine med vodilnima univerzama (Praga in Brno, na področju zgodovinskega dela pripada še zelo dobra Južnočeška univerza v Českých Budějovicah) na eni strani in sicer staro Univerzo Palackega v Olomouci ter ostalimi »regionalnimi«¹² univerzami, ki so večinoma nastale na podlagi bivših pedagoških fakultet, na drugi strani. Vendar pa niti na vodilnih univerzah ni situacija popolnoma zadovoljiva, ker nastaja nevarnost generacijskega preloma – starejši profesorji odhajajo v pokoj, je pa premalo pripravljenih – redno habilitiranih – docentov in sposobnih asistentov srednje in mlajše generacije.

Zgodovinske raziskave pri Češki akademiji znanosti predstavljata dva praška inštituta – osrednji Zgodovinski inštitut¹² in predvsem k drugi polovici 20. stoletja usmerjeni Inštitut za sodobno zgodovino¹³ (poleg njih so še posebni inštituti za zgodovino umetnosti, literature, dva

⁹ Prim. František Šmahel, + Josef Macek (8.4.1922–10.12.1991), v: Český časopis historický 90, 1992, s. 143–147; Petr Čornej, Světa a stíny jednoho života, v: Dějiny a současnost 14, 1992, št. 2, s. 42–43; Jaroslav Pánek, Tři letmá setkání s Josefem Mackem, v: Folia Historica Bohemica 15, 1991 [1992], s. 603–607. Bibliografija in pregled življenjepisnih podatkov v: Sborník in memoriam Josefa Macka, Praha 1997.

¹⁰ Prim. Occursus-Setkání – Begegnung. Sborník ku počtě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena, ured. Zdeněk Pousta, Pavel Seifter in Jiří Pešek, Praha 1996.

¹¹ Prim. Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, I–III, ured. Jaroslav Pánek, Miloslav Polívka in Noemi Rejchrtová, Praha 1994.

¹² Jaroslav Pánek, Historical Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences (General and Bio-Bibliographical Information), Prague 1992; id., Historický ústav Akademie věd České republiky. Souhrnná a bio-bibliografická příručka, Praha 1993; Academy of Sciences of the Czech Republic: Institute of History. Bio-Bibliographical Yearbook 1994–1995.

¹³ Prim. Czechoslovak Academy of Sciences. Information Handbook, Prague 1991, s. 23–24, in redne informacije o delu inštituta v reviji Soudobé dějiny.

arheološka inštituta, orientalni inštitut itd.).¹⁴ V začetku devetdesetih let je poskušal František Šmahel s svojimi sodelavci zgraditi centralno ustanovo za kompleksne raziskave češke in deloma tudi evropske ter ameriške zgodovine. »Historia calamitatum«, kakor je imenoval nenehne probleme s financami, raziskovalnimi prostori (izgubljenimi v poteku restitucij nepremičnin) in stalne personalne spremembe, so pripeljale do tega, da je danes Zgodovinski inštitut bolj skromna osnova za raziskavo neštevilnih izbranih tem in obenem servisni center za izdajanje osrednjih zgodovinskih časopisov in zbornikov, obdelavo bibliografije in češkega biografskega leksikona.¹⁵ Reševanje vseh teh nalog pa je deloma odvisno od direktnega financiranja, deloma od grantov, ki jih dodeljujejo posebne agencije na nivoju Češke republike, Akademije znanosti, posameznih univerz itd. Bistvo je tako (in to se nanaša na vse raziskovalne ustanove na področju zgodovine), da je financiranje nezadostno in da je bilo potrebno reducirati tudi take programe, ki bi pomenili tehten prispevek za razvoj češke zgodovinske znanosti.

Bolj pozitivna črta sedanjega razvoja je resnična decentralizacija zgodovinskih raziskav. Poleg akademskih inštitutov in oddelkov za zgodovino na univerzah (uradno se imenujejo fakultetni »inštituti« ali »katedre«) se v veliko večji meri kot prej uveljavljajo najboljši arhivi in muzeji, kar je pogojeno s tem, da imajo neomejene možnosti določati primeren program svojega znanstvenega dela, prirediti konference in izdajati publikacije. Zlasti Osrednji državni arhiv v Pragi in Arhiv prestolnice Prage, ki jima sledi vrsta drugih arhivov, sta se uvrstila med najboljše ustanove za kritično objavljane zgodovinskih virov (od srednjega veka do 20. stoletja),¹⁶ odlični Vzhodnočeški muzej v Pardubicah pa organizira raziskave in izdaja publikacije (zlasti na področju zgodovine zgodnjega novega veka),¹⁷ ki so celo mednarodnega pomena. Podobno je Južnočeška univerza postala center za raziskave plemstva, aristokratskih dvorov in rezidenc, ki imajo širok evropski odmev.¹⁸

Mednarodno sodelovanje pa je po desetletjih prisiljene izolacije postalo sestavni del organizacije češke zgodovinske znanosti. Na eni strani so razpadle bilateralne komisije (med njimi tudi bivša češkoslovaško-jugoslovska komisija zgodovinarjev), ki so nekje do začetka devetdesetih let obstajale pri Akademiji, na drugi strani pa so nastale nove oblike sodelovanja. Svojevrsten zgled je bila češko-avstrijska iniciativa »Verbindendes und Trennendes an der Grenze«, ki se je uveljavila takoj po političnem prelomu; v letih 1990–1993 je organizirala štiri tematske konference, na katerih je prišlo do intenzivnih osebnih in znanstvenih kontaktov med zgodovinarji iz obeh držav, ki se naprej neformalno razvijajo tudi brez podpore te enkratne iniciative.¹⁹

¹⁴ Podrobni podatki: Jaroslav Mezník – Jaroslav Pánek, *Historische Institute in den böhmischen Ländern*, in: *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic* 1, 1994, s. 121–141; Jaroslav Pánek – Jiří Vykoukal, *Centres of Historical Research in the Czech Republic II*, ibidem 2, 1995.

¹⁵ František Šmahel, *Historia calamitatum...*, in: *Bulletin Historického ústavu ČAV* 4, 1993, št. 3, s. 1.

¹⁶ Izmed vrste edicij bi omenil vsaj sistematično objavo virov k demografski strukturi in religioznemu razvoju prebivalstva Češke v 17. stoletju, k razvoju domače politične scene med prvo svetovno vojno in zapisnikov vlad prve Češkoslovaške republike (Osrednji državni arhiv) ter praških mestnih in matičnih knjig iz srednjega in zgodnjega novega veka (Mestni arhiv v Pragi). Drugi omenjeni arhiv spada med najbolj pomembne prireditelje znanstvenih zasedanj, ki prinašajo v češko zgodovino nove teme (problemi komunikacije, vsakdanjosti in praznovanj, vloge žensk itd.) in katerih rezultati so na razpolago v periodičnem zborniku *Documenta Pragensia*.

¹⁷ Prim. zbornike *Rekatolizace v českých zemích*, ured. Jindřich Francek, Pardubice 1995; *Pernštejnové v českých dějinách*, ured. Petr Vorel, Pardubice 1995; *Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury*, ured. Jindřich Francek in Tomáš Šimek, Zámrsr-Pardubice 1996; *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.–18. století*, ured. Jindřich Francek, Pardubice 1996.

¹⁸ Referati s konferenc, ki so posvečene razvoju aristokratskih dvorov renesančne in baročne dobe, od leta 1991 izhajajo v okviru zbornika *Opera Historica (Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis)*.

¹⁹ Prim. zbornike: *Spojující a rozdělující na hranici – Verbindendes und Trennendes an der Grenze*, ured. Václav Bůžek, České Budějovice 1992; *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. Referate des Symposiums »Verbindendes und Trennendes an der Grenze III«*, ured. Thomas Winkelbauer, Horn – Waidhofen an der Thaya 1993; *Ústřední moc a regionální samospráva. Zentralmacht und regionale Selbstverwaltung (XXIII. mikulovské sympozium – Verbindendes und Trennendes an der Grenze IV)*, ured. Emil Kordiovský, Brno 1995. Pregledno je o tem češko-avstrijskem sodelovanju poročal Václav Bůžek, *Sympozia o hranici a nové badatelské perspektivy*, v: *Dějiny a současnost* 16, 1994, št. 5, s. 57–58.

Izredno intenzivni so stiki z nemškimi zgodovinarji, ki so deležni tudi državne podpore z obeh strani. Uradna naloga Češko-nemške zgodovinske komisije je kritična ocena odnosov in konfliktov med obema narodoma, zlasti v 19. in 20. stoletju. Skupno delo je prineslo poleg mnogih delnih prispevkov tudi svojevrstno novo razlago zgodovine češko-nemških odnosov, ki je odklonila skrajnosti z obeh strani.²⁰ Podobno se razvijajo tudi kontakti na področju ustvarjanja učbenikov zgodovine (*Schulbuchkommission* v Braunschweigu), ki naj bi prispevali k odpravljanju kontradiktorne razlage sožitja ter sosedstva Čehov in Nemcev.²¹ Z manjšim odmevom v javnosti, vendar intenzivno je konkretno sodelovanje, npr. na področju raziskav humanistične kulture in renesanse v obdobju 15.–17. stoletja, in sicer ne samo z Nemci, temveč tudi z Avstrijci, Madžari, Italijani itd. Večina kontaktov z zahodno Evropo in Ameriko (ob sedanjem zanemarjanju stikov z Vzhodom) pa se uveljavlja na ravni skupnih projektov, zasedanj ali publikacij.²²

Udeležba na konferencah in pri mednarodno zasnovanih zbornikih ali drugih publikacijah predstavlja eno izmed možnosti, kako premagovati jezikovno omejenost češkega zgodovinopisja. Ker je izdajanje knjig čeških zgodovinarjev v zahodnih jezikih samo izjemno, poskušamo seznanjati tuje interesente s poglavitnimi rezultati čeških raziskav v periodičnem zborniku *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic*, ki od leta 1994 izhaja v angleščini, nemščini ter francoščini in poleg razprav z bolj široko tematiko prinaša ocene pomembnih čeških ali bohemikalnih publikacij ter pregled dejavnosti raziskovalnih ustanov na področju zgodovinskih znanosti. S povzetki v svetovnih jezikih izhajajo kajpada tudi drugi časopisi in zborniki, ki jih je v Češki republiki desetine in od katerih je mogoče na tem mestu omeniti samo nekaj najpomembnejših.

Osrednja zgodovinska revija je *Český časopis historický*, ki obstaja že od leta 1895, vendar je v obdobju 1953–1989 izhajala pod naslovom *Československý časopis historický*. Ta revija je edinstvena v tem smislu, da daje sistematično informacijo o stanju češkega zgodovinopisja, ker prinaša vsako leto – poleg člankov, kronike ter bibliografskih podatkov – stotine ocen in anotacij novih čeških ter inozemskih (včasih tudi slovenskih) knjig in razprav. Na področju zgodovinsko zasnovane slavistike se uveljavlja prav tako tradicionalni *Slovanský přehled* (osnovan leta 1898), kjer je mogoče tu pa tam najti tudi razprave o češko-slovenskih stikih v preteklosti. Za razvoj raziskovalnega dela na posameznih področjih imajo velik pomen časopisi oziroma zborniki, ki se koncentrirajo na posamezna obdobja – za srednji vek *Mediaevalia Historica Bohemica*, za obdobje od 16. do 18. stoletja *Folia Historica Bohemica*, za 19. in 20. stoletje *Moderní dějiny* (Moderna zgodovina) in *Soudobé dějiny* (Sodobna zgodovina). Za zgodnji novi vek, katerega raziskave se razvijajo še posebej intenzivno, so na razpolago med drugim tudi *Studia Comeniana et historica* ter v svetovnih jezikih izhajajoča *Acta Comeniana*, ki se sicer formalno povezujejo s komeniologijo (interdisciplinarnimi raziskavami dela češkega teologa, filozofa in pedagoga 17. stoletja Jana Amosa Komenskega), v bistvu pa se vedno bolj posvečajo kulturni zgodovini 16. in 17. stoletja.²³ Med zborniki, določenimi za posamezne zgodovinske discipline, velja omeniti zlasti periodike *Hospodářské dějiny – Economic History*, *Historická geografie*, *Historická demografie* in *Sborník archivních prací* (Zbornik arhivskih del). Popularizaciji znanstvenih rezultatov pa sta

²⁰ Iz vrste češko-nemških zbornikov prim. zlasti: Češi, Němci a odsun. Diskuse nezávislých historiků, ured. Bohumil Černý, Jan Křen, Václav Kural in Milan Otáhal, Praha 1990; pomembne monografije: Jan Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990; Miroslav Kárný, »Konečné řešení«. Genocida českých židů v německé protektorátní politice, Praha 1991; Václav Kural, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha 1993; Tomáš Staněk, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha 1991; id., *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*, Praha 1993; id., *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945*, Praha 1996.

²¹ Vodilno vlogo v tem sodelovanju s češke strani igra Zdeněk Beneš, docent na praški filozofski fakulteti, ki je z upoštevanjem mednarodne komparacije napisal za srednješolce vrsto odličnih učbenikov češke in splošne zgodovine srednjega veka.

²² O teh znanstvenih odnosih redno informirajo zlasti reviji *Český časopis historický* in *Dějiny a současnost* ter zbornik *Folia Historica Bohemica*.

²³ Bolj podrobno Jaroslav Pánek, Jan Amos Komenski. Češki humanist na poti k boljšanju reči človeških (Pedagoška zbirka založbe Educa 1994), Nova Gorica 1993, zlasti s. 122–124.

posvečeni kulturno-zgodovinska revija *Dějiny a současnost* (Zgodovina in sodobnost) in mesečnik *Historický obzor* (Zgodovinska obzorja), ki služi predvsem za informiranje profesorjev na srednjih šolah. Z organizacijskimi problemi se ukvarja, jubilejne članke o posameznih znanstvenikih in nekrologe prinaša *Zpravodaj Historického klubu* (Vestnik Kluba zgodovinarjev), ki je glasilo Združenja zgodovinarjev Češke republike.

Vrednotenje stanja aktualnih raziskav, ki so rezultat dela nekaj sto zgodovinarjev, arhivarjev, muzeologov ter drugih strokovjakov, ni nikakor enostavno, še posebej če je taka ocena povezana s pogledom »od znotraj«. Vendar pa je mogoče ugotoviti vsaj nekatere bolj splošne težnje.

Razvidno je, da se je v prvi polovici devetdesetih let zaključilo ali je svoj višek doseglo življenjsko delo nekaterih osrednjih osebnosti češkega zgodovinarstva. Večina znanstvenikov starejše generacije je bila dolga leta omejena s strani komunističnega režima in je svoja nejehtnejša dela lahko izdala šele v novem času. Večinoma so to obdelave velikih tem češke zgodovine. Tako je František Kavka napisal klasično sintezo vlade rimskega cesarja in češkega kralja Karla IV.²⁴ In je metodološko poglobil tematiko, ki jo je z marksističnega vidika skoraj istočasno faktografsko opisal Jiří Spěváček.²⁵ Odlični poznavalec srednjeveških herezij František Šmahel je predstavil svoj ogromni opus o husitski revoluciji, ki je prvič zasnovan na tako široki evropski komparaciji.²⁶ Nekdanji vodilni marksist Josef Macek je v času uradnega molka obdelal najbolj zanemarjeno obdobje češkega srednjega veka – njegovo zaključno fazo v času, ko je na Češkem (in pozneje tudi Ogrskem) vladala dinastija Jagellonov; Macek, ki se je podrobno seznanil s francosko historiografijo in je bil tesen osebni prijatelj Fernanda Braudela, je najbolj dosledno med češkimi zgodovinarji uveljavil semiotične metode za raziskavo plemstva in sploh družbe na prelomu 15. in 16. stoletja.²⁷ Svoja tehtna dela sta izdala najboljša češka poznavalca zgodnjega novega veka – Josef Petráň je pripravil zgodovino materialne kulture 16.–18. stoletja, ki pomeni metodološki prelom v češkem zgodovinarstvu,²⁸ in Josef Válka je napisal odlično sintezo zgodovine Moravske kot evropske tranzitne dežele v srednjem in zgodnjem novem veku, ki po kvaliteti presega koncepte *Landesgeschichte* v drugih srednjeevropskih deželah.²⁹ Pomembna dela – zlasti izpod peresa Otta Urbana,³⁰ Jiříja Kořalka³¹ in Jana Křena³² – so bila posvečena 19. stoletju in so pokazala razvoj češke družbe in češko-nemških odnosov pred obnovitvijo samostojne češke države v širokem okviru habsburške monarhije in Evrope. Številne knjige o razvoju v 20. stoletju prinašajo predvsem neznano gradivo in analitične poglede na delne teme, kot je delež češkoslovaških legij v prvi svetovni vojni, nemška okupacija im problem češke kolaboracije v letih 1939–1945 ter komunistična represija v obdobju 1948–1989.³³

²⁴ František Kavka, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika*, I–II, Praha 1993.

²⁵ Jiří Spěváček, *Karel IV. Život a dílo*, Praha 1979; id., *Václav IV. 1361–1419*, Praha 1986; id., *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994.

²⁶ František Šmahel, *Husitská revoluce*, I–IV, Praha 1993.

²⁷ Josef Macek, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, I–II, Praha 1992–1994.

²⁸ Josef Petráň (s sodelovanjem Lydie Petráňove), *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, II/1, Praha 1995. Isti avtor je skupaj z že omenjenim Františkom Kavko tudi glavni urednik velike zgodovine praške univerze, pri obdelavi katere sodelujejo prav tako zgodovinarji srednje generacije – *Dějiny Univerzity Karlovy*, I–II, Praha 1995–1996 (do leta 1998, 650. obletnice nastanka praške univerze, naj bi izšlo še dve češki in ena angleška knjiga, s katerimi bo to delo zaključeno).

²⁹ Josef Válka, *Dějiny Moravy* I–II, Brno 1991–1996.

³⁰ Otto Urban, *Die tschechische Gesellschaft 1848–1918*, Wien 1994.

³¹ Jiří Kořalka, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996. Prim. tudi Ivan Pfaff, *Česká přínaléžitost k Západu v letech 1815–1878*, Brno 1996.

³² Jan Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.

³³ Prim. zlasti Robert Sak, *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920)*, Jinočany 1995; Karel Pichlík – Bohumír Klípa – Jitka Zabloudivá, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996; Jan Gebhart – Jan Kuklík, *Dramatické i všední dny Protektorátu*, Praha 1996; Jindřich Pecka, *Spontánní projevy Pražského jara*

Sedanja srednja generacija čeških zgodovinarjev doslej ni prevzela vodilne vloge v češkem zgodovinoписju in je odprto vprašanje, ali bo v prihodnjih dvajsetih letih predložila dela takega pomena kot pravkar omenjeni starejši znanstveniki. Njena zasluga je vsekakor v tem, da je takoj po propadu komunizma posvetila veliko pozornosti obdelavi novih učbenikov in je ustvarila alternativne pripomočke za vse stopnje šol; s tem je znatno prispevala k temu, da so zlasti gimnazije, deloma tudi osnovne šole premagale zastarele psevdomarksistične sheme in začele poučevati zgodovino z bolj modernega in privlačnega vidika.³⁴ Nekateri nadarjeni znanstveniki so na ta način zapustili raziskovalno delo in se posvečajo izrecno ali večinoma le popularizaciji in publicistiki. Taka dejavnost prav gotovo prispeva k večjemu priznanju zgodovinoписja v družbi, ker tega prostora ne zapolnjujejo samo nezadostno izobraženi novinarji, vendar pa slabi sistematično raziskovalno delo. V nekaterih znanstvenih ustanovah je mogoče opaziti krizo, ki je med drugim posledica izredno nizkih plač zgodovinarjev (in drugih humanistično usmerjenih strokovnjakov), zaposlenih v znanstvenih inštitutih in na fakultetah (saj raje pišejo razmeroma dobro plačane poljudne članke kot znanstvene razprave), in nezadostnega interesa za delo v takih ustanovah.

Znanstveno delo na področju zgodovinskih disciplin se ne razvija po nobenem direktivnem načrtu, kakor je bilo prej običajno, temveč na osnovi interesa posameznih znanstvenikov, ki so sposobni prepričati vodstvo inštitutov o potrebi izbranih tem in po možnosti tudi pridobiti podporo (grante), ali pa na podlagi čisto osebnega interesa. Tako je zlasti pri visokošolskih učiteljih, ki včasih dobijo podporo iz inozemstva, kjer je interes za tovrstne komparativne raziskave. Vsekakor morajo češki zgodovinarji raziskovalno svobodo plačati z veliko skromnostjo, kar zadeva financiranje njihovih projektov. Marsikdaj se delna podpora nanaša npr. samo na prireditve znanstvene konference, ki pripravi zbornik prispevkov, nikakor pa ne zadostuje za opravljenje sinteze.

Ne glede na neugodne materialne pogoje lahko navedemo nekaj tematskih krogov, ki imajo široko hevristično podlago in ki so vključeni v dobro zasidrane projekte. Tradicionalna tema češke medievistike – *husitska revolucija* – je pred kratkim dočkala veliko sintezo v štirih knjigah. Vendar že nekaj let (in sicer v Zgodovinskem inštitutu pri Akademiji, ki ga vodi avtor te sinteze František Šmahel!) poteka obsežna raziskava virov v vseh nemških arhivih, ki naj bi prinesla ne-le njihovo objavo, temveč tudi novo interpretacijo križarskih pohodov na Češko, obveščevalne službe, gospodarskih okoliščin, češko-nemških kontaktov ter konfliktov in sploh odnosa Češkega kraljestva do rimsko-nemškega cesarstva v 15. stoletju.³⁵

Drug tematski krog se nanaša na češko plemstvo in se razvija vzporedno z zahodnoevropsko *Residenzforschung*. Zlasti s podporo Južnočeške univerze se je posrečilo razviti sistematično raziskovanje vseh dostopnih arhivskih virov plemiških družin in postopoma pojasnjevati vse strani družbenega, kulturnega in gospodarskega življenja aristokracije, viteštva in plemiških dvorov. Konference, ki jih prirejajo vsaka tri leta v renesančnem biseru južne Češke Českem Krumlovu, so že postale mednarodno priznana baza za primerjalne razprave o tej tematiki.³⁶

Kot tretji primer lahko navedemo raziskave, ki jih je skupaj z arhivarji, muzeologi in drugimi strokovnjaki iz vse Češke republike organiziral Vzhodnočeški muzej. Njemu se je

1968–1969, Brno 1993; Milan Otáhal – Alena Nosková – Karel Bolomský, *Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970. Dokumenty. »Normalizace« v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích*, Praha 1993.

³⁴ Še vedno najbolj priljubljena srednješolska učbenika sta *Dějiny zemí Koruny české, I–II*, ured. Petr Čornej in Pavel Bělina, Praha 1992, ter *Dějiny evropské civilizace, I–II*, ured. Petr Čornej in Pavel Bělina, Praha 1995; obenem pa nastaja vrsta novih učbenikov, med katerimi so na metodološko zelo visokem nivoju dela Zdeňka Beneša (prim. op. 21).

³⁵ Pomembno hevristično delo je opravil Miloslav Polívka, ki je objavil – zlasti v nemških časopisih – vrsto analitičnih razprav in pripravljaja zajetno edicijo virov ter sintetično obdelavo češko-nemških odnosov v kritičnem 15. stoletju.

³⁶ Prim. *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*, ured. Václav Bůžek, České Budějovice 1993; Václav Bůžek, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995; id., *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbélhorských Čech*, Praha 1996.

posrečilo zbrati, kritično urediti in izdati edinstveno dokumentacijo o zgodovini kapitalnega sodstva od 15. do 18. stoletja, ki predstavlja tehten prispevek k poznavanju zgodovine kriminalitete in sovпада s prizadevanji *International Association for History of Crime and Criminal Justice*. Podobnih primerov bi bilo mogoče navesti veliko več, čeprav velja, da niso sistematično pokrite od daleč vse zaželjene in za razvoj zgodovinske znanosti potrebne teme.³⁷

V kolikor se z znanstvenim delom ukvarjajo zgodovinarji srednje generacije, je zanje značilno, da večinoma zapuščajo »velike teme« svojih predhodnikov in so nekoliko skeptični do daljnosežnih tez. Odklanjajo nekdanjo metodo posameznih sond v vire, ki naj bi osvetlile ali dokumentirale že vnaprej formulirane teze, in namesto tega poskušajo celotno obvladati obsežne arhivske fonde (oz. zbirke materialnih, ikonografskih in dugih virov), šele na njihovi podlagi pa rekonstruirati nove podobe preteklosti in predložiti netradicionalne interpretacije. Te se nanašajo tako na kulturni in politični kot na gospodarski razvoj. To nikakor ne pomeni vrnitve k enostavnemu opisu zunanjih pojavov. Na področju zgodovine zgodnjega novega veka velja npr. omeniti osvetlitev finančnih operacij kot osnove za politično in kulturno reprezentacijo gosposke,³⁸ konstrukcijo političnega sistema češke države³⁹ ali življenjskih ciklov in vsakdanje kulture plemstva.⁴⁰ Za prejšnje pisanje o zgodovini je dokaj nenavadna prav tako osvetlitev sestave in življenja dvora čeških vladarjev⁴¹ kot pa razumevanje psihologije tlačanov ali pristašev marginalnih skupin, s katerimi se danes tekoče ukvarja češko zgodovinopisje.⁴²

Označene teme v bistvu sovpadajo z razvojnimi težnjami evropskega zgodovinopisja. Včasih prihajajo zaradi objektivnih razlogov z večjo zakasnitvijo, neke se evropskemu nivoju bližajo, z nekaterimi deli živih klasikov češke znanosti – zlasti J. Petrána, F. Šmahela in J. Válke – je češko zgodovinopisje že znatno obogatilo poznavanje evropske preteklosti, kar bo še bolj razvidno, ko vsaj nekatere izmed njihovih knjig izidejo v zahodnih jezikih.

Za češko zgodovinopisje je bila vedno značilna koncentracija na probleme češke preteklosti, kar je razumljivo glede na dostopnost virov in na relativno nizko število čeških zgodovinarjev v primerjavi s sosednjimi Nemci ali Poljaki, če ne omenjamo drugih velikih narodov. Vendar pa težnja po evropeizaciji in globalizaciji problemov vpliva tudi na češke zgodovinarje. Veliko več pozornosti posvečajo zgodovini mednarodnih odnosov in poskusom pisati kompletne sinteze zgodovine drugih narodov oz. držav (v zadnjem času npr. Rusije, Pribaltika ali Portugalske).⁴³ Nekdanja tradicionalna orientacija na bilateralne, zlasti češko-slovanske (češko-ruske, češko-poljske itd.) odnose v 19. in 20. stoletju nekoliko odstopa v prid aktualnih tem, kakršni so npr. češko-nemški stiki v moderni dobi⁴⁴ in vloga ruske ter ukrajinske emigracije na Češkem med svetovnjima vojnama.⁴⁵ Slavistično usmerjene zgodovinarje

³⁷ Jaroslav Pánek, *Les recherches sur l'histoire de la criminalité et de la justice pénale en République Tcheque*, in: *Revue européenne d'histoire pénale*, 1997, v tisku. Prim. tudi op. 17.

³⁸ Václav Ledvinka, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596)*, Praha 1985; Václav Bůžek, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989; Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberk. Životní příběh Petra Voka*, Praha 1996.

³⁹ Jaroslav Pánek, *Das politische System des böhmischen Staates im ersten Jahrhundert der habsburgischen Herrschaft (1526–1620)*, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 97, 1989, s. 53–82; id., *The Religious Question and the Political System of Bohemia before and after the Battle of the White Mountain*, in: *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. by R. J. W. Evans and T. V. Thomas, London 1991, s. 129–148.

⁴⁰ *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století*, ured. Lenka Bobková, Ústí nad Labem 1992.

⁴¹ Doslej delni prispevki se nanašajo zlasti na praški dvor cesarja in češkega kralja Rudolfa II. Pregled rezultatov teh raziskav bo razviden iz zajetnega kataloga razstave in zbornika Rudolf II. a Praha, ki sta že pripravljena za tisk v češki, angleški in nemški verziji (Praha 1997).

⁴² Med drugim Jiří Mikulec, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.

⁴³ Milan Švankmajer – Václav Veber – Zdeněk Sládek – Vladislav Moulis, *Dějiny Ruska*, Praha 1995; Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, Praha 1996; Luboš Švec – Vladimír Macura – Pavel Štol, *Dějiny pobaltských zemí*, Praha 1996.

⁴⁴ Glej op. 10 in 20.

⁴⁵ Prim. Václav Veber et al., *Ruská a ukrajinská emigrace v ČR v letech 1918–1945, I–III*, Praha 1993–1995; Martin C. Putna – Miluše Zdražilová, *Rusko mimo Rusko. Dějiny a kultura ruské emigrace 1917–1991, I–II*, Brno 1993–1994; Bohdan Zilynskyj, *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917 – 1945 (1994)*, Praha 1995.

pa poleg stalinistične Rusije najbolj privlačijo nacionalni problemi srbsko-hrvaško-bosanskega prostora in razpad Jugoslavije, kar je tema, ki je deležna številnih polemik, vendar pa ostaja – tudi zaradi nedostopnosti primarnih virov – marsikdaj bolj na publicistični kot znanstveni ravni.⁴⁶

Največja pridobitev za češko zgodovino pisje devetdesetih let je popolna znanstvena svoboda, v kateri se lahko razvija prvič po celem polstoletju. Paradoksalno lahko izgleda dejstvo, da so najpomembnejše publikacije zadnjih sedmih let v bistvu nastale že v času komunizma in so šele zdaj dočakale objavo. Paradoks pa je samo navidezen. V času neostalinistične »normalizacije« so se namreč najboljši zgodovinarji – čeprav v neugodnih zunanjih pogojih – lahko nenavadno koncentrirali na tiho znanstveno delo, premišljevanje in diskusije v ozkem krogu prav tako prizadetih simpatizerjev,⁴⁷ medtem ko danes pripadniki srednje in celo najmlajše generacije komaj utegnejo napisati vse zaželjeno, da bi zadovoljili povpraševanje urednikov in založnikov. Sedanji razvoj češkega zgodovinarstva je prenapolnjen s hektično naglico, ki prinaša veliko knjig za krajšo uporabo in analitičnih razprav, ampak v srednji, najbolj obremenjeni generaciji doslej ne daje del velikega formata. Teme za taka dela pa se same ponujajo – med njimi je lahko integracija češke države v habsburško monarhijo in delež Čehov ob njenem razpadu ali pa novo zasnovana velika zgodovinska sinteza – takrat ne-le češkega naroda, temveč multietnične družbe na češkem ozemlju.⁴⁸ Ob obdelavi problemov te vrste lahko prinese velike koristi mednarodno sodelovanje in komparativni študij. Primerjava češkega in slovenskega zgodovinskega razvoja pa ne bi smela ostati na zadnjem mestu.

Zusammenfassung

Die zeitgenössische tschechische Geschichtsforschung

Jaroslav Pánek

Die tschechische Geschichtsforschung, die im Lebenswerk von František Palacký (1798–1876) und später in der Tätigkeit von zwei Generationen der sog. Goll'schen Schule sehr gute Resultate erreicht hatte, wurde seit dem Anfang des Zweiten Weltkrieges mehrmals schwer beschädigt. Erstens war es in der Zeit der Naziokkupation der böhmischen Länder, zweitens nach dem kommunistischen Putsch in Februar 1948 und drittens nach der Besetzung der Tschechoslowakei durch die sowjetischen Truppen im August 1968. Unter dem politischen Druck wurde damals den meisten Historikern ihre Forschungs- und Publikationstätigkeit unmöglich gemacht und die jüngeren Generationen mußten immer sozusagen vom Anfang an zu beginnen. Nach 1968 ist es zu einer Spaltung der tschechischen Historiographie in drei Strömungen, und zwar in die »offizielle« (akademische), Dissidenten- und Exilantengeschichtsschreibung, gekommen. Nach dem Jahre 1989 gehörte zu den wichtigsten Auflagen der erneuerten Eliten der historischen Wissenschaft, die sich überwiegend aus den zwei letztgenannten Gruppen stammten, eine verhältnismäßige Vereinigung der tschechischen Historiker unter einem unparteiischen Dach. Man kann sagen, daß diese Auflage überraschend gut erfüllt wurde.

Zugleich wurde eine neue Infrastruktur der historischen Wissenschaft – im Sinne einer territorialen Dezentralisierung und Schwächung der akademischen Institute zugunsten der Hochschulen – ausgebaut. Eine viel stärkere Rolle spielen neuerlich die Universitäten, jedoch nur ein Teil von denen wirklich hohes wissenschaftliches Niveau besitzt; die neugegründeten regionalen Universitäten leiden immernoch an Mangel an qualifizierte Lehrer und Forscher, woraus gewisse Diskrepanz zwischen beiden Gruppen der Hochschulen hervorgeht. Obwohl auch die besten Archive und Museen größeres Gewicht erzielt haben, spielen die

⁴⁶ Ladislav Hladký, *Jugoslávská krize a její historické souvislosti*, Jinočany 1993; id., *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*, Brno 1996; Jan Pelikán – Miroslav Tejchman, *Dějiny Jugoslávie (1918–1991)*, Praha 1994; Jan Pelikán, *Jihoslovanská krize. Kořeny a souvislosti*, Praha 1996; Češi a jižní Slované [zborník], Praha 1996.

⁴⁷ Vzdušje znanstvenega življenja na robu oporečništva je lepo ujela odlična zgodovinarica evangeličanske cerkve N. Rejchrtová v zvezi z delovanjem svojega nekdanjega učitelja Amedeo Molnárja: Noemi Rejchrtová, O jednom okruhu Molnárových přátel, in: *Křesťanská revue* 58, 1991, s. 175–178.

⁴⁸ Skupina zgodovinarjev srednje in celo mlajše generacije pripravlja sintetično zgodovino češke države in njenega prebivalstva pod naslovom *Velké dějiny země Koruny české* v trinajstih knjigah, ki naj bi izšle do leta 2000.

akademischen Institute für Geschichte, Kunst- und Literaturgeschichte u.ä. noch weiter eine unabdenkbare Rolle in der Organisation der historischen Wissenschaft und bei der Herausgabe der fachlichen Zeitschriften, Quelleneditionen, Bibliographien usw.

Eine Würdigung des aktuellen Standes der tschechischen Historiographie ist dadurch erschwert, daß die wichtigsten, nach 1989 publizierten Werke schon in den siebziger und achtziger Jahren vorbereitet wurden (insbesondere die großen Synthesen von F. Kavka über die Zeit Karls IV., von F. Šmahel über die Hussitenrevolution, von J. Macek über die Jagellonenzeit, von J. Válka über die Geschichte Mährens als einer europäischen Transitlandschaft im Mittelalter und in der Frühneuzeit, von O. Urban und J. Kořalka über die tschechische Gesellschaft im 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts oder von J. Křen über die tschechisch-deutschen Beziehungen in der Neuzeit).

In der heutigen, von der mittleren Generation getragenen Geschichtsschreibung sind vier Tendenzen besonders deutlich: 1. starke Neigung zur Popularisierung der historischen Themen, die mehrere begabte Historiker von der Forschung wegführt; 2. Durchsetzung von Projekten, die auf einer breiten Basis der systematischen Archivforschung gegründet sind; 3. Orientierung zu den früheren »weißen Flecken« wie z.B. Rezidenzforschung, Geschichte der Eliten und der Marginalgruppen sowie der Kriminalität, der politischen Systeme usw.; 4. Thematisierung der Entwicklung der böhmischen Länder im Rahmen der europäischen Geschichte und Versuche um eine Durchdringung beider Komponenten der historischen Forschung. Mit der Ausnahme der erstgenannten Tendenz zeigen die anderen überwiegend positive Möglichkeiten für die tschechische Forschung und eine Perspektive der künftigen Synthese der tschechischen Geschichte auf dem europäischen Niveau.

SLOVENSKA MATICA

SI-1001 Ljubljana, Kongresni trg 8, pp. 458, tel.: (061) 1263-190

članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah vse knjige iz svoje zaloge (izbor glej v ZČ 3/1996, str. 448) in tudi naslednje:

Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995

Zbornik razprav o bogatem in usodnem obdobju novejše slovenske zgodovine sta uredila Peter Vodopivec in Joža Mahnič. Desetletje bogate kulturne ustvarjalnosti je zaradi skrajnih političnih in ideoloških zaostritev zaznamovalo tragične slovenske delitve v vojnem času in razvoj na Slovenskem vse do današnjega težavnega in mučnega vračanja v demokracijo.

Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev

V ponatisu je ponovno na voljo temeljno delo slovenske historiografije in pravne vede, ki je prvič izšlo leta 1961. Ker nedavno preminuli avtor ni več uspel pripraviti prenovljene izdaje, bo delo še nekaj čas ostalo nepresežena obsežnejša (567 strani!) sinteza slovenske pravne zgodovine.

Dnevnik cesarja Marka Avrelija

Že v četrtem natisu je pred nami delo stoiškega filozofa, ki je že zaradi njegovega avtorja zanimivo tudi za zgodovinarje. Zapiske cesarjevih razmišljanj je v slovenščino prevedel Anton Sovre, priredil, uvod in opombe pa napisal Kajetan Gantar.

ZAPISI

Anja Dular

Najstarejši tiski Britanske knjižnice v Londonu in naše dežele

Pomemben element za proučevanje kulturne zgodovine naše dežele so biblioteke, ki so tu nastale v določenem zgodovinskem obdobju. Iz fondov le-teh lahko namreč sklepamo, na kakšni kulturni ravni je bilo prebivalstvo. Neizčrpen vir za poznavanje njihovega sestava so zapuščinski inventarji. Le redke knjižnice so ostale skupaj do današnjih dni, med takimi izjemami, tu mislimo seveda le na privatne posvetne biblioteke, bi lahko našli nekaj grajskih knjižnic, ki so prišle kot volila v razne kulturne inštitucije. Pot večine pa se je končala izven meja današnjega slovenskega ozemlja. Med njimi velja na prvem mestu omeniti Valvasorjevo biblioteko, ki je danes del zagrebške Metropolitanske knjižnice. Pred nedavnim pa je bil objavljen njen katalog;¹ tako je ena redkih, katere gradivo dobro poznamo. Že v 15. stoletju je začela nastajati knjižnica knezov Auerspergov, a ko so se preselili na Zgornjeavstrijsko, so jo odpeljali s seboj. Dolgo je veljalo mnenje, da je danes v Washingtonu, v Congress Library, a po novejših ugotovitvah je bila v osemdesetih letih razprodana na dražbi v Londonu.² Njena nadaljnja usoda – kdo jo je kupil, kje so posamezna dela, še ni raziskana. Le redko namreč pride v javnost ime kupca na avkciji, pa še to se večinoma nanaša na predmete, za katere je bilo treba odšteti enormne vsote. Za knjige, ki so zanimive za nas, pa je zadostoval le drobiž.

Tako nam preostane za proučevanje zgodovine naših bibliotek, ali bolje rečeno poti, ki so jih naredile določene knjige, ki so bile nekoč v njih, še en pomemben vir. To so tiskani katalogi večjih evropskih ustanov. Med njimi so za naš prostor nedvomno najzanimivejše tiste v Nemčiji in Avstriji. Za obdobje do konca 16. stoletja je bilo narejenih že več takih popisov, seznamov tiskov 17. stoletja pa še ni v celoti objavila nobena knjižnica nemškogovorečih dežel. Kar 45 zvezkov bo obsegal popis *Deutsche Drucke des Barock 1600–1720 in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, ki ga pripravlja in objavlja od leta 1977 Martin Bircher s sodelavci. Biblioteka ima v svojem fondu 150.000 enot iz tega obdobja, ki jih bodo obdelali. Vse publikacije so predstavljene s fotografsko reprodukcijo naslovnice, sledi opis, ki obsega ime avtorja, skrajšan naslov, podatke o izdaji in tiskarni.³ Ko bo to delo v celoti objavljeno, bomo dobili številne podatke za zgodovino knjižne produkcije 17. stoletja.

Velik korak k sistematični obdelavi in objavi starejših tiskov pa je bil narejen v Angliji. Britanski muzej, eden od predhodnikov današnje British Library (tako se imenuje šele od 1973), je že leta 1921 izdal prvi zvezek serije *Short titles catalogues of books printed before 1601 now in the British museum*; v njem so obravnavane španske knjige. Leta 1924 je sledil seznam francoskih in 1926 še portugalskih del. Po več kot tridesetletnem premoru je bil 1958 izdan seznam italijanskih (reprint 1986 in dodatek 1988) in 1962 še nemških del oziroma v nemško govorečih deželah tiskanih knjig (reprint 1988); dodatek je leta 1990 pripravil David Paisey. Slednji je dolga leta vodil enega izmed oddelkov Britanske knjižnice in je tudi avtor najnovejšega popisa, ki je izšel v petih zvezkih – *Catalogue of books printed in the German-speaking countries and of German books printed in other countries from 1601 to 1700 now in The British Library*, London 1994. V skromnejšem obsegu, tu mislimo predvsem na indekse, ki so pri takih popisih med najpomembnejšimi sestavnimi deli

¹ Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja. – Zagreb 1995.

² B. Reisp, O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani, Zgodovinski časopis 43, 1989, 37 ss.

³ Do leta 1995 je izšlo 37 zvezkov.

publikacij, je bilo leta 1986 predstavljeno italijansko gradivo 17. stoletja in pa nizozemsko za obdobje med 1601 in 1621 (1990).

Na tem mestu bi želela na podlagi londonskih tiskanih katalogov⁴ opozoriti na dela, ki so vezana na današnje slovensko ozemlje, bodisi da so bili avtorji doma iz naših krajev, ali pa je delo z njimi povezano. Prav tako so bili od tod doma nekateri tiskarji oz. sodelavci. Marsikateri izvod doslej še ni bil registriran. Pravzaprav je sistematično obdelana le slovenska protestantika. Seznam, ki ga je naredil B. Berčič,⁵ vključuje tudi izvode, ki so v Londonu. Zavedam se, da sem lahko marsikaj prezrla, kajti značnice so včasih nedosledno postavljene, knjige so večkrat uvrščene pod krstnimi imeni avtorjev. Tako je kot avtor dela *Ta celi cathecismus eni psalmi* vpisan »Juri«,⁶ pod značnico »Dance of death« dobimo med knjigami 17. stoletja Valvasorjevo delo *Theatrum mortis humanae tripartitum*, tiskano v Mayerjevi tiskarni v Ljubljani leta 1682. »Todten« pa je značnica za delo *Todten Dantz Oder: Klaglied*, tiskano v Münchnu leta 1649.

V veliko pomoč pri iskanju po seznamih so nam indeksi. Za knjige, izdane do konca 16. stoletja, si lahko pomagamo le s seznamom tiskarjev in izdajateljev. Katalog del sledečega stoletja obsega kar 26.224 enot. Nekateri enote združujejo tudi po deset in več snopičev – npr. katalogi frankfurtskih knjižnih sejmov (F 893), dela pa so tudi podrobneje opisana, saj je poleg drugega naveden format, jezik objave in obseg. Peti zvezek pa prinaša na 457 straneh indekse. Najprej je seznam sodelavcev – tu najdemo soavtorje knjig, pa izdajatelje in prevajalce. Pri stvarnem registru bi opozorili na geslo »Bookselling«, ki prinaša tako prodajne sezname posameznih založnikov in sejmov, kot tudi zgodnje avkcijske kataloge. Kaj vse je vključeno v ta popis, lahko ugotovimo že, če sledimo geslu »Teeth, History, Austria«. Tu dobimo reklamni listič za ustno vodico, ki ste jo lahko kupili pri Hansu Matthiasu Hoffkirshnerju. Tiskan je bil okoli leta 1700 v Linzu, nato pa uporabljen pri vezavi neke knjige. Sledijo še seznam tiskarjev in založnikov s kraji izdaj. Tu moramo ugotoviti, da je Ljubljana pravilno zapisana, kar pa pri več krajih ni izpeljano, naj navedem le romunski Sibiu, ki ima nemško obliko – Hermannstadt.

Med knjigami 16. stoletja so Trubarjeva in Dalmatinova dela oziroma prevodi ter Bohoričeva slovnica *Arcticae horulae* (1584). Kot zanimivost naj navedem delo *Biblia sacra ebraice, chaldaice, graece, latine, germanice, sclavonice*, ki ga je objavil Elias Hutter v Nürnbergu (1599) in vanj vključil tudi slovenske tekste. Prav tako je našla pot do Londona *Otročja biblia. Ein handbuchlein darrinn ist der Catechismus von fuenfferlei sprachen* (Regensburg 1566), ki jo je sestavil Sebastjan Krelj,⁷ glede na predloženi alfabet pa so jo predvsem hrvaški raziskovalci hoteli pripisati Matiji Vlačiču. Slednji, znan hrvaški protestantski pisec, teolog in cerkveni zgodovinar, je v Britanski knjižnici zastopan z več kot osemdesetimi deli, ki jih vodijo pod njegovim latiniziranim imenom Flacius, Mathias Illyricus. V seznamu je še štirijezični slovar *Dictionarium quatuor linguarum*, ki ga je leta 1592 objavil Hieronimus Megiser. Slovenščino je upošteval tudi v slovarskih delih, ki so izšla v 17. stoletju. Med njimi naj opozorim na *Specimen Quinquaginta linguarum* (M 635) in *Thesaurus Polyglottus* (M 637), ki sta danes v British library. Oznaka jezika pa je pri obeh »mul«, torej večjezično. Na naše kraje je nato vezano še delo *Annales Carinthiae* (M 626), ki ga navadno vodijo kot Megiserjevo delo, čeprav je objavljeno na podlagi Christalnikovega teksta. Tako navaja seznam 17. stoletja kar 14 Megiserjevih del (M 626–638 in E 277).

Benedikt Kuripečič, doma iz Gornjega Grada, je bil mestni notar v Ljubljani. Kot prevajalec se je leta 1530 udeležil diplomatske misije Ferdinanda I. k sultanu Sulejmanu I. Po vrnitvi je 1531 objavil *Itinerarium Wegrays Kün. May. Potschafft gen Constantinopel*, ki je najstarejši potopis po Balkanu. Rokopis dela ni ohranjen, knjiga pa le v nekaj primerkih, med drugim v Ljubljani (NUK), v Nacionalni biblioteki v Budimpešti, na Dunaju (Hofbibliothek). Londonski izvod doslej ni bil v evidenci. Kot zanimivost naj navedem, da v knjigi ni naveden tiskar oziroma kraj tiskanja. Največ

⁴ Ta zapis je nastal na podlagi sledečih zvezkov: Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and german books printed in other countries: from 1455 to 1600 now in the British museum, London 1962 (odslej Short-title 1455–1600) ter Catalogue of books printed in the German-speaking countries and of german books printed in other countries: from 1601 to 1700 now in The British Library, London 1994 (seznam ni paginiran – ob citiranih delih je navedena šifra, ki jo sestavljata črka in zaporedna številka).

⁵ B. Berčič, *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts. – V: Abhandlungen über die slowenische Reformation*, München 1968, 152 ss.

⁶ Short-title 1455–1600, str. 465.

⁷ cfr. op. 5.

avtorjev, ki je o delu pisalo, predpostavlja, da naj bi bilo natisnjeno na Dunaju.⁸ Ob opisu londonskega izvoda pa je v oklepaju, ki pomeni, da podatek ni zabeležen na naslovnici oz. v kolofonu, navedeno, da je bila knjiga tiskana v Augsburgu pri H. Steinerju.⁹ Žal ne poznamo gradiva, na podlagi katerega je bila tiskarna identificirana. Morda bi dobili odgovor že, če bi imeli obravnavani izvod v rokah. Iz naših krajev je bil doma Žiga Herberstein, diplomat in svetovni popotnik. Tudi njegovi opisi sodobnega sveta imajo historično dokumentarno vrednost. Kar štiri izvode različnih izdaj *Moskovskih zapiskov* (1549, 1551, 1556 in 1571), pa dve izdaji *Moscouiter wunderbare Historien* (1563 in 1567) in še delo *Moscovia der Hauptstadt in Reisen Beschreibung* (1557) imajo v Londonu. Poleg tega pa najdemo v popisu 16. in nato s ponatisi v 17. stoletju zastopane še Nikolo Zrinjskega, ki je bil povezan s tedanjim kranjskim plemstvom, ob njem pa še Jacoba Andrea, gubernika ob Trubarjevem grobu. Med hrvaškimi ustvarjalci jih je bilo precej doma iz Dalmacije, njihove objave so vezane tako na nemške kot tudi na italijanske popise knjig 16. stoletja. V Londonu imajo deset del Marka Marulića, pa šest knjig Bartolomea Georgevića, ter dela Koriolana Cipika, Gianfrancesca Fortunina, Girolama Muzia Giustinopotitanausa, Ludvika Paskvalina in Frane Petrića.

Po burnem 16. stoletju je v sledečem obdobju nastopil nekakšen zastoj. Če pustimo ob strani ustvarjalce, ki smo jih lahko sledili še iz prejšnjega stoletja, na primer Hieronima Megerisja, moramo ugotoviti, da je v začetnih desetletjih 17. stoletja malo imen in del, ki so povezana s slovensko književnostjo in kulturo. Tako ni čudno, da imajo v Londonu le delo *Grundlicher Gegenbericht auf den falschen Bericht. Davidis Rungiji ... in Steyermarckt, Karndten un Krain, Graz 1606*, za avtorja pa je označen Jakob, proš v Stainzu (J 4). Dejansko pa naj bi polemične razprave ne napisal ta duhovnik s polnim imenom Rosolenz Jakob (oz. Janez), ki se je rodil v Kölnu okoli leta 1570, teologijo je študiral v Gradcu in nato deloval na Štajerskem in v Pomurju. Pravi avtor te in druge razprave, ki so ju pripisovali proštu Jakobu, je namreč škof Martin Brenner.¹⁰ V istem obdobju je deloval tudi Šibenčan Fausto Vrančić, polihistor, izumitelj in cerkveni dostojanstvenik, ki je leta 1605 objavil slovar, ki je poimenovan petjezični – *Dictionarium quinque nobilissimum Europae linguarum*, dejansko pa v njem nastopa sedem jezikov, tudi hrvaščina (V 641). V Londonu pa imajo še eno njegovo večjezično znanstveno delo in sicer *Machinae novae* (V 642).¹¹

Iz sredine 17. stoletja je nato Helmoldova *Chronica Slavorum* (H 755), delo o slovanski zgodovini, ki je bilo zlasti v 19. stoletju, ko je bilo prevedeno v nemščino, zelo upoštevano.

V zadnji četrtini 17. stoletja začne na Kranjskem na pobudo Schoenlebna ponovno delovati tiskarna, a o tem več kasneje. Med našimi ustvarjalci, katerih dela so v British Library, je največkrat omenjen Janez Vajkard Valvasor. Naj naštejem naslove njegovih del, ki so našla pot do te londonske ustanove: *Theatrum mortis humanae tripartitum*, 1682 (D 145), *Die Ehre des Herzogthums Crain*, 1689 (V 51), *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa*, 1688 (V 52), *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae*, 1682 (V 53), *Topographia arcium Lambergianarum*, 1679 (V 54), *Topographia Carinthiae Salisburgensis*, 1681 (V 55) in *Topographia Ducatus Carniolae modernae*, 1679 (V 56). Ob tem moramo poudariti, da doslej izvod Topografije Carniolae tudi ob nedavni faksimilirani izdaji tega dela, ki jo je pripravil B. Reisp, še ni bil znan, enako velja za topografijo lamberskih gradov,¹² topografijo Carinthiae modernae in topografijo Carinthiae Salisburgensis.¹³ Kot osnovo za Valvasorjevo Slavo omenja v opombi David Paisey Schoenlebnovo delo *Carniola antiqua et nova*, čeprav v Londonu nimajo nobene njegove knjige. Pač pa je s skoraj petdesetimi deli zastopan Erasmus Francisci, pri nas znan predvsem kot Valvasorjev sodelavec, manj pa kot plodovit pisatelj in pesnik. Z istim Kranjcem je povezan tudi pesnik in teolog Krištof Wegleiter,

⁸ I. Voje, Kuripečič, Benedikt. – V: Enciklopedija Slovenije 7, str. 79; A. Pirjevec, Kuripečič Benedikt. – V: Slovenski biografski leksikon I, str. 594; E. Lamberg-Schwarzenberg: Benedict Curipeschitz, Itinerarium, Innsbruck 1910; F. Ahn, Das Itinerarium von Benedikt Kuripeschitz aus der Zeit der Türkennot in Krain, Mitteilungen des Musealvereins für Krain 16, 1903, 49 ss.

⁹ Short-title 1455–1600, str. 300 – vpisano pod značnico Ferdinand I.

¹⁰ M. Miklavčič, Rosolenz Jakob. – V: Slovenski biografski leksikon III, 136 s.

¹¹ Letnici del sta v seznamu pomotoma zamenjana!

¹² B. Reisp, Valvasorjeva Topografija Kranjske iz leta 1679. – V: Janez Vajkard Valvasor Topographia Ducatus Carniolae Modernae: faksimilirana izdaja, Ljubljana 1995, str. 21 in sl.

¹³ M. Oražem-Stele, Dela Valvasorja leta 1989 v srednjeevropskih knjižnicah in njegov sodobnik pisatelj Franz von Würzenstein. – V: Valvasorjev zbornik, 1989, 247 ss.

ki je v Slavi objavil pozdravno pesem,¹⁴ v Londonu pa imajo njegovo delo *Oratio de Palmariis Seculi nostri inventis* (W655).

Leta 1681 je Georg Matthaeus Vischer objavil delo *Topographia Ducatus Stiriae* (V 457). Britanska knjižnica hrani poleg tega še njegovo delo o Nižji Avstriji (V 456). Končno naj omenim še Ivana Štefana Florjančiča, člana Akademije operosorum, ki je bil odvetnik deželnih stanov in je slovel tako kot jurist kot tudi kot numizmatik. Njegova razprava o zgodovini novcev pri raznih narodih *Bos in lingua* je danes v Britanski knjižnici (F 531).¹⁵

Z našimi kraji je povezanih tudi več uradnih dokumentov in letakov, prvih predhodnikov časopisov. Tako imamo že iz 16. stoletja tri – prvi govori o zmagi nad Turki 21. maja 1578, drugi o zmagi nad Muratom III. leta 1579. Oba je natisnil Janž Mandelc v Ljubljani. Tretji pa ima letnico 1593, tiskan je bil v Gradcu, a ker se njegova vsebina tiče Ljubljane, so delo uvrstili kar pod to značnico – *Zwo Warhafftige Newezeitung so sich zu Labach hat zugetragen, das ein klein ist gefunden worden in Schneeweissen Kleidern...* Iz 17. stoletja pa imajo več letakov, ki govorijo o kometih, pa tudi o sončnem mrku, a nobeden ni identičen letaku, ki opisuje ta pojav leta 1664 v naših krajih.¹⁶

Nadalje je tam večja skupina uradnih dokumentov, tudi deželnih ročinov, iz 17. stoletja, ki se nanašajo na Koroško (C 248) in Štajersko (S 3108 – S 3113).

Seveda bi povezano z našimi kraji našli tudi v marsikaterem drugem delu. Kot primer naj navedem dela Eneasa Silviusa Piccolominija, kasnejšega papeža Pija II., ki je zastopan kar s 44 deli, tiskanimi v 15. in 16. stoletju, ter z osmimi iz 17. stoletja. Med njimi je tudi ponatis dela *Historia rerum Friderici III* iz leta 1685, za katero vemo, da je v njem precej podatkov o Celjskih grofih, opisano pa je tudi ustoličevanje na Gosposvetskem polju.

Na koncu opozorimo še na tiskarje, ki so delovali v naših krajih, pa so njihovi izdelki v londonski knjižnici. V obdobju protestantizma je nastala pobuda, da dobi Ljubljana tiskarno. Že leta 1561 je tako prišel sem Avguštin Fries, doma iz Nizozemske. Najprej je delal v Zürichu, nato pa v Strasbourgu. V Londonu hranijo deset del njegovih tiskarn. V Ljubljani pa zaradi nesoglasij, tako z deželnimi stanovi kot tudi s Trubarjem, ni uspel. Čeprav je nekaj natisnil, ni nič ohranjenega.¹⁷ Prvi pravi ljubljanski tiskar pa je Janž Mandelc. Letaka iz njegove delavnice smo omenili že zgoraj. Zanimiva pa je usoda enega izmed njegovih ljubljanskih pomočnikov Lenarta Mravlje, ki je prav tako kot mojster zapustil deželo, ker je bil protestant. Po krajših obdobjih, ki jih je preživel v raznih nemških krajih, se je ta tiskar, ki se je podpisoval z latiniziranim priimkom Formica, ustalil na Dunaju. Postal je tudi uradni univerzitetni tiskar. Po združitvi s tiskarsko famijlo Cosmoverius pa je to ena največjih tiskarn 17. stoletja na Dunaju.¹⁸ V Londonu imajo precejšnje število izvodov iz te delavnice, med drugim tudi Biblijo v madžarščini.

Ob koncu 17. stoletja moramo omeniti še družino Mayr, ki je razširila svoje salzburško podjetje tudi na Ljubljano. Tako imamo v seznamu knjig, ki so danes v Britanski knjižnici, poleg petih del, tiskanih pri Mayrih v Ljubljani, še petdeset njihovih salzburških tiskov.

Ob seznamih, na podlagi katerih sem lahko izbrskala nekaj podatkov, ki so pomembni za zgodovino knjižne produkcije do konca 17. stoletja, pa se nam zastavljajo vprašanja, kako so ta dela prišla v London, v katerih bibliotekah so bila prej, ali so bila kupljena ali podarjena. Na marsikatero med njimi bi verjetno lahko delno odgovorili že, če bi imeli knjige v rokah. Čeprav so dela 17. stoletja, ki jih je obdelal David Paisey, zelo podrobno opisana, opremljena s številnimi opombami, naveden je jezik izdaje, obseg, česar za starejše obdobje ni, bi si tako v seriji *Short title catalogue* želeli vsaj še podatke o ekslibrisih, supralibrisih in drugih vpisih v knjigah. To pa so tisti elementi, ki bi lahko pomagali, da bi posredno izvedeli še nekaj več o sestavi nekdanjih knjižnic pri nas. Pomagala pa bi tudi pot v London med fonde Britanske knjižnice...

¹⁴ B. Reisp, Wegleiter Krištof. – V: Slovenski biografski leksikon III, str. 669.

¹⁵ V. Murko, K dvestopetdesetletnici pomembne narodnogospodarske knjige I. Št. Florjančiča de Grienfelda: *Bos in lingua sive discursus academicus de pecuniis vetero-novis*. – V: Zbornik znanstvenih razprav 21, 1946, 69 ss.

¹⁶ Original v Knjižnici Narodnega muzeja, sg. 5582, faksimilirana izdaja s spremno besedo B. Reispa je izšla pri Cankarjevi založbi leta 1966.

¹⁷ B. Berčič, Tiskarstvo na Slovenskem: zgodovinski oris, 1968, str. 43 in sl.

¹⁸ A. Drustmüller, 500 Jahre Druck in Österreich, Wien 1982, 98 ss.

Martin Šteiner

»Prve demokratične« volitve v novi Jugoslaviji 11.11.1945

Že med II. svetovno vojno je bilo na II. zasedanju Avnoja v Jajcu (1943) sklenjeno, da se kralju Petru II. Karađorđeviću prepove vrnitev v domovino, o vprašanju poveljne ureditve v Jugoslaviji pa bo odločilo ljudstvo z lastno voljo po osvoboditvi. Ko je po koncu vojne nastala t.i. »nova Jugoslavija«, je morala takratna oblast v skladu s sklenjenima sporazumoma med Titom in Šubašičem (16. junija in 1. novembra 1944, zelo pomemben pa je tudi aneks k drugemu sporazumu, ki je bil sprejet 7. decembra 1944), pripraviti volitve v ustavodajno skupščino, ki bo sprejela ustavo, s katero bo določena državna ureditev. Volitve 11.11.1945 so torej posredno dajale odgovor na vprašanje, ali bo Jugoslavija republika ali kraljevina. V Beogradu se je avgusta 1945 pričelo III. zasedanje Avnoja; ta se je preimenoval v Začasno ljudsko skupščino (predsednik je bil dr. Ivan Ribar), ki je na svojih zasedanjih sprejela najpomembnejše zakone za izvedbo volitev v ustavodajno skupščino. Glavni sprejeti zakoni so bili: zakon o volilnih imenikih, zakon o ustavodajni skupščini in zakon o volitvah narodnih poslancev. Starostna meja za volitve se je prvič spustila na 18 let (prej je bila 21), vojaki oz. borci pa so imeli volilno pravico ne glede na starost. Določeno je bilo, da bodo volilci glasovali s kroglicami v lesene skrinjice. Ker se je opozicija odločila, da na volitvah ne nastopi, so na volišče z dopolnilom zakona uvedli še skrinjico brez liste t.i. »črno skrinjico«, ki je nekako simbolizirala kralja. Vanjo so lahko oddali svoj glas tisti, ki niso želeli voliti kandidatov Ljudske fronte. S to alternativo je partija želela narediti volitve legitimne in obenem vplivati na abstinenco, ki kljub vsem zadržkom do »sovražnih elementov« na »najsvobodnejših« volitvah ni smela biti prevelika. Vnesli pa so dodaten varnostni moment, glasovi oddani v »črno skrinjico« se niso upoštevali, to pa pomeni, da so lahko bili izvoljeni samo kandidati Ljudske fronte oz., da kandidati, ki so kandidirali na njenih listah, niso mogli izgubiti (takšna primera sta se dogodila v okrajih Radgona in Dolnja Lendava, kjer sta kandidata Jože Kocbek in Ferdo Godina tudi po uradnih rezultatih izgubila, a sta bila kljub temu izvoljena v skupščino).

Kot eden najpomembnejših predvolilnih postopkov se nam danes kaže vpis v volilne imenike. Sam vpis je urejal zakon o volilnih imenikih, ki je tudi določal, kdo ima volilno pravico in kdo ne. Prav z volilnimi imeniki je oblast precej manipulirala, domnevnih naprotnikov enostavno niso uvrstili v volilni imenik in so jim s tem onemogočili vsakršno dejavnost v zvezi z volitvami. »Zakon o volilnih spiskih je novo močno orožje v boju za odstranitev ljudskih sovražnikov iz javnega življenja, novo orožje v boju za popolno izgraditev države in njenega blagostanja.« Poleg zakona in uradnega obvestila, ki ga je objavilo Ministrstvo za konstituantno, so obstajala še posebna partijska navodila aktivistom za sestavljanje volilnih imenikov, ki so jih poslali Okrajnim komitejem KPS. »Ta navodila so važna v zvezi s čiščenjem volilnih imenikov ... Komisije morajo biti sestavljene iz zanesljivih in spretnih tovarišev in tovarišic. V volilnih imenikih ni mesta za sovražnike naroda in nove ljudske oblasti. Krajevni narodni odbori oziroma okrajne komisije za sestavljanje imenikov odgovarjajo za čistost volilnih imenikov. Amnestija z dne 9. avgusta še nikomur ne daje pravice za vpis v volilni imenik. Amnestija daje samo možnost vključitve v novo življenje. Če bo amnestirani s svojim delom dokazal, da hoče novo življenje, da hoče popraviti svoj zločin nad narodom, bo lahko dobil volilno pravico. Sestavljanje volilnih imenikov predstavlja borbo za čistost našega javnega življenja. Ne bojmo se odločnosti, temeljitosti in neizprososti. Vsi aktivisti okraja in okrožja morajo sodelovati pri sestavljanju in čiščenju volilnih imenikov. Pritožbe omogočajo še temeljitejšo čistko. Čim temeljitejša bo naša čistka, tem popolnejša bo zmaga prave ljudske demokracije.«

Kasneje, ko so bili najpomembnejši predvolilni postopki (kandidatne liste, formiranje volilnih komisij) končani, se je partija odločila, da je v posameznem okraju lahko črtanih največ 4–5% volilcev, na koncu pa so tudi ta odstotek še zmanjšali in se je gibal nekje okoli 1,5%.

Brez strank ni pravih volitev in to je tedanja oblast dobro vedela. Njihova teza je bila, da je najboljše, če stranke so, niso pa dovolj močne, da bi ogrozile pozicijo partije (Ljudske fronte). Že zaradi mednarodne legitimnosti si je oblast določeno udeležbo opozicije na volitvah želela, vendar bi se to moralo zgoditi pod njeno kontrolo. Delovanje strank je urejal zakon o društvih, zborovanjih in drugih javnih shodih. Papirnati (formalni) pogoji za normalno politično življenje so bili izpolnjeni in nekatere stranke so res obnovile delovanje: Demokratska stranka, Republikanska stranka, Socialistična partija Jugoslavije. Programi teh strank so temeljili na njihovih predvojnih programih, bili pa so med seboj zelo različni. Nekatere stranke so zagovarjale centralizem in ustavno monarhijo, druge so bile za republiko, ki mora biti po volji ljudstva in ne kot monarhija po volji bajoneta, ene so bile za federalizem, za druge pa je federalizem predstavljal sinonim za konfederalizem. Vsi pa so zagovarjali splošno, enako, neposredno volilno pravico in tajno glasovanje. Stranke so programe prilagodile novonastalim političnim okoliščinam, vse so nekako sprejele federativno ureditev, čeprav so bile v praksi proti nekaterim federativnim rešitvam. Predvsem Milan Grol je bil nasprotnik umetnega krojenja federalnih enot, v mislih je imel Makedonijo in Črno Goro (po njegovem so Črnogorci odločili o svoji usodi že leta 1918).

Osrednje predvolilno geslo Ljudske fronte je bilo »Obnova je osnovna točka našega programa«. Program je bil zelo populističen, vendar konkreten in je maksimalno izrabil situacijo, v kateri se je nahajala država po vojni. Poudarjali so gradnjo novih šol, obnovo železnice, obenem so se neprestano vračali v leto 1941, ko je ljudstvo izbralo program, Ljudska fronta pa ga bo še naprej izvrševala. Pozabili pa niso še na nekaj, kar je bilo v tistih časih najpomembnejše, zavzeli so se za brezdomece, z množičnimi akcijami sekanja drv so pripravljali kurjavo za zimo in v težje dostopne kraje so začeli dostavljati hrano, »nihče ne sme stradati in zmrzovati«. To pa je bil program, ki ga je večina ljudi takrat najraje slišala in poleg vsega drugega je pomenil zagotovilo za uspeh na volitvah.

Odločili so se, da bo nova skupščina dvodomna, sestavljena iz Zvezne skupščine in Skupščine narodov. V Zvezno skupščino se je za vso državo (Jugoslavijo) volilo 348 poslancev (en poslanec na vsakih 40.000 prebivalcev), Slovenija je kot federalna enota volila 29 poslancev, ki so jih razdelili upoštevaše zadnji popis prebivalstva iz leta 1931. Okrožno mesto Ljubljana je volilo 3 poslance, ljubljansko okrožje jih je volilo 6, tudi celjsko okrožje je volilo 6 poslancev, mariborsko okrožje jih je volilo 9, novomeško pa 5. Volilna okrožja so bila razdeljena še na volilne okraje, skupno število volišč v Sloveniji pa je bilo 2013.

Volitve v Skupščino narodov so se odvijale po posameznih federalnih enotah. Slovenija je tako kot druge federalne enote (razen Vojvodine ter Kosova in Metohije) volila 25 kandidatov (volilec je volil celotno listo s 25 kandidati). Na listi Ljudske fronte za Slovenijo so kandidirali: Josip Vidmar, Edvard Kocbek, Josip Rus, Oton Župančič, France Bevk, Aleš Bebler, Josip Jeras, Stanko Cajnkar, Vlado Ambrožič, Pepca Kardelj, Stane Kavčič, Lidija Šentjurs, Franc Snoj, France Lubej, Tone Vidmar, Bojan Polak, Beno Kotnik, Pavel Lunaček, Alojz Mlakar, Ivan Novak, France Poglajen, Tone Hafner, Srečko Žumer, Tone Dolinšek in Janko Rudolf, vsi kandidati so imeli še namestnike.

Ob normalni udeležbi več strank in s tem več list bi za volitve v Zvezno skupščino veljalo pravilo relativne večine, izvoljen bi bil kandidat tiste liste, ki bi relativno večino dobila. Mandati za Skupščino narodov pa bi se delili po t.i. d'Hondtovem sistemu, število glasov posamezne liste bi se delilo po vrsti z 2, 3, 4 itd., dokler ne bi razdelili vseh 25 mandatov. Ker pa se je opozicija iz več razlogov odločila za bojkot, so sprejeli že omenjeno zakonsko dopolnilo o skrinjici brez liste, s tem pa tudi ni bilo razdeljevanja posameznih mandatov, ampak so povsod že po logiki avtomatike bili izvoljeni kandidati Ljudske fronte (tudi tam, kjer je večino dobila »črna skrinjica«). Res je, da je poleg Ljudske fronte (nosilec njene liste je bil Tito) svojo zvezno kandidatno listo prijavila tudi Delavska fronta z nosilcem Hadži-Todorom Dimitrijevičem, književnikom in bivšim narodnim poslancem iz Beograda, vendar je bila zavrnjena.

11. novembra 1945 je torej prišlo do volitev. Za dan volitev je partija izdala konkretne naloge svojim aktivistom: »Vsak Partije je dolžan napeti vse sile ob volitvah in na dan volitev organizirati okrašene vozove. V mestu in vasi moramo poskrbeti, da bo na vsaki hiši zastava. Postaviti moramo agitatorske ekipe na okrožju in na okrajih, da jih bomo poslali na dan volitev tja, kjer bo šlo bolj slabo, da bodo tam s svojim delom podprli«.

Volitev se je v Sloveniji udeležilo 92% vseh volilnih upravičencev, za Ljudsko fronto jih je glasovalo 85% (najmanj v takratni Jugoslaviji, določeno rezervo pa predstavlja še potvarjanje rezultatov v korist Ljudske fronte, saj so ponekod kroglice kar presipavali iz skrinjice v skrinjico).

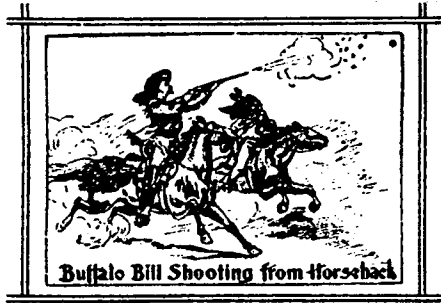
Uradno sta tako ostala edina okraja z zmago »črne skrinjice« Radgona in Dolnja Lendava, povsod drugod pa je Ljudska fronta slavila »prepričljivo« zmago, pa tudi, če je ne bi, bi ji zmago zagotovila volilna geometrija. Če nič drugega, so že takratne volitve potrdile relativnost samega postopka izbiranja predstavnikov ljudstva, ki je vse prej kot enostaven in nudi številne možnosti manipulacije z volilci, ki pa se jih ti kljub največji »demokraciji« postopka premalo zavedajo.

VIRI:

1. Pokrajinski arhiv Maribor, Fond: Mestni in okrožni komite KPS Maribor, Poročila o političnem stanju in zapisniki sej iz leta 1945. – 2. Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, leto 1945, številke: 59, 63, 83 in 84. – 3. Slovenski poročevalec, leto 1945. – 4. Ljudska pravica, letnik 1945. – 5. Vestnik, letnik 1945. – 6. Mladina, letnik 1945. – 7. Petranović Branko, Zečevčč Momčilo, Jugoslovenski federalizam, ideja i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata 2, Beograd 1987. – 8. Petranović Branko, Zečević Momčilo, Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata, Beograd 1988.

LITERATURA:

1. Kardelj Edvard, Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957, Ljubljana 1980. – 2. Kosanović N. Sava, Jugoslavija bila je osuđena na smrt. Zagreb 1984. – 3. Skupštinski izbori u Jugoslaviji 1942–1982. Beograd 1983. – 4. Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979.

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu **Zgodovinskega društva Celje**
(Muzej novejšje zgodovine Celje) Prešernova 17, 3000 Celje
tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

osrednja slovenska historična revija
glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, tel: 061/1769-210, lahko dobite naslednje zvezke **Zgodovinskega časopisa (ZČ)**:

1/1947 (pon. 1977) – 560 SIT	31/1977, št. 4 – 440 SIT	42/1988, št. 4 – 420 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 720 SIT	32/1978, št. 1-2 – 540 SIT	43/1989, št. 1 – 420 SIT
4/1950 (1987) – 680 SIT	32/1978, št. 3 – 420 SIT	43/1989, št. 2 – 420 SIT
5/1951 (1987) – 860 SIT	32/1978, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 3 – 440 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 1120 SIT	33/1979, št. 1 – 500 SIT	43/1989, št. 4 – 440 SIT
8/1954 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 2 – 440 SIT	44/1990, št. 1 – 420 SIT
9/1955 (1989) – 720 SIT	33/1979, št. 3 – 420 SIT	44/1990, št. 2 – 440 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 4 – 360 SIT	44/1990, št. 3 – 440 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 780 SIT	34/1980, št. 1-2 – 620 SIT	44/1990, št. 4 – 480 SIT
14/1960 (1993) – 840 SIT	34/1980, št. 3 – 300 SIT	45/1991, št. 1 – 480 SIT
15/1961 (1989) – 580 SIT	34/1980, št. 4 – 300 SIT	45/1991, št. 2 – 480 SIT
16/1962 (1991) – 640 SIT	35/1981, št. 1-2 – 500 SIT	45/1991, št. 3 – 440 SIT
17/1963 (1978) – 720 SIT	35/1981, št. 3 – 340 SIT	45/1991, št. 4 – 480 SIT
18/1964 (1980) – 700 SIT	35/1981, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 1 – 420 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 780 SIT	36/1982, št. 1-2 – 480 SIT	46/1992, št. 2 – 420 SIT
21/1967 (1992) – 700 SIT	36/1982, št. 3 – 300 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 440 SIT	36/1982, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	37/1983, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	37/1983, št. 3 – 280 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 500 SIT	37/1983, št. 4 – 300 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 420 SIT	38/1984, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 480 SIT	38/1984, št. 3 – 280 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 500 SIT	38/1984, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 480 SIT	39/1985, št. 1-2 – 440 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 580 SIT	39/1985, št. 3 – 400 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 540 SIT	39/1985, št. 4 – 300 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	40/1986, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 3 – 480 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 4 – 480 SIT	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	41/1987, št. 1 – 540 SIT	50/1996, št. 1 – 1160 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	41/1987, št. 2 – 500 SIT	50/1996, št. 2 – 1200 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	41/1987, št. 3 – razprodan	50/1996, št. 3 – 1200 SIT
30/1976, št. 1-2 – pred ponatisom	41/1987, št. 4 – 480 SIT	50/1996, št. 4 – 1280 SIT
30/1976, št. 3-4 – 560 SIT	42/1988, št. 1 – 420 SIT	51/1997, št. 1 – 1280 SIT
31/1977, št. 1-2 – pred ponatisom	42/1988, št. 2 – 420 SIT	
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	42/1988, št. 3 – 440 SIT	

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 4000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 70 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

JUBILEJI

Milan Ževart – sedemdesetletnik

Sredi letošnjega aprila je praznoval sedemdesetletni življenjski jubilej zgodovinar, muzealec in pedagog dr. Milan Ževart. Prijetno in obenem težko je pisati o človeku, ki ti je bil najprej ravnatelj, mentor in vzornik, potem pa iskren sodelavec in prijatelj. Za njegove sodelavce, ki smo strokovno brsteli in rastle ob njem in z njim, je tudi še danes, ko je naš jubilarit že pet let v pokoju, vsako srečanje z njim praznik, zanimiva zgodovinska ura, pa naj beseda teče o resnih zgodovinskih temah, dnevni politiki ali o vsakdanjih življenjskih rečeh.

Ževarta sem spoznal spomladi leta 1970 kot novopečen zgodovinar, ko sem takoj po diplomi iskal prvo zaposlitev. Prvi vtis, ki ga je napravil name, je kazal na resnega, nekoliko zadržanega moža srednjih let, ki po nepotrebem ne razmetava besed. Njegova široka razgledanost in preudarnost sta dali slutiti, da vladajo v tej hiši (v muzeju) tovarištvo, red in delovna disciplina. In nisem se motil. Prijetno me je presenetilo, da me niti z besedo ni pobaral o mojem političnem (svetovnonazorskem) prepričanju (in tudi pozneje ne!). Zanimal ga je predvsem in samo moj odnos ter pripravljenost na resno muzejsko delo in na ukvarjanje z novejšo zgodovino. Led je bil prebit in čez slab mesec sem že začel kot kustos pedagog (pripravnik) v Muzeju narodne osvoboditve Maribor.

Občudovanja vreden je Ževartov občutek, kdaj je treba mladega in neizkušenega zgodovinarja vreči v vodo, da sam zaplava prek brzic in čeri, ki peljejo v strokovno usposobljenost in suverenost. Njegova mirna in nezmotljiva voditeljska roka, ki sem jo ves čas čutil nekje v ozadju, mi je dajala občutek varnosti, ki je postopoma prinašala rutino in samozavest. Vsa čast profesorjem na univerzi, toda zgodovinarja in muzealca je iz mene (in verjetno tudi iz mojih muzejskih kolegov) napravil moj dolgoletni ravnatelj Ževart. Njegovo muzejsko ravnateljstvo je pomenilo popolno predanost stroki, tega pa smo se z leti nalezli tudi njegovi sodelavci. Pametna in selektivna izbira strokovnega kadra je rodila številčno sicer majhen, a strokovno izjemno močan, zlasti pa homogen kolektiv, iz katerega delavci niso bežali, ampak so se vanj celo vračali. To je bila tudi ena najdragocenejših popotnic, ki mi jih je Ževart zapustil, ko je pred petimi leti odhajal v pokoj.

Čeprav je v Ževartovem obsežnem ustvarjalnem opusu težko potegniti ločnico med njegovim pedagoškim, muzeološkim in zgodovinskim delom, je vendarle potrebno postaviti v ospredje njegovo kar 33-letno (1958–1991) ravnateljstvo v Muzeju narodne osvoboditve Maribor. Težko bi našli človeka, ki bi na tako izpostavljenem položaju uspešno vztrajal več kot tri desetletja. Motijo se tisti, ki mislijo, da so bili v prejšnjem sistemu muzeji, ki so se ukvarjali z novejšo zgodovino privilegirani. Nasprotno, nenehno so bili pod strogim očesom in pritiskom politike, ki je skušala s svojo avtoriteto oblikovati tudi programsko politiko teh institucij in s tem tudi narodovo preteklost po lastni podobi. Ževart je bil eden redkih v Sloveniji, ki se je temu odločno in uspešno uprl ter ni dovolil vmešavanja politike in oblasti v stroko. Njegova odločnost in doslednost ter strokovna neoporečnost

pa so bili tudi temelji, na katerih se je gradil strokovni ugled mariborskega Muzeja narodne osvoboditve.

Skoraj 35 let dela v muzejstvu (pred ustanovitvijo Muzeja narodne osvoboditve je bil kustos v Pokrajinskem muzeju v Mariboru) je iz Ževarta naredilo enega najbolj cenjenih slovenskih muzejskih strokovnjakov, ki je z referati na slovenskih in jugoslovanskih muzejskih posvetovanjih veliko prispeval k uveljavljanju slovenskega muzejstva. Njegovo muzeološko zanimanje je bilo ves čas usmerjeno v novejšo slovensko zgodovino (od prve svetovne vojne dalje), kar je razvidno tudi iz razstavne dejavnosti njegove muzejske hiše. V letih njegovega ravnateljstva je muzej pripravil prek dvesto različnih muzejskih razstav (stalnih, občasnih, priložnostnih), ki so bile vsebinsko in oblikovno izvrstno pripravljene ter so gostovale po vsej Sloveniji. Tako je naprimer samo razstava *Talci 1941–1945 na slovenskem Štajerskem* gostovala v 23 različnih krajih, kar je za slovenske muzejske razmere težko dosegljiv rekord. Omeniti velja, da je bila ena prvih razstav mariborskega muzeja (leta 1958) razstava *Boj za Maribor in štajersko Podravje 1918–1919*. Razstava je zelo uspela kljub nasprotovanju nekaterih politikov v Ljubljani in je bila sploh prva tovrstna razstava na Slovenskem.

Ževart si je nenehno prizadeval, da bi bile muzejske razstave najverodostojnejši pričevalci preteklosti, ne pa dekle v službi skomercializiranega in vsebinsko sprevrženega muzejskega spektakla. Muzeologijo je jemal kot strogo znanstveno disciplino v najožji soodvisnosti z zgodovino. Od tod tudi njegovo prizadevanje, da mora biti zgodovinski muzej hkrati tudi raziskovalna institucija. Vsak večji razstavni projekt je pomenil tudi resno zgodovinsko študijo. Takšno gledanje na muzejsko stroko je Ževartu prineslo tudi najvišje priznanje, ki ga lahko prejme slovenski muzejski delavec – Valvazorjevo nagrado.

Zelo uspešno in navzven najbolj vidno področje Ževartovega udejstvovanja je raziskovanje novejše slovenske zgodovine. Kot enega najboljših slovenskih zgodovinarjev te dobe ga je že ob njegovi šestdesetletnici označil dr. Tone Ferenc (Zgodovinski časopis, 1987, št. 4, str. 727–728). Ževartova bibliografija obsega že blizu 400 enot, od tega 14 samostojnih publikacij. Njegovo raziskovalno delo sega zelo široko, glavne poudarke pa lahko strnemo v 11 vsebinskih sklopov.

Prvi začetki Ževartovega resnega zgodovinskega raziskovalnega dela so posegli v zgodnji srednji vek, saj je v diplomskem delu pri prof.dr. Milku Kosu obravnaval agrarne tehnike v srednjem veku oziroma požigalništvo na Slovenskem. Z zbiranjem gradiva o požigalništvu, predvsem v 19. in 20. stoletju, je pozneje nadaljeval. V posebni vsebinski sklop Ževartovih raziskav sodijo razprave o prevratni dobi, v katerih se je posebej posvečal deklaracijskemu gibanju, Narodnemu svetu, generalu Maistru, boju za meje ter vojaškemu uporu v Mariboru in na Koroškem leta 1919. Iz obdobja prve Jugoslavije izstopajo raziskave o razmerah pred aprilom 1941, zlasti v Šaleški dolini in na mariborskem območju. Nacistična okupacija in okupatorjevi raznarodovalni ukrepi (in zločini) na Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju, pa tudi na širšem območju, so bili vsa leta v središču Ževartovega raziskovalnega zanimanja. Še posebej in prvi med slovenskimi zgodovinarji se je začel ukvarjati s prisilno mobilizacijo Slovencev v nemško vojsko (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1975, št. 1–2, str. 159–174). V zadnjem obdobju se je te problematike lotil zelo načrtno in s svojimi tehničnimi prispevki dal ton vsem trem posvetom o nemški mobilizaciji Slovencev (Maribor 1992, 1994 in 1996).

Osvobodilno gibanje na terenu (OF) in partizansko vojskovanje proti okupatorju na Štajerskem zajema največji del Ževartovega raziskovalnega opusa. V tem okviru se je posebej posvečal značilnostim in posebnostim narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem, v Šaleški dolini in Mariboru (disertacija *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini – 1977* – je postala pravi vzorec za proučevanje narodnoosvobodilnega boja v posameznih predelih Slovenije; za območje muzeja, ki ga je vodil, pa je napisal – 1962 – še danes zelo aktualen kažipot *Po sledovih narodnoosvobodilnega boja v mariborskem okraju*), svobodnim ozemljem na Štajerskem, Slovincem v odporiških gibanjih zunaj Slovenije, problematiki zgodovinpisja in prikazom del o okupaciji in NOB. Monografija *Lackov odred* (1988) pa sodi med najbolj temeljita dela o kaki slovenski partizanski enoti. Njena posebnost je v tem, da obravnava odporiško gibanje proti nacizmu tudi onstran državne meje, na območju južne avstrijske Štajerske.

Posebej moram omeniti Ževartove objave virov, kjer izstopata njegova ključna vloga pri *Poslovilnih pismih žrtev za svobodo* z imenitno uvodno študijo o streljanih talcev na slovenskem Štajerskem (ta zbirka, ki sodi med najdragocenejše dokumente slovenskega pismenstva, je doslej doživela že tri izdaje) in objava elaborata štaba Treeckove bojne skupine o narodnoosvobodilnem boju

na Štajerskem z natančnimi opombami (ČZN, 1990, št. 2, str. 153–198). V posebno skupino spadajo objave in referati o problematiki zbiranja in obravnavanja gradiva za novejšo zgodovino (na primer Murska Sobota, Mostar, Vis, Domžale, Ljubljana, Maribor...). Pomemben je Ževartov prispevek pri urejanju številnih samostojnih publikacij in zbornikov ter mentorsko in recenzentsko delo z mnogimi diplomanti, magistranti in doktoranti na ljubljanski in mariborski univerzi ter z avtorji monografij o obdobju 1941–1945. V zadnjih letih posveča Ževart veliko časa leksikografskemu delu, še posebno pri Enciklopediji Slovenije, kjer je od leta 1987 (ES-1) do 1996 (ES-10) pripravil kar 94 gesel. Še pred tem je uspešno sodeloval pri Enciklopediji Jugoslavije, Enciklopediji druge svetovne vojne 1939–1945, Vodniku po partizanskih poteh, Domicilih v slovenskih občinah itd. Pozabiti pa ne smemo tudi na številna Ževartova predavanja (ne samo študentom) ob raznih jubilejih, obletnicah, stanovskim kolegom v zgodovinskih društvih širom Štajerske in Koroške ipd.

Mirno lahko zapišemo, da je Ževart danes najboljši poznavalec dogajanj v času druge svetovne vojne na slovenskem Štajerskem in Koroškem (med projekti, ki jih pripravlja je tudi sinteza o nacistični okupaciji in osvobodilnem boju na Štajerskem v letih 1941–1945). Zanj velja kot za vino. Čim starejši je, boljši je! Samo v zadnjih desetih letih je v zakladnico slovenskega zgodovinopisja prispeval 172 dragocenih bibliografskih enot.

Ževartovo raziskovalno delo odlikuje njegova logičnost zgodovinskega razmišljanja in sklepanja, vestnost in vztrajnost pri zbiranju virov in razčlenjevanju vzročnosti ter posledičnosti v zgodovinskih dogajanjih. Izjemna je njegova lapidarnost v izražanju in pojasnjevanju svojih ugotovitev. To lahko zmore samo zgodovinar, ki jemlje odstiranje tančice s preteklosti za svoje življenjsko poslanstvo in mu je iskanje zgodovinske resnice več kot samo delo.

Ob njegovem jubileju mu iskreno čestitamo v upanju, da mu bosta zdravje in muza Clio naklonjena in bo slovensko zgodovinsko znanost obogatil še z mnogimi novimi spoznanji. Načrtov in delovne vneme mu nikoli ne manjka in tega se veselimo.

Marjan Žnidarič

PROBLEMI IN DISKUSIJA

O vojvodskem stolu in Liburniji ter o metodi in znanstveni korektnosti neke razprave

V zadnjem Zgodovinskem časopisu je arheolog in zgodovinar Andrej Pleterski objavil zelo obsežno razpravo *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*,¹ v kateri je obravnaval in na novo interpretiral celo vrsto vprašanj, ki zadevajo zgodnjerednjeveško karantansko in kasnejšo srednjeveško koroško zgodovino. Med njimi sta, po mojem mnenju, zelo pomembni dve njegovii interpretaciji dosedanjih virov, ki – če bi držali – v temelju spreminjata dosedanjo zgodovinsko sliko. Prva, ki pa ni povsem nova,² je, da je vojvodski stol »habsburška novotvorba« in je bil zgrajen leta 1335 (in sicer samo vzhodni, vojvodski stol, zahodni, palatinski, naj bi bil dodan kasneje) na mestu, kjer je prvotno stal knežji kamen, katerega so prav za potrebe ustoličenja prvega Habsburžana za koroškega vojvodo prenesli na Krnski grad. Drugi, še pomembnejši zaključek njegove raziskave je, da je na prostoru, ki ga »tradicionalno« zgodovino pisje šteje h karantanskemu, obstajala še ena kneževina: Liburnija, ki je zajemala današnjo zahodno Koroško in Vzhodno Tirolsko (porečje zgornje Drave približno do Beljaka in Osojskega jezera) ter zgornjo dolino Mure skorajda do Leobna na današnjem zgornjem Štajerskem.

I. Vojvodski stol

Pleterskemu po mojem mnenju kljub vsem naporom ni uspelo zavrni doslej prevladujočega mnenja v zgodovino pisju o zgodnejšem nastanku vojvodskega stola, niti niso prepričljivi njegovi argumenti, ki pozitivno dokazujejo nastanek tega spomenika v letu 1335. Vir, ki ga ni uspel preinterpretirati, je pismo cesarskega notarja Burkharda iz leta 1161 opatu samostana v Siegburgu,³ kjer pisec pisma pravi, da je potem, ko je prejel cesarsko opolnomočje Friderika Barbarosse (*litteris a curia*)⁴ v prisotnosti oglejskega patriarha, salzburškega nadškofa in drugih knezov »brez odlašanja ustoličil brata umrlega vojvode na sedež vojvodine Koroške«⁵ (*fratrem defuncti ducis in sedem Karinthani ducatus intronizavi*). Tam je tudi pokazal pismo, ki je bilo namenjeno vazalom in ministerialom salzburškega nadškofa, v katerem jim je bilo ukazano, naj opomnijo nadškofa, da naj da cesarju, kar je cesarjevega. Nadškof se je začel razburjati, stoječ na kamnu (*stansque super lapidem*) se je prekrizal in napovedal, da bo iz njega govoril Sveti Duh in je imel govor o papežu (Aleksandru III.).

Burkhardovo pismo je v zgodovino pisju doživelo že več obravnav,⁶ zadnji pa se je z njegovim poročilom podrobno ukvarjal Heinz Dopsch, ki je svoja izvajanja na koncu povzel z ugotovitvijo, da predstavlja Burkhardovo pismo o dogodkih konec leta 1161 »najstarejše nedvoumno dokazilo o

¹ Andrej PLETESKI, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*, ZČ 50 (1996) 481–534.

² V podobnem smislu že Ulrich STEINMANN, *Die älteste Zeremonie der Herzogseinsetzung und ihre Umgestaltung durch die Habsburger*, Carinthia I 157 (1967) 469–497; po njem tudi Wilhelm BAUM, Rudolf IV. der Stifter. Seine Welt und seine Zeit (Graz, Wien, Köln 1996) 73; k Steinmannovi razpravi primerjaj kritiko, ki jo je napisal Bogo GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodski prestol*, ZČ 24 (1970) 119–122.

³ *Monumenta historica ducatus Carinthiae (= MHDC) III* (Hrsg. August Jaksch; Klagenfurt 1904) 385–387, št. 1030 in 1031; *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo) IV* (izd. Franc Kos; Ljubljana 1915) 221 sl., št. 437.

⁴ O interpretaciji tega termina gl. Bogo GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (Ljubljana 1952) 72; Heinz DOPSCH, ... *in sedem Karinthani ducatus intronizavi*... Zum ältesten gesicherten Nachweis der Herzogseinsetzung in Kärnten, v: Regensburg, Bayern und Europa. Festschrift für Kurt Reindl zu seinem 70. Geburtstag (Hrsg. L. Kolmer und P. Segl, Regensburg 1995) 122.

⁵ Prevod po Grafenauer, *Ustoličevanje*..., 71; tako ima tudi Pleterski, *Mitska stvarnost*..., 497.

⁶ Za starejšo literaturo gl. Grafenauer, *Ustoličevanje*..., 71; za novejšo pa Dopsch, ... *in sedem*..., 115 sl.

koroškem vojvodskem ustoličenju« in da je »vojvodski stol kot *sedes ducatus* jasno označen.«⁷ Dopscheva argumentacija se sestoji iz več točk in izhaja iz tega, da je imel le vojvodski stol sedež, na katerega je bil novi vojvoda lahko introniziran in da je že po svoji obliki – sedež je obdan z mogočnim naslonjalom za hrbet in naslonjaloma za roke – imel formo (pre)stola, medtem ko je bil knežji kamen za kaj takšnega neprimeren, saj je imel le gladko zgornjo ploskev. Še bolj pomembno pa je, da Burkharda potrjuje v tridesetih letih 14. stoletja Janez Vetrinjski, nedvomno najboljši vir, ki ga imamo o ustoličevanju. V njegovem opisu obreda je vojvodski stol označen z enakim oz. podobnim terminom, kot ga ima Burkhard, namreč kot *sedes ducatus* oz. v podrobnejšem opisu fevdnopravnega akta kot *sedes tribunalis* (sodni stol), medtem ko je knežji kamen označen s terminom *lapis (sub monte Karinthiano prope ecclesiam sancti Petri lapis est)*.⁸ Paralele s terminologijo Burkhardovega pisma so očitne in razlaga, da pomeni *sedes ducatus* njegovega poročila vojvodski stol, *lapis* pa knežji kamen, je najbolj naravna in neprisliljena. Poleg tega je Dopsch tudi opozoril, da je Burkhard svojo izredno vlogo ustoličevalca lahko odigral le pri vojvodskem stolu in ne pri knežjem kamnu. Fevdno pravni akt obreda je namreč potekal le pri vojvodskem stolu in njegovo cesarsko pooblastilo se je lahko nanašalo samo na ta del obreda. Zaradi tega Burkhard, ki je v pismu v središču dogajanja postavil samega sebe, obreda pri knežjem kamnu, kjer ni igral nobene vloge in ki ga zaradi uporabe slovenskega jezika ni niti razumel, sploh ne omenja oz. je knežji kamen omenjen samo mimogrede.⁹

Za to, da je vojvodski stol stal najmanj že leta 1161 – in da ga niso mogli postaviti šele leta 1335 – obstojajo torej zelo dobri argumenti, ki temeljijo v *sočasnem* viru in od človeka, ki ni bil samo priča ampak *udeleženec* dejanja. Teh argumentov pač ni mogoče zrušiti le s trditvijo Pleterskega »da je sklicevanje na enopomenskost besed *sedes* in *lapis* šibak dokaz, ker (resda poznejši) viri obe oznaki uporabljajo za oba kamna.«¹⁰ To ni absolutno noben argument, da *sedes ducatus* Burkhardovega pisma ne more pomeniti oz. ne pomeni vojvodskega stola! Pri tem bi dodal še to, da je Pleterskemu primerjava Burkhardove terminologije s poznejšo Janeza Vetrinjskega očitno sporna, ni mu pa npr. sporno prirediti vir svoji interpretaciji (povsem nedvoumni in doslej v historiografiji tudi nesporni *Glanegg* obeh vrinkov Švabskega ogledala¹¹ se je moral z vratolomno akrobacijo spremeniti v *Tanzenberg/Plešivec*, ker pač to ustreza njegovi interpretaciji, da je knežji kamen stal na mestu, kjer sedaj stoji vojvodski stol).¹²

Poleg tega, da ni uspel argumentirati, da pri Burkhardovem opisu ne gre za vojvodski stol, pa ni Pleterski uspel predočiti tudi nobenega pozitivnega dokaza, da je bil vojvodski stol postavljen šele v 14. stoletju. Vse, s čimer lahko postreže, je le *domneva*, da je sedež vojvodskega stola (kapitel) nastal šele v 12. oz. v prvi polovici 13. stoletja, čeprav nekateri drugi raziskovalci zagovarjajo in sprejemajo mnenje, da gre za predromanski kapitel.¹³ Za dokazni postopek časa nastanka vojvodskega stola je edino relevantno, da raziskave v tej smeri niso dale niti jasnega niti enotnega odgovora in da zato na tej podlagi ne moremo delati nobenih trdnih zaključkov. Tako bi bilo vsaj znatno korektno. Vendar se Pleterski ne ustavi na tej točki, ampak postavi naslednjo domnevo: ker je na Koroškem v 12. in prvi polovici 13. stoletja stalo že nekaj pravih romanskih katedral (sic!), verjetno je mislil bazilik) z velikimi kapiteli, bi bila lahko med njimi tudi Gospa Sveta, čeprav o tem, kako je izgledala, kdaj in v kakšnem stilu je bila zgrajena in kakšno arhitekturno opremo je imela predhodnica še danes stoječe poznogotske cerkve, zaenkrat ne vemo nič.¹⁴ Prav iz te fantomske »katedrale« bi po mnenju Pleterskega lahko izviral sedež (kapitel) vojvodskega stola, kar je po njegovem še toliko bolj logično, ker je sedanja cerkev nastala okrog srede 15. stoletja in je bilo zato 14. stoletje pravi čas za prenos kapitela!¹⁵ Se oproščam, ampak na tem mestu svoje razprave Andrej Pleterski, sledeč maniram

⁷ Dopsch, ... in *sedem*..., 122.

⁸ Gl. Grafenauer, *Ustoličevanje*..., 92 sl., zlasti 96 in 98.

⁹ Dopsch, ... in *sedem*..., 120 sl.

¹⁰ Pleterski, *Mitska stvarnost*..., 498.

¹¹ Grafenauer, *Ustoličevanje*..., 80.

¹² Pleterski, *Mitska stvarnost*..., 496 sl. in slika 8.

¹³ Karl GINHART, *Der Herzogssitz des Kärntner Herzogstuhls*, Carinthia I 157 (1967) 460–466; Gotbert MORO, *Zur Geschichte des Kärntner Herzogstuhles*, Carinthia I 157 (1967) 420–441; Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodni prestol*, 118.

¹⁴ Marjan ZADNIKAR, *Gospa Sveta in Gosposvetsko polje* (Celovec 1988) 13.

¹⁵ Pleterski, *Mitska stvarnost*..., 488.

slovenskih venetologov, postavlja trditve in dela sklepe brez stvarne podlage v virih! Na takšen način je možno iti še dlje, kot je šel Pleterski in priti do naslednje »znanstveno utemeljene« ugotovitve, pomembne za zgodovino Gospe Svete, še bolj pa za zgodovino ustoličevanja samega. Iz dejstva, da je bila sedanja cerkev zgrajena okrog srede 15. stoletja in iz ugotovitve Pleterskega, da je bil vojvodski stol postavljen šele 1335, kapitel, ki je služil kot njegov sedež, pa je izviral iz gosposvetske cerkve, izhaja, da je morala biti »romanska katedrala« – njen obstoj dokazuje prav kapitel v vojvodskem stolu, ki hkrati priča, da je morala biti cerkev zgrajena v 12. ali v prvi polovici 13. stoletja – najkasneje do 1335 v ruševinah. Kajti nesporno bolj verjetno je, da so kapitel za sedež vojvodskega stola vzeli iz cerkve, ki je bila že v ruševinah, kot pa iz objekta, ki je še služil svojemu namenu. Iz zgodovine namreč poznamo celo vrsto primerov, ko so ruševine nekdanjih zgradb ali celo naselij s pridom izrabljali za gradbeni material za novogradnje; nenazadnje imamo potrditev za to kar na našem primeru, saj je večina kamnov, iz katerih je zgrajen vojvodski stol – kot ugotavlja tudi Pleterski – izvirala iz ruševin bližnjega Virunuma. Z drugimi besedami povedano to pomeni, da je leto 1335 *terminus ante quem* je pri Gospe Sveti prišlo (iz neznanih vzrokov in razlogov) do uničenja tamkajšnje cerkve in miniti je moralo več kot stoletje, da je bila v nekdanjem verskem središču Karantancev zgrajena nova cerkev. Ta ugotovitev pa hkrati pomeni, da je potrebno na novo prevrednotiti poročila, ki nam jih o ustoličevanju prinaša Janez Vetrinjski in katerim je zgodovino pisje v glavnem brez omejitev sledilo. Kajti, ne samo da je opat zamolčal, da je bila cerkev pri Gospe Sveti v ruševinah, ampak celo nasprotno še napačno trdi, da je ob ustoličenju Habsburžanov Otona Veselega leta 1335 in Albrehta II. Hromega leta 1342, katerima je zelo verjetno tudi osebno prisostvoval, potekala v gosposvetski cerkvi maša, pri kateri je krški škof blagoslovil novega vojvodo.¹⁶ O absurdnosti takšnega dokazovalnega postopka ni potrebno izgubljati besed.

Podobno, kot je skušal pomladiti vojvodski stol, je skušal Pleterski postarati zahodni, palatinski, sedež vojvodskega stola, ki naj bi po njegovem mnenju nastal »v slovanskem kulturnem okolju zgodnjega srednjega veka« in bil prvotno del »svetega sestaja kamov«. Vojvodskemu stolu naj bi ga dodali šele za časa vojvode Rudolfa IV. okrog 1360–1365.¹⁷ Že takoj na začetku naj povem, da je datacija nastanka tega kamna *ex eo ipso* nemogoča: kamen je skrajno skromno obdelan, stilno nedoločljiv in brez paralel. Iz poznanih podatkov pisanih virov lahko določimo samo *terminus post quem* je vojvodski stol že imel oba sedeža in to je bilo šele v 14. stoletju.¹⁸ No, Pleterski misli, da je kljub temu našel metodološko pravilno in znanstveno preverljivo pot, ki mu je omogočila ne samo datacijo nastanka našega spomenika v zgodnji srednji vek, ampak tudi njegovo umestitev v slovansko kulturno sredino. Seveda, najtežje stvari so v resnici najbolj preproste in tistega, kar ves čas gledamo, sploh ne vidimo: »A pozornost mi je vzbudila oblika gora in hribov z imenom Stol, Stojna. Praviloma imajo dva enako visoka vrhova s položnim sedlom med njima. Njihov obris je enak čelnemu robu zahodnega sedeža vojvodskega stola. To podobnost si lahko razlagam samo tako, da je oblika značilna za podobo staroslovanskega stola.«¹⁹ Da bo razlaga še bolj prepričljiva, nam je avtor za ilustracijo svojega prav postregel z dvema risbicama (slika 4), od katerih nam ena prikazuje obris zahodnega sedeža vojvodskega stola s sprednje strani, druga pa obris Stola v Karavankah, kot se ga vidi iz Savske doline (zakaj si za primerjavo z obrisom palatinskega sedeža ni raje izbral obris te gore, kot je vidna s koroške strani?). Toda še primer, ki ga je *sam* izbral, ne podpira tistega, kar nam razlaga v tekstu – namreč, da imajo hribov z imenom Stol praviloma dva enako visoka vrhova s položnim sedlom vmes! Tega na njegovi sliki št. 4 ni videti. Takole na pamet lahko dodam, da tudi kobariški Stol nima dveh vrhov s sedlom vmes, verjetno pa bi se našel še kakšen. Poleg tega je obris posamezne gore odvisen od gledišča, tj. s katere strani jo gledamo. Zato je spremenljiv, kar pomeni, da lahko obris posamezne gore izbiramo (manipuliramo) po mili volji. Vrhunc vsega pa je, da je za Pleterskega za podobnost med čelnim robom palatinskega sedeža in obrisom hribov z imenom Stol (za katero, kot sem pokazal,

¹⁶ Gl. Grafenauer, *Ustoličevanje...*, 103 sl.

¹⁷ Pleterski, *Mitska stvarnost...*, 489, 495, 501.

¹⁸ Vendar mislim, da je bilo to že pred Rudolfom IV., kajti goriški grofje so že od leta 1339 imeli koroški palatinat v fevdu od Habsburžanov kot koroških vojvod (MHDC X (Hrsg. Hermann Wiessner; Klagenfurt 1968) 50, št. 114), že leta 1342 pa je v delilni pogodbi, s katero so si goriški grofje razdelili celoten goriški dominij, naslednja določba: *Ez ist auch getaidingt, daz der eltist under uns, die wird von der Pfalcz haben und tragen sol, die darzû gehoerent, da man den herzogen ze Tzol auf den stül seczt den andern seim brüdern an allen iren schaden irr recht* (MHDC X, 63, št. 161).

¹⁹ Pleterski, *Mitska stvarnost...*, 489.

ne moremo trditi, da je *pravilo*, kot piše Pleterski) možna ena sama razlaga (»si lahko razlagam samo tako«); namreč, da so hribi dobili ime Stol zato, ker so naše slovanske prednike ob njihovem prihodu v Vzhodne Alpe spominjali na tisto pohošstvo, na katerem so sedeli že v svoji pradomovini! Ker že navaja geslo stol v Slovenskem etimološkem slovarju v podporo svoji tezi, bi lahko – vsaj korektno bi bilo – navedel tudi to, da stol lahko pomeni tudi »strma gora, vzpetina s ploskim vrhom«²⁰ in da imajo, če se še gremo te igrice, hribi z imenom Stol svoje ime lahko tudi zato, ker po svoji obliki spominjajo na mizo (kobariški Stol npr.), ki se je v slovanščini tudi imenovala – stol.

V zvezi s tem vprašanjem moram omeniti še en dosežek »nove znanosti«, ki jo k nam uvaja Pleterski. Hribi z imenom Stol in tudi oblika palatinskega sedeža naj bi spominjali na »podobno staroslovanskega stola«. Toda naj mi kolega Pleterski, ki je arheolog in dobro pozna slovansko materialno kulturo, pove in me podučí, ali je sploh poznan kakšen stol, ki ga lahko opredelimo kot staroslovanskega? Jaz ga namreč ne poznam in če ga tudi v resnici ni, kako ve, da so hribi z imenom Stol svoje ime dobili ravno po podobnosti z obliko praslovanskega stola, ko pa so tudi druge možnosti? Kajti če ni primerjalnega gradiva, smo zopet priča novim metodološkim prijemom, ki jih v znanost vpeljuje Andrej Pleterski; z njimi ni samo možno datirati in opredeliti kulturnega okolja nastanka palatinskega sedeža vojvodskega stola, ampak hkrati tudi rekonstruirati praslovanski stol, katerega izgled se je ohranil v obrisih gora z imenom Stol!

Naj ta prvi del o vojvodskem stolu zaključim z ugotovitvijo, da se Pleterskemu pač ni posrečilo postreči s prepričljivim argumentom, da je zahodni, palatinski, sedež nastal že v zgodnjem srednjem veku. Pošteno si priznamo: glede na podatke, ki jih imamo, datacija nastanka tega kamna ni mogoča in to vprašanje ostaja še naprej odprto. Zahodni sedež je lahko nastal od kogarkoli in kadarkoli do 14. stoletja. To pa seveda pomeni, da se tudi domneva Andreja Pleterskega, da je zahodni sedež vojvodskega stola prvotno spadal v »sveti sestoj kamnov,« ne more dvigniti nad raven hipoteze in da zato ostajajo zgolj hipotetični tudi vsi zaključki, ki jih je iz tega izpeljeval.

II. Liburnija

Vzhodnotirolski, koroški in zahodnoštajerski prostor, za katerega je v vsej dosednji historiografiji veljalo, da je bil v zgodnjem srednjem veku politično enoten, je Andrej Pleterski v svoji razpravi razbil s spoznanjem, »da je ob Karantaniji obstajala v Alpah tudi kneževina Liburnija,«²¹ in pravilno poudaril, da se s tem v temelju spreminja naša slika tedanje zgodovine. Do tega epohalnega odkritja je prišel z novo interpretacijo (branjem, prevodom) tistega stavka petega poglavja znamenite Konverzije, ki poroča o posvetitvi prvih treh po imenu poznanih cerkva v Karantaniji. Ker gre, v kolikor drži, za izjemno pomembno ugotovitev, se je potrebno od nje ustaviti nekoliko podrobneje in preveriti argumente in dokaze, ki jo podpirajo.

Začnimo kar s ključnim stavkom Konverzije: *Qui venientes Carentanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctę Marię et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis.*²² Vsi trije izdajatelji Konverzije v tem stoletju od Kosa preko Wolframa do Loška, katerega izdaje Pleterski še ni mogel upoštevati, so ta stavek brali enako, da so namreč Modest in duhovniki, ki so ga spremljali, prišli h Karantancem in jim posvetili tri cerkve: cerkev svete Marije, cerkev *in Liburnia civitate* in še eno *ad Undrimas*.²³ Pleterski po pravici poudarja, da takšno branje ni edino možno in predlaga novo, ki je prav tako legitimno: »In ko so ti prišli, so tam posvetili Karantancem cerkev svete Marije in neko drugo na področju Liburnije, natančneje v Undrimah, in v zelo številnih drugih krajih.«²⁴ Novosti glede na tradicionalno branje sta dve. Prvič, duhovniki niso prišli h Karantancem in

²⁰ France BEZLAJ, Etimološki slovar slovenskega jezika III (Ljubljana 1995) 319.

²¹ Pleterski, Mitska stvarnost..., 525.

²² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (= CBC), c. 5. Konverzijo citiram po najnovejši in s kritičnim aparatom najpopolneje opremljeni izdaji, ki jo je pripravil Fritz LOŠEK, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*, MGH Studien und Texte, Bd. 15 (Hannover 1997) 106.

²³ Milko KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Ljubljana 1936) 44 sl.; Herwig WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien (Graz 1979) 45 in 92 sl.; Lošek, *Die Conversio...*, 107. Enako tudi v slovenskem prevodu Konverzije Kajetana Gantarja v: *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih*. Ob 1100 letnici Metodove smrti, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7 (1985) 19 sl. Glede lokalizacije posameznih cerkva glej v op. oziroma v komentarjih omenjenih izdaj.

²⁴ Pleterski, Mitska stvarnost..., 525.

tam posvetili cerkev svete Marije itd., ampak so prišli in Karantancem posvetili cerkev svete Marije itd., in drugič, v stavku se ne omenjajo tri, ampak samo dve poimensko naštetih cerkvi.

Preden se lotimo analize novega branja Andreja Pleterskega pa moram omeniti, da obstoji še tretje, prav tako legitimno branje našega stavka Konverzije, katerega bi bilo v znanstveni razpravi, ki pretendira, da bo prav z novim branjem dotičnega stavka v temelju spremenila naše zgodovinsko znanje, nujno potrebno upoštevati in se do njega kritično opredeliti. To bi bilo edino znanstveno korektno, saj je med tremi različnimi interpretacijami lahko pravilna samo ena! Kar najbolj pade v oči je, da je Pleterski vedel za to tretje branje, saj ga je Hans-Dietrich Kahl predlagal v razpravi, ki jo Pleterski večkrat citira, dvakrat navaja še celo prav isto stran, na kateri Kahl začenja razpravo o tem vprašanju,²⁵ pa ni tega Kahlovega branja omenil niti z besedico. Bralec se bo ob primeru pomena besede stol spomnil, da ni prvič, da Pleterski znanstveno razpravo vodi tudi na način, da izpušča stvari, ki niso voda na njegov mlin oz., ki bi lahko pomenile palico v njegovem kolesju. Skratka, Kahl razume dotični stavek Konverzije tako, da so Modest in duhovniki posvetili v Karantaciji in *Liburnia civitate* dve cerkvi (ena naj bi bila cerkev svete Marije, ki jo Kahl lokalizira v Lungau (Althofen-Mariapfarr), druga (*et aliam*) pa nekje v prostoru Spittala), tretjo pa *ad Undrimas*. Zaradi takšne interpretacije je moral Kahl pojem *Liburnia civitas* razumeti kot teritorij in ga razširiti vse do Lungaua, proti čemur je še v *istem* zborniku polemiziral Dopsch (ali Pleterski tudi te razprave, ki je prav tako bistvena za njegovo interpretacijo, ne pozna?) in Kahlova izvajanja zavrnil v obeh glavnih točkah: da Konverzija ne daje osnov za takšno interpretacijo pojma *civitas* in da je iz vrste razlogov cerkev sv. Marije potrebno lokalizirati h Gospe Sveti in ne v Lungau.²⁶ Kasneje je tudi Wolfram pokazal, da najboljši argumenti govorijo za to, da je med več cerkvami koroškega prostora, ki so bile posvečene sv. Mariji, mišljena v Konverziji prav gosposvetska.²⁷ Današnje stanje raziskav je takšno, da Kahlovo interpretacijo obrisa zadevnega stavka Konverzije lahko smatramo za ovrženo, mi pa se bomo h Dopschevim argumentom vrnili v tisti točki, ko bo na vrsto prišla kritika pojma *civitas*, ki ga je Pleterski interpretiral povsem v Kahlovem smislu.

Sedaj pa pogledjmo, kako je Pleterski iz navedenega stavka Konverzije izluščil posebno kneževino Liburnijo. Tako, da je svoj predlog branja stavka (*»In ko so ti prišli, so tam posvetili Karantancem cerkev svete Marije in neko drugo na področju Liburnije, natančneje v Undrimah«*) interpretiral na način, da je bila Marijina cerkev pri Karantancih, tista v Undrimah pa v Liburniji; to je v nekem drugem, od Karantancev ločenem političnem prostoru.²⁸ Andrej Pleterski je tudi tu – kot že v primeru primerjave obrisa zahodnega sedeža vojvodskega stola s Stolom v Karavankah – videl nekaj, česar ostali ne vidimo. Kljub njegovemu novemu branju, stavek lahko še vedno razumemo tako, da so duhovniki, ki so prišli, posvetili Karantancem *obe* cerkvi, »cerkev sv. Marije in neko drugo na področju Liburnije«. Karantanci in Liburnija se namreč ne izključujeta in slednja lahko spada k prvim. Če Pleterski stavka ne bi obravnaval izolirano, ampak v kontekstu napisanega, potem bi videl, da je takšno razumevanje stavka – da so vse posvečene cerkve bile v Karantaciji oz. pri Karantancih – edino možno. Cela zgodba o posvetitvi cerkva se namreč začne že na začetku 5. poglavja Konverzije s *knezom Karantancev* Hotimirjem (*preminatus dux Carantanorum*), ki je prosil salzburškega škofa Virgila, naj obišče »krščansko ljudstvo tega plemena« (*populus gentis illius*)²⁹ in ga okrepi v veri. Ker škof osebno ni mogel priti, je poslal škofa Modesta, da bi učil »to ljudstvo« (*illa plebs*), z njim pa tudi več duhovnikov, enega diakona in druge klerike. Virgil je Modesta tudi pooblastil, da po kanonskih

²⁵ Hans-Dietrich KAHL, Das Fürstentum Karantainen und die Anfänge seiner Christianisierung, v: Karantainen und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter (Hg. G. Hödl, J. Grabmayer), 2. St. Weiter Historikergespräche (Wien, Köln, Weimar 1993) 62 sl.; Pleterski, Mitska stvarnost..., 520, zlasti 521 in 523, 524 (dvakrat).

²⁶ Heinz DOPSCH, Das Erzbistum Salzburg und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Salzburger Slawenmission, v: Karantainen und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter (Hg. G. Hödl, J. Grabmayer), 2. St. Weiter Historikergespräche (Wien, Köln, Weimar 1993) 120 sl.

²⁷ Herwig WOLFRAM, Salzburg, Bayer, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband (= MIOG Erg. Bd.) 31 (1995) 281.

²⁸ Pleterski, Mitska stvarnost..., 524.

²⁹ Da so s *populus gentis* mišljeni kristjani, tj. krščanski del plemena večinoma še poganskih Karantancev gl.: Manfred HELLMANN, Der Begriff »populus« in der Conversio Bagoariorum et Carantanorum, v: Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven (Hrsg. M. Hellmann, R. Olesch, B. Stasiewski, F. Zagiba; Köln-Graz 1964) 161–167; Lošek, Die Conversio..., 106 in op. 52; Wolfram, Salzburg..., 280.

določilih posvečuje cerkve in nastavlja duhovnike. »Le-ti so prišli med Karantance in tam posvetili... (oz. po Pleterskem: In ko so ti prišli, so tam posvetili Karantancem...)« več cerkva.³⁰ Pripoved in misel sta ves čas jasni. Ves čas teče beseda samo o Karantancih: na salzburškega škofa se je obrnil karantanski knez s prošnjo za pokristjanjenje njegovega – karantanskega – plemena. Modest je bil poslan z nalogo, da širi krščanstvo med Karantanci, in ko je prišel (k njim), jim je – Karantancem – tudi posvetil omenjene cerkve! *Civitas Liburnia* je povsem jasno samo topografska oznaka, s katero je označen eden od krajev, kjer je Modest Karantancem posvetil cerkve in ne neka posebna od Karantanije ločena politična tvorba (kneževina). Interpretacija Andreja Pleterskega je izven vsakega konteksta vira samega. Da bi jo vsaj kolikor toliko rešil, mora naplesti zgodbo, da je avtor Konverzije hotel ustvariti vtis, da »Liburnija pripada Karantancem«, čeprav v resnici ni tako, ampak je Liburnija »protistava« Karantaniji in »Salzburga ni vabila«³¹ (? P. Š.). Tako! Tu se je Pleterskemu, ki lovi svoj lasten rep, dogodila usodna metodološka napaka: vir, s katerim šele dokazuje, da je obstajala posebna kneževina Liburnija, hkrati interpretira tako, da le-ta zavestno zanika njen obstoj! Se pravi, po Konverziji pripada – in to z besedami »ker je samo tako lahko [avtor Konverzije namreč; op. P. Š.] ustvaril vtis« priznava tudi Pleterski – Liburnija Karantancem. Da pa v resnici ni tako, nas Pleterski prepričuje z istim virom. Če bi bilo res, kar trdi, da namreč pisec Konverzije v primeru Liburnije zavestno manipulira, bi moral najprej neodvisno od Konverzije dokazati njen obstoj.

Na tej točki bi polemiko o obstoju posebne kneževine Liburnije lahko mirno zaključil, še posebej, ker nam prvovrsten vir, neodvisno od Konverzije potrjuje, da je Karantanija obsegala tudi zgornjo Koroško oz. zgornjo dolino Drave; to je prostor, kamor hoče Pleterski umestiti Liburnijo. V »nemajhnem sporu«, ki se je v začetku 9. stoletja razvnel med oglejskim patriarhom in salzburškim nadškofom glede cerkvene pripadnosti Karantanije, je leta 811 Karel Veliki razsodil, da naj se *provincia Karantana* razdeli med obe metropolitiji po reki Dravi, ki teče po njeni sredini (*ut Drausus fluvius qui per mediam illam provinciam currit, terminus ambarum dyoceseon esset*). Da tukaj ni mišljena samo Drava npr. od Beljaka navzdol, ampak tudi njen zgornji tok, je razvidno iz naracije dotične listine, kjer je povedano, da se je oglejski patriarh Urs v sporu in procesu, ki je sledil, skliceval na to, da je provinca Karantanija (kot naslednica nekdanjega notranjega Norika) še pred prihodom Langobardov v Italijo leta 568 spadala pod oglejsko cerkev, o čemer pričajo sinodalni zapiski, iz katerih izhaja, da so *civitates* te province spadale pod oglejsko cerkev (*per synodalia gesta que tunc temporibus ab antecessoribus suis Aquilegensis ecclesie rectoribus agebantur, ostendi posse predictae Karentane provincie civitates ad Aquilegiam esse subiectas*).³² S *civitates* so seveda mišljena antična mesta in škofijski sedeži Aguntum pri Lienzu na današnjem Vzhodnem Tirolskem, Teurnia pri Spittalu in Virunum na Gosposvetskem polju.³³ In ko je kralj Karlman leta 878 podelil samostanu v Öttingu dvor Treffen s pripadajočo posestjo, ki je ležala med Dravo, Millstattskim in Osojskim jezerom ter Beljakom, je v listini rečeno, da leži omenjena posest in *partibus Carentaniae Sclauinieque regionis*.³⁴ Na tem mestu lahko očitamo Pleterskemu še eno temeljno metodološko nepravilnost: namesto, da bi v raziskavo pritegnil vse vire, ki so relevantni za obravnavano problematiko, je vire selekcioniral in obravnaval le tiste, za katere je mislil, da podpirajo njegovo idejo o posebni kneževini Liburniji. Prav iz načina, kako je uporabljal vire, je tudi razviden potek njegovega dela: najprej je imel rezultat; to je idejo, da je poleg Karantanije obstajala še Liburnija (ki jo je rabil tudi zato, da je še vedno historično vprašljivi³⁵ Domicijan postal liburnijski knez³⁶), ki ji je bilo nato v virih – pa čeprav na silo – potrebno najti ustrezno podlago.

³⁰ CBC, c. 5 (Lošek, *Die Conversio...*, 106).

³¹ Pleterski, *Mitsa stvarnost...*, 524.

³² MHDC III, 1, št. 1; Gradivo II, 37, št. 37; gl. Harald KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 30 (1992) 166–168.

³³ Hans-Dietrich KAHL, *Zwischen Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnen-Noricum (7.–8. Jahrhundert)*, v: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert* (Hrg. H. Wolfram, F. Daim) ÖAW, Phil.-hist. Kl., Bd. 145 (Wien 1980) 58; Othmar HAGENEDER, *Die kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jahrhundert*, v: *Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum* (Hrsg. H. Beumann, W. Schröder), *Nationes* 5 (Sigmaringen 1985) 210 sl., zlasti 225; Rajko BRATOŽ, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, *Zbirka Zgodovinskega časopisa* 8 (1990) 9 sl.; Krahwinkler, *Friaul...*, 166.

³⁴ MHDC III, 16, št. 41; Gradivo II, 184, št. 248.

Praden zaključim, si še pogledjmo, kako je Pleterski – zdaj lahko zanjo že rečemo fantomski – liburnijski kneževini določil njen obseg in meje. Ker pojmuje *seu* (*sive*) v že večkrat omenjenem stavku petega poglavja Konverzije kot ločni veznik v pomenu »oziroma« in ne kot vezalni veznik v pomenu »in«, je seveda in *Liburnia civitate seu ad Undrimas* prevedel z »na področju Liburnije, natančneje v Undrimah«. Ker nadalje soglašja z mnenjem dosedanje historiografije, da je *ad Undrimas* kraj, ki je ležal ob zgornji Muri nekje v okolici Knittelfelda, je seveda nujno moral razumeti pojem *civitas* (*Liburnia*) kot obsežen teritorij (in ne kot kraj), ki je iz zgornje doline Drave segal še v zgornjo dolino Mure.³⁷

Najprej moram ugotoviti, da ni nujno, da *seu* obravnavanega stavka razumemo samo kot ločni veznik, kajti v primerjalnih primerih, ki jih Pleterski navaja iz Konverzije in ki naj bi potrdili njegovo tezo, jih lahko razumemo tudi kot vezalne veznike. Vsaj v prvih treh (od štirih) primerih je tako! Pa pojdimo po vrsti.

1. primer: *Sequitur... catalogus episcoporum sive abbatum eiusdem Iuvavensis sedis*. Pleterski pravi: »Avtor je namesto *et* [kot je v predlogi; op. P. Š.] uporabil *seu*. To je storil namenoma, ker mu je *seu* pomenil nekaj drugega kot *et*, Tu bi bil ustrezen prevod »oziroma«. Z njim je zabilisal razliko med *episcopos* in *abbas* na salzburški stolici.«³⁸ Pleterski na tem mestu stvari prejudicira. Ali piscu *sive* (*seu*) res pomeni nekaj drugega kot *et*, mora šele ugotoviti. On pa celo trdi, da je avtor Konverzije to storil namenoma, saj da je hotel zabilisati razliko med škofi in opati. Če bi pisec res imel takšen namen, zakaj bi potem v samem tekstu lepo za vsakega, ki je vodil salzburško cerkev, povedal, ali je bil škof ali pa opat?³⁹ Ena od predlog, če ne celo edina predloga za ta katalog, mu je bila salzburška Bratovščinska knjiga (*Liber confraternitatum*),⁴⁰ kjer imamo pod rubriciranim naslovom *Ordo episcoporum vel abbatum defunctorum* od Ruperta do Virgila naštetih osem predstojnikov salzburške cerkve, od katerih jih je pet označenih z *episcopus et abbas*.⁴¹ Ali ne bi mogel pisec Konverzije *sive* (*seu*) uporabljati v pomenu *vel / et* svoje predloge? *Sive* prvega primera bi torej lahko razumeli tako ali drugače. Da pa ne bo dileme, je poskrbel kar pisec Konverzije sam, ko v začetku tretjega poglavja, kjer povzema vsebino prvih dveh, pravi: *Actenus praenotatum est, qualiter Bawari facti sunt christiani seu numerus episcoporum et abbatum conscriptus in sede Iuvavensi*.⁴² S tem odpade tudi vsako ugibanje o domnevnih namerah avtorja Konverzije, zabilisati razlike med škofi in opati.

2. primer je pravkar citirani latinski tekst, ki se takoj nadaljuje s 3. primerom: *Nunc adiciendum est, qualiter Sclavi, qui dicuntur Quarantani, et confines eorum fide sancta instructi christianique effecti sunt, seu quomodo Huni Romanos et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt*.⁴³ Takole komentira oba pasusa Pleterski: »Tu gre za povzete vsebine posameznih poglavij. Prvi *seu* spaja dva bavarska dela, drugi *seu* slovanskega in panonskega. Tako prva dva dela sestavljata eno celoto, druga dva drugo celoto. ... Tudi tu sta oba *seu* izbrana namerno, ker imata drugačen pomen, kot bi ga imel *et*, ki bi vsebino razbil na štiri dele. Torej imata spet klasičen pomen. V prevodu bi bil »oziroma« kar dober.«⁴⁴ Sam nasprotno mislim, da bi bil v prevodu »in« boljši.⁴⁵

³⁵ Kamniti fragment z napisom, ki ga je v Millstattu ponovno odkril Glaser in ga interpretiral kot Domicijanov nagrobnik, ki je nastal po letu 800 (Franz GLASER, Eine Marmorinschrift aus der Zeit Karls des Großen im Millstatt, Carinthia I 183 (1993) 303–318) pri sedanjem stanju raziskav ne more služiti kot dokaz za historičnost Domicijana, kajti paleografska analiza, ki jo je naredil Karl FORSTNER, Das paläographische Umfeld des sogenannten Domitianfragment, Carinthia I 186 (1996) 429–439 »izključuje nastanek pisave na kamnu v karolinškem in otoskem času« (str. 436); prim. podobno kritično mnenje Wolframa, Salzburg..., 289. Hans-Dietrich Kahl naj bi v še neobjavljeni razpravi Der Millstätter Domitian, ki pa je bila Pleterskemu dostopna, zbral »največ dokazov o njegovi resničnosti«. O tem Kahlomv delu, ki ga nisem imel v rokah, seveda ne morem nič reči, lahko pa navedem, da je bil Kahl, Das Fürstentum Karantainen..., 66, še leta 1993 na stališču, »daß die Benediktiner dieses Seestifts [Millstatta, op. P. Š.] ihren Heiligen [Domicijana, op. P. Š.] frei erfanden«.

³⁶ Pleterski, Mitska stvarnost..., 526.

³⁷ Pleterski, Mitska stvarnost..., 522 sl., 524.

³⁸ Pleterski, Mitska stvarnost..., 523.

³⁹ CBC, c. 2 (Lošek, Die Conversio..., 98 sl.).

⁴⁰ Kos, Conversio..., 19; Wolfram, Conversio..., 64; Lošek, Die Conversio..., 30, 35.

⁴¹ Wolfram, Salzburg..., 252. Fotografijo dotičnega kataloga prvih salzburških škofov in opatov od Ruperta do Virgila v Bratovščinski knjigi gl. v: Dokumenti slovenstva (Ljubljana 1994) 32.

⁴² CBC, c. 3 (Lošek, Die Conversio..., 100).

⁴³ CBC, c. 3 (Lošek, Die Conversio..., 102).

Kajti tako v prvem delu (2. primer), kjer je povzeta vsebina tistega, kar je avtor Konverzije že obravnaval v prvih dveh poglavjih, kakor v drugem delu (3. primer), kjer je povzeta vsebina tistega, kar šele bo predmet naslednjih poglavij, je pred in za *seu* govora o vsebinsko dveh različnih stvareh. V 2. primeru je najprej govora o tem, kako so bili Bavarci pokristjanjeni, in nato o škofih in opatih salzburške stolice; v 3. primeru pa najprej o pokristjanjenju Karantancev in nato o zgodovini Panonije. V takšno konstrukcijo ne sodi *seu* v pomenu ločnega veznika (»oziroma«), s katerim »vežemo dva sinonimna izraza ali iščemo primernejšega ali se nam razloček ne zdi važen« oz. ki »povezuje dva dela, pri čemer drugi pogosto natančneje opredeljuje prvega,«⁴⁶ ampak bolj *seu* v pomenu vezalnega veznika (»in«). Med pokristjanjenjem Bavarcev in seznamom salzburških škofov in opatov ter med pokristjanjenjem Karantancev in zgodovino Panonije je le menda takšna razlika, da jih bolje povezuje »in« kot »oziroma«. Tudi ne bi *et* (»in«) vsebine razbil na štiri dele, kot misli Pleterski. Kajti vsebinsko sta stavka tako ali tako že razbita na štiri dele in to, da tvorita prva dva dela (prvi stavek) eno celoto, druga dva dela (drugi stavek) pa drugo celoto tretjega poglavja Konverzije, ne izhaja iz *seu*, ampak iz tega, da prvi del povzema že napisano (*Actenus praenotatum est*), drugi pa to, o čemer bo šele tekla beseda (*Nunc adiciendum est*). Tudi v drugem in tretjem primeru bo torej prevod pravilnejši, če bomo *seu* prevajali z »in« in ne z »oziroma«, medtem ko je *sive* 4. primera – in tu se strinjam s Pleterskim – potrebno razumeti v pomenu ločnega veznika.

Ta nekoliko daljši ekskurz je bil potreben zato, da sem pokazal, da *seu* (*sive*) v Konverziji lahko razumemo in prevajamo tako ali drugače. To pa hkrati pomeni, da tudi prevod Pleterskega, ki je »*et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas*« prevedel z »in« neko drugo [cerkev; op. P. Š.] na področju Liburnije, natančneje v Undrimah« ni nujen, čeprav je mogoč. Ali pa je ta prevod tudi pravilen in ali je Modest posvetil dve ali tri cerkve, pa je odvisno od interpretacije pojma *Liburnia civitas*, ki ga Pleterski razume kot velik teritorij (v smislu antičnih mestnih teritorijev), ki je poleg zgornjedravske doline pokrival še dolino zgornje Mure, kjer je stal *ad Undrimas*.

Kahl je bil prvi, ki je *Liburnia civitas* Konverzije interpretiral na način, da ga je potrebno razumeti v poznoantičnem pomenu in da je z njim salzburški pisec mislil teritorij, ki je na severu segal vse do Tur in Lungaua.⁴⁷ Dopsch je v polemiki s Kahlom najprej opozoril na metodološko napako, ki jo je le-ta naredil, ko je pomen eksaktnega strokovnega termina znotraj enega vira hotel preinterpretirati s sklicevanjem, da ima ta termin v drugem viru (v drugem času) drug pomen.⁴⁸ Za pravilno interpretacijo spornega mesta Konverzije je zato potrebno predvsem pogledati, v kakšnem pomenu je besedo *civitas* uporabljal njen pisec. Če pustimo naš »sporni« primer ob strani, potem je avtor Konverzije *civitas* uporabil v sedmih primerih: v 1. poglavju poroča, da je bil Rupert škof *in Wormatia civitate*, da ga je bavarski vojvoda sprejel *in Ratispona civitate* in da je na svoji poti prišel tudi *ad Lauriacensem civitatem*,⁴⁹ v 6. poglavju piše, da so nekdanji Rimljani zasedli ozemlja Spodnje Panonije in sosednjih pokrajin ter da so v svojo obrambo tam zgradili *civitates et munitiones*,⁵⁰ v 11. poglavju pa, da je Salzburški nadškof Liupram poslal Pribini mojstre, ki so *infra civitatem Priwinę* (Blatenski kostel) zgradili cerkev mučenca Hadrijana. V istem mestu (*in eadem civitate*) je tudi cerkev Janeza Krstnika, izven (*et foris civitatem*), v različnih krajih, pa je še več cerkva, ki so bile posvečene za nadškofa Liuprama.⁵¹

Iz naštetih primerov je povsem nesporno razvidno, da pisec Konverzije *dosledno* uporablja *civitas* v pomenu kraj in ne teritorij. Še zlasti je to jasno v 11. poglavju. To je moral uvideti in priznati tudi Pleterski, pa kljub temu povsem brez osnove trdi, da je avtor Konverzije prav pri Liburniji naredil

⁴⁴ Pleterski, Mitska stvarnost..., 523.

⁴⁵ Pleterski se na tem mestu sklicuje tudi na dosedanje prevode dotičnega pasusa. Toda to spet naredi na nekorekten način, saj navaja samo, kako sta Gantar in Wolfram prevajala *seu* 3. primera, ne pa tudi *seu* 2. primera. Sedaj, ko imamo še Loškov prevod (ki ga, kot že rečeno, Pleterski še ni mogel poznati), je statistika sledeča: vsi trije prevodi (Gantarjev, Wolframov, Loškov) prevajajo prvi *seu* v 2. primeru z »in«; drugi *seu* v 3. primeru pa prevaja Gantar z »dalje«, Wolfram z »oziroma« in Lošek z »in«.

⁴⁶ Pleterski, Mitska stvarnost..., 522.

⁴⁷ Kahl, Das Fürstentum Karantanien..., 67 sl.

⁴⁸ Dopsch, Das Erzbistum Salzburg..., 121 in op. 139.

⁴⁹ CBC, c. 1 (Lošek, Die Conversio..., 90 sl.).

⁵⁰ CBC, c. 6 (Lošek, Die Conversio..., 108).

⁵¹ CBC, c. 11 (Lošek, Die Conversio..., 126).

izjemo in da edino tu, v celi Konverziji, *civitas*, ne pomeni kraja, ampak teritorij.⁵² Tukaj se še enkrat pokaže njegova nekorektnost, ko se metodoloških pravil, na katera *sam* pristaja in jih uporablja, drži samo takrat, ko mu ustrezajo. Prav s primerjalno analizo vseh mest v Konverziji, kjer se uporablja *seu* (*sive*), je dokazoval pravilnost svojega prevoda »*et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas*«. Sedaj, v primeru *civitas*, pa nimajo rezultati primerjave zanj nobene veljave, ampak naj bi prav v spornem primeru šlo za izjemo, ki jo dokazuje s – *seu*! Da je takšno dokazovanje nično, so pokazali že gornji odstavki o pomenu tega veznika v Konverziji in tudi pomen *civitas* v primeru Liburnije ni nobena izjema, kajti povsem jasno je, da uporablja avtor Konverzije pojem *civitas* za nekdanja rimska mesta – kar je še posebej razvidno iz 6. poglavja –, kamor poleg Wormsa, Regensburga in Lorchy spada tudi Liburnia/Teurnia. Iz te vrste izstopa edino Pribinov Blatenski kostel, ki pa je, kot je to na razumen način pokazal in razložil Dopsch, označen kot *civitas* zato, ker je bil knežji center; podobno kot je bil Regensburg vojvodski.⁵³ S tem ko je, mislim, dovolj argumentirano pokazano, da *civitas* Konverzije ne pomeni teritorija, tudi *ad Undrimas* (oz. zgornja dolina Mure) ni mogel ležati in *Liburnia civitate*!⁵⁴ Hkrati sedaj vemo, kako je v dilemi »oziroma/in«⁵⁵ potrebno prevajati *seu* našega spornega stavka in končno, da je Modest posvetil tri cerkve na treh različnih krajih in ne samo dve! S tem se je tudi Liburnija Andreja Pleterskega že drugič izkazala za fantomsko kneževino.

Ker pa neodvisno od Konverzije dokazuje, da samostan v Innichenu »ni bil na mejah Karantanije, ampak najkasneje v 9. st. Liburnije«,⁵⁵ si pogledjmo še to njegovo argumentacijo, ki ima dve točki. Prvič, v ustanovni listini samostana v Innichenu iz leta 769 je na dveh mestih govora o Slovanih (meje podeljene posesti gredo *a rivo quae vocantur Tesido usque ad terminos Sclavorum, id est ad rivolum montis Anrasi*; samostan je bil ustanovljen z namenom misijona: *et propter incredulam generationem Sclavorum ad tramitem veritatis deducendam*)⁵⁶ in ne o Karantancih. Drugič, »neka različica freisinškega kartularja k restitucijski listini«⁵⁷ (sic!; P. Š.), s katero je Ludvik Pobožni 5. februarja 816 vrnil in potrdil freisinški škofiji samostan v Innichenu, ima zapisano, da je samostan ustanovil freisinški škof in *confinio Tiburniensi*.

Res je, da govori ustanovna listina samostana v Innichenu o Slovanih in ne o Karantancih. Toda eno in drugo se ne izključuje in s Slovani so bili lahko mišljeni tudi Karantanci, o čemer nam priča langobardsko, salzburško in tudi freisinško (to je bavarsko) gradivo. Po Pavlu Diakonu je v Karantaniji živel *Sclavorum gens*.⁵⁸ Pisec Konverzije govori o *Sclavi, qui dicuntur Quarantani*, pa o tem, da so Bavarci rešili Karantance (*Quarantanos*) pred Avari in jih podvrgli oblasti kraljev ter odpeljali talce s seboj, dokler jim niso po Borutovi smrti na prošnjo istih Slovanov (*eisdem Sclavis*) poslali Gorazda.⁵⁹ Iz freisinške tradicijske notice iz 830 pa zvemo, da je neki *Baaz de genere Carontania Sclauaniorum* podaril škofiji svojo posest.⁶⁰ S Slovani ustanovne listine samostana v Innichenu so bili torej lahko mišljeni tudi Karantanci. Toda ali je ta samostan res ležal na meji Liburnije?

5. februarja 816 je Ludvik Pobožni v Aachnu izstavil dve listini: salzburški nadškofiji, ki jo je tedaj vodil nadškof Arno, je potrdil imuniteto, ki jo je omenjeni cerkvi podelil že njegov oče Karel Veliki,⁶¹ z drugo listino pa je na prošnjo Arna vrnil in hkrati potrdil freisinški cerkvi samostan v Innichenu, ki ji je bil v preteklosti odtujen in ga je nazadnje imela v fevdu salzburška cerkev.⁶² Listina

⁵² Pleterski, Mitska stvarnost..., 524.

⁵³ Dopsch, Das Erzbistum Salzburg..., 121; prim. tudi Vasilij MELIK, Mesto (*civitas*) na Slovenskem, ZČ 26 (1972) 303 sl.; Wolfram, *Conversio*..., 93 in op. 16.

⁵⁴ Še toliko bolj, ker zgornja dolina Mure tudi v antiki ni spadala v okvir mestnega teritorija Teurnije, kar priznava tudi Pleterski, Mitska stvarnost..., 525.

⁵⁵ Pleterski; Mitska stvarnost..., 525.

⁵⁶ Die Traditionen des Hochstifts Freising, I. Bd. (744–926) (Hrsg. Theodor Bitterauf; München 1905) 61 sl., št. 34; Gradivo I, 274, št. 239.

⁵⁷ Pleterski, Mitska stvarnost..., 525.

⁵⁸ Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (*Historia Langobardorum*) (Maribor 1988) V/22 (str. 216).

⁵⁹ CBC c. 3, 4 (Lošek, Die *Conversio*..., 102 sl.).

⁶⁰ Die Traditionen... I, 504, št. 589.

⁶¹ Salzburger Urkundenbuch, Bd. II. (Hrsg. Willibald Hauthaler und Franz Martin; Salzburg 1916) 14 sl., št. 5; Gradivo II, 46, št. 49.

⁶² Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis, Fontes rerum Austriacarum II, Bd. 31 (Hrsg. Josef Zahn; Wien

ni ohranjena v originalu, ampak v dveh prepisih iz 12. stoletja. Prvi je overovljena kopija (*vidimus*), ki se nahaja v samostanskem arhivu v Innichenu (= A), drugi je vpisan v freisingiški tradicijski in kopalni knjigi (to je tista »neka različica freisingškega kartularja k restitucijski listini Ludvika Pobožnega« Pleterskega!), ki se danes nahaja v Münchnu (= B) in v kateri je, med drugim, zapisana tudi *Notitia bonorum de Lonka*, najstarejši urbarialni zapis za slovensko ozemlje.⁶³ Teksta nista identična, ampak je prepis v tradicijski knjigi nedvomno slabši od *vidimusa*. Devocijska formula v intitulaciji Ludvika Pobožnega (*divina praeordinante providentia*) je v B pokvarjena, medtem ko je v A povsem v skladu s predpisi pisarne (*divina ordinante providentia*).⁶⁴ Namesto *Frisingensi(s)* v A ima B dvakrat napačno *Frisingensit*. Po B naj bi bil v Freisingu 816 škof še Atto (namesto Hitto, kot je pravilno v A), čeprav je ta nekdanji opat samostana v Scharnitzu, ki je 769 prejel tudi Innichen, umrl leta 811 itd.⁶⁵ Zaradi diplomatičnih in vsebinskih napak v B, je Joseph Zahn, dokler je poznal le prepis v tradicijski knjigi, ne pa še *vidimusa*, celo sumil, da gre za falsifikat in ne za pristno listino,⁶⁶ ki jo je kasneje po A tudi objavil.⁶⁷ Iz povedanega sledi, da pride kot vir in podlaga za interpretacijo lahko v poštev samo in izključno A, ki med drugim pravi, da je Atto zgradil innichenski samostan *in confinio uidelicet Pudigin et Carniensi ubi Draus fluius oritur*, medtem, ko ima B pokvarjeno *in confinio Tiburniensi ubi Draus fluius oritur*. Če ima Teurnija/Liburnija v B kakšno zvezo z realnostjo, potem jo je mogoče povezovati le z Lurnsko grofijo, ki se prvič omenja 974 in je v 11. ter v začetku 12. stoletja obsegala zahodnokoroški in vzhodnotirolski prostor⁶⁸ in ki bi bila lahko poznana prepisovalcu Ludvikove listine v freisingško tradicijsko knjigo.

Tako se je razblinila še Liburnija listine Ludvika Pobožnega in njena zahodna meja v Pustertalu. Kako je Pleterski določil njeno južno mejo, ki da je potekala »približno od Beljaka, mimo Osojskega jezera, do doline zgornje Krke«,⁶⁹ pa je sploh posebno poglavje »nove znanosti«, ki jo imenovani uvaja v slovenski prostor. To je določil nič več in nič manj kot z »mejo med vzhodnim in zahodnim koroškim slovanskim narečjem, ki jo izpričujejo krajevna imena od 10. st. dalje«. Najprej o metodi. Kot arheologu je Pleterskemu več kot dobro poznano, kako zelo vprašljivo, zavajajoče in tudi metodološko napačno je na osnovi materialne kulture določati etnične, politične in podobne meje.⁷⁰ Isto metodološko načelo velja tudi za jezikovne meje, da o meji med narečji sploh ne govorim. Le vprašajmo se, koliko so se v zgodnjem srednjem veku politične meje pokrivala z jezikovnimi, in pogledjmo v našo bližnjo sosesčino? Ali niso npr. tudi tisti Slovani v *regio Zellia*, ki so v drugi polovici 7. in prvi polovici 8. stoletja plačevali tribut langobardskim furlanskim vojvodam, spadali hkrati tudi v njihovo politično sfero?⁷¹ In ali niso npr. tisti Slovani pod vodstvom župana *Physsa*, ki se leta 777 omenjajo v ustanovni listini samostana v Kremsmünstru živeli na starobavarskih tleh znotraj bavarske vojvodine?⁷² Če bi tako kot Pleterski iz jezikovnih meja delali zaključke o političnih, potem bi bil

1870) 11 sl., št. 9; Gradivo II, 45, št. 48; Regesta Imperii I, Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918 (nach Johann Friderich Böhmer neu bearbeitet von Engelbert Mühlbacher, vollendet von Johann Lechner; Innsbruck 1908²) 258, št. 607.

⁶³ Gl. op. 62 (Codex diplomaticus, Regesta Imperii I); Joseph ZAHN, Die freisingischen Sal-, Copial- und Urbarbücher in ihren Beziehungen zu Österreich, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 26 (1861) 193 sl., zlasti 222–223, 231.

⁶⁴ Herwig WOLFRAM, Lateinische Herrschertitel im neunten und zehnten Jahrhundert, v: Intitulatio II. Lateinische Herrscher- und Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert, MIOG Erg. Bd. 24 (1973) 64, 81.

⁶⁵ Gl. Codex diplomaticus..., 11 sl., št. 9; Regesta imperii I, št. 607.

⁶⁶ Zahn, Die freisingischen Sal., 207 in op. 3.

⁶⁷ Gl. op. 62.

⁶⁸ Therese MAYER, Die Grafschaft Lurn, v: razstavni katalog Spuren europäischer Geschichte, Spittal 800, 1191–1991 (Spittal 1991) 42 sl. in zemljevid na str. 245.

⁶⁹ Pleterski, Mitska stvarnost..., 525.

⁷⁰ Bogo GRAFENAUER, Ob tisočstiristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje, v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum) (Maribor 1988) 346 sl.; O razmerju med materialno kulturo in etničnimi mejami je pisal tudi sam Andrej PLETESKI, Etnogeneza Slovanov. Obvis trenutnega stanja arheoloških raziskav (posebna številka Arheo, Ljubljana 1990) 5 sl.

⁷¹ Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum), IV/38 (str. 170 in 192 z op. 66).

⁷² Gradivo I, 289 sl. in št. 256; prim. Herwig WOLFRAM, Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung (Wien 1995) 133 sl.

odgovor v obeh primerih negativen, čeprav je bilo v resnici ravno obratno. Po metodi Pleterskega, ki politične meje enači celo z mejami dialektov, lahko prostor vsakega posameznega slovenskega narečja proglasimo za posebno politično celoto. Poleg tega Pleterski sploh napačno povzema Heinza Dieterja Pohla in njegove karte, na katere se sklicuje: z izjemo prve karte, kjer se krajevna imena na Koroškem s staroslovanskim *šk* in *št* jasno delijo na zahodno in vzhodno skupino, se na ostalih treh kartah različne oblike krajevnih imen med seboj prepletajo in mešajo⁷³ in na njihovi podlagi ni mogoče potegniti zgoraj citirane meje.

Naj zaključim. Zlasti z izrednimi arheološkimi odkritji zadnjih let se je naše poznavanje zgodovine koroškega prostora od pozne antike do visokega srednjega veka silno povečalo. K temu je veliko pripomoglo tudi »novo branje starih virov« in tudi marsikatera že kot dejstvo ukoreninjena predstava je morala prepustiti svoje mesto novim razlagam. Toda do novih spoznanj – zlasti kar se tiče kritike virov in zlasti ne v zgodnjem srednjem veku, ko je le-teh relativno malo – ni mogoče priti po ovinku, mimo metodoloških in obrtnih pravil, ki so se v zgodovinski znanosti izoblikovala, izpilila in potrdila v izjemno dolgi praksi. Globoko se ne strinjam z Andrejem Pleterskim, da so pojasnjevalne možnosti dosedanjega, kot on pravi, »karantanskega modela« izčrpane in da omenjenih resnično pomembnih arheoloških odkritij, ki kažejo širši prostor Spittala v precej bolj pomembni luči, kot se je mislilo, »ni mogoče povezovati s karantansko tradicijo«. Nasprotno menim, da je mogoče vsa dosedanja odkritja interpretirati znotraj karantanske zgodovine, ki je s tem postala le še bogatejša in pestrejša. Karantanski okvir ostaja še naprej izhodišče našega raziskovanja in razmišljanja o zgodnesrednjeveški zgodovini širšega koroškega prostora, kajti poskus nove razlage, zgrajene na celi vrsti napačnih metodoloških izhodišč in interpretacij, ki jo je poskušal podati Andrej Pleterski z vzpostavitvijo alternativnega »liburnijskega modela«, se je pokazal za zgrešenega in neutemeljenega.

Peter Štih

---

⁷³ Heinz Dieter POHL, Zur Sprache der Freisinger Denkmäler, v: Zbornik Brižinski spomeniki, SAZU, Dela II/45 (Ljubljana 1996) 311 sl., zlasti karte na str. 317–320.

O Brižinskih spomenikih in okoli njih ali »To ni več naključje!«

»Sedaj prihajamo do zagonetnega dela.«

Andrej Pleterski

Ko se je pred leti pripravljala znanstvenokritična izdaja Brižinskih spomenikov, me je Božo Otarepec prepričal, da sem pri njej prevzel skrb za paleografski in historiografski del. Tako sem bolj ali manj slučajno postal nekak strokovnjak za omenjeno problematiko. Zato me je nemalo presenetilo pisanje Andreja Pleterskega v zadnji številki Zgodovinskega časopisa. Sklicujoč se na K. D. Olofa, H.-D. Kahla in sebe, Pleterski ugotavlja, »da **Brižinski spomeniki odražajo tudi uporabo v ženski samostanski skupnosti v Millstattu**.«¹ Še prej zapiše: »... govornik v Brižinskih spomenikih se med drugim obrača tudi na redovnice.«² Res je interpretacija pomembna reč, a kaj ko bi – enkrat za spremembo – tekst prebrali tako, kot je napisan. Govornik v drugem Brižinskem spomeniku namreč pravi: »I pagi, bratriia (!), pomenem ze...« (14., 15. vrstica), »Mosete potomu, zinzi (!), uvideti...« (27., 28., 29. vrstica), »Taco, zinzi (!), i nam ze modliti...« (58., 59., 60. vrstica), »Da c tomu dini, zinzi (!), muzlite...« (83., 84. vrstica) in »Da potomu, zinzi (!), bosu raba prizzuause...« (109., 110. vrstica). »Bratriia« so seveda bratje, »zinzi« pa sinki. Kje je torej kakšno »obračanje« »tudi na redovnice«? Ogovornjenci so v drugem Brižinskem spomeniku pač le moške instance. Glagolske oblike v prvem in tretjem spomeniku pripadajo moškemu slovničnemu spolu – npr. »...ese iezem uuede ztuoril...« (BS 3, 30, 31: niti slučajno ni zapisano: »ztuorila«!) ali: »...ese iezem ztuoril...« (BS 1, 11, 12). Se oproščam, ampak: kje je tu kakšen »odraz« uporabe »v ženski samostanski skupnosti«? Na ravni slovnicih kategorij v Brižinskih spomenikih ni mogoče najti »odraza uporabe« v kakršni koli izključno ženski skupnosti. To seveda ne pomeni, da spovedni obrazec ni bil namenjen *tudi* ženskam (med občestvom vernikov), vendar uporabe v kakšni ekskluzivni »ženski skupnosti« na podlagi ohranjenih besedil ni mogoče resno zagovarjati, saj se v BS 2 na prav vsaki strani najde ogovor moške instance. Na tem mestu pa jaz vzklikam: To ni naključje!

Upoštevati je treba tudi povezanost BS 2 in BS 3: iz zapisa obeh spomenikov je mogoče sklepati, da je bil najprej zapisan obrazec spovedi, nato pa govor kot svojevrsten uvod vanj; drugače namreč ni mogoče zadovoljivo pojasniti dejstva, da se BS 3 ne nadaljuje na pergamentni strani, kjer se končuje BS 2, in tudi ne izreza v kvinterniju med sedanjima folijema 159 in 160 v Clm 6426: zapisovalec spomenikov je očitno pustil za tekst, ki uvaja spoved, nekoliko preveč praznega prostora in je zato ob poznejšem vpisu govora v kvinternij iz njega izrezal en list, tako da je konec poziva k spovedi oz. pouka o grehu in pokori prišel na folij, na katerega verso strani je že bil zapisan začetek BS 3.

Ogovorne formulacije v BS 2 zelo resno postavljajo pod vprašaj razlago, da gre v primeru BS za tekste, ki so se rabili znotraj samostanske skupnosti. Ali je mogoče, da bi duhovnik okoli leta 1000 posvečene osebe ogovarjal s »sinki«? Ta izraz gotovo opozarja na različen status govornika in ogovornjencev v razmerju do Boga. Na človeški ravni so ogovornjenci govorniku sicer res »bratje«, toda v razmerju do Boga so – in to ne le enkrat, temveč kar štirikrat! – označeni s pomanjševalnico besede »sinovi«, tj. kot »sinki«. Jasno je, da tu ne gre za reklamiranje biološkega očetovstva, pač pa za poudarjanje hierarhije oz. razmerij znotraj skupnosti kristjanov, v kateri je Bog vsepovsod in zmerom pričujoči »oče« (tisti, ki so med seboj kot ljudje »bratje«, so namreč označeni kot »sinovi božji«). »Ded« je v takšni perspektivi kajpak Adam.

Ali je treba razumeti razmerje med govornikom in ogovornjenci kot razmerje znotraj hierarhije posvečencev ali kot razmerje v občestvu kristjanov (tj. kot razmerje med duhovniki in laiki)? Andrej Pleterski v zborniku razprav s simpozija o Brižinskih spomenikih³ zelo samozavestno in nedvoumno odgovarja na vprašanje, kje so viri tradicije, ki je pripeljala do Brižinskih spomenikov. Pravi: »Prva

¹ A. Pleterski, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov, ZČ 50, Ljubljana 1996, 527.

² A. Pleterski, prav tam.

³ A. Pleterski, Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov, v: Zbornik Brižinski spomeniki, Ljubljana 1996,

besedila v slovanskem jeziku, korenine BS, so nastala med 772 in 789 v samostanu v Molzbichlu za potrebe verske službe in pouka prebivalstva ter samih članov samostanske skupnosti.⁴ Čeprav je Pleterski to svoje stališče deloma že korigiral (moderno se temu reče: »presegel«) in v zadnji številki ZČ zatrdil, da nastanka Brižinskih spomenikov ni mogoče opreti na eno samo točko, ter zdaj v tej zvezi omenja poleg Molzbichla še Millstatt,⁵ se je vendarle treba nekolikanjci ustaviti ob njegovih mislih iz zbornika o Brižinskih spomenikih; mož namreč tamkaj dokazuje samostanski izvor, deloma pa celo samostanski značaj virov BS (saj naj bi le-ti služili potrebam članov samostanske skupnosti). Andrej Pleterski, ki uporablja »različne metode številnih ved: arheologije, zgodovine, historične geografije, mitologije«,⁶ ponekod pa tudi zelo suvereno ocenjuje še slavistične prispevke,⁷ očitno prisega na dandanes tako zelo modno interdisciplinarnost. Inter-, multi- in transdisciplinarnost pa je produktivna le do trenutka, ko se zavedamo različnosti ravni argumentacije različnih strok. Torej: določen problem se pretrese z metodologijo različnih strok, medsebojno (dialoško) dopolnjevanje pa je mogoče šele na nivoju rezultatov specialističnih oz. posamičnih raziskav. Mešanje metodologij različnih strok prej ali slej privede do karikature znanosti.

Andrej Pleterski mi ni znan kot strokovnjak na slavističnem področju. Zato si ga drznem opozoriti, da je v nekaterih posameznostih vsebinska analiza BS, ki jo je opravil od njega toliko hvaljeni Ivan Grafenauer, v slavistiki vendarle že presežena. S tem v zvezi Pleterski sicer omenja zgolj K. D. Olofa, vendar se mi zdi, da bi moral upoštevati vsaj še dognanja Irene Wiehl, ki je podrobno pretresla krščansko in pravno terminologijo BS. Znanstveno korektno bi bilo, da bi Pleterski z argumenti zavrnil interpretacijo Wiehlove tistega mesta v BS 1, ki govori o »zueti vueceri«, in utemeljil svoj »povratek« (to besedo rabim pogojno, ker ne vem, če so dognanja Wiehlove Pleterskemu znana; glede na samozavestno ocenjevanje, iz katerega slavistični spisi očitno niso izvzeti, bi mu morala biti) k razlagi Ivana Grafenauerja. To mesto je zelo pomembno, če ne celo ključno za njegovo dokazovanje tudi samostanskega značaja BS. Wiehlova namreč kritično mesto razloži brez sklicevanja na meniški značaj prizadetega besedila. Izrecno pravi, da BS 1 ne pripada tipu meniške spovedi.⁸ Sveti večer v BS 1 torej pomeni večer pred nedeljo ali zapovedanim praznikom (lat. vigilia), ko se po obrednih navadah judovstva in krščanstva že začenja delopust in je delo ravno tako greh.⁹ Tako razlaga to mesto tudi ekipa strokovnjakov (iz vrst literarne vede, jezikoslovja in teologije; občasno smo v tej skupini »hospitirali« tudi Bogo Grafenauer, Božo Otorepec in jaz), ki jim je SAZU poverila Znanstvenokritično izdajo BS. Najmanj, kar je mogoče reči, pa je: v krščanski terminologiji BS ni mogoče najti mesta, ki bi ga bilo obvezno treba razlagati s samostanskim značajem teksta (za dokazovanje česa takega je pač odločilna krščanska terminologija). Niti Andrej Pleterski niti avtorji, na katere se sklicuje, takšnega mesta niso našli.

A stopimo še korak naprej, saj je iz BS 2 mogoče razbrati status ogovornjencev. Govornik namreč pravi na koncu: »Da potomu, zinz, bos, raba prizzuause tere im grechi vuasa postete i im izpovvedni bodete grehov uasih.« (Zatorej, sinki, božje služabnike pokličite ter jim grehe vaše naštejte in izpovedani jim boste grehov vaših.) »Sinki« so potemtaki vsi tisti kristjani, ki niso »božji služabniki«, tj. duhovniki, torej v veliki večini laiški verniki.

Naštevanja instanc, ki se jim človek izpoveduje v BS 1, spet ni mogoče obvezno razlagati v smislu, kot da so vse izmed njih »telesno« navzoče pri spovedi: gotovo je to samo za božjega služabnika, zagotovo pa ne drži v primeru »krilatecev božjih«, apostolov oz. »slov božjih«, vseh (!) mučnikov in vseh (!) vernikov božjih. Vsi ti pa se evocirajo kot instance, ki se jim grešnik izpoveduje s tekstom BS 1. Mislim, da tega besedila ni mogoče razlagati tako, kot da bi morale biti »vse device

⁴ A. Pleterski, n. d., 38.

⁵ A. Pleterski, *Mitska stvarnost...*, 527.

⁶ A. Pleterski, n. d., 481.

⁷ A. Pleterski, *Arheologija in nastanek...*, 27, 28: »Še vedno nepresežena je vsebinska analiza /gre za analizo BS/, ki jo je opravil Ivan Grafenauer /.../«

⁸ I. Wiehl, *Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler. Christliche Terminologie*, München 1974, 45–47, zlasti 47. To mesto se po Wiehlovi razlaga tudi v Znanstvenokritični izdaji BS pri SAZU, Ljubljana 1992, 85.

⁹ Dolžnost spoštovanja sobotnih in predprazničnih večerov omenja tudi spovedni obrazec v Stiškem rokopisu, ki je bil gotovo namenjen laikom (kot greh pred zanemarjanjem svetih večerov je npr. navedeno premajhno upoštevanje pridigarjevih besed, kot naslednji greh pa neustrezno dajanje desetine).

pravične« in »vsi pravični« »telesno« navzoči pri spovedi po obrazcu BS 1. Celo nasprotno: vsi pravični, ki se omenjajo v BS 1, »telesno« zagotovo ne morejo biti navzoči. Zadnja instanca pred konkretnim »služabnikom božjim«, ki se ji grešnik izpoveduje z besedilom BS 1, so vsi pravični, ti pa so zagotovo lahko prisotni le v teološkem smislu in ne »telesno«. »Vse device pravične«, ki so navedene še prej, po logiki stvari torej niso kakšne pri spovedi dobesedno navzoče nune. Vrstni red instanc, ki se jim grešnik izpoveduje s tekstom BS 1, očitno ne temelji na načelu »od bolj abstraktnega h konkretnemu«, temveč na hierarhiji, kakršno postavlja krščansko pojmovanje sveta: zgoraj oz. spredaj je Oče – Bog, sledijo Jezus Kristus, Marija itd. do duhovnika – služabnika božjega. V BS 3 pa se omenjajo vse svete device, ki so našete med priprošnjiki za doseg milosti. Spet ni misliti na »telesno« navzočnost te instance pri spovedi, saj se evocirajo prav vse »svete device«, ne pa zgolj članice ene samostanske skupnosti. Poleg tega: ali je še žive članice (in vse članice) neke samostanske skupnosti mogoče opremiti z atributom **sveti**?

Tako na ravni rabe slovničnih kategorij in slovarja kot na ravni interpretacije vsebine BS torej ni opore za sklep, da omenjeni spomeniki odražajo uporabo tudi v ženski samostanski skupnosti. Razprava na ravni slovničnih kategorij takšen sklep celo onemogoča. V teh okvirih tudi ni mogoče pritrditi zelo drznim trditvam o nastanku korenin BS v molzibichlskem samostanu. Ali je mimo slavistike v tem vprašanju sploh mogoče iti? Najbrž ne. Tega se najbrž zaveda celo mnogostranski Andrej Pleterski; toda slavistika – Toporišiču in njemu podobnim navkljub – ni samopostrežna prodajalna, kjer si lahko vsakdo poljubno izbira znanstvene rezultate, ki ustrezajo njegovim domislicam. Pri sedanjem stanju slavističnih raziskav so razlage Andreja Pleterskega o koreninah in značaju Brižinskih spomenikov natanko tisto, za kar jih je sam označil v ZČ: mitska stvarnost.

Par besed moram reči še o dveh drugih prispevkih v Zborniku Brižinski spomeniki, ki ga je leta 1996 izdala SAZU. Nataša Golob, avtorica razprave Pergamenti, zrcala in nekaj kodikoloških opomb (str. 43–54), meni, da je BS 1, BS 3 ter začetni in končni del BS 2 zapisala ena roka (pisar A), del BS 2 (od *Ese* – 21. vrstica do *temi* – 57. vrstica) pa druga roka (pisar B). Misel je zares izvirna, toda po mojem mnenju ne dovolj prepričljivo argumentirana. Golobova npr. opozarja, da njen pisar B ni poznal variantnega izmenjavanja dveh oblik črke z, medtem ko je domnevni pisar A v BS 1 in BS 3 uporabljal obe obliki te črke. Vendar je nadvse pomembno, da se tudi v tistem delu BS 2, ki naj bi ga napisal pisar A, pojavlja zgolj ena oblika črke z. V delu BS 2, ki ga Golobova pripisuje pisarju B, se ne pojavlja nobena ligatura, ki je ne bi poznal tudi del BS 2, pripisan pisarju A. V BS 2 tudi »izoblikovan estetski kánon« (Golobova o njem govori na str. 49) domnevnega pisarja A ne pride do pravega izraza (prim. zlasti 10. vrstico BS 2, pa začetne vrstice 2. stolpca na strani Clm 6426 159 verso). Golobova, ki se po nekaterih dvomih o tem, ali je BS 1 v celoti zapisala ena roka, vendarle odloči, da tega vprašanja ne bo zastavila (str. 49), ugotavlja, da je domnevni pisar A očitno pisal mestoma kar opazno različno (prav tam). Ali ne bi mogli domnevati določene variantnosti v oblikovanju črk tudi v BS 2 pod predpostavko, da je tega pisala zgolj ena roka? Tako domnevni pisar A kot domnevni pisar B sta v BS 2 npr. opazno različno pisala črko *k*. Primerjaj npr. 7. in 11. vrstico tega spomenika – s prostim očesom vidna razlika v kotih posameznih potez tu izhaja iz širine prostora, ki jo je pisar namenil tej črki – z 48., 49. in 55. vrstico (kako različni sta poševni potezi navzdol in navzgor v desnem delu črke – *k* v 55. vrstici je glede tega bistveno drugačen od *k*-jev v 48. in 49. vrstici!)! Hkrati pa sta *k*-ja v 48. in 49. vrstici BS 2 po obliki povsem enaka *k*-jem v 7., 6., 4. in 2. vrstici istega spomenika. To pomeni, da posameznih majhnih razlik v pisanju posameznih črk ni treba dramtizirati do razlage v smislu, da gre nujno za delo več rok. Tudi v BS 1 se *k* piše na različnih mestih opazno različno. Prav tako v BS 3 v primeru pisanja črke *k* ni mogoče govoriti o posebej izdelanem estetskem kanonu (prim. kar precej razlikujejo se *k*-je v 19., 20. in 21. vrstici BS 3). Podobno pestro je stanje pri pisanju dolgega *s*, vendar različnost oblik spet ni vezana na dele besedila, ki jih Golobova pripisuje različnim rokama; primerjaj identična dolga *s*-ja v 5. (prvi dolgi *s*) in 27. vrstici BS 2 – vsakega naj bi pisala druga roka! – in različni obliki iste črke v 27. in 34. (vse ima na vesti domnevni pisar B) ter v 16. 17. in 19. (vse domnevni pisar A) vrstici istega spomenika. Prav tako dejstvo, da se v delu teksta, ki ga Golobova pripisuje roki B, pojavlja precej več popravkov kot drugje, ni trden argument za sklepanje o dveh piscih BS 2. To bi namreč lahko bila tudi posledica kakovosti predloge in drugih – trenutnih – okoliščin pisanja (lahko ali težko berljiva, zapisana ali ustna predloga; začasne težave s pisalom, kvaliteta tinte itd.), ne nujno različne verziranosti piscev. Poleg tega bi na osnovi takšne argumentacije takoj morali ločiti roki, ki sta zapisovali BS 1 in BS 3, saj se – po ugotovitvah R. W. Martija¹⁰ – v slednjem pojavlja vsaj za 200 % popravkov več kot v prvem (2 popravka v BS 1 nasproti šestim v BS 3)! Teksta sta tako po obsegu kot po vsebini povsem

primerljiva!). Tako radikalno nasprotovanje rezultatom raziskav številnih prvovrstnih paleografskih strokovnjakov, ki so se do Kolaričeve in Pogačnikove izdaje BS ukvarjali s to problematiko (R. Kolarič je v zgodovini pač le »diletiral«), bi morala Golobova po mojem mnenju trdneje argumentirati. Sam njenih dognanj o piscih BS ne morem sprejeti. Seveda pa ji rade volje priznam, da je na svojem področju profesionalca, medtem ko sem sam v paleografiji amater in nedeljski delavec (z najbrž dokaj arhaičnimi raziskovalnimi postopki).¹¹ Toda aprioristično zaupanje v avtoritete se včasih izkaže kot zelo problematična zadeva. Prav tako kakor neargumentirano zavračanje njihovih misli.

K prispevku R. W. Martija v Zborniku Brižinski spomeniki pa tole: o popravku v 27. vrstici BS 3 pravi, da zaradi »prostorskih« razlogov *m* kot prvotno zapisana črka ne prihaja v poštev.¹² Vendar je Marti spregledal, da je spraskanina na tem mestu vendarle zelo dolga in sega do srede prve črke naslednje besede, ki je prav tako *m* (marie). Če je pisar izbrisal zadnjo črko prejšnje besede, *preden* je začel pisati novo besedo, je *m* prvotno vsekakor lahko stal na kritičnem mestu. Takšna razlaga je tudi zelo logična, saj spraskanina vendarle sega čez (oz. točneje pod) začetne poteze prve črke naslednje besede. V primeru popravka v 12. vrstici BS 3 je *m* spet zelo verjetna prvotno zapisana črka: le-ta se je očitno začlenjala tesno ob črki *e* (okrajšava *sce*), na katere sklepnih potezah so še vidni sledovi sedaj izbrisane naslednje črke – glede na širino izpraskanine pa je potem mogoče sklepati predvsem na *m* kot na izbrisano črko.

Pričujoči prispevek sklepam s skrajno dobronamerno mišljenim priporočilom: kdor še ni prebral sila obsežnih izvajanj Andreja Pleterskega v zadnji številki ZČ, pa to namerava, naj pred svojim podvigom zaužije najmanj dva apaurina. Živimo namreč v času razcveta historiografskega revizionizma. Kakor vsak modni trend, ki ne premore drugega namena, kot da mu brez pomisleka in nekritično sledimo, pa ima tudi ta svojo šibko točko: zanimanje zanj bo hitro minilo. A dokler ne izgubi moči, se pravi pikantne vznemirljivosti, nam bo – po zaslugi raziskovalne metodologije Andreja Pleterskega, ki je Slovencem brez dvoma prižgal »žar'k nove luči« – jasno tudi to, zakaj se Martin Krpan v Vrha od Svete Trojice (nedvomno gre za kraj v okvirih mitične stvarnosti, čeprav so v njegovem imenu opazni sledovi »novoknjižnosti«!¹³) nikakor ni hotel ločiti od svoje kobile (pardon, kobilice – ta ljubkovalna pomanjševalnica je pomenljiva!), s katero je – kakor je dejal nadvse verodostojen in častivreden očividec, legendarni cesar Janez – »plesal po snegu« (vrhu vsega je imel Krpan opraviti z angleško soljo, kar nas privede v sumljivo bližino irskega otoka čudes – je to še lahko naključje?!)... Tudi Ivanu Cankarju z Vrhnike (sorodnost z imenom Vrh je očitna!) je bila Krpanova kobilica močno po srcu. Krpanov spopad z Brdavsom oz. Cankarjev z Govekarjem (s pomočjo kobile!) se v tej perspektivi seveda kaže kot odraza mitične ideologije Indoevropejcev. Saj vendar Andrej Pleterski prisega na raziskovalno paradigmo, ki je zaobsežena v vzkliku: »To ni več naključje!«

Igor Grdina

¹⁰ R. W. Marti, *Korrekturen in der Freisinger Denkmälern*, Zbornik Brižinski spomeniki, Ljubljana 1996, 57–68.

¹¹ V tej perspektivi je nedvomno vznemirljivo mnenje Golobove, ki sodi, da bi tudi paleografska analiza kljukice na črki *k* in potez obeh oblik črke z mogla privedi do razkritja »skriptorijskega načina«, s katerim bi smeli povezovati pisarja BS (N. Golob, n. d., 52). V paleografskih rečeh nadvse kompetentni B. Bischoff je bil skeptičen do takih poskusov še v 2. izdaji svojega paleografskega učbenika, ki je izšel leta 1986 v nemščini, 1990 pa v angleščini, kar pomeni, da nikakor ne gre za zastarelo mnenje!

¹² R. W. Marti, n. d., 62.

¹³ Vprašati se gre, zakaj zapriženi nasprotnik t. i. »novoknjižnosti« Andrej Pleterski v primeru imena slovenskega glavnega mesta ne uporablja iste logike kot v primeru Gosposvetskega polja? Opozarjam ga, da se »staroknjižna« oblika Lublana povsem ujema s sodobnim narečnim, pogovornim in slengovskim stanjem. Ali pa je rešitev iz grozne šlamastike drugje, denimo v oznaki Laibach? Kdo bi vedel, Pleterski zna biti v svojih besedah in mislih prav mitološko nejasen (da nelogičnosti sploh ne poudarjam posebej).

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

VI. mednarodni kongres slovanske arheologije

Novgorod, Rusija, 26.–31. 8. 1996

V avgustu 1996 je Mednarodna unija za slovansko arheologijo (MUSA) oz. Union Internationale d'Archéologie Slave (UIAS) spet uspela organizirati mednarodni kongres slovanske arheologije. Bil je šesti po vrsti; za Varšavo (1965), Vzhodnim Berlinom (1970), Bratislavo (1975), Sofijo (1980) in Kijevom (1985) je bil tokrat gostitelj Novgorod. Petletne periode namreč makedonsko oz. jugoslovanski arheologi v Prilepu leta 1990 niso zmogli nadaljevati: zaradi velikih političnih in družbenih sprememb po padcu Berlinskega zidu v vsej vzhodni Evropi, torej predvsem v državah slovanskih narodov, so se proučevalci slovanske arheologije zbrali šele po enajstih letih. Vmes so sovjeti oz. Rusi leta 1991 v Pskovu pripravili veliko konferenco o problemih slovanske arheologije in leta 1994 v ukrajinskem mestu Zvenigorodu mednarodni simpozij na temo *Prehod od poganstva v krščanstvo v slovanskih deželah*. Naslednje leto je MUSA v Varšavi organizirala še mednarodni simpozij z naslovom *Slovanska arheologija v letih 1965–1995. Poskus ocene in nove perspektive*. Z njim je zaznamovala 30. obletnico I. kongresa slovanske arheologije ter hkrati dokazala odločenost za nadaljnji obstoj in delovanje kljub različnim problemom posameznih nacionalnih arheologij oz. držav. Politična ozadja in interesi so bili seveda opazni tudi v Novgorodu – iluzorno je pričakovati, da jih ne bi bilo – zato npr. hrvaški kolegi v Rusijo niso prišli, srbski pa so se med seboj odkrito sporekli. Kakorkoli, kongres je potrdil misel, ki jo je nekoč zapisal (vzhodno)nemški arheolog Joachim Herrmann in je tudi v marsikaterem zahodnoevropskem historiografskem delu o preteklosti Stare celine premalo poudarjena: Zgodovine Evrope ni brez zgodovine Slovanov.¹

Šestdnevno srečanje v Novgorodu je pripravil Nacionalni komite za organizacijo VI. mednarodnega kongresa slovanske arheologije pod vodstvom akademika V. L. Janina skupaj z MUSA, Arheološkim inštitutom Ruske akademije znanosti, univerzo v Novgorodu in Novgorodskim državnim muzejem. Za tri sekcije s skupno 13 skupinami je bilo s skupaj 393 referati prijavljenih 405 udeležencev iz 23 evropskih držav, tako iz slovanskih dežel kot od drugod (zahodna Evropa, Skandinavija, baltske države, Madžarska, Romunija, Grčija). Glavne teme kongresa so bile: srednjeveško mesto v Evropi, Slovani in njihovi sosodje v zgodnjem srednjem veku ter Slovani v rimski in latenski dobi. Predavanja, ki so bila večinoma 20-minutna, na plenarnih zasedanjih sekcij pa polurna, so potekala vzporedno v več dvoranah oz. sobah Mestnega družbenega centra »Dialog«. Žal nekaterih kolegov, predvsem iz zahodne Evrope, ni bilo, in so organizatorji programsko shemo morali spreminjati. Vendar bo referate mogoče prebrati v zborniku kongresa, ki naj bi izšel letos in tako nadaljeval serijo obsežnih in pomembnih publikacij s prejšnjih kongresov.

Problematika, obravnavana na kongresu, je bila zelo raznovrstna. Zajeta so bila vsa vprašanja, v večji ali manjši meri povezana s slovansko arheologijo, ne le strogo arheološka: iz zgodovine, lingvistike, toponimike, antropologije in etnologije, tudi iz numizmatike, sfragistike, epigrafike, umetnostne in arhitekturne zgodovine itd. Posamezne sekcije so obravnavale npr. etnogenezo Slovanov, arheologijo zgodnjersrednjeveških mest, mesta in njihovo okolico oz. vasi, gradove in utrdbе, arhitekturo in gradbeništvo, dalje antropološko-sociološke kategorije (npr. plemo, narodnost, rod ali »zgodovinsko-kulturno regijo«), etnokulturne in trgovske stike, družbo, ekonomiko in obrt, kulturo nasploh, duhovno kulturo in pogrebne obrede. Manjša sekcija je bila namenjena metodologiji in naravoslovnim metodam v arheologiji. Poseben »kolokvij« je bil posvečen nastanku zgodnjersrednjeveškega mesta v Baltiku. Poleg tega smo nekaj izbranih referatov slišali na obeh plenarnih zasedanjih, na prvem s svečanim odprtjem kongresa in pozdravnim pismom predsednika Ruske federacije Borisa Jelcina ter na drugem z zaključkom. Vsekakor je tudi VI. kongres ohranil interdisciplinarni značaj predhodnih zborovanj.

Lingua franca je bila tokrat pač katerakoli *lingua slavica*, predvsem ruščina, »krasni jezik bratovski slovanski« (kot ga je označil Anton Aškerc v pesmi iz leta 1902), saj je bilo rusko govorečih udeležencev kongresa daleč največ. Drugi »uradni« jeziki (angleščina, francoščina in nemščina) so bili malo uporabljani ali od dela poslušalstva celo bojkotirani. In čeprav se za srednjeevropski svet še vedno zdi veljaven rek

¹ Prim. V. V. Sedov, A. V. Černecov: *Meždunarodnie kongressi slavjanskoj arheologii*, v: Rossijskaja arheologija 1996/3, Moskva 1996, str. 5–10.

»*allgemeine slawische Sprache ist Deutsch*«, smo Slovani referate prebrali večinoma vsak v svoji materinščini in se vsaj v bistvenih zadevah dovolj dobro razumeli – »*Slavjanin Slavjanina vsegda ponimaet*«. Sicer pa se je že naš Žiga Herberstein v svojem znamenitem delu *Rerum Moscoviticarum Commentarii* iz leta 1549 pohvalil, da mu je pri diplomatskih poslanstvih v Rusiji »*zelo mnogo pomagalo znanje slovenščine (ki je podobna ruščini ali moskovščini)*«.

Udeležencev iz Slovenije je bilo pet. *Dr. Paola Korošec* iz Ljubljane, sicer članica izvršnega komiteja MUSA, je predstavila Ptuj v zgodnjem srednjem veku. *Andrej Valič* iz Gorenjskega muzeja v Kranju je govoril o simbolizmu Triglava in *Barbara Ravnik-Toman* iz istega muzeja o Kranju v zgodnjem srednjem veku. *Dr. Timotej Knific* in *Tomaž Nabergoj* iz Narodnega muzeja v Ljubljani pa sta predstavila slovansko pokrajino Karniolo v zgodnjem srednjem veku oz. prve srednjeveške urbane naselbine na Slovenskem.

Splošen vtis o tako množičnem strokovnem srečanju je bolj ali manj subjektiven in seveda odvisen tudi od posebnih zanimanj posameznega udeleženca ter srečne roke pri izbiri predavateljev. Veliko število sekcij in referentov pač ni dovoljevalo celovitejšega pregleda dogajanja – slovanski svet je res velik – zato pa je bilo mogoče navezati stike z mnogimi kolegi. Vseeno lahko rečemo, da so prevladovali prikazi arheoloških raziskav posameznih najdišč ali regij z izbranimi interpretativnimi poudarki ter sintetični pregledi arheološkega materiala oz. zgodovinskih dogajanj v izbranem prostoru ali obdobju. Strogo metodoloških ali teoretskih prispevkov je bilo malo, tudi npr. o arheologiji mest (*Städteforschung, urban archaeology*), ki je bila posebna tema. Kake teoretske arheologije, paralelne tisti *anglosaksonskega tipa*, tu ni bilo zaslediti.

Srednjeveško mesto v Evropi je bila ena glavnih tem kongresa in po mnenju vašega poročevalca osrednja, če že ne najpomembnejša. Njena problematika je namreč zelo kompleksna, tako zaradi vrste področij, ki jih arheologija urbanih naselbin s pridobljenimi viri in podatki osvetljuje, kot zaradi metod in tehnik, ki jih je za ta namen razvila. Kot samostojna disciplina se je v nekaterih vzhodnoevropskih državah enako kot v zahodni in srednji Evropi v zadnjih desetletjih precej razmahnila, npr. na Češkem, Poljskem in v Nemčiji. Tudi v Rusiji je bilo opravljenih veliko raziskav, največ v Novgorodu (o njem je bilo na kongresu prebranih 19 referatov) in v Moskvi (10 referatov), potem v Staraji Rusi, Vladimiru, Tveru, Pskovu, Rjazanu in drugod. V Suzdalju in Rostovu so arheologi ob izkopavanjih kremlja in okoliškega mestnega jedra odkrili še ostanke bližnjih vasi ter staroruske gomilne nekropole; suzdalska je obsegala več kot 100 kurganov. Omenjena staroruska mesta na čelu s Kijevom, centrom kijevske Rus, predstavljajo začetke ruske države in kulture v 9. in 10. stoletju.

Ta tematika je hkrati najbolj od vseh na kongresu pokazala rezultate in možnosti kompleksne, vsestranske obravnave različnih vrst virov, ki so se ohranili od določene srednjeveške urbane naselbine, ne le arheoloških. Najodličnejši primer je sam srednjeveški »Novgorod Veliki«, ki je nastal kot center več slovanskih in ugrofinskih plemen sredi 9. stoletja. Po prihodu začetnika dinastije Rurikov, Varjaga Rurika v 9. stoletju in posebno od 11. do 15. stoletja je bil eno najpomembnejših središč stare Rusije. Mesto ob reki Volhov in ob Ilmenskem jezeru je zaradi svoje ugodne lege na severozahodu Rusije oz. ob poti Baltik-Volga imelo ključno vlogo v sistemu trgovskih in kulturnih vezi med Rusijo, Skandinavijo, zahodno Evropo, Bizancem in muslimanskim vzhodom. Zato si je z naraščajočo gospodarsko in vojaško močjo kmalu pridobilo pravico izbirati svoje lastne prince in postalo tudi mogočen cerkveni sedež, od 12. stoletja kot nadškofija celo najmočnejši v ruskem pravoslavju. Okoli 50 srednjeveških cerkva in samostanov v mestu in okolici ter zelo bogate muzejske zbirke v starem utrjenem jedru Kremlinu, posebno v Novgorodskem muzeju, kažejo tedanji Novgorod kot eno izmed največjih umetnostnih središč Evrope. Zaradi izjemnih spomenikov zidane in lesene arhitekture (ohranjenih ali obnovljenih kljub veliki škodi iz časa druge svetovne vojne), fresk, ikon, zlatarskih in umetnoobrtnih izdelkov, rokopisov in kronik ter prvovrstnih arheoloških najdb je UNESCO Novgorod z okoli 1992 uvrstil na seznam svetovne kulturne dediščine.

Arheologiji zaslužen pripada prvo mesto: »*kulturni sloj Novgoroda – zgodovinski vir državnega pomena*« je debel kar 7,5 m (največ pa celo 8,7 m). Bistvena dragocenost tega sloja je njegova vlažnost, saj so se zaradi močvirnega terena v zemlji nad plastjo neprepustne gline odlično ohranili preostanki srednjeveškega mesta, zlasti organski. Arheološke raziskave že od 70. let 19. stoletja naprej, v posebno velikem obsegu pa od leta 1932 dalje, so v različnih etapah odkrile čudovito ohranjene naselbinske sloje (celo 28 za čas od leta 953 do sredine 15. stoletja): ostanke lesenih stavb, uličnih tlakovanj, ograj, vodovoda in kanalizacije, ki so razkrili topografijo mestnih četrti in ulic, celo goro drobnih arheoloških najdb iz usnja, lesa, kosti, kovine, stekla, kamna, keramike, jantarja itd. ter morebiti najpresenetljivejše – zapise na brezovem lubju. Odkopane strukture in več kot 600 vrst različnih najdb v arheoloških plasteh oz. kontekstih je v mnogih primerih mogoče natančno datirati na osnovi dendrokronoloških podatkov.² Zapisi na brezovem lubju, ki so jih od leta 1951 do danes našli 759 (in skupno 53 še v drugih staroruskih mestih), pa

² Prim. P. G. Gaidukov: *Slavenskii konec srednevekovogo Novgoroda. Nutnii raskop*, Moskva 1992, in A. N. Sorokin: *Blagoustroistvo drevnego Novgoroda*, Moskva 1995.

predstavljajo enega najpomembnejših primerov srednjeveških ruskih pisnih virov. Izjemno dokumentirajo stopnjo pismenosti in intelektualni nivo od 11. do 15. stoletja, saj pripadajo različnim vrstam in žanrom pisnih sporočil, od korespondence med meščani in podeželani, trgovskih pogodb oz. seznamov do ljubezenskih izjav in otroških pisarij. Dokazujejo, da arheološki kompleksi najdb niso nujno anonimni. Paleografske, lingvistične, socialnozgodovinske in druge analize teh virov hkrati pomagajo rešiti mnoge netradicionalne probleme: tako npr. očitni postopni razvoj cirilske abecede potrjuje hipotezo, da sta Ciril in Metod iznašla glagolico, ne pa cirilice. Ker je v kulturnem sloju Novgoroda po ocenah še kakih 20.000 zapisov na brezovem lubju – pravi podzemni arhiv! – bo zdaj rekonstruirani staronovgorodski dialekt v prihodnosti v mnogočem lahko dopoljen.³

Udeleženci kongresa smo si tudi sami ogledali arheološka izkopavanja. Na lokaliteti *Troickii raskop* je bilo v dveh ogromnih izkopnih poljih odkritih okrog 2300 m² površine. Zares impozanten je bil pogled na šestmeterski sloj naselbinskih plasti in na grmado njim pripadajočih lepo zloženih tramov, kolov in desk, med katerimi je bilo tu in tam opaziti kak artefakt – prerez ene od starih novgorodskih ulic, ki so jih od 10. do 15. stoletja meščani vedno znova gradili in obnavljali. Nič čudnega torej, da je bil Novgorod v zadnjih desetletjih mesto arheoloških praks mnogih ruskih arheologov; na posameznih »ekspedicijah« je sodelovalo po 300–400 delavcev in 100 strokovnih sodelavcev. Ruski arheologi sicer priznavajo, da zaradi družbenih razmer v zadnjih desetih letih niso zmogli opraviti »modernizacije« terenskih metod in da se je razlika v tehnični opremljenosti v primerjavi z arheologijo v zahodni Evropi še povečala.⁴ Pesti jih še en, tudi drugod običajen problem »arheologije mest«: ogromne količine izkopanega gradiva, ki ga je treba shraniti, dokumentirati, strokovno obdelati in objaviti. Velika večina najdb iz Novgoroda je neobjavljena in čeprav bibliografija o arheologiji tega mesta od leta 1917 do 1995 šteje kar 3909 enot, je med njimi katalogov gradiva zelo malo, modernih, tehnično dovršenih objav pa praktično ni.⁵ Upamo in pričakujemo lahko, da bo sčasoma na voljo tudi tovrstna literatura ter da bo poznavanje novgorodske arheologije in preteklosti nasploh našlo svoje odlično mesto tako v srednjeveški arheologiji kot v zgodovinopisju Evrope.

Na kongresu je bil izvoljen *nov izvršni komite MUSA*, v katerem bo Slovenijo odslej namesto dr. Koroščeve zastopal *dr. Knjific*. Strategije dela oz. načrtov za prihodnjo petletko še niso predstavili, prav tako ni znano, kje bo prihodnji kongres. Slišati je bilo, da komite pripravlja reorganizacijo delovanja MUSA, ki naj bi bilo odslej bolj regionalno usmerjeno. To bi omogočilo boljše stike med ustanovami oz. posamezniki iz različnih držav posamezne regije in vzpodbudilo sodelovanje v skupnih raziskovalnih projektih. Uresničevanje takih zamisli pa je povezano s problemi, ki so najprej denarne narave in kronično tarejo večino arheoloških institucij z nekdanjega »vzhoda«. MUSA je seveda neprofitno združenje in je v času socialističnih sistemov obstajalo predvsem z institucionalno podporo držav članic, v novem obdobju, neprijaznem in neperspektivnem za tovrstne ustanove, pa (še) ni »tržno usmerjeno« in recimo nima sponzorjev ali dovolj bogatih (političnih) botrov tipa Svet Evrope. Druga vrsta problemov je dosti hujša – tista politične narave. Ena izmed zamišljenih regionalnih povezav, obsegajoča balkanske države in Romunijo, je zaradi znanih vzrokov in okoliščin prejkone mogoča samo na papirju (slutnja, kam bi uvrstili Slovenijo, ni potrjena). Vsekakor npr. hrvaški arheologi ne bi sodelovali pri projektu, kakršen je bil na kongresu predstavljen v prepoznavni maniri blutundbodenskih nacionalističnih teorij, namreč »pokopavanje Srbov v zgodnjem srednjem veku« – nasilnim tipološkim in etničnim opredelitvam poznoantičnih najdišč očitno romaniziranega staroselskega prebivalstva v severni Dalmaciji, zahodni Hrvaški ter Bosni in Hercegovini so se odločno in argumentirano, v srbsčini in francoščini zoperstavili predstavniki druge strani današnje srbske arheologije.

Za slovansko arheologijo v celoti zdaj ni pomembno zgolj temeljno, vselej aktualno vprašanje kritičnega odnosa do predmeta njenih raziskav (naj bo to arheološki vir sam na sebi in v svojem kontekstu ali pa npr. interpretacija tega vira), tudi ne vprašanje ciljev in metod preučevanja. Celotni koncepti in vsebinske meje niso trdni oz. nepremakljivi: tako je že nekaj let stara ideja, da bi se MUSA, sicer Mednarodni zvezi za prazgodovinske in protozgodovinske vede (UISPP, Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques) pridružena organizacija, z ustreznim prestrukturiranjem spremenila v »Mednarodno unijo za slovansko in splošno srednjeveško arheologijo« (UIASM, Union Internationale d'Archéologie Slave et d'Archéologie Médiévale Générale).⁶ Premislek o takih spremembah je gotovo

³ Prim. V. L. Janin: *Novgorodskie berestjanie gramoti*, v: Rossijskaja arheologija 1996/3, Moskva 1996, str. 30–51, in A. A. Zaliznjak: *Drevnenovgorodskii dialekt*, Moskva 1995.

⁴ N. A. Makarov: *Drevnerusskaja arheologija: 10 let meždu kievskim i novgorodskim kongressom*, v: Rossijskaja arheologija 1996/3, Moskva 1996, str. 21.

⁵ P. G. Gaidukov: *Arheologija Novgoroda. Ukazatelj literaturi 1981–1990 gg. Dopolnenija k ukazatelju za 1917–1980 gg.*, Moskva 1992, in P. G. Gaidukov: *Arheologija Novgoroda. Ukazatelj literaturi 1991–1995 gg. Dopolnenija k ukazatelju za 1917–1990 gg.*, Novgorod 1996.

potreben, čeprav v Novgorodu o tem ni bilo govora, zato pa je raznolika paleta obravnavanih tem, ki so silile ven iz ustaljenih vsebinskih in kronoloških zamejitev, sama nakazovala nedoslednosti in veljavni konceptualni in organizacijski zgradbi kongresa oz. MUSA.

Enako ali še v večji meri gre za problem, ki je v tem desetletju preobrazb na širši družbeni ravni značilen za vse nekdanje socialistične države slovanskega sveta: izgubo, ohranitev, iskanje identitete. Vzemimo za primer zelo različen razvoj obeh nemških arheologij. Nekdanja »vzhodna« je morala biti ne le zaradi velikega števila slovanskih najdišč, ampak tudi zaradi svoje institucionalne (politične) vpetosti in vladajoče ideologije na podlagi historičnega materializma kot izhodišča zgodovinsko-arheoloških raziskav neprimerno bolj slovansko usmerjena kakor arheologija na zahodni strani »železne zavese«. Slednja je izhajala seveda iz povsem drugačnih ideoloških koncepcij in je npr. Slovanom (in Germanom) v zgodovini Evrope odmerjala drugačen pomen. Temeljite organizacijske spremembe v mreži pridruženih vzhodnonemških raziskovalnih in muzejskih ustanov ter usode karier posameznih protagonistov njihove arheologije nakazujejo, da »združitev« ene in druge stroke ne bo lahka in neboleča. Bistvenega pomena je zagotovo vsaj v okviru srednjeveške arheologije pričakovano krčenje raziskovalnih programov za preučevanje starih Slovanov – eden od njih, ki je že bil v teku, je zdaj ustavljeni mednarodni projekt izdaje Enciklopedije Slovanov.

Kaj pa slovanska oz. srednjeveška arheologija v Rusiji? Na kongresu v Novgorodu je bila najboljše predstavljen in si v tem prispevku zato zasluži več pozornosti. V prehodnem obdobju je in se, prav tako kot druge veje te znanosti v nekdanji Sovjetski zvezi, tudi spreminja. Zaveda se pomena interdisciplinarnih študij, uporabe naravoslovnih metod v preučevanju arheološkega gradiva (posebno v študijah paleoekologije in razvoja kulturne krajine) ter prednosti računalniške obdelave podatkov. Glavne raziskovalne smeri tradicionalne slovanske in ruske arheologije še naprej ostajajo študij zgodnjih Slovanov in obdobja preseljevanja, srednjeveška ruska mesta, pogrebni obredi vzhodnih Slovanov ter vprašanja duhovne in materialne kulture. Vendar postaja obravnava posameznih vrst ali skupin virov celovitejša. Tako so npr. preostanke pogrebnih obredov arheologi tradicionalno preučevali predvsem z vidika etnogeneze in družbenega ustroja, zdaj pa vse bolj priznavajo njihov pomen za poznavanje duhovne kulture Slovanov, posebej poganstva in njegovih prežitkov. Razvija se tudi arheologija krščanskih starin, ki še pred nekaj leti kljub nekaterim opravljenim študijam ni bila uradno priznana znanstvena disciplina: raziskovanje preostankov ljudskega »vsakdanjega pravoslavja« ter srednjeveških cerkva in samostanov kot arheoloških kompleksov.⁷

Znotraj pojma slovanske arheologije v Rusiji obstaja še en ožji: srednjeveška ruska arheologija. Ta se ukvarja s preostanki z zgodovinskega teritorija srednjeveške Rus od 9. do 13. stoletja, kakor tudi s poznejšimi spomeniki iz obdobja odvisnih kneževin (pod Mongoli od srede 13. stoletja) in z moskovskim obdobjem (ekspanzija moskovske države po osvoboditvi izpod mongolske oblasti leta 1480).

Po drugi strani kritični glasovi opozarjajo, da »znanstvenemu javnemu mnenju v Rusiji in drugih vzhodnoevropskih državah primanjkuje teoretskih in celo ideoloških pristopov k humanistiki kakor tudi novih perspektivnih smeri in konceptov za nadaljnji razvoj znanosti. Medtem ko uporabe marksistične teorije v arheoloških študijah ne moremo imeti za povsem negativen pojav, pa je ta teorija vendar vsilila sistematično razlago zgodovinskega procesa v smislu materializma in prevladujoče vloge gospodarstva. Uradna podpora marksistične arheologije in sočasno zatiranje drugih teoretskih pristopov sta imela zares negativne vplive na znanstveni razvoj v nekdanjih socialističnih državah. Zdi se, da dejanska naloga, s katero se soočajo ruski arheologi, ni le revidiranje starih teorij in prioritet, ampak najprej iskanje novih pristopov v študiju mehanizmov interakcije med različnimi dejavniki zgodovinskega razvoja in odgovarjajočo raziskovalno metodologijo. Pomembno je upoštevati revizijo tradicionalne klasifikacije znanstvenih problemov in tradicionalne strukture znanstvenih monografij.«⁸ Pokazalo se je torej, da plodovit razvoj konceptualnih pristopov v zgodovinsko-arheoloških raziskovanjih ne vodi prek revizije marksizma, kakor so jo v zadnjem desetletju predložili pobudniki novatorskih, »heretičnih« pristopov k slovansko-ruski arheologiji in širše, k ruski medievistiki, npr. L. S. Klejn, I. J. Frojanov, V. I. Goremikina. Po mnenju nekaterih pa tudi ne vodi prek totalnega zrušenja marksizma.⁹

Velike spremembe zadnjih let se nedvomno kažejo v družbenem statusu srednjeveške ruske arheologije oz. v njeni vlogi v ideologiji in kulturi današnje Rusije. Po drugi svetovni vojni, posebno od

⁶ J. Herrmann: *Opportunities to exchange of News and Ideas*, v: *The Study of Medieval Archaeology*. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology. Lund 11–15 June 1990, Lund Studies in Medieval Archaeology 13, Stockholm 1993, str. 344.

⁷ Prim. A. V. Černecov: *Slavjano-russkaja arheologija v Rossiji. Specifika sovremennoi situacii i nekotorie perspektivi*, prav tam, str. 11–17.

⁸ Glej opombo 7: prav tam, str. 17.

⁹ Glej opombo 7: prav tam, str. 12.

petdesetih do osemdesetih let, je preučevanje slovansko-ruskih starin v Sovjetski zvezi veljalo za eno najbolj prestižnih in družbeno pomembnih vej arheologije, ki jo je država močno podpirala. Po razpadu Sovjetske zveze je ruska oblast sicer razglasila novo politiko, zasnovano na oživitvi narodnih kulturnih izročil in na novi interpretaciji nacionalne zgodovine, vendar je ni izvajala. Po mnenju N. A. Makarova je tako temeljni problem sodobne ruske srednjeveške arheologije v tem, da arheologi niso sodelovali v razpravah o problemih nacionalne ruske kulture, nacionalne identitete in specifičnega ruskega kulturnega razvoja. Ruski družbi pa zdaj manjka normalno zgodovinsko samozavedanje, nasprotno skrajnostim, kakršna je npr. iskanje korenin slovanstva v paleolitiku. Vzporedno z zmanjšanim zanimanjem za »akademsko« arheologijo in z njeno odsotnostjo v medijih je namreč prišlo do invazije amaterjev (»diletantov«), ki se kot razlagalci slovanskih starin predstavljajo za velike izvedence za probleme stare slovanske zgodovine. Arheologija se mora njihovim nacionalistično naravnanim psevdozgodovinskim interpretacijam zoperstaviti s svojim vedenjem o staroruskem oz. kijevskem obdobju (posebno o 9. in 10. stoletju) in z novo podobo ruskega srednjega veka, temelječo na gradivu in podatkih iz raziskav v zadnjih desetletjih.¹⁰

Marsikaj zgoraj navedenega v večji ali manjši meri velja tudi za druge države, v katerih je doma slovanska arheologija: naveza oz. vprega ideologije in znanosti je (bila) tam velikega pomena, čeprav določena s specifično konkretnega družbenega oz. zgodovinskega razvoja. Kako prepoznavno identiteto si bodo hotele in zmogle poiskati nastajajoče arheologije mladih držav, recimo beloruska, ukrajinska ali latvijska, in kakšne posledice bo to imelo za identifikacijo (identiteto) njihovega predmeta raziskav, lahko ugibamo. Na Balkanu pa so poti in pregrade očitno že zakoličene. Razumljivo je, da takšnih občutljivih tem kongres ni obravnaval in da so pripadle kuloarjem. In slovanska arheologija v Sloveniji? Obstaja v okviru arheologije zgodnjega srednjega veka in je tako v celotni stroki kot v zgodovinoписju pri nas manj opazna, kot bi bilo potrebno. Njena raznovrstna problematika je za posamezna zgodovinska obdobja na Slovenskem historično zelo pomembna in za razreševanje potrebuje novih vzpodbud.

Kongres v Novgorodu je pokazal veliko heterogenost in pestrost arheologij, ki se ukvarjajo s starimi Slovani. Res je, da imajo sebi lastno logiko razvoja, a so hkrati značilni otroci zgodovinskih dogajanj v iztekajočem se stoletju ideologij. Ponovno bodo morale odkriti, kako hočejo (zmorejo) preučevati in prezentirati slovanski svet. Pogoj za to je slejkoprej, da vzpostavijo zavesten odnos do zdaj že tradicionalnega koncepta slovanske arheologije, katerega jedro se vseskozi vrti okoli osi jezik-etnos. Problem je namreč določiti, v čem je »slovanska« arheologija tako specifično slovanska, kje preneha biti slovanska in katero drugo, morebiti splošnejše in bolj nevtrarno ime si še lahko privzame. Čas bo pokazal, ali tak zgodovinsko, kulturno in ideološko pogojen konstrukt po svoji inerciji še zmore plodno povezovati posameznike, ustanove in države, ali pa bo tako kot mnogi drugi konstrukti obstoječih arheologij moral dobiti nova izhodišča, nove vsebine in s tem – v takšni ali drugačni obliki – tudi novo identiteto in nov zagon.

Tomaž Nabergoj

Prva evropska znanstvena konferenca za socialno zgodovino

Noordwijkerhout, 9.–11. maj 1996

V organizaciji amsterdamskega Mednarodnega inštituta za socialno zgodovino (International Institute of Social History – IISH) je potekala od 9. do 11. maja 1996 v nizozemskem severnomorskem letoviškem in kongresnem mestecu Noordwijkerhout (Leeuwenhorst Congress Centre) prva evropska znanstvena konferenca za socialno zgodovino – The European Social Science History Conference – ESSHC.

Potrebo po tovrstnih srečanjih je organizator opredelil v povabilu na konferenco, v katerem je zapisal, da je »napočil pravi trenutek za znanstveni zbor – prvo evropsko znanstveno konferenco za socialno zgodovino, saj se je intenzivnost raziskovalnega dela na področjih, ki jih danes zaobjema socialna zgodovina, v zadnjih desetletjih izjemno povečala... Raziskovanja na mejnem področju med zgodovino in socialnimi znanostmi postajajo vse bolj interdisciplinarno usmerjena in mednarodno primerljiva; žal pa je sledenje raziskovalnim rezultatom v posameznih evropskih državah in seveda tudi v različnih jezikih vse prej kot lahko. Zato z organizacijo ESSHC izražamo interes in potrebo po znanstvenih srečanjih številnih znanstvenikov – strokovnjakov različnih disciplin in narodnosti, kjer se bodo prezentirali znanstveni rezultati

¹⁰ Prim. N. A. Makarov: *Drevnerusskaja arheologija: 10 let meždu kievskim i novgorodskim kongressom*, v: Rossijskaja arheologija 1996/3, Moskva 1996, str. 18–29.

in izmenjavale izkušnje na mednarodni ravni... V Združenih državah Amerike Social Science History Association organizira podobne konference že celih 20 let. Značilnost teh konferenc so predstavitve rezultatov posameznih raziskav v malih skupinah (sekcijah) in ne na plenarnih sejah, kot je bila dozdajšnja praksa. Učinkovitost takšnega pristopa, ki ga bomo uporabili tudi na prvi evropski znanstveni konferenci za socialno zgodovino, se kaže v živahnih diskusijah udeležencev, zainteresiranih za vsebino predstavitvene teme. K temu naj dodamo, da nam čas hitrih elektronskih komunikacij omogoča predhodno pripravo na razpravo, saj bodo referati še pred začetkom konference dostopni na internetu...«

Da obstaja resnični interes in potreba po tovrstnih znanstvenih srečanjih, nam potrjuje podatek, da je sodelovalo na konferenci (in to z referati!) prek 500 raziskovalcev, ki so obogatili naslednja tematska področja (25!), ki jih je v vabilu predlagal oziroma ponudil organizator: antika (antična ekonomija, družba, kultura); kazensko pravo (kazenska politika v 19. in 20. stoletju, mladinski kriminal od 18. stoletja dalje, primerjava nasilja v Angliji in Italiji v 19. stoletju, ženske kot zločinke in žrtve, zločin in sodstvo v mediteranskih skupnostih, kazenski rituali in kazenski sistemi); kultura (ustna in pisna izročila, vizualna antropologija, materialna kultura, umetnost prilagajanja); ekonomija (ekonomski vzroki migracij v Evropi v obdobju od 16. do 18. stoletja, zgodovina finančnih trgov, življenjski standard v ruralnih regijah v 19. stoletju, vpliv ekonomskih kriz na socialne in ekonomske procese); izobraževanje (izobraževalni sistemi, šolske reforme, ideali mladih, problemi mladih in reševanje le-teh); okolje (zgodovina naravovarstva, industrija in okolje); etnije (narodnost – državljanstvo, kolonializem in evropska ekspanzija, italijanski imigranti, migracija – naselitev – asimilacija – kultura); družina / demografija (tipi družine v različnih družbah, tipi zakonske zveze v različnih družinah, vpliv industrializacije na spremenjene oblike družine, odnosi v družini, gospodinjsko delo, družinsko življenje, socialni in ekonomski vplivi na rodnost in umrljivost); geografija (nacionalne institucije in mednarodne organizacije v Evropi, regionalizem); delavstvo (delavska gibanja in država socialne blaginje, trg delovne sile, delovski razred in delavski boj, delavstvo v kolonijah); metode (primerjalna zgodovina: metode – koncepti – perspektive, zgodovinski viri in zgodovinska analiza); srednji vek (srednjeveška ekonomija, elite in ženske); migracije (židovska migracija, politika židovskega naseljevanja, migranti in državna politika, migranti in trg delovne sile, struktura družine in migracije); oblikovanje narodov (nacije in nacionalizmi v poznem Otomanskem cesarstvu, oblikovanje narodov v Latinski Ameriki in srednji Aziji, vpliv jezika in religije na oblikovanje naroda); politična gibanja (vojna – mir – revolucija, politična gibanja v industrijskih deželah, socialistična in nesocialistična gibanja); politični sistemi (države in ekonomski trgi, politične reforme in demokratizacija, lokalizem in centralizem v evropskih državah), religija (religija in identiteta, ritualizacija – sekularizacija); podeželje (agrarne spremembe v Evropi, agrarne spremembe v tretjem svetu); družbena neenakost (družbena stratifikacija in družbena mobilnost v 19. in 20. stoletju, elite in srednji razredi, izobraženost in družbena neenakost); države in družbe (država in etnije, neformalni sistemi politične moči); tehnologija (kreativnost v tehnologiji, znanost – tehnologija – industrija v 19. in 20. stoletju, tehnologija in družba v državah s pozno industrializacijo); teorija (socialna zgodovina med makro in mikro zgodovino, zgodovinska sociologija, zgodovina in identiteta); urbanizacija (migracije in trgi delovne sile v mestih, mesta in njihova zaledja, ženske v mestih); ženske (zgodovina žensk in socialna zgodovina: pristopi in komentarji, zgodovina feminizma, spol – delo – razred).

Kot je bilo napovedano, je glavnina dela na tridnevni konferenci potekala v okviru sekcij; teh je bilo kar 140 (!). Vsaka sekcija je imela na voljo 2 uri: uvodoma so bili predstavljeni štirje, po temi sorodni referati (vsak referent je imel na razpolago 15 minut), nakar je sledila enourna diskusija. Podpisani (edini iz Slovenije) sem aktivno sodeloval v sekciji »vojna, mir in revolucija, 1914–1923« (področje: politična gibanja); problematiko smo predstavili štirje referenti: J. Rojahn, Socialistična »zunanja politika« pred 1914; U. Jakobsen, Delavsko gibanje in mirovne pobude med prvo svetovno vojno; A. Blänsdorf, Socialistični koncepti povojne ureditve; A. Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu v letih 1919–1923.¹ Vsak udeleženec je imel kot poslušalec oziroma razpravljavec na voljo (v štirih določenih dnevih terminih) bogato ponudbo in izbiro tem: vsaki dve uri in pol je istočasno potekalo delo v 11 do 12 sekcijah. Poleg tega sta bili organizirani še dve plenarni seji: na prvi, za vsako tematsko področje posebej (vzporedno je potekalo 25 sej), smo razpravljali referenti o problematiki svojega tematskega področja; na drugi, namenjena je bila vsem udeležencem konference, pa je tekla razprava o koristnosti tovrstnih konferenc in vlogi ESSHC v prihodnosti. Razumljivo je, da je bilo možno izvesti tako načrtovano delo samo v posebnem prostorsko načrtovanem kongresnem centru, kar Leeuwenhorst Congress Centre nedvomno je, zato je bila tudi organizacija konference brezhibna.

Seveda pa se moramo na tem mestu tudi vprašati, kaj nam (nacionalnim raziskovalcem) sporoča oziroma priporoča ESSHC. Predvsem troje: prvič, raziskovalni projekti naj bodo interdisciplinarno

¹ Referat bo predvidoma objavljen v letošnjem Zgodovinskem časopisu.

zasnovani, saj ena stroka ne more celostno raziskati preteklega družbenega dogajanja; drugič, projekti naj bi praviloma vključevali – zaradi mednarodne primerljivosti, povezovanja in vrednotenja rezultatov – tudi raziskovalce iz drugih držav; tretjič, raziskovalne dosežke je potrebno prezentirati na mednarodni ravni – s ciljem, da se nacionalne posebnosti predstavijo mednarodni znanstveni javnosti, obenem pa umestijo v splošni evropski tok.

Naj opozorim bralca, da je del referatov s prve konference na razpolago na internetu; tam se nahaja tudi informacija o pripravah, vsebini in prijavi za naslednjo (drugo) evropsko znanstveno konferenco za socialno zgodovino, ki bo spomladi 1998 v Amsterdamu (<http://www.iisg.nl/ESSHC>).

Avgust Lešnik

Letno srečanje Zveze evropskih inštitutov za migracije

Krakov, 28.–30.9.1996

Organizatorji srečanja, sodelavci Inštituta Polonijny Jagiellonske univerze v Krakovu so za temo srečanja izbrali Migracije Vzhod-Zahod (East-West Migrations) in na srečanje povabili člane AEMI (The Association of European Migration Institutes), kar je večina zahodnoevropskih inštitucij, ki se raziskovalno ukvarjajo z migracijami. Tako so v Krakov prispeli predstavniki inštitutov vseh skandinavskih držav (4), predstavnik Luksemburga, trije iz Nemčije, predstavnik Anglije in Irske, od t.i. »post«² držav pa so bili prisotni predstavnik poljskega inštituta, predstavnik Belorusije in dva predstavnika slovenskega Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU, Marjan Drnovšek in podpisana.

Prve ure srečanja so potekale v znamenju »poslovnega«² sestanka inštitutov, članov AEMI, na katerem smo sprejeli predvsem načrt za delo v naslednjih dveh letih, 1997–1999. Ni neskromno, če povem, da je predsednik organizacijskega odbora *prof.dr. Adam Walaszek* posebej pozdravil izid zbornika »Soočenje mita in realnosti izseljencev ob prihodu v novo okolje«, ki ga je jeseni 1996 izdal Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU. Med drugim je bil s simpatijami sprejet predlog podpisane, naj bo leta 1999 srečanje članov AEMI v Sloveniji – v organizaciji Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU.

Predstavitve rezultatov raziskav so se začele že popoldne – že prej so se odločili za naslovno temo – Iz vzhoda na zahod (From East to West), ki je za raziskovalce izseljevanja ena najbolj aktualnih. S predavanjem je začel *Władysław Miodunka*, direktor Inštituta Polonijny, ki je govoril o tradicionalnih področjih sedanjih migracij, medtem ko je švedski predstavnik *Ulf Beijbom* postavil svoj referat Od Baltika do čezatlantske usmeritve v okvir dogovorjene teme. Prav tako je imel zanimivo predavanje Anglež *Gordon J. Read* iz Liverpoola o pomanjkanju dnevnikov za žide in menonite, ki so potovali z vzhoda na zahod. *Antoinette Reuter* iz Luksemburga pa je govorila o emigraciji kavličificiranih delavcev iz vzhodne Evrope v rensko-moselski prostor. Finski zgodovinar *Olavi Koivukangas*, ki se sicer ukvarja z zgodovino izseljevanja Fincev v Avstralijo in Novo Zelandijo, je predstavil Finsko kot deželo izseljencev, ki je v 90. letih postala dežela priseljencev. V tem sklopu se je predstavil tudi *Marjan Drnovšek* s predavanjem o slovenskih izseljencih v Evropi v 20. stoletju; med udeleženci je zagotovo vzbudil največ zanimanja in odobravanja, saj je bil praktično edini, ki je podal sintetičen prikaz izseljevanja. Eno redkih predavanj, ki ni bilo povsem v skladu z naslovom srečanja, je bilo zanimivo predavanje *Mikolaja Iwanova* o deportacijah Poljakov v okviru sovjetskega nasilnega izganjanja narodov na predvečer druge svetovne vojne in med njo.

Predstavnica Nemčije *Karin Schulz* je začela nov sklop predavanj; predstavila je izseljevanje z vzhoda na zahod in galvestonsko gibanje. Tako kot *Mikolaj Iwanow* je tudi podpisana s predstavitvijo drugačnega problema, s predavanjem o odhajanju slovenskih študentov in duhovnikov na Poljsko pred 1914, malce izstopala iz celotnega konteksta in s tem morda nakazala, da bi se lahko člani AEMI v prihodnje lotevali tudi manj strogo omejenih tem. Tudi *Wolfgang Grams* iz Oldenbura se je, ko je govoril o nemški emigraciji in se spraševal, kaj se danes Nemci lahko naučijo od izseljevanja v ZDA v 19. stoletju, dotaknil tudi aktualnega problema šovinizma in ksenofobije v Nemčiji. Obenem je predstavil tudi raziskovalno-turistični projekt *Korenine h koreninam (Roots to the Roots)*, s katerim namerava organizirati potovanja emigrantov in njihovih potomcev. Z zelo informativnim predavanjem, ki ga je imel predstavnik danskega inštituta *Henning Bender* o primerjavi izseljenskih seznamov z ameriškimi sezname priseljencev v času 1850–1900, se je uradni del srečanja končal.

Srečanje članov AEMI je bilo odlično organizirano, za kar ima gotovo največ zaslug *prof.dr. Adam Walaszek* z Inštituta Polonijny Jagiellonske univerze v Krakovu. Poljski inštitut za preučevanje izseljevanja

Poljakov – »Instytut Polonijny« je bil ustanovljen leta 1976 in je interdisciplinarna raziskovalna ter pedagoška ustanova v okviru najstarejše poljske, Jagielonske univerze v Krakovu. Beseda »Polonia« v poljskem jeziku označuje poljske etnične skupine izven matične države. »Instytut Polonijny« je sčasoma postal središče raziskovanja migracij, etničnih in socialnih problemov izseljevanja Poljakov, poljske izseljenske literature in učenja poljskega jezika za izseljence in tujce. Na inštitutu je mogoče obiskovati predavanja iz zgodovine, sociologije, književnosti, kulture in sodobne družbe ter prav tako obiskovati intenzivne tečaje poljskega jezika. »Instytut Polonijny« organizira vsakoletne poletne tečaje za študente z vsega sveta za študij poljskega jezika in kulture.

Za Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU je bilo srečanje s sorodnimi inštituti v Evropi izjemno koristno in spodbudno, ne le zaradi predstavitve našega dela, marveč tudi zaradi našega nadaljnjega sodelovanja. Na drugi strani pa je bilo spoznanje, koliko bi se v okviru Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU še dalo narediti, tudi soočenje z dejstvom, da je /ne/interes financirjev trenutno pravzaprav edina nepremostljiva težava.

Irena Gantar Godina

Mednarodni simpozij »Evropske ikonografije: predstavništva, ideologije, teritoriji, geopolitike«

Pariz 7.–9. oktober 1996

Po konferenci o manjšinah in etničnih strukturah v Evropi (*Langues regionales et relations transfrontalieres en Europe*) leta 1994 v Parizu ter konferenci o etničnih diasporah (*Les Reseaux des Diasporas = The Networks of Diasporas*) leta 1995 na Cipru so znanstveniki Inštituta za prostor in kulturo pri pariški univerzi Sorbonne organizirali v sodelovanju s francoskim nacionalnim komitejem za geografijo interdisciplinarni mednarodni simpozij o evropskih ikonografijah. Simpozij z naslovom **The European Iconographies: Representations, Ideologies, Territories, Geopolitics** je pod pokroviteljstvom predsednika Sorbonne J. P. Poussouja potekal v prostorih te univerze.

Ikonografije predstavljajo skupek simbolov, pogledov, idej itd., ki jih je podedovala skupnost in s katero so njeni člani globoko spojeni. Zveza med ljudmi in ikonami predstavlja cement skupnosti. Na podlagi te definicije se definira tudi teritorij, v katerem živijo ljudje, ki so člani ene ikonografije in iz katerega so drugi ljudje izključeni. Tako ikonografija gradi delitve najprej v duhu, nato pa tudi v resničnosti. Delitve so torej dejstvo svetovnega reda, v katerem živijo. Ikonografija je sestavljena iz različnih elementov, kakršne predstavljajo religija, jezik, zgodovina, socialne organizacije, tabuji in podobne. Pri tem ni toliko pomembna vsebina ikonografije kot njena funkcija v okviru mreže odnosov, ki so stvorjeni med skupnostjo in prostorom. Tudi lahko poudarimo, da je glavni element ikonografije politični efekt, ki ga le ta ima.

V uvodnem predavanju je japonski geograf *Yasuo Miyakawa* z univerze v Kyushuju predstavil idejo mednarodnih ikon in idejo, kako se ikone lahko odražajo v gostujočem okolju. Temu so sledila predavanja delovne skupine o ikonografijah v spreminjanju svetu (**Iconographies in a Changing World**). *Michel Philipponneau* z univerze Haute-Bretagne iz Rennsa je predstavil referat o atlantskih ikonografijah v Evropi, v katerem je govoril o tem, kako bi lahko nacionalne ikonografije bile zamenjane z evropskimi ali atlantskimi ikonografijami. *Calogero Muscara* z rimske univerze se je v svojem referatu zavzemal, da bi nacionalne in etnično pogojene ikonografije nadomestile ikonografije sosesk, ki naj ne bi bile vezane le na določene regije. Podobno tematiko je obravnaval tudi *François J. Gay* iz Rouena, ki je načel vprašanja posvetovljenja kulturnih identitet in lokalnega razvoja. Kot zadnji je v okviru te delovne skupine predstavil svoj referat organizator simpozija, *Georges Prevelakis*; ukvarjal se je z globalizacijo, ekonomskimi vojnami in nastajanjem evropskih ikonografij, ki naj bi po konceptu nadomestile nacionalne ikonografije v Evropi, vendar pa je moral tako kot vsi drugi avtorji te delovne skupine priznati, da evropske ikonografije v smislu identitete praktično še ni in da bo preteklo še precej časa, predno bodo evropske inštitucije nadomestile nacionalne inštitucije v nastajanju zavesti in v povezavi s tem tudi simbolov oziroma ikonografij.

Sledili so referati delovne skupine o konceptu ikonografij v smislu teoretičnih in zgodovinskih pristopov (**The Iconography Concept: Theoretical and Historical Approaches**). Nemški zgodovinar grškega porekla, *Pavlos Tzermias* z univerze Fribourg je referiral o odnosu med geografijo in zgodovino glede na koncepte ikonografij, kjer navaja, da naj bi geografija zastopala statično metodologijo, zgodovina pa dinamično spremenljive ikonografije, pri čemer se je skliceval na francosko in nemško šolo zgodovinopisja. Predstavil je tudi vprašanja ideologije pri geografiji in ideologije pri zgodovini, realnosti ter mite in odnose

geografije ter zgodovine kot strok do geopolitičnih raziskovanj. *Paul Claval* s sorbonske univerze je predstavil ikonografije kot negacijo prostora, pri čemer se je skliceval na rezultate že omenjene ciprske konference o diasporah. Še bolj teoretičen je bil referat *Luce Muscara* z neapeljske univerze, v katerem je avtor spregovoril o pristopu preminulega francoskega geografa *Jeana Gottmanna* k vprašanju ikonografij. V nadaljevanju delovne skupine je najprej pariški psihiater grškega porekla, *Grigoris Maniadakis* predstavil ikonografije v okviru psihologije grup, nato pa je *Milan Bufon* s Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu spregovoril o ikonografijah v naravnem, kulturnem in družbenem okolju. Pri tem se je naslanjal zlasti na rezultate svojih raziskovanj na območju ob slovensko-italijanski državni meji. Ob koncu zasedanja te delovne skupine sta *Herman Santis Arenas* in *Monica Gangas-Geisse* z univerze v Santiagu analizirala ikonografije v politično-administrativni delitvi in organizaciji državnega prostora. Referat je bil spremljan s številnimi zemljevidi, ki so prikazovali primerjavo razvoja razmejitve teritorialnih enot Čila.

Posebna delovna skupina je bila posvečena ikonografiji urbanega prostora in pokrajine (*Urban Space and Landscape Iconographies*). *Herman van der Wusten* iz Amsterdama je predstavil načrte za organizacijo prostora, še zlasti za organizacijo mest. Pri tem je posvetil pozornost predvsem Stalinovim načrtom za Moskvo ter Hitlerjevim za Berlin in ostala nemška mesta. Ta referat je pokazal, da vprašanja ikonografij ne moremo obravnavati disciplinarno, ampak je v teh razpravah mogoče le interdisciplinarni pristop. Referat *Daniela J. Pierceya* z univerze v Oxfordu je orisal javno umetnost v ikonografijah, *Herman Santis Arenas* in *Monica Gangas Geisse* iz Santiaga pa sta na primeru Čila spregovorila o državnem teritoriju kot ikonografiji. *Jacquelline Lietaud* z univerze v Amiensu je predstavila izglede mest kot ikonografije.

Sledila je delovna skupina, ki se je ukvarjala s slikami, zemljevidi in predstavitvami prostora (*Images, maps, spatial representations*). *Jean Laponce* iz Vancouvra v Kanadi se je na podlagi anket spraševal, kdo predstavlja center sveta glede na predstave severnoameriških in evropskih študentov. Ugotovil je, da večina severnoameriških študentov meni, da je center sveta v Washingtonu in da so le redki posamezniki ob tem vprašanju navajali nekatere evropske države (pri tem je jasno, da gre za izseljenca ali njihove potomce, katerim predstavlja center sveta njihova domovina, oziroma domovina njihovih dedov). Povsem drugačno pa je bilo mnenje evropskih študentov, saj jih je večina menila, da je center sveta v eni od evropskih držav, le redki pa so menili, da je center sveta v Washingtonu. *Maria Prevelakis* z Inštituta za prostor in kulturo pri sorbonski univerzi je predstavila ikone v njihovi izvorni tradiciji, to je pri grško-bizantinski kulturi in jih na podlagi tega predstavila kot moment identifikacije na teh prostorih, *Michel Bruneau* iz Bordeauxa v Franciji pa je razmišljal o bizantinskih ikonah kot konceptualnem izvoru ikonografije.

Naslednja delovna skupina je nosila značilen naslov: za evropsko ikonografijo (*For a European Iconography*). *Irene Kyriakopulos* z washingtonske univerze je spregovorila o evropski ekonomski integraciji in geopolitičnih dejstvih v tranziciji. Pri tem je opozorila, da mora priti v Evropi do evropske gospodarske identitete, če hoče evropska gospodarska integracija postati uspešen tekmelec ekonomski integraciji na severnoameriškem kontinentu (NAFTA). *Fabricio Eva* iz Milana se je v svojem referatu zavzel za Evropo regij, ki naj ne bi bila Evropa etničnih držav, vendar pa se je tudi tokrat pokazalo, da koncept presegevanja etničnih držav v Evropi (še) nima prihodnosti. Referat *Jana Paulova* z Univerze v Bratislavi je predstavil Slovaško skozi zgodovino ter njeno geopolitično pozicijo v okviru Samove države, bavarsko-frankovske monarhije, habsburške monarhije, Češkoslovaške in samostojne slovaške države. *Galkina, T. Kolosov, V. Lavrenova* in *O. Yu Vedenin* z Ruske akademije znanosti pa so predstavili referat o geopolitičnih shizmah na prostoru kulture v odnosih med Rusijo in ostalo Evropo. *Gerard François Dumond* s pariške Sorbonne, ki je v svojem referatu spregovoril o evropski identiteti in ikonografijah, je ugotovil, da po etničnih mejah razdeljena Evropa že poseduje določene evropske ikonografije in da je tu zlasti potrebno omeniti ekonomski uspeh kot ikonografijo ter tudi nekatere evropske simbole, ki bodo morda prevladali v prihodnosti.

Kot kontrast evropskim ikonografijam so organizatorji pripravili posebno delovno skupino o jugoslovanskih ikonografijah (*Yugoslav Iconographies*), kjer je *Stephanie Solarad* predstavila referat o začetku ikonografij na primeru nemogoče »jugoslovanske« nacije. Sam sem še sprehodil skozi zgodovino posameznih narodov na ozemlju nekdanje Jugoslavije in predstavil poglede slovenskega zgodovinarja na ikonografije, še posebej pa nekatere zgodovinske ikonografije, ki še danes otežujejo medsebojne odnose tako med novimi državami na ozemlju nekdanje Jugoslavije, kakor tudi med sosedi, kot na primer Italijani in Slovenci ali pa med Grki in Makedonci. *Nano Ruzin* je nato predstavil multinacionalne ikonografije v Makedoniji, pri čemer se kot član makedonskega parlamenta ni mogel izogniti medetničnim odnosom na ozemlju današnje Makedonije, *Yves-Maxime Danan* s pariške Sorbonne pa je nato analiziral okultne aspekte v jugoslovanskem konfliktu, pri čemer mu je kot vir služilo francosko časopisje 90-ih let. Le-to naj bi situacijo na tleh nekdanje Jugoslavije prikazovalo pristransko, (domnevno) iz antisrbskih pozicij.

V delovni skupini o identiteti in geopolitiki (**Identity and geopolitics**) je najprej *Marco Antonsich* z univerze v Trstu predstavil prenos italijanskih ikonografij (še zlasti pogleda na urbano ter cestno strukturo) v Etiopijo v času italijanskega fašističnega zavzetja te države v 30-ih letih tega stoletja. V nadaljevanju pa je *Marin Bachvarov* iz Sofije najprej obdelal geopolitični položaj Bolgarije kot primer ikonografije, za njim pa je *Gartjan Dijkink* iz Amsterdama v zanimivem referatu spregovoril o novi geopolitiki in nacionalni identiteti Francije ter Nizozemske. Postavil si je več vprašanj in sicer: a) koliko je zunanja politika obeh držav namenjena predvsem razširitvi nacionalne identitete in ponovni vzpostavitvi nacionalne identitete v teh državah; b) ali je ta politika lahko predstavljena tudi kot politika evropeizacije; c) koliko je evropska ideja prisotna v obeh državah; d) ali je Evropa (v tem primeru države Evropske unije) že prežeta z evropsko identiteto v odnosu do zunanjega sveta.

Zadnja delovna skupina se je ukvarjala s teritorialno krizo kot ikonografsko krizo (**Territorial Crisis, Iconographical Crisis?**). V tem sklopu je bil zanimiv zlasti referat *Christiana Lagarda* z univerze v Perpignanu, ki se je ukvarjal z ikonografijami akvitantske in katalonske manjšine. *Etienne Copeaux* iz Istanbula je predstavil Turško republiko Ciper kot primer transferirane ikonografije, temu pa sta sledila dva referata izraelskih znanstvenikov. *Yossef Shilav* z univerze Bar-Ilan je govoril o ikonografiji in suverenosti iz židovskih perspektiv, *Michael Romann* iz telavivske univerze pa se je ob teritorialnem konfliktu na svetih krajih povprašal, kaj predstavlja Jeruzalem in razložil, kje bi naj bile meje Jeruzalema. Ob koncu je *Joel Kotek* s Svobodne univerze v Bruslju predstavil odnose med Flamci in Valonci v Bruslju kot primer belgijskih ikonografij.

Matjaž Klemenčič

Poročilo o delovanju Zveze zgodovinskih društev za Slovenijo med 27. in 28. zborovanjem slovenskih zgodovinarjev (1994–1996)

Delovanje naše zveze oziroma društva v preteklih dveh letih bi lahko opredelili kot uspešno, obenem pa tudi kot neuspešno. Te dvojne podobe ne poudarjamo kot izraz lažne skromnosti izvršnega odbora, temveč kot stvarno dejstvo, saj so neuspehi sestavni in spremljajoči del uspešno izpeljanih akcij. V stvarnost smo prešli kar nekaj idej, vendar se obenem zavedamo, da je veliko nalog ostalo neuresničenih in da zaupanja, ki nam je bilo poverjeno z izvolitvijo, nismo docela upravičili oziroma nismo uresničili vsega, kar nam je bilo naloženo pred dvema letoma. V katero smer se bo nagnila tehtnica pri oceni našega dela v zadnjih dveh letih, pa boste presodili vi, spoštovano članstvo, na osnovi opravljenega in tudi neopravljenega, kar bo razvidno iz tega poročila.

Najprej začnimo z vedrejšo podobo naše dejavnosti, pri čemer ne bomo navajali števila sej in sprejetih ter odposlanih dopisov, ker to samo po sebi ne govori o kakovosti naše dvoletne aktivnosti. Osredotočili se bomo na tiste dejavnosti, ki so ali bodo pustile trajnejšo sled v našem spominu. Značilnost delovanja naše zveze v preteklih dveh letih je bila strokovnega značaja. Tako je bila naša zveza v minulem obdobju od zadnjega zborovanja organizator ali soorganizator petih znanstvenih simpozijev in okroglih miz. Naj nam bo dovoljeno, da jih poimenujemo naštejemo:

- z Zgodovinskim društvom Celje je organizirala simpozij *Celjsko gimnazijsko vprašanje 1895–1995*, ki je potekal v Celju od 19. do 20.4.1995;
- v okviru obeležitev 50. letnice osvoboditve Slovenije je organizirala mednarodni znanstveni simpozij *Slovenija v letu 1945*, ki je potekal od 27. do 28.9.1995 v Ljubljani;
- skupaj z občino Kranj je bil v Kranju 19.10.1995 prirejen simpozij *O življenju in delu dr. Josipa Žontarja*, ob njegovi stoletnici rojstva;
- v sodelovanju z Inštitutom za novejšo zgodovino smo 21.5.1996 na Gradu Snežnik priredili okroglo mizo z naslovom *Žrtve II. svetovne vojne na Slovenskem*;
- bili smo tudi med prireditelji mednarodnega simpozija ob *150-letnici južne železnice in prihoda prvega vlaka v slovenske dežele*, ki ga je pripravilo Zgodovinsko društvo Celje v dneh od 30.5. do 1.6.1996;
- zadnja naša akcija pa je bila organizacija letošnjega 28. in pravkar iztekajočega se zborovanja slovenskih zgodovinarjev.

Naši društveniki so sodelovali še na številnih drugih znanstvenih srečanjih (Modinci, linška konferenca), jih pomagali organizirati; sodelovali v uredništvu različnih zbornikov in drugih publikacij,

objavili številne znanstvene in strokovne razprave in članke, ki jih niti ne moremo vseh omeniti in prikazati, pač pa smo tu našli le tiste, ki jih je organizirala Zveza neposredno.

V preteklih dveh letih nismo zanemarili tudi izdajateljske dejavnosti. Naša zveza je tako založila nekaj knjig, ki so nastale kot plod zgoraj naštetih organizacijskih podvigov. Tako smo založili štiri zbornike, in sicer:

- *Sosed v ogledalu soseda*, zbornik razprav (v uredništvu Franca Rozmana) s prvega zasedanja slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev, ki je potekalo na Bledu od 9. do 12.11.1993;

- *Slovenija v letu 1945*, zbornik razprav z istoimenskega simpozija, ki ga je za tisk pripravil Aleš Gabrič;

- izdali smo tudi zbornik razprav s kranjskega simpozija *Življenje in delo dr. Josipa Žontarja – Ob stoletnici rojstva* v uredništvu dr. Jožeta Žontarja;

- kot zadnji pa je izšel zbornik predavanj z letošnjega zborovanja pod naslovom *Razvoj turizma v Sloveniji* v uredništvu Franca Rozmana in Žarka Lazareviča.

Nacionalni komite za zgodovinske vede Republike Slovenije, ki naj bi predstavljal Zvezo v mednarodnem merilu, je bil poleti 1995 na kongresu svetovnih zgodovinarjev v Montrealu sprejet v mednarodno zvezo, čeprav se tega pomembnega srečanja zaradi neposluha Ministrstva za znanost in tehnologijo ni udeležil noben uradni predstavnik Zveze, pač pa sta nas zastopala dva člana, ki sta bila na kongresu kot referenta (Matjaž Klemenčič in Dušan Biber). Od mednarodnih komisij zaenkrat deluje le slovensko-avstrijska, ki je imela prvo srečanje 1993 na Bledu (zbornik referatov je bil že omenjen), 1996 pa je imela tudi že drugo zasedanje. Marca 1996 so bili v Pragi pogovori za obnovitev češko-slovenske komisije, ki pa zaenkrat še niso dali drugih rezultatov kot medsebojno strinjanje, da se delo obnovi, vendar naj bi se ne srečevali vsako leto, pač pa na tri leta ali več.

Med aktivnostmi, ki jih velja omeniti, sta bili tudi obeležitvi pomembnih življenjskih jubilejev dveh naših uglednih članov, nekdanjih predsednikov naše zveze, in sicer 70-letnice prof.dr. Ignacija Vojeta in 60-letnice znanstvenega svetnika dr. Franceta Kresala, ki se je tudi prijazno odzval našemu vabilu in sodeloval na letošnjem zborovanju kot referent.

Toliko o svetlih platih delovanja naše zveze, sledi pa del neuresničenih nalog. Najprej začnimo z delom sekcij, ki obstajajo znotraj naše zveze in so bile določene na zadnjem občnem zboru: šolska, za krajevno zgodovino, za raziskovalno delo, za zgodovino izseljenstva in študentovska. Tu velja opozoriti, da sekcij, ki je imela prvo srečanje 1993 na Bledu (zbornik referatov je bil že omenjen), 1996 pa je imela tudi že drugo zasedanje. Marca 1996 so bili v Pragi pogovori za obnovitev češko-slovenske komisije, ki pa zaenkrat še niso dali drugih rezultatov kot medsebojno strinjanje, da se delo obnovi, vendar naj bi se ne srečevali vsako leto, pač pa na tri leta ali več.

Če nedelo sekcij za krajevno zgodovino, raziskovalno delo in izseljenstvo še lahko opravičimo z dejstvom, da naj bi se v njih združevali raziskovalci, ki se tako ali tako skorajda dnevno srečujejo na različnih projektih in tam izmenjujejo izkušnje, in z delom, ki ga opravijo regionalna društva, pa je povsem nerazumljiv globok sen šolske in študentske sekcije. Nerazumljiv zato, ker dve sekciji vendarle združujeta pretežni del našega članstva, ki ima, kar si moramo priznati, poleg drugega nenazadnje še specifičen interes in potrebo. Zlasti to velja za šolsko sekcijo, saj učitelje in profesorje zgodovine v šolah navsezadnje le pestijo povsem drugačne tegobe, kakor raziskovalce, ki vodimo našo zvezo. Vodstvo zveze ne more zaznati teh tegob in nato ukrepati, če ni pretoka informacij in pobude z učiteljske in profesorske strani.

Predlog sedanjega izvršnega odbora bi bil, da pooblastimo novo vodstvo oziroma mu damo proste roke, da damo novemu vodstvu čas, če seveda danes ne sprejememo končnega sklepa, da po lastnem razmisleku vzpostavi novo sekcijno strukturo zveze in primerno uredi njihovo delo, zlasti to velja za šolsko in študentsko sekcijo.

Druga točka naših neuresničenih nalog se prav tako dotika organizacijskega položaja naše zveze. Na zadnjem zborovanju je bil sprejet sklep o preimenovanju naše zveze v Zgodovinsko društvo Slovenije, ki bi ohranilo dosedanje podobo, zamenjalo naj bi se samo ime. Ob izidu ustreznega zakona o društvih, ki se je dolgo časa vlekel skozi parlamentarno proceduro, da bi ga na koncu vendarle dočakali, pa se je izkazalo, da naloga še zdaleč ni tako enostavna, kakor se je poprej mislilo.

Dosedanje vodstvo zveze se je ob izidu zakona posvetovalo s pravnikom, ki nam je podal presenetljivo tolmačenje. Če bi želeli uresničiti naloženo nalogo z zadnjega občnega zbora, bi se po tej razlagi morala zveza v dosedanji obliki razpustiti, nato pa namesto nje ustanoviti Zgodovinsko društvo Slovenije kot nova zveza, povsem na novo bi morali speljati tudi ustrezne registracijske postopke, pri čemer bi med ustanovitelji predvidenega Zgodovinskega društva Slovenije kot zveze morali biti najmanj dve regionalni društvi.

Tako globok in v bistvu daljnosežen organizacijski poseg brez sklepa občnega zbora naše zveze ni bil mogoč, četudi bi dosedanji izvršni odbor pustil vnmear obstoječe okoliščine in kopico vprašanj ter dilem, ki se ob takem posegu v ustaljeno in uveljavljeno strukturo naše zveze zastavljajo: od same organizacijske podobe do sestave članstva in odnosov ter razmerij med regionalnimi društvi in zvezo. Zaradi navedenih razlogov, – natančneje: številnih nedorečenosti pri predvideni preobrazbi naše zveze – se dosedanje vodstvo ni lotilo stritja tega neljubega in zahtevnega oreha, temveč se je raje odločilo, da počaka na ta občni zbor, ki naj za smernice za bodoče ukrepanje.

Časa, bodisi za reorganizacijo ali samo za prilagoditev obstoječi zakonodaji, je dovolj; rok se namreč izteče proti koncu drugega leta. Novo vodstvo bo tako lahko v sodelovanju z regionalnimi društvi sprejelo preudarno odločitev, z upoštevanjem raznorodnih interesov sestavnih delov naše zveze, kajti le tako bo možno doseči spremembe, ki bodo zadovoljive in sprejemljive za krepko večino, če že ne za vse.

Sedaj je tudi priložnost, da opozorimo še na en, zelo pomemben, a pogosto prezrt, vidik delovanja naše zveze, ki ni le organizacijskega značaja, temveč tudi finančne narave. Zatrdimo lahko, da se v današnjih družbeno-političnih razmerah naša zveza nahaja na določenem razpotju. Potrebni so tudi ali predvsem vsebinski premiki pri delovanju naše zveze. Kot vemo, so bile subvencije za delovanje zvez in društev ukinjene, zveza sama pa ne razpolaga s posebnimi sredstvi, ki bi ji omogočala nemoteno delovanje. Komercializacija poslovanja – če to hočemo ali ne, če nam je to milo ali ne, če se s tem strinjamo ali pa to odklanjamo – postaja v današnjih razmerah nujnost. Rentabilnost, če že ne dobičkonosnost, vsake akcije v organizaciji zveze mora postati imperativ. Le z ustvaritvijo določenega obsežnejšega finančnega fonda bo možno financirati tudi neprofitne dejavnosti in prireditve, kajti dotacije državnih organov za posamezne prireditve, ki si jih uspemo priboriti, še zdaleč ne pokrivajo stvarnih stroškov.

Povsem na mestu je svarilo, da bo morala zveza, če bo želela dejavneje in bolj uspešno uresničevati svoje poslanstvo, sočasno pa skrbno poslovati po navedenih načelih, nujno profesionalizirati svoje delo, kajti časi voluntarizma in entuziazma so nepreklicno minili. Prvi koraki so bili resda storjeni že v prejšnjem mandatu, vendar jih bo potrebno vnaprej še bolj poglobiti.

Vse to samoumevno pomeni, da bo potrebno v bodoče veliko bolj kot dosedaj misliti na vidik donosnosti našega delovanja kot zveze. Tu pa se takoj zastavlja vprašanje finančnih virov, ki so v našem primeru žal omejene narave. Prepuščeni sami sebi in lastni iznajdljivosti se lahko, glede na dosedanje izkušnje dolgoročno zanesemo le na tri vire in sicer: na kotizacije ob prireditvah, na članarino in na trženje naših publikacij, kjer pa bo potrebno še marsikaj postoriti. Državne subvencije za posamezne prireditve ali publikacije pa nam bodo samo priboljšek.

Zaradi navedenega smo v preteklih dveh letih vztrajali na samofinanciranju akcij. V prihodnje se zveza nikakor ne bo mogla več izogniti kotizacijam za svoje prireditve, kar smo izkusili pri zadnjem in letošnjem zborovanju. Istočasno pa bo potrebno razmisliti tudi o članarini, natančneje rečeno o njeni višini in delitvi med zvezo in regionalnimi društvi. Tudi tukaj dosedanji odbor predlaga občnemu zboru, da sprejme sklep o pooblastitvi novega izvršnega odbora, da po preučitvi zatečenih razmer, v sodelovanju z regionalnimi društvi, uredništvu *Zgodovinskega časopisa* in *Kronike*, naknadno sprejme potrebne ukrepe in jih nato oživotvori.

Dosedanji izvršni odbor se tudi želi zahvaliti vsem tistim, ki so nam v preteklih dveh letih stali ob strani in s svojim delom pripomogli k boljši podobi naše zveze, zlasti pa tistim, ki so sodelovali pri organizaciji in izvedbi letošnjega zborovanja. Iskrena zahvala velja tako marljivemu tehničnemu osebju, če se tako izrazimo, kakor tudi vsem referentom; ki so nam s svojim profesionalnim odnosom omogočili natis zbornika že pred zborovanjem.

Povsem in čisto zares na koncu pa samo obvestilo, namenjeno učiteljem in profesorjem zgodovine v osnovnih in srednjih šolah. Kakor ste že ugotovili, nam tudi za letošnje zborovanje, navkljub vsem prizadevanjem, ni uspelo zagotoviti dodelitve »točke« za udeležence. Z zavodom za šolstvo smo dolgo barantali, vendar se na koncu žalibog ni izcimilo nič oprijemljivega. Očitno na zavodu menijo, da naša zborovanja ne ustrezajo kriterijem za stalno strokovno izpopolnjevanje učiteljev in profesorjev zgodovine. Upamo, da bo novo vodstvo imelo prihodnjič več sreče in da bo uspelo prepričati merodajne, da so naša zborovanja poleg drugega tudi strokovno neoporečna.

Tajnik ZZDS:
dr. Žarko Lazarevič

Predsednik ZZDS:
prof.dr. Franc Rozman

OCENE IN POROČILA

Peter Štih, **Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem**. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994. 265 strani. (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 11)

Slovensko družbo že več kot poldrugo stoletje zaposluje plemstvo v nekdanjih deželah s slovenskim prebivalstvom. Mnogi so mu pripravljene pripisati krivdo za vse, kar so slabega Slovenci v preteklosti doživeli. Diskusija je časovno različno intenzivna. Nanjo izredno vplivajo aktualne nacionalne in politične razmere, v zadnjem času celo potrebe posameznih strank. Stališča, ki jih posamezniki in skupine izražajo, so trenutno zelo različna: od povsem odklonilnih do evforičnih. Spomnimo se samo Celjskih grofov (knezo) ter pisanja in govorjenja o njih. Kdor to opazuje zgolj od daleč, bo mislil, da smo Slovenci ne le narod zgodovinarjev, ampak izrednih strokovnjakov za vsa vprašanja, ki so povezana z našimi graščinami. Resnica je žal drugačna. Za veliko večino teh diskusij je značilno, da je v njih zelo malo znanja. Velika večina dejstev je na trhlih nogah; fantazija, žal pa tudi laž in zloba ter zlasti zavist brezmejno kraljujejo.

Gorica, ki ji preteklost nikoli ni mogla vzeti njenega slovenskega imena, je poimenovala eno najuglednejših plemiških družin, povezanih z našim ozemljem. Sodi med dinastično plemstvo in je na jugovzhodu nemške države opravljala zanjo pomembne naloge. Od prve omembe, povezane z Gorico v začetku 12. stoletja pa vse do leta 1500, ko so Goriški grofje izumrli, so z različno intenzivnostjo vplivali na velik del dogajanja na Goriškem, ampak tudi na Tirolskem, Koroškem, v Furlaniji, Istri in na Kranjskem. Iz Bavarske so preko Koroške segli v svet ob Soči in njenih pritokih ter na Kras. K vzponu so jim veliko pomagale odvetniške pravice nad oglejskim patriarhatom ter nekaterimi škofijami, ki so bile povezane z naštetim ozemljem. Odvetništvo poreške je na primer prispevalo k nastanku Pazinske grofije, po ozemlju katere danes nekateri tako vzdihujejo. Izrabljanje politične in vojaške šibkosti njihovih »delodajalcev« jim je pripomoglo do oblikovanja samostojne dežele. Tudi v ženitvenih povezavah niso bili nespretni. Prek porok so dobili veliko posesti na Tirolskem. Slednje je zaradi obsega in oddaljenosti povzročilo, da se je rodbina razdelila v dve liniji: goriško ali albertinsko in goriško-tirolsko ali majnhardinsko. Slednja je zaradi »pravilne« povezave s Habsburžani proti Otokarju Premislju dobila leta 1279 v zastavo Kranjsko s Slovensko marko, 1286 pa v fevd Koroško, kjer so bili vojvode do izumrtja linije 1335. Kljub velikim teritorialnim pridobitvam Goriški grofje niso nikoli uspeli ustvariti sklenjenega teritorija, ampak so oblikovali ozemeljsko ločene Prednjo grofijo Goriško na Koroškem, ožjo Goriško, Pazinsko grofijo v Istri ter Grofijo v Marki in Metliki. Rodbina je imela svoj višek v 13. in 14. stoletju. Žal pa je bil ta nekoliko navidezen, ker je bil goriški dominium strukturalno zelo raznolik. Sestavljala so ga gospodstva, posesti, odvetščine, sodne in druge pravice, malo pa je bilo pravih alodov. Zgodovina goriških grofov na svoj način dokazuje, med našim plemstvo so eni redkejših, ki so bili finančno premožni, da denar ni vse. Čeprav je rodbina v 15. stoletju, po propadu svetne oblasti oglejskih patriarhov, dobila tudi to v investituro (bili so državni knezi), jih to ni ustavilo na poti navzdol. Avtor ugotavlja, da jim zgodovina v bistvu ni bila naklonjena. »Ko so imeli moč, jim je manjkala naslov, ko pa so tega dobili, ni za njim stalo nič.«

Goriška veja se je 1342 delila na istrsko in ožjo goriško vejo. Prva, ki je izumrla že 1374, je imela posesti v Istri, na Kranjskem in v slovenski Marki. Slednjo so oblikovali v posebno deželo, vplivali so na razvoj Črnomlja in Metlike. Goriška veja je imela posesti v Posočju, na Vipavskem, Krasu in Furlaniji. Za obema vejama so dedovali Habsburžani, ki so njihovo največjo stvaritev, goriško deželo, obdržali vse do propada monarhije.

Štihova knjiga je dvodelna. Na eni strani je predmet njenega obravnavanja sama grofovska rodbina, na drugi pa njeni ministeriali in militi. Ta dvojnost ji daje strokovne dimenzije, ki so v našem zgodovinospisju dokaj redke. Iz zgoraj naštetih posesti izhaja, da je pomen rodbine daleč presegal ne samo današnji prostor Slovenije, ampak tudi naš etnični prostor v starejših obdobjih. S svojo posestjo strateško pomembnih področij, zlasti trgovskih in vojaških poti, so bili vsega upoštevanja vredni »mednarodni« faktor na smereh, ki so vodile v Italijo. Peter Štih je torej v tem pogledu kot avtor izrazilo mednarodno, saj obravnava prostor, ki je neposredno zanimiv za današnje štiri države: Avstrijo, Italijo, Slovenijo in Hrvaško, posredno pa nekatere njihove sosesede. Zato seveda ni slučaj, da je knjiga pod naslovom **Studien zur Geschichte der Grafen von Görz in Istrien und Krain** leta 1996 izšla tudi v nemškem jeziku na Dunaju pri založbi Oldenburg. Ker je založbo pripravila do takega dejanja le vsebina, ne pa danes običajni mednarodni aranžmaji posameznikov v stilu »ti meni, jaz tebi«, nam lahko služi za pozitiven primer danes tako

razvpitega mednarodnega uveljavljanja naših znanstvenikov. Pri tem je ključnega pomena, da je to dosegel z obravnavo »domače« teme, ne pa nekih eksotičnih primerov, kot to delajo nekateri naši znani »mednarodno uveljavljeni« kolegi.

Drug del knjige, zlasti katalog, ki obravnava posamezna gospostva tako za Istro kot Slovensko marko in Belo krajino, je, če ne upoštevamo, da sega tudi v drugo državo, lokalni. Podpisanega so zlasti pritegnili številni novi podatki o posestnikih in upraviteljih gradov Gradac, Hmeljnik, Kozjak, Mehovo, Metlika, Rožek, Soteska, Šumberk in Žužemberk. Ob njih bi še posebno izpostavili poglavje o izvoru, jezikovni pripadnosti in sorodstvenih povezavah ministerialov in militov. Če se človek spomni, kaj je bilo doslej vse napisano o najstarejših prebivalcih naših v veliki meri porušeni in požganih pričevalcev srednjeveškega dogajanja, ga prevzame posebna hvaležnost do avtorja, ki mu kljub izrednemu znanju in dobremu poznavanju širših vprašanj, ni bilo nečastno, raziskati številnih lokalnih podrobnosti in posebnosti. V dodatku jih dopolnjuje kar 12 genealoških preglednic, 3 zemljevidi ter še seznam starejših in različnih oblik najpomembnejših krajevnih imen.

Knjiga Petra Štiha *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem* ni delo, po katerem bodo bralci množično segali, saj je izrazito znanstvena, polna podatkov, pa tudi zapisov o nejasnostih: Zahteva nemalo predznanja in veliko natančnosti in zbranosti pri branju. Iz nje se je mogoče naučiti veliko novega, vendar je treba hkrati tudi obnavljati razrahljano poznavanje srednjega veka, saj se sicer marsikatero avtorjevo odkritje bralcu lahko izmuzne. Prepričani smo, da bo delo uvrščeno med resnično največje dosežke slovenskega zgodovinopisja in to ne le v desetletju pred prelomom tisočletja.

Stane Granda

France Baraga, **Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva**. Ljubljana : Teološka fakulteta, 1995. 600 strani. (Acta Ecclesiastica Sloveniae ; 17)

Malo je arhivov v Sloveniji, in ne samo v Sloveniji, ki se lahko pohvalijo s takšnim popisom arhivskega gradiva, kot ga je za kapiteljski arhiv v Novem mestu pripravil France Baraga. V času nastajanja tega popisa mi je prijatelj France veliko pripovedoval o svojem delu, o zanimivostih, ki jih je našel med novomeškimi arhivalijami, in o težavah, s katerimi se je pri urejanju kapiteljskega arhiva srečeval. Svoj prvi rokopis mi je nesebično ponudil v uporabo, ko sem pripravljal življenjepis novomeških proštov. In vendar sem bil resnično prijetno presenečen, ko mi je avtor izročil tiskano knjigo s svojim posvetilom. Knjiga je namreč daleč preseгла tisto, kar sem pred tem poznal in uporabljal. Prijatelju Francetu za opravljeno delo iskreno čestitam. Kakšno garaško delo se skriva za temi 600 tiskanimi stranmi, more pravzaprav pravilno ovrednotiti le nekdo, ki je tudi sam kdaj skušal spraviti v red določeno arhivsko gradivo in ga popisati.

Kaj nam razodeva knjiga *Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva*? Pogled v do podrobnosti razvejano kazalo (strani 5–12) nam za seznamom okrajšav (13–14) ponudi spremno besedo p. Metoda Benedika, sicer urednika zbirke, in to v slovenščini (15–16) in nemščini (17–18). Dvojezična je tudi kratka kronologija kapitlja (19–27 slovensko, 29–38 nemško). Avtorjev uvod s kratko zgodovino kapiteljskega arhiva (39–46) pa nas seznani s preteklostjo kapiteljskega arhiva, njegovo ureditvijo, problemi, s katerimi se je arhiv v preteklosti soočal, in z metodološkim pristopom avtorja pri aktualnem urejanju gradiva, oziroma Kapiteljskega arhiva. Gradiva torej, ki ga je kronal s popisom, ki ga sedaj predstavljamo.

Knjiga sama je **razdeljena na tri dele**.

V **prvem delu** so regesti listin (strani 49–277), ki se nanašajo na zgodovino novomeškega kapitlja ne glede na to, kje se te listine danes nahajajo, oziroma v kakšni obliki so se nam ohranile. Avtorja je zanimala predvsem njihova sporočilnost. Zato so poleg originalnih listin popisani tudi vsi notarski prepisi, transumpti, vidimusi, navadni prepisi in koncepti listin. Upošteval pa je tudi regeste starejših izgubljenih listin. Vseh regest v knjigi je 630 in so vzorno urejeni po standardnem vzorcu: leto, mesec, dan in kraj izstavitve, vsebina in opis listine ter eventualne objave. Nekateri regesti pomembnejših listin so prerasli kar že v objavo celotne listine v slovenskem prevodu.

Drugi del nosi naslov *Popis arhivskega gradiva (279–540)* in je razdeljen na 16 serij, ki jih je avtor določil pri urejanju kapiteljskega arhiva. Gradivo samo je smiselno razdelil, kot pravi sam v svojem uvodu, na šest fondov kapiteljskega arhiva z gesli: kapitelj, župnija, dekanija, šolsko nadzorstvo, uredništvo verskega lista *Križ* in duhovniško društvo (CMD). Ostalo arhivsko gradivo, ki ne sodi v enega od fondov kapiteljskega arhiva v ožjem pomenu besede, pa je France Baraga razdelil v 12 samostojnih zbirk po naslednjem vrstnem redu: personalia, društva, pridige, rokopisi, časopisni izrezki, fotokopije, glasbeni arhiv, igre Prosvetnega

društva in Marijine kongregacije, »extranea«, klišeji, razno drobno gradivo in kot zadnja zbirka dokumentov velikega formata. To podrobno strukturo ureditve arhiva je avtor podrobneje razložil že v svojem uvodu (45).

Tretji del knjige nosi naslov *Dodatki* (543–595) in je na nek način historična refleksija urejanja novomeškega kapiteljskega arhiva. V tem delu je avtor objavil popis kapiteljskih listin iz leta 1758, konkordanco Krausovi objavi listin iz leta 1765, pregled arhivske ureditve prošta Karla Čerina (1924–45) ter podatke o gradivu, ki zadeva novomeški kolegiatni kapitelj, ga pa hranijo druge arhivske ustanove doma ali v tujini. Ob koncu je dodan še seznam v popisu uporabljene literature (597–600).

Pripis ob koncu kazala (12) nam obljublja, da bo krajevno in osebno kazalo objavljeno v posebnem zvezku zbirke *Acta Ecclesiastica Sloveniae*. Upam, da nam na ta zvezek ne bo potrebno predolgo čakati. Obe kazali bosta namreč neobhoden pripomoček za lažjo in hitrejšo uporabo dragocenih podatkov popisa arhivskega gradiva novomeškega kapitlja.

Ob koncu bi rad še enkrat izrazil svoje občudovanje nad opravljenim delom. France Baraga se je s to knjigo izkazal ne samo kot izjemen in suveren arhivski delavec, ampak tudi kot urednik in knjižni oblikovalec. Celotno delo je namreč popolnoma samostojno uredil in oblikoval na svojem računalniku, opravil prelom in korekture, tako da urednik zbirke in tiskarna Ljudske pravice v tem pogledu nista imela nobenega dela. Ko danes občasno vzamem Baragov *Popis* v roke in ga prebiram, mi vedno bolj prihaja v zavest, da so prav njegovi regesti listin in njegov popis gradiva arhiva kolegiatnega kapitlja v Novem mestu pravzaprav prvo temeljno delo s področja proučevanja preteklosti novomeškega kapitlja, s tem pa tudi eno najpomembnejših poglavij zgodovine Novega mesta kot dolenjske metropole.

France M. Dolinar

Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990. Glavna urednika František Kavka in Josef Petráň. Knjiga I (1347/48–1622), ured. Michal Svatoš. Praha : Karolinum, 1995. 322 strani; II (1622–1802), ured. Ivana Čornejová. Praha : Karolinum, 1996. 285 strani.

Obdelava zgodovine najstarejše srednjeevropske univerze spada že skoraj dve stoletji med velike teme češkega zgodovinopisja. Sintetično so jo poskušali ujeti že pozitivistična historiografa Václav Vladivoj Tomek (1849) in Zikmund Winter (1897–1899), v prvi polovici našega stoletja pa Václav Vaněček, Václav Vojtíšek (oba 1946) in Otakar Odložilík (1948). Zadnja orisa sta na visokem nivoju pripravila František Kavka (1964) in Josef Petráň (1983), pomembna predstavnika češkega raziskovanja srednjega in zgodnjega novega veka, ki sta tudi postala glavna urednika novega, doslej najobsežnejšega dela o Karlovi univerzi. Projekt, ki je povezan s 650. obletnico njenega nastanka, bo segal od začetkov do časa obnovitve akademskih svoboščin leta 1990 in naj bi izšel do aprila 1998 v štirih zajetnih knjigah v češčini ter nekoliko skrajšano v eni obsežni knjigi v angleščini.

Pri tem zahtevnem delu pa sodeluje vrsta zgodovinarjev vseh treh sedaj delujočih generacij čeških zgodovinarjev, med katerimi so evropsko znani – poleg rektorja Karlove univerze, pravnega zgodovinarja Karla Malega – zlasti medievalist František Šmahel, pravni zgodovinar Jiří Kejř, cerkveni zgodovinar Jaroslav Kadlec ter izredna poznavalca razvoja kulture v novem veku Zdeněk Hojda in Jiří Pešek. Ker je sodelovalo razmeroma dosti avtorjev, je obstajala nevarnost, da nastane le velik zbornik posameznih člankov, vendar se je urednikoma prvih dveh knjig – medievalistu Michalu Svatošu ter ugledni poznavalki baročne dobe Ivani Čornejovi, ki sta temu opusu posvetila nekaj let življenja – posrečilo ustvariti zaokroženo znanstveno delo nevsakdanjega formata.

Sreča je namreč, da to ni samo »jubilejna« publikacija, temveč rezultat sistematičnega dela, ki je zasidrano v vrsti monografij ter v mnogih razpravah, ki od leta 1960 izhajajo zlasti v posebnem časopisu *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. Problematika zgodovine praške univerze ter razvoja izobraževanja nasploh je v zadnjih desetletjih postala ena najbolj zasledovanih tem češkega zgodovinopisja, na kateri so diplomanti in doktorandi praške filozofske fakultete poskušali svoje znanstvene sposobnosti. Obenem pa imajo take raziskave trdno bazo v Inštitutu za zgodovino ter Arhivu Karlove univerze, ki je v nekaj desetletjih svojega obstanka objavil kritične edicije ter analize univerzitetnih matičnih knjig in drugih bistvenih virov. Nova sinteza izhaja torej iz dolgotrajne priprave, res najboljše, ki si jo lahko predstavljamo v češkem znanstvenem okolju, ki se je prepogosto spotaknila na diskontinuiteti ter nedokončanosti velikopotezno zamišljenih načrtov.

Uredniki so skupaj z dokaj različnimi avtorji našli »skupen jezik«, ki izhaja iz razčiščenega pogleda na osnovno temo. Izhodišče je postalo dožemanje univerze kot raznolike inštitucije v širokem družbenem kontekstu in v mednarodni primerjavi, obenem pa z doslednim ozirom na razvoj posameznih znanstvenih

strok ter njihovih nosilcev in recipientov – učiteljev in študentov. Tak dostop do tematike se je izkazal kot pravilen in v prvih dveh knjigah je razvidno izpričal svoje prednosti. Vendar ni moglo priti do neke – navsezadnje nezaželjene – unifikacije pogleda na dolg in marsikdaj neskladen razvoj te visoke šole.

Praška univerza je v svoji zgodovini večkrat doživela vzpone in padce. Zlasti v prvih desetletjih obstoja je zavzela osrednji položaj v tem delu Evrope, potem pa je za dolgo časa postala navadna visoka šola za češko deželo, povrh omejena socialno in konfesionalno. Nedvomno največji mednarodni pomen je univerza češkega kralja in rimskega cesarja Karla IV. dosegla po svoji ustanovitvi in zlasti potem, ko je v šestdesetih letih 14. stoletja široko razvila svojo dejavnost, ki jo je pa znala vzdržati samo do začetka husitske revolucije. Zato je razumljivo, da so avtorji posvetili temu razmeroma kratkemu obdobju (1347/48–1419) dve tretjini prve knjige. Na drugi strani pa so dvestoletnemu obdobju »deželne univerze« čeških utrakvističnih meščanov (1419–1622) rezervirali veliko manj prostora, kar je še posebej neugodno, ker je v istem času – od srede 16. stoletja – začela v Pragi delovati konkurenčna jezuitska ustanova (najprej kolegij, potem akademija), katere razvoj tudi spada v okvir zgodovine praške univerze. Ta disproporcija je še bolj razvidna v primerjavi z nekoliko krajšim obdobjem konfesionalnega absolutizma in nato sledečega razsvetljenstva (1622–1802), ki mu je bila posvečena vsa druga knjiga, čeprav tudi takrat praška univerza – z izjemo nekaterih izredno pomembnih učiteljev – ni spadala med glavna središča evropskega izobraževanja.

Interpretacijski skelet obeh knjig ustvarja razlaga o notranji strukturi in upravi univerze, po možnosti dopolnjena s pojasnitvijo gospodarskega zaledja te ustanove, večino besedila pa zavzemajo poglavja o posameznih fakultetah. Taka razčlenitev je bila prav gotovo ugodna za posamezne avtorje, ki so se lahko posvetili vsak »svoji« stroki. Senčna stran tovrstne rešitve pa je paralelno ponavljanje večkratne interpretacije istih dogodkov z različnih stališč. V tem smislu je bil razvoj posameznih strok nadrejen sintetično dojetemu pogledu na zgodovino cele univerze, ki bi pač zahteval še druge, nedvomno zanimive primerjave. Njihova razčlemba pa še vedno ostaja naloga za nadaljnje raziskave.

Razlaga o posameznih fakultetah pa je odlična. S težnjo po čimbolj pregledni obdelavi razpravlja vsako poglavje o notranjem razvoju posamezne fakultete, o predmetih in metodah pouka, o učiteljih in študentih. Zlasti v obdobju zgodnjega novega veka, ko je na razpolago več življenjepisnih podatkov, prinaša biograme najpomembnejših profesorjev, ki pa niso enostavno razvrščeni, temveč osnovani na podlagi medsebojne komparacije. Svojevrstno dopolnilo tvorijo poglavja o povezavi praške univerze s humanističnim okoljem meščanskega in plemiškega značaja, s partikularnimi šolami (*scholae particulares*) v 16. in na začetku 17. stoletja, s tiskarnami in knjižnicami. Geografski horizont dela bistveno razširja poglavje o potovanju čeških študentov za višjo izobrazbo v druge evropske dežele v 17. in 18. stoletju (ki pa nima zadostne protiteži v razlagi o isti in sicer zelo pomembni *peregrinatio academica* v 16. stoletju), prav tako kot smotna primerjava praške univerze z drugimi srednjeevropskimi visokimi šolami.

Vsako poglavje spremlja seznam arhivskih in drugih rokopisnih virov, edicij in literature, se pravi podatki, ki nadomeščajo nadrobna navajanja v opombah, ki bi jih bilo težko uresničiti v sintetičnem delu te vrste. Pomembni so sezname rektorjev in drugih predstavnikov univerze in pregledne tabele s kvantifikacijo podatkov o poreklu in migraciji študentov ter učiteljev. Ključ za obsežno besedilo predstavljajo skrbno sestavljeni registri. Izredni pomen imajo tudi kartografske priloge ter bogata, dobro izbrana in kvalitetno reproducirana ikonografija.

Prvi knjigi *Zgodovine Karlove univerze* kažeta skoraj poltisočletni ravoj najpomembnejše visoke šole na češkem ozemlju od nastanka klasične srednjeveške univerze tja na rob ustvarjanja moderne, na znanstvenih načelih osnovane visoke šole. Spadata med najbolj reprezentativna dela češkega zgodovinopisja devetdesetih let in ponujata mednarodni znanstveni javnosti poglobitve rezultate dolgoročnih, doslej po svetu le malo znanih analitičnih raziskav. Zlasti po objavi angleške verzije tega dela bo primerjalni študij zgodovine univerz in v širšem smislu tudi zgodovine kulture v srednji Evropi bistveno obogaten.

Jaroslav Pánek

John Stoye, Marsigli's Europe 1680–1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso. New Haven & London : Yale University Press, 1994. 356 strani.

Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor je bil 14. decembra 1687 na seji Kraljevske družbe v Londonu izvoljen za njenega člana, nakar je znani astronom Edmond Halley (po njem se imenuje komet) po Valvasorjevem opisu izvedel poskus polnjenja in praznjenja Cerkniškega jezera. Nekaj let kasneje, 25. novembra 1691, je postal član Kraljevske družbe tudi glavni junak naše knjige, grof Luigi Ferdinando Marsigli, ki je leta kasneje ob svojem obisku v Londonu med drugimi slavnimi znanstvenimi imeni svojega

časa spoznal tudi Halleya, s katerim si je Valvasor dopisoval. Čeprav je bil sedemnajst let mlajši in v karieri mnogo uspešnejši, je bil našemu velikemu predniku poleg članstva v Kraljevski družbi še v marsičem podoben. Tako kot Valvasor, ki je bil obenem historiograf, geograf, etnograf, topograf, kartograf, naravoslovec, tehnik, zbiratelj, risar, založnik, vojak in popotnik, se je tudi Marsigli posvečal celi kopici znanstvenih vprašanj. Oba sta bila napredna znanstvenika svojega časa in njuno obzorje je daleč presevalo domače ognjišče.

Zahtevnega in mukotrpnega prikaza Marsiglijevega življenja, dela in časa se je lotil John Stoye. Napisal je klasično biografijo, ki kronološko opisuje junakovo življenje, pri čemer avtor ne pozabi na širše politične, kulturne in socialne razmere v tistih delih takratne Evrope, kjer se je Marsigli gibal. Ker je nepotešljiva strast po potovanjih Marsiglija vodila širom Evrope, se je moral delno po njegovi poti odpraviti tudi avtor, ko je pregledoval arhive in knjižnice Bologne, Dunaja, Londona, Züricha, Oxforda in Pariza. Kljub obsežnemu delu zaradi manjkajočih virov veliko zgodbe še manjka, veliko bo mogoče še odkriti, vendar je, po avtorjevih besedah, veliko mogoče najti v njegovi knjigi. Brez dvoma, res veliko.

Luigi Ferdinando se je rodil leta 1658 v premožni patricijski rodbini v Bologni, mestu pod nominalno papeževo oblastjo, ki je že od srednjega veka slovelo po svoji univerzi. Vendar univerze Marsigli ni obiskoval, temveč je svojo prvo široko znanje pridobil na privatnih urah univerzitetnih profesorjev. Sestavni del njegove učne dobe so bila tudi potovanja po mestih Italije, kjer se je seznanjal s krogi bolj ali manj učenih mož. Na prvo zares veliko potovanje pa se je podal, ko se je priključil beneškemu diplomatskemu odposlanstvu, ki je po končani Kretski vojni spet hotelo vzpostaviti diplomatske in trgovske odnose z mogočnim osmanskim cesarstvom. Kakšna odlična priložnost za mladega moža, da spozna za zahodni svet še vedno skrivnostni in zato ogleda vredni Orient. In Marsigli je pomorsko pot v Carigrad in bivanje v srcu imperija odlično izkoristil. Za vrnitev domov pa je njegov nemirni duh raje izbral kopensko pot do Beograda, od koder je zaradi kužne nevarnosti preko Bosne hitro zavil na Jadran.

Kmalu pa je prišel čas, da se odloči o svoji prihodnosti. Domače mestno življenje z nenehno menjajočimi se javnimi službami mu ni dišalo. Hotel je več. Ambicioznejšim Bolonjčanom je cerkvena država ponujala najrazličnejše službe. Vendar se je njegova diplomatska kariera na strani Rima v sporu z Benetkami kmalu končala. Še privlačnejše pa so bile priložnosti, ki so jih evropski dvori v teh nemirnih letih ponujali pustolovcem vseh vrst. Marsigli je tako svoje vojaško in inženirsko znanje ponudil habsburškemu dvoru, kateremu je na eni strani grozila francoska, na drugi turška nevarnost.

Na Dunaju so ga lepo sprejeli, kajti može njegovega kova so leta 1683 zares potrebovali. Zlasti se je odlikoval kot inšpektor, ki je pregledoval in poročal o nevarni meji na levi in desni strani Donave, z glavnim obrambnim središčem v Gyúru ob reki Rábi z njenimi močvirji. Vendar obramba ni mogla zadržati mogočne turške vojske med njenim pohodom na Dunaj. Marsigli je tako padel v ujetništvo in se kot ujetnik udeležil znanega obleganja Dunaja, kjer je za oblegovalce kuhal kavo, s katero se je seznanil že v Carigradu in o kateri je po vrnitvi na svobodo napisal knjižico. Nato je bil prodan dvema bosanskima konjenikom, ki sta ga po končanem neuspešnem obleganju odpeljala v svoje ubožno domovanje. Sčasoma je bil s pomočjo frančiškanov in Benečanov končno odkupljen. In ko je bil po miru leta 1699 zadolžen za natančno določitev novih meja, je zopet srečal svoja bivša revna gospodarja in je kot mogočen gospod teatralno pokazal velikodušnost.

Po vrnitvi je postal dobro plačan inšpektor za utrdbe. Med tem pa avstrijske sile po krščanski zmagi pred Dunajem niso preveč uspešno napredovale v madžarska prostranstva. Te borne sile tako kljub Marsiglijevemu prepričanju in spodbujanju niso mogle zavzeti Pešte. Po reorganizaciji, po prihodu novih čet, po sklenitvi avstrijsko-beneško-poljskega zavezništva, po sklenitvi dvajsetletnega miru s Francijo in po prihodu Bavarcev so naslednje leto uspešno zavzele Nové Zámky in naposled celo Pešto. V teh bojih se je Marsigli odlikoval kot oblegovalni strokovnjak, med velikim plenjenjem Pešte pa kot neutrujen lovec za rokopisi in knjigami. Nato so bile pri Osijeku ponovno zbrane velike turške sile odločilno premagane, pot do Beograda je bila široko odprta, v Transilvanijo so prišle habsburške sile, trdnjave so padale kot domine, v demoralizirani Turčiji pa so se pričeli upirati balkanski narodi. Beograd je tako leta 1688 padel v roke zmagoviti krščanski vojski in optimisti so pričeli sanjati celo o padcu Carigrada.

Ti boji so potekali na težavnem ozemlju, polnem širokih rek (Donava, Drava, Tisa, Sava) z nepreglednimi močvirji in množico otokov in rokavov, kjer je vsaka vojska potrebovala čolne, mostove, poti, nasipe, jezove in še marsikaj, če se je sploh hotela premikati in oskrbovati, kar je bilo odločilno za vsakršno zmago. Povrhu pa je bila to še skoraj popolnoma neznana dežela, o kateri je obstajalo le nekaj zavajajočih zemljevidov. In prav premagovanje teh težav je bila glavna Marsiglijeva naloga, pri kateri se je počutil kot riba v vodi (Donavi). Po eni strani se je izkazoval kot neutrujen izvidnik, ki prinaša dragocene informacije globoko iz Balkana, po drugi strani pa kot spreten inženir, ki je vojsko spravljal čez nepregledna vodovja, pozneje tudi čez gorovja, utrjeval položaje, gradil utrdbe in ponovno vzpostavljaj obrambo osvojenih mest in

trdnjav. Ta dvojna vloga izvidnika – inženirja je bila odslej glavni razpoznavni znak njegovega vojaškega udejstvovanja.

Po velikih uspehih na vzhodu se je situacija pričela slabšati na zahodu. Zaradi francoskih zahtev po nemškem Porenju se je tudi Avstrija zapletla v vojno na svoji drugi fronti. Posledice vedno visoko tveganega bojevanja na dveh frontah so se zato kmalu pokazale. Medtem pa so potekala prva pogajanja med vojskujočima se balkanskima vesilama. Ker so v ta namen avstrijski državniki potrebovali prav tako zanesljive informacije kot njihovi vojskovodje, se je Marsigli ponovno odpravil na pot. S potovanj po Bosni in Srbiji je optimistično poročal o možnih bodočih mejah – opravilo, ki ga bo občasno zaposlovalo skozi vse dolgo obdobje vojskovanja in mirovnih pogajanj. Kljub manjšim silam so se Avstrijci v navalu optimizma odločili za nadaljnjo napredovanje v Srbijo, pri čemer naj bi jim bila v veliko pomoč srbska vstaja.

Optimizem je bil sprva bogato nagrajen. Po uspešnem pohodu ob Moravi navzgor so bili Turki ponovno katastrofalno premagani, nakar je padel še Niš. Dezorganizirani Turki se niso mogli učinkovito upirati. Del avstrijskih sil je nato ob odločilni podpori srbskega prebivalstva zmagovito prodrli na Kosovo, drugi del pa je z zavzetjem Vidina zavaroval vzhodni bok, od koder so grozili temišvarski Turki, madžarski uporniki in Tataři. Od tod je bil do Vlaške le še rahel skok preko široke Donave. Med temi vojaškimi pohodi in celo med zimskim predahom se je Marsigli ponovno odlikoval kot graditelj mostov in transportnih poti, tako ob Moravi kot ob Železnih vratih, kjer je sledil slavnim zgledom rimskih graditeljev mostov pod cesarjem Trajanom.

Vendar so se z grozečo turško reorganizacijo in okrevanjem nad avstrijsko vojsko in njene domače zaveznike pričeli zgrinjati temni oblaki. Vojaškim poveljnikom to ni ostalo prikrito. Pričela se je žolčna debata o delnem umiku ali o utrditvi osvojenih položajev. Kot že mnogokrat prej in še kasneje se je tudi to pot Marsigli postavil na stran optimističnih jastreb, ki so velika upanja polagali na splošen upor lokalnega prebivalstva, kateremu so zagotovili (Marsigli je imel spet prste vmes) njegove stare pravice in svobodo veroizpovedi. Kljub vsem prizadevanjem je velika turška ofenziva krščansko vojsko povsem izrinila iz Srbije. Začela se je velika selitev Srbov v Vojvodino, nakar je padel celo Beograd.

Avstrijski boj na dveh frontah je torej nemudoma zahteval sklenitev miru na eni strani. Angleži so seveda navijali za mir s Turčijo, da bi z zavezniškimi močmi lažje potolkli svojega večnega nasprotnika – Francijo. Zato naj bi si njihov novi ambasador v Carigradu prizadeval predvsem za takojšnjo sklenitev miru na podlagi danega teritorialnega stanja ob koncu vojne. Da pa se ne bi pogajal v škodo avstrijskega zaveznika, se mu je kot ambasadorjev tajnik (bolje rečeno nadzornik), ki pozna mejna vprašanja, pridružil Marsigli. Zaradi čim učinkovitejše izpeljeve svoje vloge »angleškega« uslužbenca je bil nato stalno na nevarni poti od ene do druge prestolnice, mesta ali vojaškega taborišča. Veličastna avstrijska zmaga pri Slankamenu je za nekaj časa dala upanjem na mir malo realnejšo podlago. Vendar so Angleži končno le spregledali Marsiglijevo dvojno vlogo in ko je po smrti prejšnjega prihajal nov ambasador, se je zdelo Dunaju pametneje, da ga odpokliče. Zopet je postal zvesti cesarjev služabnik (kar je tudi vedno bil), vendar tokrat ne več kot inženir (kar bo kljub temu še ostal), temveč je napredoval v polkovnika pehote.

Mir pa je zaradi pat pozicije na bojiščih ter med privrženci in nasprotniki miru moral počakati še skoraj do konca stoletja. Medtem so boji divjali na prostoru velikih rek in širnih močvirij Vojvodine z okolico, kjer je bilo zopet krvavo potrebno Marsiglijevo inženirsko znanje. Neuspešni napadi na Beograd in Temišvar in turški protinapadi so se z leti vlekli in vlekli, vse dokler niso bili Turki pri Senti uničujoče poraženi. Končno so na turškemu dvoru prevladali mirovniki, ki so se bili prvič pripravljeni odreči nekemu področju islama. Resna mirovna pogajanja so se lahko pričela.

V avstrijski pogajalski delegaciji seveda kot izkušenega geografa najdemo Marsiglija v funkciji tehničnega pomočnika in svétnika. Če že ne vodilen, je bil to vsekakor zelo vpliven položaj. Mirovna konferenca naj bi potekala na nikogaršnjem ozemlju nekje v Sremu in po velikih mukah in težavah z nekaj selitvami so se končno dogovorili za Karlovce in s prav takšnimi težavami za obliko nastanitve in za protokol. Za izhodišče jim je služilo načelo danega teritorialnega stanja ob koncu vojne, z mukotrpnimi pogajanja pa so morali natančneje določiti strateško primerno mejo, zamenjati izpostavljena ozemlja in porušiti odročne utrdbе. Ker je ta čas na zahodu že resno grozila španska nasledstvena vojna, je Avstrija s predhodno sklenitvijo miru leta 1699 pritisnila na svoje ne tako voljne zaveznike (zlasti Benetke), da so naposled tudi oni podpisali mirovne pogodbe. Nova avstrijska meja je tako potekala po transilvanski meji Karpatov, temišvarsko provinco, ki sta jo varovali Tisa in Maros, je pustila v turških rokah, nato je šla čez Srem med avstrijsko trdnjavo Petrovaradin in turškim Beogradom in naprej po Savi in Uni okoli bihaške izbokline do beneške Dalmacije. Ker pa je bila ta meja določena le na grobo, je bila ustanovljena posebna komisija, ki naj bi z natančnim pregledom ozemlja določila še njene sporne detajle. Ali mogoče koga čudi, če je na avstrijski strani igral glavno vlogo prav Marsigli?

Čprav sta bila sprva za to opravilo predvidena dva meseca, se je navsezadnje vse skupaj razvleklo na dve leti. Nič čudnega, kajti naloga je bila res težavna. Najprej se je iz izhodiščne točke v bližini kraja

sklenitve miru začela določevati meja proti zahodu. Mejo so označevali s kamnitimi mejniki, s čistinami skozi gozdove in s skopanimi jarki, za njimi so ostajale porušene sporne utrdbe, pri tem pa je Marsigli novo mejo z njeno okolico in prebivalstvom zaradi ekonomskih in vojaških potreb v zemljevidih in poročilih natančno opisal in v isti sapi svetoval (kar je bilo vedno eno njegovih najljubših opravil), kaj je za bodočo blagostanje in vojaško varnost še potrebno storiti. Kjer je meja potekala po rekah, sta jo komisarja brez težav natančno začrtala. Večje težave so se pokazale pri kopenski meji, najprej v Sremu in pozneje okoli izpostavljenih bihaške izbokline (še nedolgo tega v dnevnikih poročilih stalno omenjane enklave), kjer sta komisarja po dolgih pogajanjih problem praktično preložila na poznejši čas, ko sta se vračala po isti poti. Velikokrat sta morala prestolnici spraševati za navodila, še večkrat sta se morala pri svojih odločitvah ozirati na želje lokalnih mogočnejev. O usodi Novega, Broda in doline Korane so tako potekale nenehne in mučne razprave, ki so po dolgem času končno pripeljale do kompromisa, ki seveda nobene strani ni popolnoma zadovoljil. Podobne zgodbe so se dogajale pri začrtovanju vzhodne meje. Ob mejnih rekah Tisi in Marosu in po vrhovih Karpatov zaradi povsem jasne naravne meje ni prihajalo do večjih težav. Težave pa je povzročala nejasna meja od Marosa do Karpatov, ki bi ob napačnem začrtanju lahko avstrijsko Transilvanijo pustila odprto za nasprotno napade (in seveda tudi obratno). Navsezadnje je bila meja za Avstrijce ugodno začrtana, ti so se nato postopoma umaknili iz utrdb, ki jih je nova meja puščala drugi strani in mukotrpno delo ob meji je za Marsiglija počasi prihajalo h koncu.

Na zahodu se je sedaj pričevala nova drama, nov veliki evropski spopad – španska nasledstvena vojna, v kateri je bila glavna avstrijska nasprotnica Francija. Marsigli in njegov polk seveda nista smela manjkati. Polk se je v brezhibnem redu disciplinirano pomaknil iz madžarskih prostranstev v zgornje Porenje in se tu pridružil uspešnemu obleganju Landaua. Marsigli je ponovno prijel za delo kot strokovnjak za obleganja in obrambo. Kmalu pa so ga napotili v Breisach, v izpostavljeno trdnjavo ob Renu, kjer naj bi kot drugi najvišji poveljujoči oficir izboljšal obrambo. S tem imenovanjem se je pričel konec njegove vojaške kariere.

V Breisachu, v preveliki trdnjavi s premajhnim garnizonom, se je Marsigli znašel pred nerešljivo nalogo. Nenehni pozivi višjim instancam za več vojakov, več vojaškega in gradbenega materiala in veliko več potrebnega denarja so ostali zaradi državne finančne krize večinoma neuslišani. Edino, kar jim je vrhovno poveljstvo neprestano pošiljalo, so bili ukazi, da se v nobenemu primeru ne smejo predati, čeprav je vsakdo vedel, da odločnega obleganja ne bodo mogli vzdržati. Ko so jih močne francoske sile naposled pričele oblegati, so se demoralizirani avstrijski višji oficirji (skupaj z Marsiglijem) hitro prepričali, da je častna vdaja boljša kot brezupen odpor. Po kratkih pogajanjih so z orožjem in z razvitimi zastavami zapustili mesto. Vendar je na njihovo žalost njihov častni poraz sovpadal z letom največjih avstrijskih neuspehov med celotno vojno. Sezona lova na krivce je bila odprta.

Marsiglijev ponižujoči propad, ki je sledil tem dogodkom, lahko razumemo le v zvezi z izgubo podpore vplivnih pokroviteljev. Vsakdo, ki se je takrat podal na pot ambiciozne kariere v državnih službah, si je moral v hierarhiji dvora in vlade poiskati učinkovito zaščito. Marsigli, ki je bil povrh še tujec, pri tem seveda ni mogel biti nobena izjema. Prvega, čeprav ne preveč aktivnega zaščitnika, je našel v samem cesarju Leopoldu. S spretnim manevriranjem mu je uspelo najti podporo zdaj pri enemu in zdaj pri drugemu armadnemu poveljniku. Zaradi njihovega stalnega medsebojnega rivalstva so propad, premostitev ali bolezen, da ne govorimo o smrti enega od varuhov, za seboj potegnili v propad tudi njegove varovance. Marsigli je zato spretno manevriral od Hermana Badenskega do Karla Lorenskega in naprej do kanclerjev Stratmanna in Ulricha Kinskyja. Z nekaterimi drugimi vojaškimi poveljniki pa je ohranjal pristrčne, čeprav ne tesne odnose.

Dokler so mu za hrbtom stali mogočni zaščitniki, je iz borb z nasprotniki lahko prišel vsaj neomadeževan, če že ne zmagovit. Tako je bilo v boju z mogočnim generalom Capraro, ko sta drug drugega krivila za neuspešno vojno leto 1695, in v sporu z oficirji njegovega polka, ki jih je vodil njegov namestnik podpolkovnik Salzer von Rosenstein. Njuno nelahko partnerstvo je dosegalo vzpone in predvsem padce, dokler ni spor z obtožbo, da Marsigli zadržuje denar, namenjen polku, dosegel vrelišča. Počasni birokratski mlini so skupaj z manjšanjem ali večanjem pokroviteljske zaščite vpletenih strani povzročili, da se je spor zdaj v korist enih in zdaj drugih vlekel skoraj pet let. Končno je bila tožba v nepopolno Marsiglijevo zadovoljstvo rešena v njegovo korist in je naposled spet popolnoma nadzoroval svoj polk.

Vendar je Marsigli s Kinskyjevo smrtjo izgubil svojega najmočnejšega zaščitnika. In ko je s svojim polkom odšel na Zahod in obtičal v Breisachu, je ravno v tem kočljivem času brez vplivnega zaščitnika izgubil vsakršen stik z dvornimi intrigami. Marsigli, njegov predpostavljeni poveljnik v Breisachu in drugi oficirje te utrdbe so bili torej lahek in dobrodošel plen pri lovu na krivce, ki naj bi druge trdnjavske poveljnike v podobnih brezupnih situacijah odvrnil od vdaje. Obsodba vojaškega sodišča je bila hladno stroga, odvisna od oficirskega položaja. Glavni poveljnik je bil obsojen na smrt, Marsiglija so z sramotnim žigom vrgli iz vojske, ostali odgovorni oficirji so bili odpuščeni. Doživel je mučno ponižanje z vžganim sramotnim znamenjem, ko je bila razsodba javno prebrana, nakar je rabelj prelomil njegovo meč (bolje, kakor

da bi se spravil nad njegov vrat). Zanj prav tako hudo pa je bilo, da je moral obljubiti, da potem, ko je ostal brez možnosti zaposlitve v Avstriji, ne bo stopil v službo avstrijskih sovražnikov.

Da je ostal brez zaposlitve ga finančno ni prav nič prizadelo, saj je v primerjavi z večino drugih oficirjev, ki so bili skoraj povsem odvisni od zamujajočih in ne v celoti izplačanih plač, naš bogati grof od doma redno dobival toliko denarja, kolikor ga je potreboval. Prizadelo pa ga je, da je bil po dolgih letih zveste službe nečastno odpuščen. Njegov ponos ni dopuščal tako velikega madeža na ugledu. Zato je na vsak način hotel oprati svoje dobro ime, najprej z množico pisem in osebnih intervencij pri različnih vplivnih možeh. Ko se je pokazalo, da je to le brezupna borba z mlino na veter, pa s tiskanim manifestom, v katerem je natančno popisal in dokumentiral svojo tragično zgodbo in ga je poslal pomembnim ljudem Evrope in knjigarjem. Hkrati si je še prizadeval izničiti svojo prisego, da ne bo stopil v sovražnikovo službo, torej v francosko, kar je sedaj na vsak način hotel storiti. Ker pa so mu Francozi ponujali le nevarno in ne preveč častno službo vojaškega svetovalca pri upornikih na Madžarskem, je bil njegov obisk Francije bolj zasebne, se pravi znanstvene narave. Vseeno pa se je v Parizu, kjer so ga sprejeli z veliko pozornostjo in častmi, končno otrešel ponižujočega občutka.

Sedaj pa je zadnji čas, da poleg vojaškega in inženirskega omenim še drugo plat Marsiglijevega udejstvovanja. Kamor koli ga je zanesla služba vojaka, izvidnika ali diplomata, vedno je nove kraje opazoval z zvedavimi očmi nadebudnega znanstvenika. Vsak najmanjši trenutek prostega časa je izkoristil za svojo ljubo znanost, ki je bila zanj več kot konjiček, zanj je bila smisel njegovega življenja, njegovo poslanstvo. Nič čudnega torej, da ni kazal nobenega zanimanja za vsakodnevno družabno življenje, da si ni ustvaril družine in da ne poznamo nobene njegove posteljne pustolovščine. Zlasti intenzivno je izkoristil čas, ko se je vojska umaknila v svoja zimska prebivališča in je večina oficirjev odšla v družabno življenje prestolnega Dunaja, Marsigli pa je nabiral nov material, najpogosteje pa urejal nepregledno množico starega, ki si ga je nabral med pohodi. Ko se je tako leta 1695 znašel pred potrebo po natančnejšem risanju zemljevidov, zlasti po določitvi zemljepisnih dolžin, je iz Nürnberga skupaj s potrebno opremo prispel tudi John Christian Müller, ki je bil večš ravnarja z zapletenimi merilnimi instrumenti. Postal je zvest in delaven pomočnik, ki ga je Marsigli tako zelo potreboval za urejanje zbranega materiala, za natančnejše in lepše prerinovanje njegovih skic, za urejanje korespondence in še kaj bi lahko našli. Zvesto mu je stal ob strani vse do konca njegovih najbolj ponižujočih dni, nakar ga je na priporočilo Marsiglijevega znanstvenega znanca iz Švice zamenjal znanec nadarjeni mlajši sorodnik Scheuchzer.

Pomoč vsestransko nadarjenega in izredno delavnega pomočnika je bila še kako potrebna, kajti Marsiglijev spekter delovanja je bil prav osupljivo širok. Preučeval je geografijo vseh dežel, ki jih je obiskal, njihove kamnine, rudnine, rudnike, geografijo obal, porečij in pogorij, relief morskega dna, morske tokove, vetrove, slanost, morske trave, alge, korale, školjke, hidrologijo, rečne tokove in bregove, ribe, ptice, insekte, gobe, mah, omele, rože, vina, astronomijo, atmosfero, temperature, zgodovino Hrvaške in Madžarske, genealogije slavnih družin, turške, grške, hebrejske, perzijske, arabske in srednjeveške rokopise, stare in nove knjige, najrazličnejše zemljevide, antične umetnine in zgradbe, turško družbo in vojaško organizacijo (ali sem mogoče kaj pozabil?). Pri tem je glede na kraj, kjer se je nahajal in glede na okoliščine, ki jih je ta kraj nudil, kazal zdaj večje zanimanje za določeno raziskovalno področje in zdaj spet za drugo. Ko je bil prvič v Carigradu, je kazal največje zanimanje za morske tokove Bosporja. Ko je nedaleč od Trajanovega mostu gradil most, se je pričel intenzivneje zanimati za antične preostanke. Ko je pozneje pritegnilo neverjetno bogastvo gob. Ko se je po obsodbi potikal po Švici, se je zanimal za geografijo Alp. Pri tem je vse bogastvo podatkov, ki ga je pridno zbiral, poskušal tudi smiselno klasificirati, vendar pri tem ni bil preveč uspešen, saj so temelje moderni klasifikaciji položili šele njegovi zanamci.

Ko Marsigli na svojo veliko žalost ni dobil primerne službe v francoski vojski, se je med obiskom Francije toliko bolj posvetil znanstvenemu delu. Naslednji dve leti je intenzivno raziskoval francosko sredozemsko obalo, pri čemer so ga zlasti privlačile korale. Njegovo znanstveno raziskovanje pa je bilo z letom 1708 nenadoma prekinjeno. Njegova strast za opravljanje javnih zadev, pri čemer je vedno čutil neprikrito zadovoljstvo, da je pomembna in nepogrešljiva oseba, je zopet zmagala nad njegovo strastjo po proučevanju. Na papežev poziv je poskušal v brezupni situaciji postaviti na noge vojsko in utrditi mesta papeške države v boju s premočnimi habsburškimi silami. V svoji zadnji vojni Marsigli ni uspel pridobiti niti kančka slave. Vendar ga je vojna končno spet zanesla v njegovo domovino – Italijo, oziroma Bologno.

Tu bo prišla do izraza še neka njegova lastnost, ki bo sčasoma prekrila znanstveno udejstvovanje. Marsigli bo namreč kmalu zaslovel kot mecen znanosti, predvsem kot ustanovitelj akademije znanosti in akademije upodablajočih umetnosti v Bologni. Že pred odhodom na zahodno bojišče je začel svojo nepregledno zbirko, ki jo je nabral v dolgih letih popotovanj, sistematično pošiljati v svojo družinsko hišo, nakar jo je čez nekaj let v celoti podaril rojstnemu mestu. Hkrati pa se je v njegovi hiši počasi izoblikovala skupina znanstvenikov, ki jo je finančno in logistično podpiral. In ko je mesto prevzelo njegovo zbirko, je po

mukotrpnih pogajanjih istočasno prevzelo tudi njegovo privatno akademijo in ji zagotovilo potrebne prostore. Vse svoje nadaljnje življenje se je nato v prid akademiji (in v prid svoje slave) bodel z mestnim senatom, pri čemer je nemalokrat zagrozil, da bo mesto »za vedno« zapustil. Kljub razočaranju nad podporo senata in nad sposobnostjo nekaterih profesorjev je nekoč Marsiglijeva in sedaj javna akademija znanosti postala pomembna raziskovalna in izobraževalna ustanova Bologne 18. stoletja, sloveča zlasti po astronomiji in po eksperimentalnemu delu v naravoslovju.

Italijo pa je zapustil le še enkrat. V letih 1722–23 se je tako odpravil na svoje zadnje veliko potovanje v Anglijo in na Nizozemsko. V Londonu so ga predsednik Kraljevske družbe Isaac Newton in ostali ugledni člani slavnostno sprejeli. Obisk je povsem zadovoljil njegovo znanstveno radovednost in utrdil prepričanje, da je ugleden in zaželen gost. Nič manjših časti ni bil deležen tudi na Nizozemskem. Prav tako kakor v Angliji, je tudi tu na veliko nakupoval knjige, le da je tu naletel na veliko večje založniško tržišče. Ugodno priložnost (predvsem dobrodošle zveze) je hitro izkoristil in se brž začel dogovarjati za izdajo nekaterih svojih del.

Marsigli se namreč ni posvečal znanosti le zaradi krepitve lastnega duha, temveč je hotel tudi podučiti vedoželjno bralstvo. Tako je že leta 1681 izdal svojo prvo knjigo o bosporški ožini, po vrnitvi iz ujetništva svojo drugo o kavi, proti koncu stoletja pa o kamninah v okolici Bologne, ki jih je raziskoval v svojih mladih letih. Marsigli namreč ni bil zelo priden izdajatelj, nemalokrat je preteklo mnogo let, preden je njegova ideja prišla do knjižne uresničitve. Med svojim potepanjem po Podonavju je tako prišel na idejo, da bi napisal obširno knjigo, ki bi obsegala vsa njegova spoznanja o tej neznani deželi. Dolgo časa je preteklo, preden je na prelomu stoletij svet ugledala objava o vsebini njegove bodoče knjige. Še več let pa je preteklo, dokler ni radovedni bralec te knjige o Donavi lahko vzel v roke. Kdor vsaj približno pozna muke in težave, porabljen čas in denar, preden izide kakšno obsežno delo, si bo lahko predstavljal, kako mukotrpno delo je bilo to šele v preteklosti. Založniki tistega časa so bili še zlasti veseli bogato ilustriranih knjig, kakršna naj bi bila Marsiglijeva. Še bolj veseli pa so bili avtorja z Marsiglijevimi premoženjem. Kajti bili so lahko prepričani, da se ne bo pazilo na velike stroške za bakroreze, odlični tisk, fin papir in vezavo, ter še na podobne »malenkosti«. Marsigli se je najprej povezal z znanimi založniki v Nürnbergu. Ko ga je pot sedaj pripeljala na Nizozemsko, izdajateljsko tržišče prve vrste tistega časa, se je takoj obrnil na tamkajšnje založnike. Ti so mu bili najprej pripravljene izdati knjigo o njegovih raziskovanjih morij, nato pa so se pričele obsežne priprave (skupaj z reklamo in prednaročili) za izdajo njegovega najobsežnejšega dela – knjige o Donavi. Končno je lahko v rokah držal svoje življenjsko delo. Vendar je marljivo delal še naprej, vse do svoje smrti leta 1730. Njegova knjiga o turški vojski in družbi, za katero je material zbiral že med svojim prvim obiskom v Carigradu, je bila tako objavljena šele po njegovi smrti. Čeprav je Marsigli hotel izdati tudi avtobiografijo, je na podlagi njegovih zapiskov njegova biografija izšla šele leta 1930. S tukaj opisano knjigo pa ima sedaj vsakdo priložnost spoznati še popolnejšo zgodbo o tej zanimivi in razgibani osebnosti ter o Evropi v njenem času.

Andrej Pančur

Dr. Janez Bleiweis in njegov čas. Kranj : Gorenjski muzej v Kranju, 1996. 107 strani.

Majda Žontar in Beba Jenčič sta s pomočjo vrste uglednih strokovnjakov iz naravoslovnih in zgodovinarskih vrst pripravili izjemno razstavo in uredili zbornik, ki – ne prvi – želi popraviti podobo o enem najpomembnejših Slovencev v 19. stoletju. Ta namreč ni v nobenem sorazmerju z delom, ki ga je za naše prednike opravil veliki Kranjčan. Zlasti veterinarji so verjetno upali, da bodo opravili tisto, kar se ni posrečilo udeležencem simpozija o dr. Bleiweisu v Slovenski matici leta 1982. Ali jim je uspelo?

Zbornik sestavlja deset razprav osmih avtorjev. *Oskar Böhm* je prispeval dve: *Življenjepis dr. Janeza Bleiweisa (1808–1881)* in *Veterinarski poklic v času dr. Janeza Bleiweisa*; *Vasilij Melik*, *Bleiweis kot politik*; *Peter Vodopivec*, *O »duševnem profilu« in nazorih Janeza Bleiweisa*, *Zvonka Zupanič Slavec*, *Bleiweis – zdravstveni prosvetitelj*, *Srdjan V. Bavdek*, *Podkovska in živinozdravniška šola v Ljubljani pod vodstvom dr. Janeza Bleiweisa (1850–1881)* in *Kranj – zibelka našega veterinarstva*; *Jožef Ferčej*, *Razvoj živinoreje na Kranjskem v Bleiweisovi dobi*; *France Adamič*, *Slovensko kmetijstvo od Bleiweisa do prve svetovne vojne* in *Igor Grdina*, *Oče naroda na literarni sceni in jezikovni fronti*. Kot vidimo, so nezgodovinarji znani strokovnjaki na svojem področju, vsi trije v zborniku sodelujoči zgodovinarji pa ne samo, da niso znani po konzervativnih ali kulturi nenaklonjenih nazorih, ampak s svojim dosedanjim delom izkazujejo še poseben posluš za literaturo.

Nezgodovinarji, med njimi so zdravnica, veterinarja, živinorejec in agronom, so se izredno potrudili. V veliki meri so se izognili presojam, ki ne sodijo na njihovo področje, in dokazali, da, če sodimo Bleiweisa po njegovem strokovnem delu, ni bil drugorazredna oseba. Še več! Ni bil le strokovnjak v ožjem smislu besede, temveč tisti, ki je hotel ne le odpravljati posledice, ampak odpravljati vzroke zanj. Razmere v našem kmetijstvu v širšem smislu besede so namreč bile v času njegovega življenja takšne, da so ne le zniževale kvaliteto življenja, ampak so ga celo skrajševale. Bleiweis ni imel nikakršnih možnosti za socialne reforme, ni bil demagog, temveč praktik. Ljudem je skušal z zgledom, nasveti in podukom pomagati kot zdravnik, veterinar, pedagog in tajnik Kmetijske družbe. Poleg strokovnih je obravnaval številna vsakdanja vprašanja. Ker se na prva naši literarni zgodovinarji, ki po inerciji še iz let Ivana Prijatelja in Franceta Kidriča edini lahko presojajo našo preteklost in ustvarjajo javno mnenje, ne razumejo, oziroma jim nič ne pomenijo, se bojimo, da je bil trud avtorjev zaman. Veliko bolj bi pri njih zaleglo, če bi odkrili kakšno njegovo literarno stvaritev. Naj bo v zadnjem stavku malo zlobe ali ne, pred seboj imamo strokovno oceno Bleiweisovega mnogostranskega življenja in dela. Resen in odgovoren človek ne bo mogel mimo nje.

Vasilij Melik je izpostavil predvsem pomen Novic, ki so utrdile središčno vlogo Ljubljane kot slovenskega središča. Opozoril je na njegovo odklonitev ilirščine, opustitev bohoričice, sprejem Slovenije kot imena za vse naše narodno ozemlje, njegovo vztrajanje pri časopisu v času Bachovega absolutizma in na njegov delež pri razvoju političnega življenja po uvedbi ustavnega življenja. Glede njegovega delovanja v deželnem zboru je zapisal: »Precej časa sta slovensko govorila le Bleiweis in Toman.« Nekoliko dalje je še dodal: »Bleiweisov svet je bil seveda svet razsodnih kmečkih gospodarjev, prizadevnih obrtnikov, uglednih meščanov, svet privatne lastnine, spoštovanja do naslovov, časti, premoženja, ugleda in starosti.« Njegovo delo je ocenil: »To je bilo solidno, na daljši čas premišljeno drobno delo, ki je pokazalo sadove čez desetletja.« Ali bodo sedaj, ko naj bi takratne Bleiweisove vrednote vsaj v pretežnem delu postale eden stebrov slovenske družbe, njegove ocene sprejete?

Peter Vodopivec izhaja iz ugotovitve, da je o Bleiweisu doslej napisanega tudi že marsikaj pozitivnega, da pa ostaja v naši zavesti njegova konzervativna podoba. Prepričan je, da celovit pogled na njegovo delo kaže na razmeroma jasen in določno razpoznaven program. Njegov odnos do sodobnosti kaže geslo Novic: »V diru časa vtone, kdor z njim ne plava«. Ni bil pristaš radikalnih nazorov. Zagovarjal je premišljen in postopen razvoj, ki naj okrepi najprej tisto, česar je bilo med Slovenci največ: kmete in obrtnike. Mogoče pa bodo Vodopivčevim nazorom le pritegnili, ker je zapisal že znano dejstvo, da sta se Bleiweis in Prešeren tikala in da nista bila v neposrednem sporu. Opozoriti moramo na avtorjevo videnje Levstikove vloge pri negativni podobi »očeta slovenskega naroda«. Nesrečni Dolenjec je bil tudi osebno nasproten. Nasproti Bleiweisovi uravnoteženosti je bil avtor Krpana skrajno občutljiv, nestanoviten, neučakan, »zagrenjen zaradi svojih omejenih možnosti, neizpolnjenih načrtov in neodmevnosti, v zadnjih letih svojega življenja dodatno obremenjen z neozdravljivo boleznijo.« »Če sprejmemo misel, da so lahko politično učinkoviti le nazoni, ki ustrezajo konkretni družbeni resničnosti, je bil Bleiweis skoraj pravi človek na pravem mestu«, zaključuje Vodopivec. Ali bo dovolj prepričljiv za naše nejeverne Tomaže?

Igor Grdina se loteva tematike v svojem znanem duhovitem stilu, ki – čeprav besedno izredno učinkovit – ne sloni zgolj na lastni izrazni moči, ampak na obširnem znanju in veliki domišljivosti. Odlična je njegova oznaka dobe Bleiweisovega delovanja, ko pravi: »Čas očeta naroda ni bil čas, ko bi Slovenci preprosto lahko pokazali, kaj zmorejo, temveč doba, ko so lahko pokazali, kaj kljub vsemu zmorejo.« Grdina osvetljuje Bleiweisa v luči prireditve ob njegovi sedemdesetletnici 19. novembra 1878, ki dokazuje, da so mu takrat mnogi priznavali zasluge, o katerih kasneje nismo brali. Zbrana je bila »smetana slovenske smetane«. »Že, že, da je bilo praznovanje dobro in učinkovito organizirano, toda o kakšni oblastni prisili, ki je Slovincem pozneje tolikokrat ukazovala slaviti najrazličnejše veljake, tedaj ni moglo biti govora. Navdušenje do Očeta naroda je bilo pristno.« Negativni odnos do Bleiweisa ne izhaja iz zgodovinskih dejstev, ampak iz potreb naše literarne zgodovine, ki potrebuje junake (Prešeren) in sovražnike ali vsaj zoprnike (Bleiweis). V veliki meri sloni na napačnem, površnem branju Prešernovega pisma Vrazu 1843. leta. Grdina literarnim zgodovinarjem z njihovo metodo sistematično izbija antibleiweisovske argumente tako glede našega prvega pesnika kot glede domnevnega povečevanja Koseskega na njegov račun. Dokazuje, da sta si bila Bleiweis in Prešeren osebno mnogo bližja kot Bleiweis in Koseski in zaključuje: »Bleiweis sicer nikakor ne more postati izvoljenec naše literarne znanosti, vendar tudi ne bi smel ostajati na njenem obrobju kot človek sumljive veljave oz. celo bolj ali manj zoprn negativec.« Pričakuje, da bodo v prihodnje literarnozgodovinske sodbe skladne z dejstvi. Ali je upanje realno?

Zbornik, ki je hkrati tudi neke vrste bogat katalog k razstavi, bi s svojo kompetentnostjo in nenasilnostjo nedvomno prispeval k popravi ene največjih zgodovinskih krivic v zadnjih dveh stoletjih naše zgodovine (podobna se godi tudi Slomšku!). Seveda pa bi morali naši ljudje več brati in misliti z lastno glavo. Če bo veterinarjem in drugim v Kranju uspelo, da bodo pridobili Bleiweisovo rojstno hišo ter v njej

obnovili izredno razstavo iz Kranjskega muzeja kot stalno zbirko in da jo bodo ljudje primerno obiskovali (vedno pa bi moral biti tam na razpolago tudi katalog z gornjimi besedili), bi lahko bili zmerni optimisti. Nenazadnje ima Igor Grdina prav, ko pravi, da ima tudi zgodovina svojo prihodnost.

Stane Granda

Branko Šuštar, Spodnja Šiška – pušeljc Ljubljane. Arhivski zapiski s poti vasi v predmestje 1885–1914. Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1996. 374 strani.

Knjiga *Spodnja Šiška – pušeljc Ljubljane* je preurejena in dopolnjena magistrska naloga, ki jo je Branko Šuštar, sicer kustos v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani, zagovarjal decembra leta 1995 na Oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete. V podnaslovu (*Arhivski zapiski s poti vasi v predmestje 1885–1914*) je avtor svoje področje raziskovanja omejil na tri desetletja pred prvo svetovno vojno, ki so bila za sprva majhno, pretežno agrarno vaško občino Spodnja Šiška v marsičem usodna. V prvi vrsti gre tu za vključevanje posameznih delov, leta 1913 oziroma 1914 pa celotne občine v okvir mesta Ljubljane.

Knjiga je razdeljena na deset poglavij, v katerih Šuštar opisuje stanje in razvoj posameznih segmentov (političnih, gospodarskih, kulturnih, prosvetnih, društvenih in drugih) spodnješiškega življenja. Izven tega konteksta je le prvo poglavje, ki predstavi Spodnjo Šiško v času pred letom 1885 in tako presega okvir avtorjevega kronološko omejenega in podrobnejšega raziskovanja. Tu je namreč pojasnjen izvor krajevnega imena Spodnja Šiška, razvoj naselja in razdelitev posesti na zemljiška gospodstva, omenjene so okoliščine sklenitve t. i. »šišenskega miru« med Habsburžani in Benečani leta 1370 ter sloviti požar v Šiški leta 1825.

Prvi vtis, ki ga bralec dobi pri prebiranju Šuštarjeve knjige, je, da je bila Spodnja Šiška kljub svoji občinski neodvisnosti že desetletja pred letoma 1913 in 1914 v mnogočem vezana na Ljubljano. Po eni strani je imel vsak pomembnejši dogodek v Ljubljani svoje odmeve tudi v Spodnji Šiški, po drugi strani pa je bila tudi Šiška za Ljubljančane povsem aktivno prisotna. Ljubljančani so se radi sprehajali po Šišenskem hribu, Drenikovem vrhu in Tivoliju, iz Šiške pa so nekaj časa v Ljubljano prihajali v šolo otroci. Včasih je z njimi prišla tudi kaka bolezen. Skratka, obe občini sta že sredi druge polovice prejšnjega življenja na nek način živeli skupno življenje. Vendar pravi namen Šuštarjevega pisanja ni bil opisati le pot Špodnje Šiške v Ljubljano, ampak predvsem opisati proces modernizacije in urbanizacije Spodnje Šiške, čeprav sta bila oba procesa povezana in sta oba imela isto končno točko.

V drugem poglavju Šuštar obravnava politično in upravno zgodovino Spodnje Šiške. V njem spoznamo šišensko strankarsko življenje, finančne zadeve občine, župane in druge velmože, ki so v okviru svojih pristojnosti krojili usodo občine. Tretje in četrto poglavje opisujeta dva vzporedno potekajoča procesa: umikanje agrarnega gospodarstva in razraščanje neagrarnih dejavnosti. Pri tem avtor poudari velik pomen hitre rasti prebivalstva v občini, za kar je bila sicer zaslužna predvsem gorenjska železnica, s katero je v občino prišlo tudi številno delavstvo. Glede neagrarnih dejavnosti je za Spodnjo Šiško značilen predvsem razvoj trgovine in obrti. Največji trgovci v občini so bili vinski trgovci na veliko, daleč najbolj razvita obrt pa je bila gostinska. Šuštar je šišenskim gostilnam v svoji knjigi namenil kar nekaj prostora, saj jih je vseh osemindvajset, kolikor jih je (sicer ne vse istočasno in ne ves čas) delovalo v letih med 1885 in 1914, obdelal vsako posebej. Pri vsaki je naveden lastnik ali najemnik, dovoljen obseg delovanja (le redke gostilne so smele točiti žganje in še redkeje prenočevati goste) ter druge posebnosti in družabno življenje, ki se je odvijalo v gostilniških prostorih ali na njenem vrhu. Zanimiva posebnost spodnješiških gostiln je bila, da so po navodilu občine morale ponesti na gostilnah do zaprtja lokala goreti luči. Tako je občina elegantno rešila problem ulične razsvetljave, ki se je pojavljal vzporedno s preobrazbo Šiške v mestno naselje. Gotovo najbolj znamenit obrat proizvodne dejavnosti v Spodnji Šiški pred prvo svetovno vojno je bila Koslerjeva pivovarna. Največje težave, ki so se pojavljale z rastjo števila prebivalstva in hiš (vprašanje pokopališča, oskrbe z vodo, gradnja hiš, idr.) so popisane v poglavju Gradbeni, komunalni in prometni razvoj.

V šestem, sedmem in osmem poglavju Branko Šuštar razgrne cerkveno, šolsko in društveno zgodovino Spodnje Šiške v obravnavanem obdobju. Pri obravnavi cerkvenih razmer izstopa vprašanje ustanovitve lastne župnije in gradnje nove cerkve, ki je bilo artikulirano predvsem kot sredstvo vsakdanjega medstrankarskega obračunavanja. Razvoj šolstva v Šiški je pogojevalo dejstvo izredno hitrega povečevanja števila otrok ter vprašanje šolskega posloplja. Konfliktov z nemškimi Šiškarji v zvezi s šolstvom niti ni bilo tako veliko, če izvezamo pravi škandal, ki je izbruhnil poleti leta 1911 zaradi premajhne cerkve, ko je katehet nemške otroke poslal k maši v šišensko cerkev, slovenske učence pa k frančiškankam v Ljubljano.

Društveno življenje je bilo v Spodnji Šiški izredno razgibano. Najbolj aktivna sta bila Čitalnica in Sokol, poleg njiju pa je delovalo še nekaj drugih slovenskih in nemških društev ter nekaj zadrug.

V predzadnjem poglavju je Šuštar opisal zdravstvene in socialne razmere ter dejavnosti občine na tem področju, v zadnjem poglavju pa so opisane le še okoliščine in uradno dogajanje glede vključitve Spodnje Šiške kot predmestja v Ljubljano.

Nemškemu in italijanskemu povzetku knjige sledita še dve prilogi: seznam hiš v Spodnji in Zgornji Šiški (1906) in skica ulic, hiš in hišnih števil v Spodnji Šiški okoli leta 1903. Sistem oštevilčenja hiš je bil namreč tak, da je vsaka nova hiša dobila naslednjo številko, ne glede na to, v kateri ulici je bila postavljena. Vsaj za tiste bralce, ki Šiško dobro poznajo in Šuštarjevo knjigo berejo tako, da primerjajo tedanjo Šiško z današnjo, sta ti dve prilogi naravnost nepogrešljivi.

Poleg literature, ki je že v preteklosti obravnavala zgodovino obeh Šišk, periodičnih glasil in časopisja, je Šuštar pri svoji raziskavi uporabljal tudi zelo obsežno, predvsem pa raznovrstno arhivsko gradivo. Rezultat je kvalitetna študija, ki strokovnjakom nudi obilico statističnih in drugih podatkov, ki so v knjigi predstavljeni v neštetihi tabelah, seznamih, preglednicah...

Vendar pa je knjiga *Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane* tudi bogato informativno delo, namenjeno vsakršnemu bralcu, Šiškarju ali Ljubljančanu, kateremu avtor knjigo v predgovoru tudi posredno namenil. Tako je Šuštarjevo faktografsko, znanstvene analize virov oprijemajoče se pisanje nenehno bogateno s citati iz virov in časopisov, ki besedilo pridihnejo vonj časa in sprostijo tok vsebine. Neazadnje Šuštarjevo delo tudi po obsegu ni skromno.

V knjigi *Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane* prevladuje predvsem zgodovina institucionaliziranega življenja, kar pa ne pomeni, da avtor ne posega tudi na področje vsakdanjega Šiškarjevega življenja. Vendar je prav tu največji problem virov, ki se praviloma pri tovrstnih vprašanih ne zadržujejo, časopisje pa se je s kraji, kot je bila Spodnja Šiška, bolj poredko ukvarjalo, največ v kakšnih obrobnihih noticah. Tako je arhivsko gradivo o Čitalnici in drugih društvihi skorajda edini vir za družabno kroniko Šiškarjev. Takšno funkcijo v veliki meri opravijo razni dokumenti, reklame, oglasi, zemljevidi, načrti, žigi, fotografije in drugo slikovno gradivo, med katerim je treba posebej omeniti barvne reprodukcije spodnješiških razglednic, ki estetski in vsebinski podobi knjige *Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane* dodajo še zadnjo piko na i.

Blaž Vurnik

Leopoldina-Symposium : Die Elite der Nation im Dritten Reich. Das Verhältnis von Akademien und ihrem wissenschaftlichen Umfeld zum Nationalsozialismus. Leipzig : Barth, 1995, 288 strani. (Acta historica Leopoldina ; 22). Dopolnilo k prikazu, Zgodovinski časopis 50, 3, 1996, 467–469.

V omenjenem prikazu sem navedel tri akademike, člane različnih nemških znanstvenih akademij, od katerih bi bila po imenu sodeč dva slovenskega rodu, eden pa naj bi bil Slovenec. Avtorje ustreznih sestavkov v knjigi sem prosil, če mi lahko iz akademjskih matičnih knjig oz. iz arhivskega gradiva sporočijo, za katere oz. kakšne osebnosti gre. Ljubeznivo so mi odgovorili vsi trije.

V zvezi z akademikom, ki je bil leta 1940 sprejet v Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina v Halle/Salle in je v sestavku omenjen kot Slovenec, mi je gospa dr. Sybille Gerstengarbe z Inštituta za zgodovino znanosti in zgodovino tamkajšnje akademije odgovorila, da gre za prof.dr. Maksa Samca, znanega strokovnjaka za koloidno kemijo, rojenega 27.6.1889 v Kamniku, ki je postal pozneje tudi član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V izvorni dokumentaciji ni naveden kot Slovenec, kot tudi številni drugi člani niso navajali svoje narodnosti. Za Slovenca ga je po rojstnem kraju opredelila omenjena avtorica.

Drugi akademik je prof.dr. Ernst Gamillscheg, strokovnjak za romansko jezikoslovje, docent in profesor na univerzah na Dunaju, v Innsbrucku, Berlinu in nazadnje v Tübingenu, dr.h.c. in član šestih akademij. Rojen je bil 28.10.1897 v kraju Neuhaus na Češkem (Brockhaus Enzyklopädie, 17. völlig neubearbeitete Auflage des Grossen Brockhaus, 6. Band, F. A. Brockhaus Wiesbaden 1968, str. 751, kar je verjetno Jindrichuv Hradec, ibid. 13. Band, 1971, str. 337) in je le po prednikih verjetno slovenskega rodu. Siceršnje podatke mi je posredoval prof.ddd. Rolf Winnau z Inštituta za zgodovino medicine Svobodne univerze v Berlinu.

Tretji akademik pa je prof.dr. Camillo Praschniker roj. 18.10.1884 na Dunaju, po stroki arheolog, profesor na Dunaju, v Pragi, Jeni in ponovno na Dunaju, redni član Avstrijske in Praške Nemške akademije znanosti in častni član številnih arheoloških inštitutov. Njegov oče je bil železniški inženir in pozneje prometni ravnatelj Južne železnice, mati pa hčerka štajerskega deželnega finančnega direktorja nemškega rodu s Češke. Ded po očetovi strani je bil kranjskega kmečkega rodu in se je dvignil v stavbnega

velepodjetnika (SBL, 2. knjiga, Ljubljana 1933–1952, str. 474–475). Kot izpričuje bogat spomenik na kamniških Žalah (ob spodnjem vhodu) je očitno že pri njem prevladoval nemški duh. V okolici Kamnika je imel tudi posestvo, kjer je profesorjeva mati pozneje uredila dvorec, ki ne obstaja več, kjer pa je Camillo s sestrami in brati preživel veliko lepih počitnic. S Slovenijo ga razen teh počitniških doživetij očitno ni povezovalo nič. Morebiti je zanimivo omeniti, da se je za študij arheologije odločil, ko je kot dijak v Celju (kjer je tedaj služboval njegov oče), opazoval arheološko izkopavanje nasproti hiše, kjer so stanovali. Vodil je arheološka izkopavanja v Albaniji in Črni gori, v Mali Aziji in na Gosposvetskem polju. Podatki so povzeti po Almanach für das Jahr 1950, 100. Jahrgang, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1951, str. 292–303 (nekrolog s sliko), ki mi ga je ljubeznivo poslal dr. Franz Graf-Stuhlhofer z Dunaja.

Jože Maček

Winston Churchill, **Velike bitke druge svetovne vojne** (*Le grandi battaglie della seconda guerra mondiale, raccontate da Winston Churchill*). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995. 165 strani.

Naša ugledna založba si je ob 50 – letnici konca druge svetovne vojne zadala hvalevredno nalogo, da naši javnosti vsaj v minimalnem in morda celo najbolj atraktivnem izboru prikaže slavno delo sira Winstona Churchilla, *The history of the Second World War*; avtor se po pravici uvršča med največje zgodovinarje modernega sveta, če mu že ne pripada kar prvenstvo med njimi, čeprav gradi vizijo dogajanja tako z očmi posrednega oziroma neposrednega udeleženca, velikega esteta literarne besede in neprekosljivega stilista z izostrenim občutkom za zgodbo in pripovedi same, človeka torej, ki v pisanju uživa in hoče, da bi podoben občutek ob branju dobila tudi publika. Pred nami ni torej takšno zgodovinsko delo, ki bi ustrezalo uveljavljenemu modelu razmišljanja in ustvarjanja sodobnega zgodovinarja, ampak se morda po svoji zasnovi bolj navezuje na tradicijo velikih anglosaških pripovednih zgodovinarjev in biografov (tudi avtobiografov) minulega stoletja. Čeprav Churchilla v prvi vrsti zanima politična in diplomatska ter v nič manjši meri vojaška zgodovina velikega spopada iz poznih tridesetih in prve polovice štiridesetih let našega stoletja, ni naša vednost o kompleksnosti usodnih dogodkov niti najmanj okrnjena, četudi je bil ambiciozni pisec gladko prezrl družbeno, ekonomsko in socialno ozadje sveta v poznih dvajsetih in zgodnjih tridesetih letih, ki je ob znanih totalitarizmi in revanšizmi tudi izbilo sodu smodnika dno in skoraj pogubilo globalno civilizacijo. Churchill je torej samosvoj tudi pri pisanju, hkrati dosleden zagovornik in branilec britanske vizije prevlade v svetu in v prvi vrsti seveda britanski patriot in občudovalec Imperija, ki se mu je začel razkrajati dobesedno pred očmi, že v teku spopada, in ki je nato po končni zmagi dokončno zatonil.

Italijanski zgodovinar moderne dobe Giordano Bruno Guerro vsekakor ni imel lahkega dela, ko se je lotil izbiranja Churchillovih besed v zvezi z najpomembnejšimi bitkami druge svetovne vojne. Vsekakor je sledil temeljnemu avtorjevemu nagibu, poudariti predvsem tiste operacije, od katerih je bila tako ali drugače odvisna usoda Združenega kraljestva in celotnega Imperija. V takšnem izboru pač v posebni luči blestijo Dunkerque, bitka za Anglijo, Malta, El Alamein, Atlantik in seveda Normandija, ob prav tako vidnem britanskem deležu v Grčiji, Tunisu, na Siciliji, pri Salerno, Monte Cassinu, Anziu in ob severnoitalijanski končnici (prihod Novozelandcev v Trst malo za Titovo vojsko ni omenjen, pač pa je navedena zasedba Splita in Zadra s strani partizanov januarja 1945 in vznemirjenje sovražnika in podpiranje stalnega napredovanja Titovih partizanov s strani obalnih sil iz teh oporišč). Ostala bojišča so zastopana pač tako, kot jih je v svoji dramatičnosti videl Churchill, oziroma kot so se pokazala ključna za zaplet in razplet velike vojne: pri Poljski velikan britanske moderne dobe nikakor ne pozabi omeniti dvojne nemško-sovjetske odgovornosti za razkosanje poljske države in posredno celo za izbruh sprva evropske, nato svetovne vojne; pri začetku francoskega zloma Churchill kar ne more brez vpletanja lastne osebnosti v ure in dneve (na Downing Street je vstopil 10. maja 1940, na sam predvečer Hitlerjevega zahodnega vojnega pohoda), ko se je zavezniška fronta najprej začela sesedati pri Sedanu (in vzporedno pri Dinantu); pri hitlerjanskem napadu na ZSSR (operacija Barbarossa) Churchill sicer operira s podatki o moči napadalca in branilca, kot so mu bili na voljo, vendar kot nekdanji vojak jasno razume temeljno rusko prednost globine ozemlja in (skoraj) neusahljivosti človeških rezerv (Britanec omenja 164 divizij invazorja in njegovih 2700 letal, medtem ko naj bi imeli Sovjeti le 119 divizij in vendar 5000 letal; danes vemo, da je Hitler napadel s 3800 letali, 3508 tanki in skupaj 3.800.000 frontnimi vojaki, kar je ob sodelovanju Finske, Romunije in Madžarske zneslo 181 divizij in 18 brigad; Sovjeti so v resnici imeli na voljo okroglo 4,7 milijone vojakov – mobilizacije še niso bili mogli izvesti, 20.000 tankov in 10.000 letal).

Posebno pozornost Churchill namenja junaškemu britanskemu upiranju nemškim podmornicam na Atlantiku in neuklonljivi volji, oskrbovati Malto tudi za ceno največjih (mornariških) izgub. Žrtve v vojnih

in trgovskih ladjah ter v moštvu nikakor niso bile zaman, ampak so bile nato zmagovito poplačane v prebojni operaciji severnoafriške fronte pri El Alameinu, medtem ko je stalingrajsko nemško katastrofo nekdanji britanski vojni ministrski predsednik pravilno ocenil kot začetek konca nacionalsocialistične Nemčije, čeprav je do resničnega preobrata v vojni prišlo šele z bitko pri Kursku. Vojni napori zavezniških ZDA so predstavljeni korektno, vendar sta v pričujočem izboru od pacifiške kampanije prisotna le Midway in atomska kataklizma nad Hirošimo in Nagasakijem. Če resumiramo vtise branja, ni odveč opozorilo, da lapidarne in naravnost cezarijansko pronicljive misli v tekstih še najlaže razumemo ob budnem spremljanju zapisanega na zemljevidih. Ker te misli piše nekdanji vojak (po končanem šolanju na vojaškem kolidžu si je pridobil stopnjo – šaržo podporočnika v IV. huzarskem regimentu, se bojeval pod poveljstvom lorda Kitchenerja proti mahdistom v Sudanu, se izkazal kot vojni dopisnik v burski vojni in končno – po izjalovljeni dardanelski operaciji – prebil dve leti na bojišču v Franciji, 1915–17), strateg (kot prvi lord Admiraltete je sprožil sunek v »mehki trebuh Turčije« v Dardanelah, vendar je praktična izvedba daljnosežne akcije zastala zaradi nesposobnosti frontnih poveljnikov oziroma njihove prevelike neodvisnosti v odnosu do *War Cabinet*, vojne vlade) in politik oziroma diplomat (stare) visoke šole (svaril je pred politiko popuščanja, *policy of appeasement*, premiera Nevilla Chamberlaina Hitlerjevi Nemčiji; odrinil je svoj protikomunizem ter odločno in nesebično podprl boj Sovjetske zveze proti nemškim invazorjem; s Stalinom se je resda dogovarjal o odstotkih vpliva v Vzhodni in Srednji Evropi – znameniti *fifty – fifty* v Moskvi 1944, vendar je imel pred očmi predvsem zaustavitev komunističnega vplivanja na usodo povojne Evrope; v Potsdamu se ni mogel dolgo zoperstavljal Stalinu, ker ga je na volitvah spodnesel laburist Attlee; z odločnim govorom v Washingtonu leta 1946 zoper širjenje sovjetskega vpliva je sicer resda sprožil »hladno vojno«, vendar je po drugi strani jasno začrtal strategijo zahodnih demokracij v vojaško-političnem soočanju z vzhodnim totalitarizmom), so takoj razumljive in se nam zato tudi odločitve posamičnih osebnosti v vrtincu velikega spopada zdijo logične.

Morda je nepozabno obdelan prav Dunkerque. Disciplinirani umik Britancev pred nemškimi tankovskimi klini in požrtvovalno upiranje na obeh bokih koridorja na bralca brez dvoma naredita vtis, da ne omenimo poprejšnje priprave in obrambe nenehno zmanjšujočega se mostišča, kjer so bile posamične enote kot na paradi razporejene po natančno določenih sektorjih, od koder so v vzorni disciplini ena za drugo zapuščale obrežje in se skozi plitvinsko valovanje prebijale do rešilnih ladjic in do od obale odmaknjenih vojnih in tovornih ladij; vse skupaj je potekalo ob nenehnem nemškem obstreljevanju s tal in bombardiranjem iz zraka, vendar vse to morale britanskega vojaka ni moglo zlomiti. Zato se niti malo ne čudimo Churchillu, ki je francosko-belgijsko katastrofo *Britanskih ekspedicijskih sil* – BEF prav zaradi več kot uspešne evakuacije pri Dunkerqu pojmoval kot zmago ter ob vsem tem v parlamentu javno razgrinjal odločilno in nesebično pomoč *Kraljeve zračne sile* – RAF, in sicer metropolitanske aviacije (lovcev), namenjene izključno obrambi britanskega neba, in to kljub veliki nemški premoči.

Toliko o besedilu, ki je izredno poučno in mojstrsko napisano, koristno tako za strokovnjaka in študenta kot za ljubitelja kvalitetne vojaško-politične literature oziroma beletrističnega esteta (prav zaradi vseh navedenih značilnosti in kvalitet je Winston Churchill tudi dobil za svojo *Drugo svetovno vojno* Nobelovo nagrado za književnost za leto 1954). Slovenski prevod je dober, lahko berljiv in morda le v nekaterih ustaljenih vojaških izrazih zavajajoč oziroma premalo oprijemljiv. Žal so tu kar precej pogoste tiskarske napake, nastale pri stavljenju besedila; nekatere kar vnašajo zmedo: na str. 20 je pravilno mišljen odsek 1. francoske armade (na severu) in ne druge; Churchill je prevzel dolžnosti ministrskega predsednika na Downing Streetu 10. maja 1940, in ne 1941 (str. 10). Tudi v besedilih k slikam se včasih skrivajo popolnoma nepotrebne površnosti: na str. 30 je model britanskega bombnika z začetka vojne (uporabljenega v ogledniške in tudi prevozniške namene) pravilno Lockheed Hudson in ne oblika prvega imena s samo enim e. Ustavili bi se še ob Guerrijevi trditvi v uvodnem poglavju k Churchillovim besedilom, da naj bi v bitki za Anglijo od septembra do novembra 1940, skoraj dva meseca ponoči in podnevi, bombardirali London «stuke in messerschmidti». Resnica je seveda takšna: Messerschmitti (in ne Messerschmidti), konkretno modela Bf-109 in Bf-110, so bili spremljevalni lovci in ne bombniki. Strmoglavci Stuka (Ju-87, *Ausführung B*) so sicer res nastopili v začetnih bombardiranjih britanskega ozemlja (Južne Anglije, saj so imeli kot taktična bojna aviacija premajhen akcijski radij), in to v avgustu in delu septembra 1940, nakar so jih zaradi prevelikih izgub morali Nemci umakniti iz bojev. Glavno težo dnevnih in kasneje (zaradi vse uspešnejše britanske lovske obrambe) nočnih bombardiranj so nosili nemški standardni srednji bombniki Dornier Do-17, Heinkel He-111 in Junkers Ju-88; njihovih hudih izgub ne bomo posebej navajali. Posebno in morda še posebej mikavno poglavje v knjigi so dokumentarne fotografije; izbrala jih je Eileen Romano in večina jih ni ravno najbolj znana. Izbir nekaterih slik, rahlo sivo rjavo toniranih, je naravnost umetniški, poln dramatičnosti dogajanja in v objektiv ujetega tistega najmanjšega delčka sekunde, ko so se posamične akcije v resnici zgodile. Tako vidimo izreden posnetek trenutka ruskega obstreljevanja na leningrajski fronti in na tleh ležečega, pritajenega nemškega infanterista v kamuflažni bojni uniformi; zadetek v polno v trebuh

nemške podmornice; nemočno in na pol potopljeno italijansko bojno ladjo Cavour; navdušene Ukrajince, ki pozdravljajo nemškega »osvoboditelja«, medtem ko soldat invazijske vojske ljubkovalno privija k sebi boso dekletce; skrušenega francoskega kmeta ob ubitem ameriškem padalcu, posutem s cvetjem; brezdušne prizore bombardiranja »v preprogah« miroljubnih italijanskih mestec in vasi; Italijančici, ki nejeverno opazujeta britanskega Tommyja, kako postavlja svarilni napis zaradi bližine topniškega ognja; na koncu od bolečin spačeni obraz hirošimskega dečka, ki je pravkar izdihnil. Kot na eni strani slike dokumentirajo potek vojne in bitk, ki jih Churchill opisuje, tako po drugi strani fotografije več kot zgovorno opozarjajo na absurd vojne, na njene grozote, uničevanja, civilizacijski nesmisel in pogubo. Po čisto estetski, dokumentarni in humanistični plati je Eileen Romano nedvomno dobro opravila veliko delo. Žal v slovenski ediciji pogrešamo navedbo vira oziroma hrambe posamičnega fotografskega posnetka.

Bolj kritično moramo seveda opozoriti na nekatere nesmisle z (resničnimi) motivi na posamičnih fotografijah in pripadajočimi besedili. Že sama naslovnica oziroma manjša ista fotografija na str. 18 nas opozorita, da gre za pomoto, saj se nemški avtomatičar, pripadnik šturmerjev (*Sturmtruppe*), oborožen z avtomatom (strojno pištolo) MP-40, model 1940 in z dvema ročnima granatama štilaricama v platneni torbi, ne zaklanja v lijak, ki ga je izkopala topniška granata, ob napadu na Maginotovo linijo (slednja se je brez boja vdala Nemcem, potem ko so jo bili le-ti z oklepnimi silami odrezali od frontnega zaledja), ampak sodeluje pri prebijanju Stalinove črte poleti 1941 (slednja se je po konstrukciji zgledovala po francoskem obmejnem obrambnem sistemu, ki je segal od Montmédyja vzhodno od Sedana do Rena in nato navzgor vse do švicarske meje). V ostalem se naše pripombe k nekaterim besedilom glasijo takole. Str. 12: poljska konjenica se ne zaganja proti nemškim tankom (dokaj uveljavljen komentar k sicer zelo znanem u posnetku), ampak napada nemško infanterijo (prim. tudi J. Piekalkiewicz, *Druga svetovna vojna*, Ljubljana 1996). Stran 44 je zelo »poučna«: kar tako navajana »ladja« je v resnici italijanska težka križarka razreda Zara, ki pluje iz Mar Grande v Tarantu v Mar Piccolo (skupaj s sestorskima ladjama Pola in Fiume je izgnila v sredozemskih globinah v bližini rta Matapan); spodaj potopljena bojna ladja (oklepnica ali italijansko *la corazzata* ni najboljši izraz, čeprav je pri naših zahodnih sosedih še vedno v čislih) se pravilno imenuje Littorio (gre za sestrsko ladjo najmodernejše italijanske bojne ladje Vittorio Veneto, 35.000 ton). Na str. 45 vidimo starejšo bojno ladjo Cavour, ne križarko! Nepoznavalca prav zlahka zavede sicer izredna fotografija lova na bojno ladjo (ne oklepnico!) Bismarck, saj je spodaj vidna bojna križarka Renown (ne križarka!), medtem ko lahko križarko Sheffield (križarka je preohlapen izraz!) zgoraj levo skriva manjša, neestetsko vrinjena fotografija (str. 51); letalonosilka Ark Royal je prava (nemška podmornica U-81 jo je 14. novembra 1941 torpedirala in potopila pred Gibraltarjem, v zahodnem Sredozemlju). Na str. 56, zgoraj, pod strelom ne pada nemški, ampak ruski vojak (z značilno vojaško *rubашko*, prepasano z usnjenim pasom); streljajo Finci, ki napredujejo v ruske okope od desne, torej zahodne smeri (posnetek je bil narejen proti soncu, torej proti jugu; gre za veliko večjo, kljub srhljivemu prizoru izredno kompozicijsko zamišljeno fotografijo). Na str. 64 je v sredini prikazana zelo znana fotografija nemških minolovcev, in ne torpedovk (prim. J. Piekalkiewicz, *Seekrieg 1939–1945*). Pod poglavjem o Midwayu je na str. 73 prikazana britanska letalonosilka Indomitable, kako jo napada »kamikaze«. Prvič, ta britanska kapitalna vojna ladja je bila sredi leta 1942 udeležena v atlantiških operacijah; pričujoči posnetek je bil zelo verjetno narejen 11. avgusta 1942, ko je Indomitable plula kot zaščita skupaj s konvojem za Malto, v Sicilskem prelivu pa so jo napadli nemški strmoglavci Ju-87 Stuka (po značilnem repu soče je vidno letalo prav stuka, kako se iz strmoglavega leta – po odvrženi bombi nekam zadaj desno – s težavo dviga nazaj v varne višave, bel madež zakriva letalo, ki očitno ni bilo zadeto). Drugič, kot je znano, so japonski samomorilski piloti kamikaze kot takšni zavestno in organizirano nastopili proti združenim ameriškim eskadram med filipinsko bitko oktobra 1944. Tretjič, oznaka »torpedni rušilec« za spremljevalno ladjo v prvem planu je odveč, saj so bila torpeda del standardne orožnitve takšne vrste vojne ladje (v novejših časih so le-ta nadomestile rakete). Na str. 75, zgoraj levo, je razločno prikazana japonska letalonosilka Soryu, kako pluje v krogu, potem ko so ji bile ameriške bombe uničile krmilo; ta letalonosilka je postala plen ameriških strmoglavcev tipa Dauntless (SBD-3) šele potem, ko je bila svoja letala – bombnike in torpedna letala poslala v napad na ameriško letalonosilko Yorktown (prim. B. Tillman, *The Dauntless Dive Bombers of World War II*, 1976 /1993/). Na str. 87 temnopolti vojščaki v značilnih britanskih skledastih čeladah in odeti v tipično anglosaško-ležerne uniforme, nikakor ne morejo biti pripadniki italijanskih kolonialnih oboroženih sil! Zanimiva je zgodba o sliki na str. 105: (lahka) križarka Boise naj bi z artilerijo krila ameriško izkrcanje pri Geli na Siciliji. Ameriška križarka, čeprav je E. Romano ne navaja izrecno kot takšne, je bila, kot je znano, udeležena v amfibijski operaciji na otok Guadalcanal v Salomonovem otočju avgusta 1942, nakar je bila v sestavi zaščitne eskadre težko poškodovana v nočni bitki z Japonci pri otočku Savo 11. oktobra istega leta. Sicer je teoretično možno, da so jo Američani kasneje na hitro popravili in kakšnih osem mesecev kasneje poslali v bojne operacije čisto na drugo stran Zemljine oble, vendar nas fotografski posnetek v to slabo prepriča: prav lahko je v resnici posneto dogajanje med pristajanjem marincev in oskrbovalnega ladjevja na obrežje Guadalcanala. Glede str. 142 spet menimo, da bi bilo bolje

pisati: bojna ladja Rodney. Pri sliki na str. 149 je očitno, da je prvi val ameriških padalcev v resnici doskočil pri vasi Sainte-Mère-Eglise že v noči s 5. na 6. junij 1944, in ne 15. junija ponoči, vsekakor v teku operacije Overlord.

Ko končujemo pripombe k slikam, si vsekakor ne moremo kaj, da ne bi obžalovali priložnosti, ki sta jo imela G. B. Guerri in E. Romano z vključitvijo dveh slavnih fotografij in vendar nista storila, da bi o slednjima bralec izvedel tisto pravo. Prva takšna fotografija je pretresljiva podoba izmučenega, strtega, z drobcami prsti pokritega nemškega padalca, objavljenega v julijski številki 1944. letnika nemškega magazina *Signal* pod naslovom *Westfront 1944*: kako se je izmuznila cenzuri, ne vemo, vendar ugasli in obupani pogled nedoraslega mladeniča pod značilno padalsko čelado s kamuflažno prevleko pove vse; poleg vsega je dobro vidna tudi padalčeva standardna oborožitev nekoliko starejše izvedbe (čeprav so bili že v uporabi avtomati novjših modelov) – avtomat MP-40, model 1940. Druga takšna fotografija je naravnost virtuozen posnetek vseh treh britanskih letalonosilk v Sredozemlju, kako plujejo kot zaščita konvoja za Malto pod poveljstvom viceadmirala Syfreta: zgoraj levo je Victorious, v sredini Indomitable, desno spodaj Eagle. Fotografijo je posnel britanski letalec zelo verjetno že 10. avgusta 1942, dan kasneje je bilo za skupinski posnetek že prepozno, saj je letalonosilko Eagle torpedirala in potopila nemška podmornica U-37. In za konec še nepozabni, žal neimenovani posnetek ameriškega mojstra vojne (in akcijske) fotografije, Roberta Cape, padlega v indokitajski vojni leta 1954: vojne je konec (po zavezniškem zavzetju Sicilije), puško smo (Siciljanci) vrgli v koruzo in presrečen deklič, ki z rokami potiska kolo, spremlja vsega sitega, a vendar živega italijanskega vojščaka proti domu (Sicilija, julij 1943; glej str. 113).

Davorin Vuga

arhivi

*glasilo Arhivskega društva Slovenije
in arhivov Slovenije*

Arhivi so začeli izhajati leta 1978 in so osrednje glasilo Arhivskega društva Slovenije. Glasilo spremlja arhivska vprašanja od organizacije in načrtovanja dela v arhivih, vrednotenja, urejanja in popisovanja gradiva do njegove uporabe ter dogajanja v arhivski stroki tako doma kot v svetu. Poleg prispevkov s področja arhivistike, arhivske dejavnosti in arhivske tehnike, objavljajo *Arhivi* tudi prispevke s področja zgodovinskih pomožnih ved, prispevke o virih, fondih, strukturi inštitucij in zgodovini državnih ureditev. Arhivi niso namenjeni le arhivskim strokovnim delavcem, ampak tudi uporabnikom arhivskega gradiva za raziskovalne, študijske, kulturne in izobraževalne namene, pa tudi drugim, ki uporabljajo gradivo za različne uradne, poslovne in osebne namene. Glasilo skuša razvijati strokovne, izobraževalne in informacijske funkcije arhivov ter povezovati arhivsko stroko s sorodnimi družboslovnimi vedami, zlasti z zgodovino, pomožnimi zgodovinskimi vedami, informatiko ipd.

Prispevki so razdeljeni v naslednje rubrike: Članki in razprave – Iz prakse za prakso – Iz arhivskih fondov in zbirke – Poročila o delu Arhivskega društva Slovenije – Poročila o delu arhivov in zborovanjih – Ocene in poročila o publikacijah in razstavah – Osebne vesti – Nove pridobitve arhivov – Bibliografija arhivskih delavcev – Sinopsisi.

Arhive lahko kupite ali naročite pri Arhivskem društvu Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, tel. (061) 1251 222, fax (061) 216 551. Cena za dvojno številko je 2000 SIT, za člane Arhivskega društva Slovenije 1000 SIT ter za dijake in študente 500 SIT. Pri Arhivskem društvu Slovenije lahko naročite tudi starejše številke *Arhivov* in druge publikacije Arhivskega društva.

OBVESTILA

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa

1. Zaradi nenormalnih okoliščin izhajanja Zgodovinskega časopisa v njegovem 50. letu (znižanje subvencij, stečaj dotedanje tiskarne) je ZČ 4/1996 kot skupno 105. zvezek šele konec marca 1997 zaokrožil pol stoletja izhajanja naše revije. Hvala za rože! S 660 stranmi je bil jubilejni letnik za malenkost tanjši od predhodnega, a vseeno sedmi najobsežnejši letnik ZČ nasploh. Z 82 objavljenimi avtorskimi polami besedila v štirih rednih številkah je objavil opazno manj branja od predhodnega, a še vedno precej več od dolgoletnega povprečja (glede na avtorske pole je 50. letnik na 11. mestu med dosedaj izdanimi). Zaradi lažje berljivosti smo črke spet nekoliko povečali in s prehodom na računalniško obdelavo gradiva dosegli doslej najbolj kvaliteten tisk. Še 726 strani ali 74,5 dodatnih avtorskih pol besedila pa so ponujale lani izdane tri knjige *Zbirke Zgodovinskega časopisa*: Marjeta Keršič Svetel *Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama*, Olga Janša-Zorn *Historično društvo za Kranjsko* (v sozaložništvu z »Modrijanom«) ter Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar *Rožmanov proces* (v sozaložništvu z »Družino«, ki je morala knjigo medtem že ponatisniti).

2. Obseg izdanega je odraz razpoložljivih denarnih sredstev. Finančno poslovanje ZČ 50/1996 pa je izgledalo takole (za primerjavo navajamo podatke tudi za predhodni letnik):

Dohodki	Letnik 1995		Letnik 1996	
	SIT	%	SIT	%
Dotacija Ministrstva za znanost in tehnologijo	4,999.000	46,2	3,999.864	31,7
Dotacija Ministrstva za kulturo	1,050.000	9,9	1,500.000	11,9
Dotacija Ministrstva za šolstvo in šport	550.000	5,2	750.000	5,9
Dotacije drugih sofinancerjev	1,191.972	11,2	1,489.478	11,8
Sredstva sozaložnikov	–	–	1,700.000	13,5
Naročnina	2,384.350	22,4	2,657.800	21,1
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	207.300	1,9	204.700	1,6
Prodaja knjig <i>Zbirke ZČ</i>	226.400	2,1	281.050	2,2
Obresti	44.549	0,4	33.064	0,3
Skupaj	10,653.571	100,0	12,615.956	100,0
Izdatki				
	Letnik 1995		Letnik 1996	
	SIT	%	SIT	%
Tiskarski stroški rednih števil	4,356.249	40,5	4,162.092	33,1
Tiskarski stroški ponatisov	590.000	5,5	–	–
Tiskarski stroški <i>Zbirke ZČ</i>	173.720	1,6	1,514.929	12,1
Avtorski honorarji	3,989.900	37,0	4,827.400	38,4
Uredniški honorarji	477.000	4,4	489.00	3,9
Stroški uredništva in uprave	1,182.589	11,0	1,570.000	12,5
Skupaj	10,769.458	100,0	12,570.421	100,0
Razlika/prenos	– 115.887		+ 45.535	

Tudi tokrat je treba predvsem pripomniti, da vse pričakovane naročnine še nismo izterjali in da zato obračun letnika še ni zaokrožen na prikazano »pozitivno ničlo«. Večjih strukturnih sprememb med izdatki ni bilo, če skupaj upoštevamo tiskarske stroške za redne številke in *Zbirko ZČ*. Zaradi bistveno znižane subvencije našega glavnega financerja Ministrstva za znanost in tehnologijo (o čemer smo poročali že v ZČ 2/1996) pa je prišlo do pravega »potresa« na dohodkovni strani; katastrofi smo se izognili le z že omenjenim sozaložništvom pri dveh knjigah naše zbirke.

3. Letos smo zaradi znanih političnih igric s proračunom prve subvencije dobili šele po preteku polovice leta in še to doslej (do začetka septembra!) le od enega mecena – Ministrstva za znanost in tehnologijo, ki pa vsaj najavlja realen dvig zneska. V takšni finančni negotovosti pred počitnicami nismo tvegali oddati v tisk prvega zvezka ZČ in zato bomo spet prisiljeni loviti roke izidov preostalih treh; po sedanjih predvidevanjih naj bi drugi izšel konec oktobra, tretji decembra, četrty spet po Novem letu.

4. Pač pa smo v sozaložništvu z Znanstvenoraziskovalnim centrom SAZU v začetku maja izdali nov (17.) zvezek *Zbirke Zgodovinskega časopisa*, razpravo Andreja Pleterskega *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*; delo je že naletelo na živahen odmev – tudi polemičen. Najavimo lahko tudi skorajšnji izid obsežnega pregleda Rajka Bratoža *Grška zgodovina*; 18. zvezek naše zbirke bo izšel v sozaložništvu Študentske založbe Univerze v Ljubljani.

5. V uredništvu ZČ čutimo prijetno dolžnost, da se pridružimo čestitkam našemu nekdanjemu glavnemu uredniku akademiku prof.dr. Ferdu Gestrinu, ki ga je 2. julija 1997 predsednik Republike Slovenije odlikoval s Srebrnim častnim znakom svobode Republike Slovenije in sicer »kot nestorja slovenskih zgodovinarjev ob njegovi osemdesetletnici za življensko delo v zgodovinski stroki, pomembno za slovenski narod in njegovo samozavedanje ter za zasluge pri oblikovanju modernega slovenskega učiteljstva.«

6. V »Listnico uredništva« sodi tudi vest, da je znana avstrijsko-nemška založba Böhlau nedavno izdala prevod pred tremi desetletji izdanega standardnega dela *Volitve na Slovenskem* našega glavnega urednika akademika prof.dr. Vasilija Melika; naslov nemškega prevoda se glasi *Wählen im alten Österreich. Am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung*.

Janez Stergar

Obvestila o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije

V ponedeljek, 14. aprila 1997 je potekala 2. seja Izvršnega odbora Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Udeleženci so sprejeli predlagani dnevni red: 1. Obravnava zapisnika iz prejšnje seje; 2. Finančni položaj društva; 3. Tekoče zadeve; 4. Razno.

Prisotni so se strinjali z imenovanjem dr. Staneta Grande za člana sveta Narodnega muzeja in potrdili imenovanje dr. Eve Holz za glavno urednico *Kronike*.

ZZDS namerava v letošnjem letu skupaj z občino Trebnje organizirati enodnevni simpozij o Frideriku Baragi, saj se letos praznuje dvestoletnica njegovega rojstva. Simpozij se bo izvedel jeseni, če bodo le dopuščala finančna sredstva. Sodelovanje so obljubili tudi etnologi in Teološka fakulteta iz Ljubljane.

Na enem naslednjih sestankov bo odbor ZZDS razpravljal o naslednjem, 29. zborovanju slovenskih zgodovinarjev in sprejel dokončne sklepe.

Barbara Šatej

UDK 929 M. Kizničič-378.18

SMEJ Jožef, dr., nariborski pomožni škof, SI-2000 Maribor, Slovniški trg 19

Škrbt Mikloša Kizničiča za študente

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 5-15, 34 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Pisma Mikloša Kizničiča (1737-1804) so važna za zgodovino Prekmurja. V zvezi z njegovimi sedmimi knjigami so bila objavljena v *Slavistični reviji* 23 (1975): 87-112, 269-288 in 468-493. Avtor pričujočega članka je objavil 12 Kizničičevih pismem zemljiškemu gospodu v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* 52 = 17 (1981): 273-293. Tu objavljena Kizničičeva pisma škofu Szilvyju in ustrežna korespondenca odsevajo veliko škrbt M. Kizničiča za šolanje prekmurških dijakov. V zgodovini Prekmurja ni primer, da bi kdo tako zelo skrbel za dijake. Po pravici ga smemo šteti med največje osebnosti Prekmurja.

Avtorski izvleček

UDK "18"(863) (=3/8)

MELIČK Vasilij, dr., akademik, redni univ. prof. v pokloju, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Slovenci o Germanih, Slovanih in Romanih pred 120 leti

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 16-20, 12 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Za spoznavanje odnosov, mnentij in predsodkov, ki so jih imeli Slovenci v 19. stoletju do drugih narodov, imamo najboljša vire v časopisju, ohranjenih korespondencah, dnevnikih in spominih, pa tudi v leposlovnih delih. Vse to nam seveda prča predvsem o sodbah izobražencev, vodilnih krogov političnih strank, manj pa o sodbah prepričanih ljudi. Pri razpravljanjih te vire nikdar ne smemo soditi površno in premaglo; vrednotenja so doslikar zelo kompleksirana in posamezne sodbe druga drugi nasprotujejo. Posebej je treba opozoriti na pokrajinske razlike. Silka v razpravi odgovarja predvsem kranjsko-štajerskim slovenskim razmeram, ne upošteva pa primorskih značilnosti in posebnosti, ki so mogle biti v določenih trenutkih kar znatne.

Avtorski izvleček

UDK 314.743(771) Cleveland=863

STANONIK Janez, akademik, dr., redni prof. v pok., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Slovenci v Clevelandu

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 21-32, 13 cit.

Sn. (En., Sr., En.)

Študija obravnava zgodovino in sedanost clevelandskih Slovencev ter obenem ocenjuje pa komentira knjigo Matjaža Klemenčiča: *Slovenes of Cleveland* (Novo mesto 1995). Govori o slovenskih izseljencih v ZDA na sploht in njihovih organizacijah (Bratovščinah). Osebniji del je posvečen Slovincem v Clevelandu v dvajsetem stoletju, njihovim organizacijam, njihovi številni in finančni rasi ter njihovim političnim dejavnostim.

Avtorski izvleček

UDK 329.3:282(497.12)"1918/1940"+E. Besednjak

PELIKAN Egon, mag., SI-5290 Šempeter pri Gorici, Vroplja, Ulica 9, septembra 129

Slovenski politični katolicizem med obema vojnama (* luči zapuščine dr. Engelberta Besednjaka)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 33-42, 25 cit.

Sn. (It., Sn., En.)

Avtor predstavlja nove poglede na idejnopolitično usmeritev slovenskega katoliškega tabora v času med obema vojnama, na podlagi prvih dostopnega arhiva vodilnega primorskega krščansko-socialnega politika dr. Engelberta Besednjaka. Primerja idejnopolitični razvoj v katoliškem taboru v Ljubljani s tistim na drugi strani meje, v Juljski krajini pod fašizmom. Kljub različnemu razvoju na eni in drugi strani napaške meje obstaja vrsta osebnih, političnih in drugih povezav, ki skupaj tvorijo enotno podobo in zgodovino slovenskega katoliškega gibanja med na politično (napaško) mejo. Če v tridesetih letih v katoliškem taboru v Ljubljani prevlada katoliška intrinsegenita desnica, ki se s svojimi koncepcijami približuje ideološkem premisu fašizma, se v Juljski krajini katoliški tabore spopada s fašistično diktaturo, kar pripelje obe usmeritvi v katoliškem taboru na slovenskem eničnem ozemlju na različna stališča, ki se zaostrijo v času druge svetovne vojne.

Avtorski izvleček

UDC 314:743(771) Cleveland=863)

STANONIK Janez, Academician, Ph.D., Retired Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Slovenes in Cleveland

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 21–32, 13 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The study deals with the history and the present state of Slovenes in Cleveland, evaluating and at the same time commenting the book by Matjaž Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* (Novo mesto 1995). It speaks generally about the Slovene emigration to the United States and their organisations (fraternities). The central part is devoted to the Slovenes in Cleveland during the 20th century, their organisations, their numerical and economic growth, and their political activities.

Author's Abstract

UDC 929 M. Kuzmič+378.18

SMEJ Jožef, Ph.D., Auxiliary Bishop of Maribor, SI-2000, Slomškov trg 19

Mikloš Kuzmič's Care for Students

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 5–15, 34 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Mikloš Kuzmič's (1737–1804) letters are important for the history of the Prekmurje region. In relation to his seven books they were reprinted in the *Slavistična revija* 23 (1975), pp. 87–112, 269–288, and 468–493. The author of this article printed twelve of Kuzmič's letters to a landlord in the *Časopis za zgodovino in narodopisje* 52=17 (1981), pp. 273–293. Kuzmič's letters to Bishop Szily and related correspondence reflect Kuzmič's great concern for the schooling of Prekmurje students. Since nobody has ever been so concerned about students in this region, Kuzmič justifiably ranks among the greatest personalities in Prekmurje.

Author's Abstract

UDC 329.3:282(497.12)"1918/1940"+E. Besednjak

PELIKAN Egon, MA, SI-5290 Šempeter pri Gorici, Vrtoljba, Ulica 9. septembra 129

Slovene Political Catholicism between World War I and II (Regarding the archival Legacy of Dr. Engelbert Besednjak)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 33–42, 25 notes

Sn. (It., Sn., En.)

Author reveals new views regarding the ideological and political orientation of the Slovene Catholic Party between World War I and II, based upon the hitherto inaccessible archives of Dr. Engelbert Besednjak, a leading Christian social politician of the Primorje (Littoral) region. He compares the political development within the Catholic Party in Ljubljana with the one on the other side of the Rapallo border, in Venezia Giulia during the fascist regime. Despite different developments on both sides of the border there were numerous personal, political, and other ties which present a uniform image and history of the Slovene catholic movement regardless of the political (Rapallo) border. While in the 30s the prevalent majority within the catholic movement in Ljubljana is the uncompromising right wing, the concepts of which are similar to those of fascism, the Slovene Catholic Party in Venezia Giulia opposes and fights fascist dictatorship. These opposing viewpoints became even more evident during World War II.

Author's Abstract

UDC "18"(863):(=3/8)

MELIK Vasilij, Ph.D., Academician, Retired Full Professor, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Slovenes on Germans, Slavs, and Romans 120 Years Ago

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 16–20, 12 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In order to gain insight into viewpoints, opinions, and prejudices of 19th century Slovenes concerning other nations the best data is available in periodicals, correspondence, diaries, memoirs, and also in literature. It is true, however, that all of the above reveal opinions of educated people or of prominent members of leading political parties, and less those of common, uneducated people. When dealing with this subject it is imperative to avoid rash and superficial judgements. Valuations are often extremely complex, and individual opinions many times contradict each other. It is especially important to draw one's attention to regional differences. The article refers mainly to circumstances in Slovene Carniola and Styria, and does not consider the Primorsko (Littoral) region and its characteristics which were sometimes of considerable importance.

Author's Abstract

<p style="text-align: right;">UDK 618.5(091)(497.12)''1900/1945''</p> <p>TROJNER Andreja, študentka medicine, SI-2000 Maribor, Klecarska 1, Koški pri Mariboru ZUPANIČ SLAVČ Zvonka, mag., asistent, Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani, Inštitut za zgodovino medicine, SI-1000 Ljubljana, Zaloška 7a</p> <p>Čarski rez v ljubljanski porodnišnici med leti 1900 in 1945</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 43–62, 41 cit.</p> <p>Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Oserdnji del raziskave predstavlja retrospektivna študija popisov vseh porodov s čarskim rezom (CR) iz obdobja med leti 1900 in 1945 v ljubljanski porodnišnici. Študijem dostopne svetovne literature, ki sistematično in izčrpno obravnava zgodovino porodništva in tudi CR, smo si poskušali ustvariti globljo predstavo o razvoju CR, tako v svetu kot pri nas. Primarni viri, ki smo jih uporabili v raziskavi, so bili poročni zapiski, vezani v knjige. Material je shranjen v Arhivu Republike Slovenije. Pregledali smo 49.208 poročnih zapiskov od leta 1900 do 1945, ki so vezani v 205 enotah.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izveček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 940.323.2''19''</p> <p>DÜLFERER Josi, dr., univ. prof., Universität zu Köln, Historisches Seminar, D-50923 Köln, Albertus-Magnus-Platz</p> <p>Zaton Evrope v znamenju našlaja: 20. stoletje</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 73–87, 36 cit.</p> <p>Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Zgodovinske Evrope v tem stoletju lahko v treh rahlo pretiranih težah opredelimo kot:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Usvajanje zgodbe o uspehu zahodnoevropske integracije – toda potrebno jo je povezati z vprašanjem zgodovinskih okoliščin, kot tudi bodočega razvoja in kondiciji virov. S tem pa je osnova dosežanj in integracijskih motivov tudi že modificirana. 2. Pojmovanje prepada med Zahodom in Zatonom kot normativno morala nezakelelega, a dejansko prisotnega socialnega razdora. Gole recepcije obstoječega zahodnega modela od Zahoda verjetno ne gre pričakovati, temveč je bolj verjetno, da bo prišlo do dialektičnega sovplivanja, ki tudi Zahodu, ki se pod dolgotrajni pogost želi priljuditi, nudi možnost, da vpliva na Zahod, ki se bo moral spremeniti prav kakor Zahod. Vendar s sredstvi zgodovinske vede ni mogoče napovedati rezultatov. 3. Stoletje evropskega našlaja hrani prča o kinkosti napredka, ki ni bila enkrat za vselej presežena, temveč se iz Sarajeva leta 1914 v novi obliki vrata s Sarajevom 1997/96. Raznovrstni razlogi za pojav teh našlajih razmer še zdaleč niso v celoti poznani in zgodovinsko raziskani, verjetno pa tudi presej doslej že ugotovljenih vzrokov v sedanjosti še ni preseszenih. <p style="text-align: right;">Avtorski izveček</p>
<p style="text-align: right;">UDK 656.2.051:061.23+329(497.12)</p> <p>VIDOVIČ, MIKLAVČIČ Anka, dr., višja znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Klub železničarjev Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) v Dravski banovini</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 63–71, 55 cit.</p> <p>Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Med večjimi strankinimi organizacijami JRZ je avtorica predstavlja Klub železničarjev JRZ na območju ljubljanske železniške direkcije oz. Dravske banovine. Ustanovljen je bil decembra 1937 in je 1941 zajemal 26 poveljnikov in čez 3000 članov. Bil je tesno povezan z banovinskim vodstvom JRZ, sodeloval je tudi s centralnim Klubom železničarjev in brodarjev JRZ v Beogradu. Uspešnejši je bil v organizacijski, manj pa stanovsko-strokovni dejavnosti. Svoje članje je povezoval z glasilom <i>Slovenski železničar</i> (1939–1941). Poleg politične vloge je bil Klub glasnik »novodobnega delavskega gibanja« v okviru strankinega programa.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izveček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 930.1(437.1)''312''</p> <p>PÄNEK Jaroslav, dr., univ. prof., Karlova univerza v Pragi, Filozofska fakulteta, Inštitut za čiško zgodovino, CZ-16900 Praha 6, Parléřova 9</p> <p>Sodobno češko zgodovinoispiše</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 89–98, 47 cit.</p> <p>Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Avtor analizira razvoji modernega zgodovinoispiša na Češkem, zlasti po padcu komunizma 1989. Obravnava predvsem naslednje probleme: relativno združitev treh delov češkega zgodovinoispiša (akademskega, distidenskoga in pregnanskega), usvajanje prenovljene infrastrukture za zgodovinske znanosti (osrednja in regionalne univerze, akademijski inštituti, pomembni arhivi in muzeji), začetke sodelovanja s tujimi zgodovinarji, zgodovinske discipline in njihove revije ter najpomembnejše izdaje 90-ih let.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izveček</p>

UDC 940.323.2"19"
DÜLFER Jost, Ph.D., Professor, Köln University, Historisches Seminar, D-50923 Köln, Albertus-Magnus-Platz

The Decline of Europe in the Shadow of Violence: The 20th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 73–87, 36 notes
Sn. (De., Sn., En.)

It is possible to define the history of Europe in the 20th century with the following three – slightly exaggerated – statements:

1. Creating a story about the success of West European integration. It needs, however, to be tied to the question of historic circumstances, future development, and the finality of natural resources. If we take all of this into consideration, the basis of these hitherto integrational motives is already somewhat modified.
2. The concept of an abyss between East and West as perhaps a normatively undesirable, but actually present social discord between the two. The East will probably not merely accept the present Western model; it is far more probable to expect a certain degree of dialectic mutual influence. The East, striving to join the West under certain conditions, will thus be given an opportunity to affect the West, and the latter shall have to change as well. Yet it is not possible to predict any results by historical means.
3. A century of violence in Europe at the same time testifies to a great fragility of progress which has not been dispatched with yet, but has returned from the Sarajevo of 1914 to the Sarajevo of 1992/1996. All of the diverse causes for the appearance of these violent circumstances have not been entirely discovered and historically researched yet; it is very possible that a number of already disclosed causes have not been surmounted so far.

Author's Abstract

UDC 930.1(437.1)"312"
PÁNEK Jaroslav, Ph.D., Professor, Charles University of Prague, Faculty of Arts, Institute of Czech History, CZ-16900 Praha 6, Purléfova 9

The Contemporary Czech Historiography

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 89–98, 47 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author analyses the development of modern historiography in the Czech Republic, above all after the fall of communism in 1989. He deals especially with following problems: the relative unification of three parts of Czech historical writing (academic, dissident and exilian historiography), creation of a renewed infrastructure of history sciences (central and regional universities, institutes of academy, important archives and museums), starting collaboration with historians abroad, historical disciplines and their magazines, main research topics and the most important publications in the 1990'.

Author's Abstract

UDC 618.5(091)(497.12)"1900/1945"

TROJNER Andreja, student of medicine, SI-2000 Maribor, Kletarska 1, Košaki pri Mariboru
ZUPANIČ SLAVEC Zvonka, MA, Assistant, Faculty of Medicine, University in Ljubljana, Institute for the History of Medicine, SI-1000 Ljubljana, Zaloška 7/a

Caesarean Section in the Maternity Hospital of Ljubljana 1900–1945

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 43–62, 41 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The central part of the study represents a retrospective study of the protocols of all deliveries with Caesarean section (CS) in the maternity hospital of Ljubljana during 1900–1945.

By studying the available literature dealing with CS, we tried to contrast the development of CS in the world with its development in our country as well. The primary sources were the delivery protocols bound into books. This material is kept in the Archives of the Republic of Slovenia. 49 208 medical records from the years 1900 to 1945 were individually reviewed for evidence of delivery by CS.

Author's Abstract

UDC 656.2-051.23+329(497.12)
VIDOVIČ MIKLAVČIČ Anka, Ph.D., Senior Scientific Fellow, Institute for Modern History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Railway Worker's Club of the Yugoslav Radical Union (JRZ) in the Drava Governorate

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No.1 (106), pp. 63–71, 55 notes.

Sn. (De., Sn., En.)

Railway Worker's Club of the Yugoslav Radical Union (Klub železničarjev JRZ) was one of YRU's larger organisations in the Ljubljana Railway Administration area (or the Drava Governorate). Founded in December 1937, it comprised 26 commissariats and over 3000 members in 1941. It was closely linked to the Yugoslav Radical Union leaders of the Drava governorate, and co-operated also with the central YRU Railway and Boatmen Worker's Club in Belgrade. Its organisational activities were more successful than its professional ones. Its members received the newspaper *Slovenski železničar* (Slovene Railway Worker, 1939–1941). Aside from its political role, the club was a harbinger of the »modern workers' movement« within the framework of the party's program.

Author's Abstract

UDK 027.54(410 London)+093.099"1416":930.85(497.12)

DULAR Anja, višji bibliotekar specialisti, Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20; e-pošta: anja@namuz-lj.si

Najstarejši uski Britanske knjižnice v Londonu in naše dežele

Zgodovinski časopis, Ljubljana 50/1997, št. 1 (106), str. 99–102, 18 cit.

Sn. (Sn., En)

Na podlagi uskanih katalogov Britanske knjižnice – *Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries: from 1455 to 1600 now in the British museum*, London 1962 in *Catalogue of books printed in the German-speaking countries and of German books printed in other countries: from 1601 to 1700 now in The British library*, London 1994 so predstavljena dela, ki so v tej pomembni evropski knjižnici, pa so vezana na današnje slovensko ozemlje. Od tu so bili njihovi avtorji, uskarji ali sodelavci, aili pa je delo z njimi povezano. Avtorski izveček

UDK 342.82(497.1)"1945"

ŠTEINER Martin, dipl. zgodovinar, kustos, Pokrajinski muzej Ptuj, SI-2250 Ptuj, Muzejski trg 1

»Prve demokratske« volitve v novi Jugoslaviji 11.11.1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 103–105, 12 cit.

Sn. (Sn., En)

Opozicija se je iz več razlogov odločila za bojkot volitev, zato so sprejeli zakonsko dopolnilo o skrajniči brez liste, s tem pa tudi ni bilo razdeljevanja posameznih mandatov, ampak so povsod bili izvoljeni kandidati Ljudske fronte (tudi tam kjer je večino dobila »rčna skrajnica«). Res je, da je poleg Ljudske fronte (nosilce njene liste je bil Tito) svoje zvezno kandidano listo prijavila tudi Delavska fronta z nosilcem Hadzi-Todorom Dimitrijevičem, književnikom in bivšim narodnim poslancom iz Beograda, vendar je bila zavrnjena.

11. novembra 1945 je prišlo do volitev. Za dan volitev je partija izdala konkretne naloge svojim aktivistom: »Vsak Partije je dolžan napeti vse sile ob volitvah in na dan volitev organizirati okrajne vozove. V mestu in vasi moramo poskrbeti, da bo na vsaki hiši zastava. Posaviti moramo agitarjske ekipe na okrožju in na okrajih, da jih bomo poslali na dan volitev tja, kjer bo šlo bolj slabo, da bodo tam s svojim delom podprli.«

Avtorski izveček

UDK 929 Ževart M.

ŽNIDARIČ Marjan, dr., direktor, Muzej narodne osvoboditve, SI-2000 Maribor, Ulica heroja Tonašiča 5

Miljan Ževart – sedemdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 1 (106), str. 107–109

Sn. (Sn., En)

Dr. Miljan Ževart, upokojeni redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru in direktor Muzeja narodne osvoboditve, je bil rojen 16. 4. 1927 v Podkraju pri Velenju. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je 1952 diplomiral iz zgodovine in geografije. Do leta 1956 je poučeval na mariborski klasični gimnaziji, potem pa je do upokojitve 1991 delal v muzeju. Od leta 1960 je predaval novejšo zgodovino na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Poudarek priklaza je na Ževartovem muzejskem in zgodovinopisnem delovanju, zlasti v obdobju po letu 1987. Težišče njegovega zgodovinopisnega dela je v obdobju 2. svetovne vojne in na področju slovenske Štajerske ter Koroske.

Avtorski izveček

UDC 929 Ževart M.

ŽNIDARIČ Marjan, Ph.D., Director, Museum of National Liberation, SI-2000 Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5

Milan Ževart – Septuagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 107–109

Sn. (Sn., En.)

Dr. Milan Ževart, retired Full Professor of the Pedagogical Faculty in Maribor and former Director of the Museum of National Liberation, was born April, 16, 1927 in Podkraj by Velenje. He graduated in history and geography at the Faculty of Arts in Ljubljana in 1952. Until 1956 he was a teacher at a grammar school in Maribor; from then on he worked in the museum (until 1991). From 1960 he also was a professor of contemporary history at the Pedagogical Faculty in Maribor. The emphasis of the representation is on Dr. Ževart's activities in the museum and historiography, especially in the period following 1987. His work in historiography is focused on the period of WW II and on the area of Slovenian Styria and Carinthia.

Author's Abstract

UDC 027.54(410 London)+093/099"14/16"-930.85(497.12)

DULAR Anja, Senior Librarian Specialist, National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20; e-mail: anja@namuz-lj.si

The Oldest Prints from British Library in London and Our Lands

Zgodovinski časopis, Ljubljana 50/1997, 1 (106), pp. 99–102, 18 notes

Sn. (Sn., En.)

On the base of printed catalogues of the British library – *Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries: from 1455 to 1600 now in the British museum*, London 1962 and *Catalogue of books printed in the German-speaking countries and of German books printed in other countries: from 1601 to 1700 now in the British library*, London 1994 are selected and presented the publications from this famous European library, which have connections with Slovenia. Their authors, printers and collaborators originate from here, or the books deal with it.

Author's Abstract

UDC 342.82(497.1)"1945

ŠTEINER Martin, BA, Curator; Ptuj Regional Museum, SI-2250 Ptuj, Muzejski trg 1

»The First Democratic« Election in New Yugoslavia on November 11, 1945

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 1 (106), pp. 103–105, 12 notes

Sn. (Sn., En.)

Since due to several reasons the opposition chose to boycott this election, an amendment concerning the ballot box with no list of candidates was passed, thus dispensing with the distribution of individual parliament posts. The candidates of the Popular Front were thus elected everywhere (even where the majority was won by the so-called »black ballot box«). It is true that beside the Popular Front (with Tito as its leader) the federal list of candidates had also been submitted by the Labour Front with its leader Hadži Todor Dimitrijević, a writer and a once-time people's deputy from Belgrade, but it was rejected.

The election took place on November 11, 1945. The Communist Party told its activists to do the following: »Each party member is obliged to do his or her best and organise decorated wagons on election day. We have to make sure that each house, be it in town or in a village, displays a flag. We have to organise teams of agitators which will be dispatched to places doing poorly, and thus support our candidates.«

Author's Abstract

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/17-69-210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Lj. 1980, 44 str. – **320 SIT.** – Zbornik ob štiridesetletnici izida knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** Lj. 1982, 24 str. – **pred ponatisom.** – O zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije. Lj. 1987, 134 str. – **880 SIT.** – Denarstvo, bančništvo, zaslužki, cene in življenski stroški od antike dalje.
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Lj. 1987, 76 str. – **600 SIT.** – Politične, upravne in cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija.
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** Lj. 1988, 88 str. – **640 SIT.** – Postopni prehod od liberalne politike, do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti.
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** Lj. 1989, 40 str. – **320 SIT.** – Dopisovanje škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim o cerkvenih razmerah v Sloveniji, filoprotestantski slovenski študenti teologije v Rimu.
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** Lj. – Trst 1990, 36 str. – **280 SIT.** – Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** Lj. 1990, 72 str. + pril. – **560 SIT.** – Krščanstvo v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.
9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** Lj. 1991, 56 str. – **400 SIT.** – Leta 1915 so italijanske oblasti z desnega brega Soče izselile civilno prebivalstvo v različne kraje Italije; domov so se vrnil spomladi 1919.
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** Lj. 1994, 44 str. – **320 SIT.** – Narodnostna meja se je do srede 19. stoletja pomikala na jug zlasti z agrarno kolonizacijo, nato pa z nasilno asimilacijo slovenskega prebivalstva.
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** Lj. 1994, 266 str. – **1600 SIT.** – Pregled posesti ene najpomembnejših plemiških rodbin na Slovenskem med začetkom 12. in koncem 15. stoletja.
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** Lj. 1994, 48 str. – **400 SIT.** – 5. in 6.9.394 je v Vipavski dolini v največji antični bitki na naših tleh krščanski cesar Teodozij premagal zadnjega poganskega cesarja Evgenija.
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** Lj. 1995, 48 str. – **480 SIT.** – Vse skrivnosti križarskega viteškega redu še niso odkrite.
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnjima vojnama.** Lj. 1996, 88 str. – **800 SIT.** – Povezovanje na političnem, gospodarskem in kulturnem področju; živahno društveno življenje Čehov na Slovenskem.
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** Lj. 1996, 320 str. – **4000 SIT.** – Delovanje društva od 1843 do njegove združitve z Muzejskim društvom za Kranjsko 1885, objave v njegovem glasilu »Mittheilungen« v letih 1846–68.
16. **Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** Lj. 1996, 317 str. – **3990 SIT.** – Avtorja ugotavljata, da obtožnica proti ljubljanskemu škofu na montiranem političnem procesu avgusta 1946 ni bila dokazana v nobeni od njenih 13 točk.
17. **Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** Lj. 1997, 60 str. – **680 SIT.** – Nove razlage postavitve knežjega kamna in vojvodskega stola, poteka ustoličevanja ter pokristjanjevanja alpskih Slovanov.

Znižana cena celotne zbirke je **12.800 SIT.** Članom ZZDS priznavamo 25 %, študentom pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.

ISSN 0350-5774

9 770350 577019